Thomas Michael Loome

S. AURELII

AUGUSTINI

CONFESSIONES

POST EDITIONEM PARISIENSEM NOVISSIMAM

AD FIDEM

CODICUM OXONIENSIUM RECOGNITÆ,

ET POST EDITIONEM M. DUBOIS

EX IPSO AUGUSTINO ILLUSTRATÆ.

OXONII,
J. H. PARKER;
J. G. ET F. RIVINGTON, LONDINI.
MDCCCXXXVIII.

MONITUM.

Quum Patrum studium omni fere tempore in Ecclesia Anglicana floruerit, mirum sane accidit, non nisi unum S. Augustini opusculum[a], quod sciam, idque historici tantum argumenti, typis apud nos unquam mandatum fuisse. Auspicatius ergo a nullo alio exordium sumpturam fore Bibliothecam hanc Patrum duximus, quam ab ipso Augustino, neque opera ejus selecta quam ab ipsius Confessionibus, tum quia indolem Sancti Patris, ingenium, vitam, mores optime declarent, tum vero quia iis, qui pietati gnaviter studuerunt, nunquam non (si modo licuerit) in manibus versatæ sint. Operi tam insigni, et sæculorum plus quam tredecim quæ id in succum et sanguinem pietatis suæ converterunt, suffragiis, amore, studio, comprobato, non est quod immoremur; id ergo paucis tantum exponemus, quod in hac editione præstare voluerimus.

Et nos quidem editione Benedictina contenti fuissemus, quam certe, (si in hâc vel illa Patrum editione minus diligenter egerint Monachi quidam ordinis illius impigerrimi, deque Patribus optime meriti,) solito labore et patientia, summaque cura et fidelitate concinnarunt, præsertim cum recentius adhuc summa cum diligentia denuo recensita sit et emendata; eorum tamen scrupulis occurrere voluimus, quibus suspectum est quicquid Ecclesiæ Romanæ elaboraverint asseclæ, quosque a Patrum studio absterret corruptelarum nescio quarundam suspicio. Quo ergo huic timori mederemur, codices Manuscriptos, quotquot Bibliothecæ nostræ habent, contulimus; et textum Benedictinum pro fundamento quidem ponentes, varias etiam lectiones, quas notarunt

[a] De Hæresibus c. Comm. L. Danæi, 8vo. Oxon. 1631, et cum Vincentii Lirinensis Commonitorio, Cantabr. 1687, 12mo.

Benedictini, sedulo pensitantes, codicum Oxoniensium quoque, in nova hac editione paranda, opem adhibuimus. Et quatuor quidem ex iis jamdudum in gratiam editorum Benedictinorum, hic illic collati erant; quod tamen, etsi non infide, negligentius tamen certe factum est. Quos cum accuratius contulissemus, e duobus eos fontibus profluxisse apparuit; et eorum quidem, quos literis ABCD insignivimus[b], tantam esse inter se affinitatem, ut ex uno Ms. eos exscriptos esse suborta sit suspicio; alias tamen, (etsi rarius in lectionibus majoris momenti,) adeo in diversa ierunt, ut ad unam potius, quam dicunt, "familiam" pertinere visi sint, quam ab uno exemplare desumpti. Codex autem reliquus E, ad aliam omnino familiam pertinet; adeo ut mirum sit eum qui codices BCDE olim contulerit, "codd. Anglicanis" toties hanc vel illam lectionem tribuerit, cum cod. E ut plurimum a cæteris diversam sistat. Indoles autem horum Mss. clarius nobis innotuit, inspectis Varr. Lectt., quas editor recentior Benedictinus D. Martin, suæ Confessionum editioni (Parisiis 1741) subjecit, quippe qui Mss., quos adhibuerit, nominatim fere ubique adducat. Postquam ergo horum lectiones sedulo notaveramus, codd. ABCD maxime cum antiquissimo illo codice Germ. 1. (sæculi, sicut ille autumat, octavi, adeoque vix quadringentos post editas Confessiones annos descripto) congruere reperimus; E vero potius cum Bertinensi. Hi autem in libb. x. et xi universis, quater tantum, (quoad saltem lectiones utriusque notavit D. Martin,) inter se concordant; cæteris Mss. præcipuis, Gislen. Camer. Aquic. Torn. 1., cum utroque ut plurimum congruentibus, quoties a lectione vulgata discedant; ita tamen ut Germ. 2. plerumque cum Germ. 1. congruat, uterque vero, ut et Bertin., lectiones plures sibi proprias habeat. "Familias" ergo, quas vocant, duas admodum diversas exhibent. Codd. autem Oxon. ita cum utroque congruunt, ut in aliis rursus discedant, unde liquet eos e codicibus antiquis, his affinibus, potius quam ex ipsis fuisse derivatos;

[b] Vid. inf. p. 183.

sæpissime vero eas lectiones habent, quas Benedictini, tanto supellectile muniti, in "codd. antiquissimis" vel "optimis" exstare testati sunt.

Cum Codd. ergo ABC, quos per benevolentiam Præfectorum et Sociorum Colleg. Mertonensis et Ænei Nasi, mihi domi habere licuit, amicorum juniorum ope adhibita, textum Confessionum a capite ad calcem contuli; codd. vero DE, quos non nisi in Bibliotheca Bodleiana conferre licuit, postquam eorum indolem satis exploraverim, iis tantum in locis, haud paucis sane, inspexi, ubi codd. jam collati inter se discreparunt. Lectt. porro Varr. minoris sæpe, vel nullius fere, momenti notavi, quo codd. nostrorum indoles melius innotesceret; verborum autem ordinem, quem Augustinus subtilem et limatum imprimis adhibet, utpote qui Rhetor olim fuerit et "acutis auribus" præditus, tacite, ne tædio foret crebra harum minutiarum adnotatio, ad eorumdem fidem immutavi. Immutavi autem, cum, etsi minutum sit, suum tamen habeat leporem. Opere vero jam ad finem perducto, merita editionis Benedictinæ adeo non elevare vellem, ut nequeam non admirari summam fidem, diligentiam, acumen, quæ in ea concinnanda, adhibuerunt Monachi Benedictini [c].

Notulas, quas textui subjecimus, utiles fore speravimus, quod Augustini mentem subinde plenius declararent, vel rem aliquam, quam in Confessionibus obiter tantum tetigerit, expressius tractarent, vel ex alia quadam parte ante oculos sisterent. Eas autem ex editione M. Dubois (Paris. 1776) maximam partem desumptas esse, jam diximus; quasdam ipsi adjecimus, maxime, quæ ad Manichæorum hæresin pertinent. Ubique autem fere verba ipsius Augustini adhibuimus, tum ne nostra cum ipsius sententiis miscere quibusdam videremur, tum vero quod ipse sensus suos magis vivide esset

[c] Indicem rerum itidem ex Indice Benedictino excerpsit Clericus junior optimæque spei J. A. Ashworth, A.B. Ædis Christi Capellanus, ita tamen ut sanum ubique judicium exercuerit, pauca quædam, minus recte posita, correxerit, alia etiam de suo addiderit.

aperturus, tum denique quod thesaurus quodammodo sententiarum et dictorum Sancti illius ita evasurus foret, unde ii, qui in operibus ejus minus versati essent, divitias, quas per insignem hunc servum Suum Ecclesiæ Suæ contulit Deus, rectius æstimarent. Faxit Ille, ut scripta inclyti hujus sanctique propugnatoris sanæ fidei pietatisque virilis, regnum Ejus, "cujus erat et cui serviit" nunc etiam promoveant.

E. B. P.

Oxonii
Die festo S. Bartholomæi
A.D. 1838.

AUGUSTINUS DARIO COMITI, EPISTOLA 231, N. 6.

"Sume libros, quos desiderasti, Confessionum mearum. Ibi me inspice, ne me laudes ultra quam sum; ibi non aliis de me crede, sed mihi; ibi me attende, et vide quid fuerim in meipso, per meipsum: et si quid in me tibi placuerit, lauda ibi mecum, quem laudari volui de me; neque enim me. Quoniam ipse fecit nos, et non ipsi nos: nos autem perdideramus nos; sed qui fecit, refecit. Cum autem ibi me inveneris, ora pro me, ne deficiam, sed perficiar."

EX LIBRO DE DONO PERSEVERANTIÆ, CAP. XX.

"Quid autem meorum opusculorum frequentius et delectabilius innotescere potuit, quam libri Confessionum mearum? Cum et ipsos ediderim antequam Pelagiana hæresis exstitisset, in eis certe dixi Deo nostro, et sæpe dixi: 'Da quod jubes, et jube quod vis.' Quæ mea verba Pelagius Romæ cum a quodam fratre coepiscopo meo fuissent eo præsente commemorata, ferre non potuit; et contradicens aliquanto commotius, pene cum eo qui illa commemoraverat, litigavit."

LIB. II. RETRACTATIONUM CAPUT VI.

"Confessionum mearum libri tredecim, et de malis et de bonis meis Deum laudant justum et bonum, atque in eum excitant humanum intellectum et affectum; interim quod ad me attinet, hoc in me egerunt cum scriberentur, et agunt cum leguntur. Quid de illis alii sentiant, ipsi viderint; multis tamen fratribus eos multum placuisse et placere scio. A primo usque ad decimum de me scripti sunt: in tribus cæteris, de Scripturis sanctis; ab eo quod scriptum est, *In principio fecit Deus cœlum et terram*[a], usque ad sabbati requiem."

[a] Gen. 1, 1.

ARGUMENTUM.

LIBER NONUS.

LIBER DECIMUS.

LIBER UNDECIMUS.

LIBER DUODECIMUS.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

CONFESSIONUM

LIBRI TREDECIM.[a]

LIBER PRIMUS.

A Dei laudibus exorsus, recolit vitæ suæ primordia ad annum decimum quintum. Infantiæ peccata agnoscit et pueritiæ; atque hac ætate in lusum et puerilia quæque oblectamenta, quam in litterarum studia procliviorem se fuisse confitetur.

1. *Magnus es, Domine, et laudabilis valde: magna virtus* 1
tua, et sapientiæ tuæ non est numerus. Et laudare te vult Deum vult lau-
homo, aliqua portio creaturæ tuæ; et homo circumferens dare ab
mortalitatem suam, circumferens testimonium peccati sui, et ipso excitatus.
testimonium quia *superbis resistis:* et tamen laudare te vult Ps. 144, 3; 146, 5.
homo, aliqua portio creaturæ tuæ. Tu excitas, ut laudare te Jac. 4,
delectet; quia fecisti nos ad te, et inquietum est cor nostrum, 6.
donec requiescat in te[b]. Da mihi, Domine, scire et intelli- 1 Pet. 5, 5.
gere utrum sit prius invocare te, an laudare te; et scire te
prius sit, an invocare te. Sed quis te invocat, nesciens te?
Aliud enim pro alio potest invocare nesciens te. An potius
invocaris, ut sciaris? *Quomodo autem invocabunt in quem* Rom.
non crediderunt? aut quomodo credent sine prædicante? 10, 14.
Et laudabunt Dominum qui requirunt eum. Quærentes Ps. 21,
enim invenient eum, et invenientes laudabunt eum. Quæram 27.
te, Domine, invocans te; et invocem te, credens in te: prædi- Mat. 7, 7.
catus enim es nobis. Invocat te, Domine, fides mea quam
dedisti mihi, quam inspirasti mihi per humanitatem Filii tui,
per ministerium prædicatoris tui.

[a] Scripti anno circiter 400.

[b] Tam magnum quippe bonum est natura rationalis ut nullum sit bonum quo beata sit nisi Deus. Aug. de Nat. boni, c. 7.

II. Deum quem invocat in ipso esse, ipsumque in Deo.

Ps. 138, 8. — Rom. 11, 36. — Jer. 23, 24.

2. Et quomodo invocabo Deum meum, Deum et Dominum meum? Quoniam utique in me ipsum eum vocabo[c], cum invocabo eum. Et quis locus est in me quo veniat in me Deus meus? quo Deus veniat in me, Deus qui fecit cœlum et terram? Itane, Domine Deus meus, est quidquam in me quod capiat te? An vero cœlum et terra quæ fecisti, et in quibus me fecisti, capiunt te? An quia sine te non esset quidquid est, fit ut quidquid est capiat te? Quoniam itaque et ego sum, quid peto ut venias in me, qui non essem, nisi esses in me? Non enim ego jam in inferis*, et tamen etiam ibi es. Nam *etsi descendero in infernum, ades.* Non ergo essem, Deus meus non omnino essem, nisi esses in me. An potius non essem, nisi essem in te, *ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia?* Etiam sic, Domine, etiam sic. Quo te invoco, cum in te sim? aut unde venias in me? Quo enim recedam extra cœlum et terram, ut inde in me veniat Deus meus, qui dixit: *Cœlum et terram ego impleo?*

III. Deus sic ubique totus, ut res nulla ipsum totum capiat.

Act. 2, 18.

3. Capiunt[d] ergone te cœlum et terra, quoniam tu imples ea? An imples, et restat, quoniam non te capiunt? Et quo refundis quidquid impleto cœlo et terra restat ex te? An non opus habes, ut quoquam continearis, qui contines omnia; quoniam quæ imples, continendo imples? Non enim vasa quæ te plena sunt, stabilem te faciunt; quia etsi frangantur, non effunderis. Et cum *effunderis super nos*, non tu jaces, sed erigis nos; nec tu dissiparis*, sed colligis nos. Sed qui* imples omnia, te toto imples omnia? An quia non possunt te totum capere omnia, partem tui capiunt, et eamdem partem simul omnia capiunt? An singulas singula, et majores majora, minores minora capiunt? Ergo est aliqua pars tui major, aliqua minor. An ubique totus es, et res nulla te totum capit?

IV. Dei majestas et perfectiones inexplicabiles.

Ps. 17, 32.

4. Quid es ergo, Deus meus? quid, rogo, nisi Dominus Deus? *Quis enim Dominus præter Dominum? aut quis Deus præter Deum nostrum?* Summe, optime, potentissime, omnipotentissime, misericordissime et justissime, secretissime et præsentissime, pulcherrime et fortissime, stabilis et incomprehensibilis; immutabilis, mutans omnia; nunquam novus,

[c] Invocas quidquid amas: invocas quidquid in te vocas: invocas quidquid vis ut veniat ad te. Aug. in Psal. 85.

[d] c. Manichæos, vid. l. vii. c. 1. §. 2. et c. 5.

nunquam vetus; innovans omnia, et *in vetustatem perducens* Job 9, 5.
superbos[e], *et nesciunt:* semper agens, semper quietus; colligens, et non egens; portans, et implens, et protegens; creans, et nutriens, et perficiens; quærens, cum nihil desit tibi. Amas, nec æstuas; zelas, et securus es; pœnitet te, et non doles; irasceris et tranquillus es; opera mutas, nec mutas consilium: recipis quod invenis, et nunquam amisisti*; nunquam inops, et gaudes lucris; nunquam avarus, et usuras exigis. Supererogatur tibi, ut debeas; et quis habet quidquam non tuum? Reddis debita nulli debens, donas debita nihil perdens. Et quid diximus*, Deus meus, vita mea, dulcedo mea sancta? aut quid dicit aliquis, cum de te dicit? Et væ tacentibus de te; quoniam loquaces muti sunt.

e vers. vet.

Mat. 25, 27.

5. Quis mihi dabit acquiescere in te? Quis mihi dabit ut venias in cor meum, et inebries illud, ut obliviscar mala mea, et unum bonum meum amplectar te? Quid mihi es? Miserere, ut loquar. Quid tibi sum ipse, ut amari te jubeas a me, et nisi faciam irascaris mihi, et mineris ingentes miserias? Parvane ipsa est*, si non amem te? Hei mihi! Dic mihi per miserationes tuas, Domine Deus meus, quid sis mihi. *Dic animæ meæ: Salus tua ego sum.* Sic dic, ut audiam. Ecce aures cordis mei ante te, Domine; aperi eas, et *dic animæ meæ: Salus tua ego sum.* Curram post vocem hanc, et apprehendam te. Noli abscondere a me faciem tuam: moriar, ne moriar, ut eam videam.

V. Petit amorem Dei, et delictorum veniam.

Ps. 34, 3.

Ex. 33, 20.

6. Angusta est domus animæ meæ quo venias ad eam; dilatetur abs te. Ruinosa est; refice eam. Habet quæ offendant oculos tuos; fateor et scio: sed quis mundabit eam? aut cui alteri præter te clamabo, *Ab occultis meis munda me, Domine, et ab alienis*[f] *parce servo tuo? Credo, propter quod et loquor;* Domine, tu scis. *Nonne tibi prolocutus sum adversum me delicta mea, Deus meus; et tu dimisisti impietatem cordis mei?* Non judicio contendo tecum qui veritas es; et ego nolo fallere meipsum, *ne mentiatur*

Ps. 18, 13, 14.

Ps. 115, 10.

Ps. 31, 5.

Job 9, 2, 3.

Ps. 26, 12.

[e] Omnis homo qui spiritum suum sequitur superbus est, Aug. in Ps. 141, 4. cum anima seipsa delectatur superba est; quia se pro summo habet, cum superior sit Deus. Idem. ep. 55. §. 18. Versio vetus habet "montes" quos de superbis exponit Aug. ad Ps. 96, 5. 143, 5. cf. ad Ps. 45, 4. 35, 7. Tract. i. 3. in Joann. De Vers. vid. Sabatier. Bibl. Lat. ad loc.

[f] Duæ sunt enim origines peccatorum; una spontaneâ cogitatione, alia persuasione alterius; quo pertinere arbitror quod propheta dicit, Ab occultis meis munda me, Domine, et ab *alienis* parce servo tuo. Aug. de Lib. Arb. l. iii. c. 10.

Ps. 129, 3. *iniquitas mea sibi.* Non ergo judicio contendo tecum; quia *si iniquitates observaveris, Domine; Domine, quis sustinebit?*

VI. Infantiam suam describit, laudat Dei providentiam et æternitatem.

7. Sed tamen, sine me loqui apud misericordiam tuam, *me terram et cinerem.* Sine* tamen loqui; quoniam ecce misericordia tua est, non homo irrisor meus, cui loquor. Et tu fortasse irrides me; sed *conversus misereberis mei.* Quid enim est quod volo dicere, Domine Deus meus, nisi quia nescio unde venerim huc? in istam dico vitam mortalem*, an mortem vitalem, nescio. Et susceperunt me consolationes
Gen. 18, 27. miserationum tuarum, sicut audivi a parentibus carnis meæ,
Jer. 12, 15. ex quo* et in qua formasti me in tempore; non enim ego memini. Exceperunt ergo me consolationes lactis humani. Nec mater mea, vel nutrices meæ sibi ubera implebant: sed tu mihi per eas dabas alimentum infantiæ, secundum institutionem tuam et divitias usque ad fundum rerum dispositas. Tu etiam mihi dabas nolle amplius quam dabas; et nutrientibus me dare mihi velle quod eis dabas. Dare enim mihi per ordinatum affectum volebant quo ex te abundabant. Nam bonum erat eis bonum meum ex eis; quod non ex eis*,
2 Reg. 23, 5. sed per eas erat: ex te quippe bona omnia, Deus; *et ex Deo meo salus mihi universa.* Quod animadverti postmodum, clamante te mihi per hæc ipsa quæ tribuis intus et foris. Nam tunc sugere noram, et acquiescere delectationibus, flere autem offensiones carnis meæ; nihil amplius.

8. Post et ridere cœpi, dormiens primo, deinde vigilans. Hoc enim de me mihi indicatum est et credidi, quoniam sic videmus et alios infantes: nam ista mea non memini. Et ecce paulatim sentiebam ubi essem, et voluntates meas volebam ostendere eis per quos implerentur, et non poteram; quia illæ intus erant, foris autem illi, nec ullo suo sensu valebant introire in animam meam. Itaque jactabam membra et voces, signa similia voluntatibus meis, pauca quæ poteram, qualia poteram: non enim erant veri similia. Et cum mihi non obtemperabatur, vel non intellecto, vel ne obesset; indignabar non subditis majoribus, et liberis non servientibus, et me de illis flendo vindicabam. Tales esse infantes didici quos discere potui, et me talem fuisse magis mihi ipsi indicaverunt nescientes, quam scientes nutritores mei.

9. Et ecce infantia mea olim mortua est, et ego vivo. Tu autem, Domine, qui et semper vivis, et nihil moritur in te,

quoniam ante primordia sæculorum, et ante omne quod vel ante dici potest, tu es, et Deus es Dominusque omnium quæ creasti: et apud te rerum omnium instabilium stant causæ; et rerum omnium mutabilium immutabiles manent origines; et omnium irrationabilium et temporalium sempiternæ vivunt rationes. Dic mihi supplici tuo, Deus, et misericors misero tuo; dic mihi utrum jam alicui ætati meæ mortuæ successerit infantia mea: an illa est quam egi intra viscera matris meæ? Nam et de illa mihi nonnihil indicatum est, et prægnantes ipse vidi feminas. Quid ante hanc etiam, dulcedo mea, Deus meus? fuine alicubi, aut aliquis? Nam quis mihi dicat ista, non habeo; nec pater nec mater potuerunt, nec aliorum experimentum, nec memoria mea. An irrides me ista quærentem, teque de hoc quod novi, laudari a me jubes, et confiteri me tibi* ?

10. Confiteor tibi, Domine cœli et terræ, laudem dicens tibi de primordiis et infantia mea quæ non memini; et dedisti ea homini ex aliis de se conjicere, et auctoritatibus etiam muliercularum multa de se credere. Eram enim et vivebam etiam tunc, et signa, quibus sensa mea nota aliis facerem, jam in fine infantiæ quærebam. Unde hoc tale animal nisi abs te, Domine? An quisquam se faciendi erit artifex? aut ulla vena trahitur aliunde, qua esse et vivere currat in nos, præterquam quod *tu facis nos*, Domine, cui esse et vivere Ps. 99,
non aliud atque aliud est; quia summe esse, atque summe 3.
vivere idipsum es? Summus enim es, et *non mutaris;* neque Mal. 3,
peragitur in te hodiernus dies, et tamen in te peragitur, quia 6.
in te sunt et ista omnia: non enim haberent vias transeundi, nisi contineres ea. Et quoniam *anni tui non deficiunt**, anni Ps. 101,
tui hodiernus dies: et quam multi jam dies nostri et patrum 28.
nostrorum per hodiernum tuum transierunt, et ex illo acceperunt modos, et utcumque exstiterunt, et transibunt adhuc alii, et accipient, et utcumque existent! *Tu autem idem ipse* Ibid.
es; et omnia crastina atque ultra, omniaque hesterna et retro hodie facies, hodie fecisti. Quid ad me, si quis non intelligat[g]?

[g] Sic intelligamus Deum, si possumus, quantum possumus, sine qualitate bonum; sine quantitate magnum; sine indigentia creatorem; sine situ præsidentem; sine habitu omnia continentem; sine loco ubique totum; sine tempore sempiternum; sine ullâ sui mutatione mutabilia facientem, nihilque patientem. Quisquis Deum ita cogitat, etsi nondum potest omni modo invenire quid sit, pie tamen cavet, quantum potest, aliquid de eo sentire quod non sit. Aug. de Trinit. l. v. c. 1.

Ex. 16, 15. Gaudeat et ipse, dicens: *Quid est hoc?* Gaudeat etiam sic; et amet non inveniendo invenire potius, quam inveniendo non invenire te.

VII. Infantia quoque peccatis obnoxia.

11. Exaudi, Deus. Væ peccatis hominum! Et homo dicit hæc, et misereris ejus; quoniam tu fecisti eum, et peccatum non fecisti in eo. Quis me* commemorat peccatum infantiæ meæ? Quoniam nemo mundus a peccato coram te, (Job 25, 4.) nec infans cujus est unius diei vita super terram. Quis me commemorat? An quilibet tantillus nunc parvulus, in quo video quod non memini de me? Quid ergo tunc peccabam? An quia uberibus inhiabam plorans? Nam si nunc faciam, non quidem uberibus, sed escæ congruenti annis meis ita inhians, deridebor atque reprehendar justissime. Tunc ergo reprehendenda faciebam: sed quia reprehendentem intelligere non poteram; nec mos reprehendi me, nec ratio sinebat. Nam exstirpamus et ejicimus ista crescentes. Nec vidi (Joh. 5, 2.) quemquam scientem, cum aliquid purgat*, bona projicere. An pro tempore etiam illa bona erant, flendo petere etiam quod noxie daretur; indignari acriter non subjectis hominibus, liberis et majoribus, hisque a quibus genitus est, multisque præterea prudentioribus non ad nutum voluntatis obtemperantibus; feriendo nocere niti quantum potest, quia non obeditur imperiis quibus perniciose obediretur? Ita imbecillitas membrorum infantilium innocens est, non animus infantium. Vidi ego et expertus sum zelantem parvulum: nondum loquebatur, et intuebatur pallidus amaro aspectu collactaneum suum. Quis hoc ignorat? Expiare se dicunt ista matres atque nutrices nescio quibus remediis. Nisi vero et ista innocentia est, in fonte lactis ubertim manante atque abundante, opis egentissimum, et illo adhuc uno alimento vitam ducentem, consortem non pati. Sed blande tolerantur hæc, non quia nulla vel parva, sed quia ætatis accessu peritura sunt. Quod licet probes, cum* ferri æquo animo eadem ipsa non possunt, quando in aliquo annosiore deprehenduntur.

12. Tu itaque, Domine Deus meus, qui dedisti vitam infanti, et corpus, quod ita ut videmus instruxisti sensibus, compegisti membris, figura decorasti, proque ejus universitate atque incolumitate omnes conatus animantis insinuasti; jubes (Ps. 91, 2.) me laudare te in istis et *confiteri tibi, et psallere nomini tuo,*

Altissime: quia Deus es omnipotens et bonus, etiamsi sola ista fecisses, quæ nemo alius potest facere, nisi tu, une, a quo est omnis modus; formosissime, qui formas omnia, et lege tua ordinas omnia. Hanc ergo ætatem, Domine, qua me vixisse* non memini, de qua aliis credidi, et quam me egisse ex aliis infantibus conjeci, quanquam ista multum fida conjectura sit, piget me annumerare huic vitæ meæ, qua vivo in hoc sæculo. Quantum enim attinet ad oblivionis meæ tenebras, par illi est qua vixi in matris utero. Quod si et* *in iniquitate conceptus sum, et in peccatis me mater mea in utero aluit;* ubi, oro te, Deus meus, ubi, Domine, ego servus tuus, ubi aut quando innocens fui? Sed ecce omitto illud tempus: et quid mihi jam cum eo est, cujus nulla vestigia recolo? Ps. 50, 7.

VIII. Unde puer loqui didicerit.

13. Nonne ab infantia huc pergens veni in pueritiam; vel potius ipsa in me venit, et successit infantiæ? Nec discessit illa: quo enim abiit? et tamen jam non erat. Non enim eram infans qui non farer, sed jam puer loquens eram. Et memini hoc; et unde loqui didicerim, post adverti. Non enim docebant me majores homines præbentes mihi verba certo aliquo ordine doctrinæ, sicut paulo post litteras: sed ego ipse mente quam dedisti mihi, Deus meus, cum gemitibus et vocibus variis, et variis membrorum motibus edere vellem sensa cordis mei ut voluntati pareretur, nec valerem quæ volebam omnia, nec quibus volebam omnibus, præsonabam memoria*; cum ipsi appellabant rem aliquam, et cum secundum eam vocem corpus ad aliquid movebant, videbam et tenebam hoc ab eis vocari rem illam, quod sonabant, cum eam vellent ostendere. Hoc autem eos velle ex motu corporis aperiebatur, tanquam verbis naturalibus omnium gentium, quæ fiunt vultu et nutu oculorum, cæterorumque membrorum actu, et sonitu vocis indicante affectionem animi, in petendis, habendis, rejiciendis, fugiendisve rebus. Ita verba in variis sententiis, locis suis posita, et crebro audita, quarum rerum signa essent, paulatim colligebam, measque jam voluntates edomito in eis signis ore, per hæc enuntiabam. Sic cum his inter quos eram, voluntatum enuntiandarum signa communicavi, et vitæ humanæ procellosam societatem altius ingressus sum, pendens ex parentum auctoritate, nutuque majorum hominum.

IX. Odium litterarum, amor lusus, et vapulandi timor in pueris.

14. Deus, Deus meus, quas ibi miserias expertus sum et ludificationes! quandoquidem recte mihi vivere puero id proponebatur, obtemperare monentibus, ut in hoc sæculo florerem, et excellerem linguosis artibus, ad honorem hominum et falsas divitias famulantibus. Inde in scholam datus sum ut discerem litteras, in quibus quid utilitatis esse ignorabam miser, et tamen si segnis in discendo essem, vapulabam. Laudabatur enim hoc a majoribus; et multi ante nos vitam istam agentes, præstruxerant ærumnosas vias, per quas transire cogebamur, multiplicato labore et dolore filiis Adam. Invenimus autem, Domine, homines rogantes te; et didicimus ab eis, sentientes te, ut poteramus, esse magnum aliquem, qui posses, etiam non apparens sensibus nostris, exaudire nos et subvenire nobis. Nam puer cœpi rogare te, auxilium et refugium meum; et in tuam invocationem rumpebam nodos linguæ meæ; et rogabam te parvus, non parvo affectu, ne in schola vapularem. Et cum me non exaudiebas, quod *non*
Ps. 21, 3. erat *ad insipientiam mihi*[h], ridebantur a majoribus hominibus, usque ab ipsis parentibus, qui mihi accidere mali nihil volebant, plagæ meæ, magnum tunc et grave malum meum.

15. Estne quisquam, Domine, tam magnus animus, prægrandi affectu tibi cohærens? estne, inquam, quisquam (facit enim hoc quædam etiam stoliditas,) est ergo, qui tibi pie cohærendo ita sit affectus granditer, ut equuleos et ungulas, atque hujuscemodi varia tormenta, pro quibus effugiendis tibi per universas terras cum timore magno supplicatur, ita parvi æstimet, deridens* eos qui hæc acerbissime formidant, quemadmodum parentes nostri ridebant tormenta quibus pueri a magistris affligebamur? Non enim aut minus ea metuebamus, aut minus te de his evadendis deprecabamur: et peccabamus tamen minus scribendo, aut legendo, aut cogitando de litteris, quam exigebatur a nobis. Non enim deerat, Domine, memoria vel ingenium, quæ nos habere voluisti pro illa ætate satis; sed delectabat ludere: et vindicabatur in nos ab eis qui talia utique agebant. Sed majorum nugæ negotia vocantur; puerorum autem talia cum sint,

h Multi clamant in tribulatione, et non exaudiuntur; sed ad salutem, *non ad insipientiam.* Clamavit Paulus ut auferretur ab eo stimulus carnis, et non est exauditus ut auferretur, et dictum est ei: *Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur.* Ergo non est exauditus; sed non ad insipientiam, sed ad sapientiam. Aug. ad loc.

puniuntur a majoribus: et nemo miseratur pueros, vel illos, vel utrosque. Nisi vero approbet* quisquam bonus rerum arbiter vapulasse me, quia ludebam pila puer, et eo ludo impediebar quominus celeriter discerem litteras, quibus major deformius luderem: aut* aliud faciebat idem ipse a quo vapulabam; qui si in aliqua quæstiuncula a condoctore suo victus esset, magis bile atque invidia torqueretur, quam ego cum in certamine pilæ a collusore meo superabar?

X. Amore lusus et spectaculorum avocatur a litterarum studio.

16. Et tamen peccabam, Domine Deus, ordinator et creator omnium rerum naturalium, peccatorum autem tantum ordinator[i]: Domine Deus meus, peccabam faciendo contra præcepta parentum et magistrorum illorum. Poteram enim postea bene uti litteris, quas volebant ut discerem quocumque animo illi mei. Non enim meliora eligens, inobediens eram, sed amore ludendi, amans in certaminibus superbas victorias, et scalpi aures meas falsis fabellis, quo prurirent ardentius, eadem curiositate magis magisque per oculos emicante in spectacula* ludosque majorum; quos tamen qui edunt, ea dignitate præditi excellunt, ut hoc pene omnes optent parvulis suis: quos tamen cædi libenter patiuntur, si spectaculis talibus impediuntur a studio, quo eos ad talia edenda cupiunt pervenire. Vide ista, Domine, misericorditer, et libera nos jam invocantes te; libera etiam eos qui nondum te invocant, ut invocent te, et liberes eos.

XI. Morbo pressus Baptismum flagitat,

17. Audieram enim ego adhuc puer de vita æterna nobis promissa per humilitatem[k] Domini Dei nostri descendentis ad superbiam nostram; et signabar jam signo crucis ejus, et condiebar ejus sale[l], jam inde ab utero matris meæ, quæ

[i] In Ps. 7. v. fin. Non dixit Fiant tenebræ et factæ sunt tenebræ; et tamen ipsas ordinavit.—Aliud fecit et ordinavit; aliud autem non fecit, sed tamen etiam hoc ordinavit. Jam vero tenebris significari peccata &c. De Civ. Dei, l. ii. c. 17. Deus sicut naturarum bonarum optimus Creator, ita malarum voluntatum justissimus ordinator. c. 20. sola lux placuit Creatori: tenebræ autem angelicæ etsi fuerant ordinandæ, non tamen fuerant approbandæ. c. 21. nec mala voluntas, quia naturæ ordinem servare noluit, ideo justi Dei leges omnia bene ordinantis effugit. De Prædestin. Sanctor. c. 16. Est in malorum potestate peccare. Ut autem peccando hoc vel hoc illa malitia faciant, non est in eorum potestate sed Dei dividentis tenebras, et ordinantis eas.

[k] Ut enim causa omnium morborum curaretur, id est superbia, descendit et humilis factus est Filius Dei . . . Superbia quippe facit voluntatem suam; humilitas facit voluntatem Dei. Aug. tractat. 24. in Joann.

[l] In ecclesiis scilicet Occidentalibus sal Catechumenis gustandum dederunt, quo animum incorruptum, sincerum, et sapientem, declararent, qualis Christianorum esse deceret. vid. Liturgias Eccl. Occ. ap. Assem. Codex Liturg. t. i. Aug. de Catechizandis rudib. c. 26. Concil. Carthag. i. can. 5.

quem mater certo consilio differt. multum speravit in te. Vidisti, Domine, cum adhuc puer essem, et quodam die pressu stomachi* repente æstuarem pene moriturus; vidisti, Deus meus, quoniam custos meus jam eras, quo motu animi et qua fide baptismum Christi tui Dei et Domini mei flagitavi a pietate matris meæ, et matris omnium nostrum Ecclesiæ tuæ. Et conturbata mater carnis meæ, quoniam et sempiternam salutem meam charius parturiebat corde casto in fide tua, jam curaret festinabunda ut Sacramentis salutaribus initiarer et abluerer, te, Domine Jesu, confitens in remissionem peccatorum, nisi statim recreatus essem. Dilata est itaque mundatio mea, quasi necesse esset ut adhuc sordidarer, si viverem; quia videlicet post lavacrum illud major et periculosior in sordibus delictorum reatus foret. Ita jam credebam, et illa et omnis domus, nisi pater solus, qui tamen non evicit in me jus maternæ pietatis, quominus in Christum crederem, sicut ille nondum crediderat. Nam illa satagebat ut tu mihi pater esses, Deus meus, potius quam ille: et in hoc adjuvabas eam ut superaret virum, cui melior serviebat; quia et in hoc tibi utique id jubenti serviebat.

18. Rogo te, Deus meus, vellem scire, si tu etiam velles, quo consilio dilatus sum ne tunc baptizarer: utrum bono meo mihi quasi laxata sunt lora peccandi, an non laxata sunt*? Unde ergo etiam nunc de aliis atque aliis sonat undique in auribus nostris, Sine illum, faciat*; nondum enim baptizatus est: et tamen in salute corporis non dicimus, Sine, vulneretur amplius; nondum enim sanatus est? Quanto ergo melius et cito sanarer*, et id ageretur mecum meorum meaque diligentia, ut recepta salus animæ meæ tuta esset tutela tua, qui dedisses eam? Melius vero. Sed quot et quanti fluctus impendere tentationum post pueritiam videbantur, noverat eos jam illa mater; et terram per eos* unde postea formarer, quam ipsam jam effigiem committere volebat.

XII. Ad litteras cogebatur, quo tamen Deus utebatur bene. 19. In ipsa tamen pueritia, de qua mihi minus quam de adolescentia metuebatur, non amabam litteras, et me in eas urgeri oderam; et urgebar tamen, et bene mihi fiebat, nec faciebam ego bene: non enim discerem, nisi cogerer. Nemo autem invitus bene facit, etiam si bonum est quod facit. Nec qui me urgebant, bene faciebant; sed bene mihi fiebat abs te, Deus meus. Illi enim non intuebantur quo referrem* quod me discere cogebant, præterquam ad satiandas insatiabiles

cupiditates copiosæ inopiæ et ignominiosæ gloriæ. Tu vero cui numerati sunt capilli capitis nostri, errore omnium qui mihi instabant ut discerem, utebaris ad utilitatem meam; meo autem, qui discere nolebam, utebaris ad pœnam meam, qua plecti non eram indignus tantillus puer et tantus peccator. Ita de non bene facientibus tu bene faciebas mihi; et de peccante meipso juste retribuebas mihi. Jussisti enim, et sic est, ut pœna sua sibi sit omnis inordinatus animus. Mat. 10, 30.

20. Quid autem erat causæ cur Græcas litteras oderam, quibus puerulus imbuebar, ne nunc quidem mihi satis exploratum est. Adamaveram enim Latinas, non quas primi magistri, sed quas docent qui grammatici vocantur. Nam illas primas ubi legere et scribere et numerare discitur, non minus onerosas pœnalesque habebam, quam omnes Græcas. Unde tamen et hoc nisi de peccato et vanitate vitæ, qua *caro eram**, *et spiritus ambulans et non revertens?* Nam utique meliores, quia certiores erant primæ illæ litteræ, quibus fiebat in me, et factum est, et habeo illud ut et legam si quid scriptum invenio, et scribam ipse si quid volo, quam illæ quibus tenere cogebar Æneæ nescio cujus errores, oblitus errorum meorum; et plorare Didonem mortuam, quia se occidit ob amorem, cum interea meipsum in his a te morientem, Deus vita mea, siccis oculis ferrem miserrimus.

XIII. Quibus studiis potissimum sit delectatus.

Ps. 77, 39. e vers. vet. vid. Sabat.

21. Quid enim miserius misero non miserante seipsum, et flente Didonis mortem, quæ fiebat amando Æneam; non flente autem mortem suam, quæ fiebat non amando te, Deus lumen cordis mei, et panis oris intus animæ meæ, et virtus maritans mentem meam [m] et sinum cogitationis meæ? Non te amabam, et fornicabar abs te, et fornicanti sonabat undique, Euge, euge. Amicitia enim mundi hujus, fornicatio est abs te [n]; et Euge, euge dicitur, ut pudeat si non ita homo sit. Et hæc non flebam, sed flebam Didonem "exstinctam, ferroque extrema secutam [o]," sequens ipse extrema condita tua, relicto te, et terra* iens in terram: et si prohiberer ea legere, dolerem, quia non legerem quod dolerem. Talis dementia

[m] Subjugemus nobis hanc *fœminam* si viri sumus:—sequamur Christum caput nostrum, ut et nos sequatur cui caput sumus. Aug. de vera relig. c. 41. vid. inf. l. xiii. c. 32.

[n] Recedere ab illo simplici et singulari bono, in istam multitudinem voluptatum, in amorem sæculi corruptionemque terrenam, fornicari est a Deo. Aug. Serm. 142. c. 2.

[o] Æneid. vi. 456.

honestiores et uberiores litteræ putantur, quam illæ quibus legere et scribere didici.

22. Sed nunc in anima mea clamet Deus meus, et veritas tua dicat mihi: Non est ita, non est ita; melior est prorsus doctrina illa prior. Nam ecce paratior sum oblivisci errores Æneæ, atque omnia ejusmodi, quam scribere et legere. At enim vela pendent liminibus grammaticarum scholarum: sed non illa magis honorem secreti, quam tegumentum erroris significant. Non clament adversus me, quos jam non timeo, dum confiteor tibi quæ vult anima mea, Deus meus, et acquiesco in reprehensione malarum viarum mearum, ut diligam bonas vias tuas. Non clament adversum me venditores grammaticæ vel emptores: quia si proponam eis, interrogans utrum verum sit quod Æneam aliquando Carthaginem venisse Poeta dicit; indoctiores se nescire respondebunt, doctiores autem etiam negabunt verum esse. At si quæram quibus litteris scribatur Æneæ nomen, omnes mihi, qui hæc didicerunt, verum respondebunt; secundum id pactum et placitum, quo inter se homines ista signa firmarunt. Item, si quæram quid horum majore vitæ hujus incommodo quisque obliviscatur, legere et scribere, an poetica illa figmenta; quis non videat quid responsurus sit, qui non est penitus oblitus sui? Peccabam ergo puer cum illa inania istis utilioribus amore præponebam, vel potius ista oderam, illa amabam. Jamvero unum et unum duo, duo et duo quatuor, odiosa cantio mihi erat; et dulcissimum spectaculum vanitatis equus ligneus plenus armatis, et Trojæ incendium, atque ipsius umbra Creusæ[p].

XIV. Litteras Græcas oderat.

23. Cur ergo Græcam etiam grammaticam oderam talia cantantem? Nam et Homerus peritus texere tales fabellas, et dulcissime vanus est, et mihi tamen amarus erat puero. Credo etiam Græcis pueris Virgilius ita sit, cum eum sic discere coguntur, ut ego illum. Videlicet difficultas*, difficultas omnino ediscendæ peregrinæ linguæ, quasi felle aspergebat omnes suavitates Græcas fabulosarum narrationum. Nulla enim verba illa noveram, et sævis terroribus ac pœnis ut nossem instabatur mihi vehementer. Nam et Latina aliquando infans utique nulla noveram; et tamen advertendo didici sine ullo metu atque cruciatu, inter etiam blandimenta nutricum,

p Æneid. ii.

et joca arridentium, et lætitias alludentium. Didici vero illa sine pœnali onere urgentium, cum me urgeret cor meum ad parienda concepta sua, quæ non possem*, nisi aliqua verba didicissem, non a docentibus, sed a loquentibus, in quorum et ego auribus parturiebam quidquid sentiebam. Hinc satis elucet majorem habere vim ad discenda ista liberam curiositatem, quam meticulosam necessitatem. Sed illius fluxum hæc restringit legibus tuis, Deus, legibus tuis a magistrorum ferulis usque ad tentationes martyrum; valentibus legibus tuis miscere salubres amaritudines, revocantes nos ad te a jucunditate pestifera, qua recessimus a te*.

24. Exaudi, Domine, deprecationem meam ne deficiat anima mea sub disciplina tua; neque deficiam in confitendo tibi miserationes tuas, quibus eruisti me ab omnibus viis meis pessimis; ut dulcescas[q] mihi super omnes seductiones quas sequebar; et amem te validissime et amplexer manum tuam totis præcordiis meis, et eruas me ab omni tentatione usque in finem. Ecce enim tu, Domine, rex meus et Deus meus, tibi serviat quidquid utile puer didici; tibi serviat quod loquor, et scribo, et lego, et numero: quoniam cum vana discerem, tu disciplinam dabas mihi; et in eis vanis peccata delectationum mearum dimisisti mihi. Didici enim in eis multa verba utilia; sed et quæ in rebus non vanis disci possunt: et ea via tuta est in qua pueri ambularent.

XV. Precatio ad Deum.

25. Sed væ tibi, flumen moris humani! Quis resistet tibi? quamdiu non siccaberis? quousque volves Evæ filios in mare magnum et formidolosum, quod vix transeunt qui lignum conscenderint[r]? Nonne ego in te legi et tonantem Jovem et adulterantem? Et utique non posset hæc duo; sed actum est, ut haberet auctoritatem ad imitandum verum adulterium, lenocinante falso tonitruo. Quis autem penulatorum magistrorum audit aure sobria, ex eodem pulvere hominem clamantem et dicentem: "Fingebat hæc Homerus, et humana ad "Deos transferebat; divina mallem ad nos[s]?" Sed verius

XVI. Improbat modum juventutis erudiendæ.

[q] Non enim expugnatur in nobis temporalium amor nisi aliquâ suavitate æternorum. Aug. de Musica, l. vi. c. 16.

[r] Quare crucifixus est? Quia lignum tibi humilitatis ejus necessarium erat. Superbia enim tumueras, et longe ab illa patria projectus eras; et fluctibus hujus sæculi interrupta est via, et qua transeatur ad patriam non est, nisi ligno porteris. Ipse factus est via, et hoc per mare;—tu, qui quomodo ipse ambulare in mari non potes, navi portare, ligno portare: crede in crucifixum et poteris pervenire. Aug. in Joan. tract. ii. §. 4.

[s] Cicero, Tuscul. i c. 26.

dicitur quod fingebat hæc quidem ille; sed hominibus flagitiosis divina tribuendo, ne flagitia flagitia putarentur*, et ut quisquis ea fecisset, non homines perditos, sed cœlestes deos videretur imitatus.

26. Et tamen, o flumen tartareum, jactantur in te filii hominum, cum mercedibus ut hæc discant; et magna res agitur, cum hoc agitur publice in foro, in conspectu legum supra mercedem salaria decernentium; et saxa tua percutis et sonas dicens: Hinc verba discuntur, hinc acquiritur eloquentia rebus persuadendis sententiisque explicandis maxime necessaria. Ita vero non cognosceremus verba hæc, imbrem aureum, et gremium, et fucum, et templa cœli, et alia verba quæ in eo loco scripta sunt, nisi Terentius induceret nequam adolescentem proponentem sibi Jovem ad exemplum stupri, dum spectat tabulam quamdam pictam in pariete, ubi inerat pictura hæc: "Jovem quo pacto Danaæ misisse aiunt "in gremium quondam imbrem aureum, fucum factum "mulieri?" Et vide quemadmodum se concitat ad libidinem, quasi cœlesti magisterio:

> At quem deum (*inquit*)? Qui templa cœli summa sonitu concutit.
> Ego homuncio id non facerem? Ego vero feci illud ita, ac lubens [r].

Non omnino per hanc turpitudinem verba ista commodius discuntur; sed per hæc verba turpitudo ista confidentius perpetratur. Non accuso verba, quasi vasa electa atque pretiosa; sed vinum erroris quod in eis nobis propinabatur ab ebriis doctoribus: et nisi biberemus, cædebamur, nec appellare aliquem judicem sobrium licebat. Et tamen ego, Deus meus, in cujus conspectu jam secura est recordatio mea, libenter hæc didici, et eis delectabar miser, et ob hoc bonæ spei puer appellabar.

XVII. Prosequitur contra modum exercendæ juventutis in re literaria.

27. Sine me, Deus meus, dicere aliquid et de ingenio meo munere tuo, in quibus a me deliramentis atterebatur. Proponebatur enim mihi negotium animæ meæ satis inquietum, præmio laudis, et dedecoris vel plagarum metu, ut dicerem verba Junonis irascentis et dolentis quod non posset Italia Teucrorum avertere regem [u]; quæ nunquam Junonem dixisse audieram: sed figmentorum poeticorum vestigia errantes sequi cogebamur, et tale aliquid dicere solutis verbis, quale

[r] In Eunucho, act. iii. scen. 5. cf. Aug. de Civ. Dei, l. ii. c. 7 sqq.

[u] Æneid. i. 36—75.

Poeta dixisset versibus; et ille dicebat laudabilius, in quo pro dignitate adumbratæ personæ, iræ ac doloris similior affectus eminebat, verbis sententias congruenter vestientibus. Utquid mihi illud, o vera vita mea, Deus meus, quod mihi recitanti acclamabatur præ multis coætaneis et conlectoribus meis? Nonne ecce illa omnia fumus et ventus? Itane aliud non erat ubi exerceretur ingenium et lingua mea? Laudes tuæ, Domine, laudes tuæ per Scripturas tuas suspenderent palmitem cordis mei, et non raperetur per inania nugarum turpis præda volatilibus. Non enim uno modo sacrificatur transgressoribus angelis.

XVIII. Quod homines curant servare leges grammaticorum, et non divinorum præceptorum.

28. Quid autem mirum quod in vanitates ita ferebar, et a te, Deus meus, ibam foras, quando mihi imitandi proponebantur homines, qui aliqua facta sua non mala, si cum barbarismo aut solœcismo enuntiarent, reprehensi confundebantur; si autem libidines suas integris et rite consequentibus verbis copiose ornateque narrarent, laudati gloriabantur? Vides hæc, Domine, et taces, longanimis, et multum misericors, et verax. Numquid semper tacebis? Et nunc eruis* de hoc immanissimo profundo quærentem te animam, et sitientem delectationes tuas, et *cujus cor dicit tibi: Quæsivi vultum tuum; vultum tuum, Domine, requiram.* (Ps. 26, 8.) Nam* longe a vultu tuo, in affectu tenebroso.* Non enim pedibus aut spatiis locorum itur abs te, aut reditur ad te. Aut vero filius ille tuus minor equos, aut currus, vel naves quæsivit, aut avolavit penna visibili, aut moto poplite iter egit, ut in longinqua regione vivens prodige dissiparet quod dederas proficiscenti? Dulcis pater quia dederas, et egeno redeunti dulcior. (Luc. 15, 11—32.) In affectu ergo libidinoso, id enim est tenebroso, atque id est longe a vultu tuo.

29. Vide, Domine Deus, et patienter ut vides vide, quomodo diligenter observent filii hominum pacta litterarum, et syllabarum accepta a prioribus locutoribus, et a te accepta æterna pacta perpetuæ salutis negligant; ut qui illa sonorum vetera placita teneat aut doceat, si contra disciplinam grammaticam, sine aspiratione primæ syllabæ, ominem, dixerit, displiceat magis hominibus, quam si contra tua præcepta hominem oderit, cum sit homo. Quasi vero quemlibet inimicum hominem perniciosius sentiat quam ipsum odium, quo in eum irritatur, aut vastet quisquam persequendo alium gravius,

quam cor suum vastat inimicando. Et certe non est interior litterarum scientia, quam scripta conscientia, id se alteri*
Is. 33, 5. facere quod nolit pati. Quam tu secretus es, *habitans in excelsis* in silentio, Deus solus magnus, lege infatigabili spargens pœnales cæcitates super illicitas cupiditates! Cum homo eloquentiæ famam quærit, astans ante hominem judicem, circumstante hominum multitudine, inimicum suum odio immanissimo insectans, vigilantissime cavet ne per linguæ errorem dicat, Inter hominibus*; et ne per mentis furorem hominem auferat ex hominibus, non cavet.

XIX. Pueritiæ vitia quæ in majores ætates transeunt.

30. Horum ego puer morum in limine jacebam miser, et hujus arenæ palæstra erat illa, ubi magis timebam barbarismum facere, quam cavebam si facerem, non facientibus invidere. Dico hæc et confiteor tibi, Deus meus, in quibus laudabar ab eis, quibus placere tunc mihi erat honeste vivere.
Ps. 30, 23. Non enim videbam voraginem turpitudinis in quam *projectus eram ab oculis tuis.* Nam in illis jam quid me fœdius fuit, ubi etiam talibus displicebam, fallendo innumerabilibus mendaciis et pædagogum, et magistros, et parentes amore ludendi, studio spectandi nugatoria, et imitandi ludicra inquietudine? Furta etiam faciebam de cellario parentum et de mensa, vel gula imperitante, vel ut haberem quod darem pueris, ludum suum mihi, quo pariter utique delectabantur, tamen vendentibus. In quo etiam ludo fraudulentas victorias, ipse vanæ* excellentiæ cupiditate victus, sæpe aucupabar. Quid autem tam nolebam pati, atque atrociter, si deprehenderem, arguebam, quam id quod aliis faciebam, et si deprehensus arguerer, sævire magis quam cedere libebat? Istane est innocentia puerilis? Non est, Domine, non est: oro te, Deus meus. Nam hæc ipsa sunt quæ a pædagogis et magistris, a nucibus, et pilulis, et passeribus, ad præfectos et reges, aurum, prædia, mancipia, hæc ipsa omnino quæ succedentibus majoribus ætatibus transeunt, sicuti ferulis majora supplicia succedunt. Humilitatis ergo signum in statura
Mat. 19, 14. pueritiæ, Rex noster, probasti, cum aisti: *Talium est regnum cœlorum.*

XX. Pro bonis sibi in pueritia collatis

31. Sed tamen, Domine, tibi excellentissimo atque optimo conditori et rectori universitatis, Deo nostro gratias, etiamsi me puerum tantum esse voluisses. Eram enim etiam tunc, vivebam* atque sentiebam, meamque incolumitatem, vestigium

secretissimæ unitatis ex qua eram[x], curæ habebam; custodiebam interiore sensu integritatem sensuum meorum, inque ipsis parvis, parvarumque rerum cogitationibus veritate delectabar. Falli nolebam, memoria vigebam, locutione instruebar, amicitia mulcebar, fugiebam dolorem, abjectionem, ignorantiam. Quid in tali animante non mirabile atque laudabile? At ista omnia Dei mei dona sunt; non mihi ego dedi hæc: et bona sunt, et hæc omnia ego. Bonus ergo est qui fecit me, et ipse est bonum meum, et illi exsulto bonis omnibus quibus etiam puer eram. Hoc enim peccabam, quod non in ipso, sed in creaturis ejus, me atque cæteris*, voluptates, sublimitates, veritates quærebam; atque ita irruebam in dolores, confusiones, errores. Gratias tibi, dulcedo mea, et honor meus, et fiducia mea, Deus meus: gratias tibi de donis tuis; sed tu mihi ea serva. Ita enim servabis me; et augebuntur, et perficientur quæ dedisti mihi, et ero ipse tecum; quia et ut sim, tu dedisti mihi.

Deo gratias agit.

[x] Nihil est esse, quam unum esse. Itaque in quantum quidque unitatem adipiscitur, in tantum est. Unitatis est enim operatio convenientia et concordia, quâ sunt, in quantum sunt. Nam simplicia per se sunt, quia una sunt; quæ autem non sunt simplicia, concordia partium imitantur unitatem, et in tantum sunt, in quantum assequuntur. Aug. de moribus Manich. c. 6.

LIBER SECUNDUS.

Ad ætatem aliam progreditur, primumque adolescentiæ suæ, id est, sextum decimum vitæ annum, quem in paterna domo studiis intermissis consumpserat arbitrio proprio ac libidinibus indulgens, ad mentem revocat cum gravi dolore, in quibus maxime miratur, se furtum quoddam gratis perpetrasse; quod contra, cor humanum non nisi aliqua boni specie in malum trahi.

I. Adolescentiæ ætatem et vitia recolit.

1. Recordari volo transactas fœditates meas, et carnales corruptiones animæ meæ: non quod eas amem; sed ut amem te, Deus meus. Amore amoris tui facio istud, recolens vias meas nequissimas in amaritudine recogitationis meæ, ut tu dulcescas mihi, dulcedo non fallax, dulcedo felix et secura, et colligens* me a dispersione in qua frustatim discissus sum, dum ab uno te aversus in multa evanui [a]. Exarsi enim aliquando satiari inferis* in adolescentia, et silvescere ausus sum variis et umbrosis amoribus; et contabuit species mea; et computrui coram oculis tuis placens mihi, et placere cupiens oculis hominum.

II. Annum ætatis suæ decimum sextum in ardore libidinoso consumptum.

2. Et quid erat quod me delectabat, nisi amare et amari? Sed non tenebatur modus ab animo usque ad animum quatenus est luminosus* limes amicitiæ; sed exhalabantur nebulæ de limosa concupiscentia carnis et scatebra pubertatis, et obnubilabant atque offuscabant cor meum, ut non discerneretur serenitas dilectionis a caligine libidinis. Utrumque in confuso æstuabat, et rapiebat imbecillam ætatem per abrupta cupiditatum, atque mersabat gurgite flagitiorum. Invaluerat super me ira tua, et nesciebam. Obsurdueram* stridore catenæ mortalitatis meæ, pœna superbiæ animæ meæ; et ibam longius a te, et sinebas; et jactabar, et effundebar, et diffluebam, et ebulliebam per fornicationes meas, et tacebas.

[a] Ut enim in circulo quantumvis amplo unum est medium quo cuncta convergunt, quod centrum geometræ vocant, et quamvis totius ambitus partes innumerabiliter secari queant, nihil tamen est præter illud unum, quo cætera pariliter dimetiantur, et quod omnibus quasi quodam æqualitatis jure dominetur. Hinc vero in quamlibet partem si egredi velis, eo amittuntur omnia, quo in plurima pergitur. Sic animus à seipso fusus, immensitate quadam diverberatur, et verâ mendicitate conteritur, cum eum natura sua cogit, ubique unum quærere, et multitudo non sinit. Aug. l. i. de Ordine, c. 2. vide inf. l. ix. c. 4. §. 10. et xii. c. 16. sub fin.

O tardum gaudium meum! Tacebas tunc, et ego ibam porro longe a te in plura et plura sterilia semina dolorum, superba dejectione, et inquieta lassitudine.

3. Quis mihi modularetur* ærumnam meam, et novissimarum rerum fugaces pulchritudines in usum verteret, earumque suavitatibus metas præfigeret, ut usque ad conjugale littus exæstuarent fluctus ætatis meæ, si tranquillitas in eis non poterat esse, fine procreandorum liberorum contenta, sicut præscribit lex tua, Domine, qui formas etiam propaginem mortis nostræ*, potens imponere lenem manum ad temperamentum spinarum a paradiso tuo seclusarum? Non enim longe est a nobis omnipotentia tua, etiam cum longe sumus a te. Aut certe sonitum nubium tuarum vigilantius
adverterem: *Tribulationem autem carnis habebunt hujus-* 1 Cor.
modi; ego autem vobis parco; et, *Bonum est homini mulie-* 7, 28. ver. 1.
rem non tangere; et, *Qui sine uxore est, cogitat ea quæ sunt* ver. 32,
Dei, quomodo placeat Deo: qui autem matrimonio junctus 33.
est, cogitat ea quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori. Has
ergo voces exaudirem vigilantior, et abscisus propter regnum Mat. 19,
cœlorum, felicior exspectarem amplexus tuos. 12.

4. Sed efferbui miser, sequens impetum fluxus mei relicto te; et excessi omnia legitima tua, nec evasi flagella tua: quis enim hoc mortalium? Nam tu semper aderas misericorditer sæviens, et amarissimis aspergens offensionibus omnes illicitas jucunditates meas, ut ita quærerem sine offensione jucundari; et ubi hoc possem, non invenirem quidquam,
præter te, Domine, præter te *qui fingis*[b] *dolorem in præcepto,* Ps. 93,
et percutis ut sanes, et occidis nos ne moriamur abs te. Ubi 20. Deut.
eram, et quam longe exsulabam a deliciis domus tuæ, anno 32, 39.
illo sexto decimo ætatis carnis meæ, cum accepit in me sceptrum, et totas manus ei dedi, vesania libidinis*, licentiosæ per dedecus humanum, illicitæ autem per leges tuas? Non fuit cura meorum ruentem excipere me matrimonio; sed cura fuit tantum ut discerem sermonem facere quam optimum, et persuadere dictione.

[b] Fingis enim est, facis, formas, plasmas —Formas, inquit, dolorem in peccato, i. e. de dolore præceptum nobis facis, ut ipse dolor præceptum sit nobis. Quomodo nobis dolor est præceptum? Quando te flagellat qui pro te mortuus est. Qui et istos filios sic voluisti exercere et erudire, sic voluisti eis præcepta dare, ut non essent sine timore, ne amarent aliquid aliud, et obliviscerentur te verum bonum suum. S. Aug. ad loc.

III. De peregrinatione studiorum causa, et de parentum proposito.

5. Et anno quidem illo intermissa erant studia mea, dum mihi reducto a Madauris, in qua vicina urbe jam cœperam litteraturæ atque oratoriæ percipiendæ gratia peregrinari, longinquioris apud Carthaginem peregrinationis sumptus præparabantur, animositate magis quam opibus patris, municipis Thagastensis admodum tenuis. Cui narro hæc? Neque enim tibi, Deus meus; sed apud te narro hæc generi meo, generi humano, quantulacumque ex particula incidere potest in istas meas litteras. Et utquid hoc? Ut videlicet ego et quisquis hæc legit, cogitemus *de* quam *profundo clamandum sit ad te.* (Ps. 129, 1.) Et quid propius auribus tuis, si cor confitens et vita ex fide est? Quis enim non extollebat laudibus tunc hominem patrem meum *, quod ultra vires rei familiaris suæ impenderet filio quidquid etiam longe peregrinanti studiorum causa opus esset? Multorum enim civium longe opulentiorum nullum tale negotium pro liberis erat: cum interea non satageret idem pater qualis crescerem tibi, aut quam castus essem; dummodo essem disertus, vel desertus potius a cultura tua, Deus, qui es unus verus et bonus Dominus agri tui cordis mei.

6. Sed ubi sexto illo et decimo anno, interposito otio ex necessitate domestica feriatus ab omni schola, cum parentibus esse cœpi, excesserunt caput meum vepres libidinum; et nulla erat eradicans manus. Quinimo, ubi me ille pater in balneis vidit pubescentem, et inquieta indutum adolescentia, quasi jam ex hoc in nepotes gestiret, gaudens matri indicavit; gaudens vinolentia in qua te iste mundus oblitus est creatorem suum, et creaturam tuam pro te amavit, de vino invisibili perversæ atque inclinatæ* in ima voluntatis suæ. Sed matris in pectore jam inchoaveras templum tuum, et exordium sanctæ habitationis tuæ: nam ille adhuc catechumenus, et hoc recens erat. Itaque illa exsilivit pia trepidatione ac tremore; et quamvis mihi nondum fideli, timuit tamen vias distortas, in quibus ambulant qui *ponunt ad te tergum, et non faciem.* (Jer. 2, 27.)

7. Hei mihi! et audeo dicere tacuisse te, Deus meus, cum irem abs te longius! Itane tu tacebas tunc mihi? Et cujus erant, nisi tua, verba illa per matrem meam, fidelem tuam, quæ cantasti in aures meas? Nec inde quidquam descendit in cor, ut facerem illud. Volebat enim illa, et secreto memini ut monuerit cum sollicitudine ingenti ne fornicarer, maxime-

que ne adulterarem cujusquam uxorem. Qui mihi monitus muliebres videbantur, quibus obtemperare erubescerem. Illi autem tui erant, et nesciebam; et te tacere putabam, atque illam loqui, per quam mihi tu non tacebas, et in illa contemnebaris a me filio ejus, *filio ancillæ tuæ, servo tuo.* Sed nesciebam, et præceps ibam tanta cæcitate, ut inter coætaneos meos puderet me minoris dedecoris, quoniam audiebam eos jactantes flagitia sua, et tanto gloriantes magis, quanto magis turpes essent: et libebat facere non solum libidine facti, verum etiam laudis. Quid dignum est vituperatione nisi vitium? Ego ne vituperarer, vitiosior fiebam; et ubi non suberat quo admisso æquarer perditis, fingebam me fecisse quod non feceram, ne viderer abjectior quo eram innocentior, et ne vilior haberer quo eram castior. Ps. 115, 6.

8. Ecce cum quibus comitibus iter agebam platearum Babyloniæ, et volutabar in cœno ejus, tanquam in cinnamis et unguentis pretiosis. Et in umbilico ejus, quo tenacius hærerem, calcabat me inimicus invisibilis, et seducebat me, quia ego seductilis eram. Non enim et illa, quæ jam *de medio Babylonis fugerat*, sed ibat in cæteris ejus tardior, mater carnis meæ, sicut monuit me pudicitiam, ita curavit quod de me a viro suo audierat, jamque pestilentiosum et in posterum periculosum sentiebat, coercere termino conjugalis affectus, si resecari ad vivum non poterat. Non curavit hoc, quia metus erat ne impediretur spes mea compede uxoria; non spes illa quam in te futuri sæculi habebat mater, sed spes litterarum, quas ut nossem nimis volebat parens uterque: ille, quia de te prope nihil cogitabat, de me autem inania; illa autem, quia non solum nullo detrimento, sed etiam nonnullo adjumento ad te adipiscendum futura existimabat usitata illa studia doctrinæ. Ita enim conjicio, recolens, ut possum, mores parentum meorum. Relaxabantur etiam mihi ad ludendum habenæ, ultra temperamentum severitatis, in dissolutionem affectionum variarum, et in omnibus erat caligo intercludens mihi, Deus meus, serenitatem veritatis tuæ; et *prodibat tanquam ex adipe iniquitas mea.* Jer. 51, 6. Ps. 72, 7.

IV. Furtum cum sodalibus perpetratum.

9. Furtum certe punit lex tua, Domine, et lex scripta in cordibus hominum, quam ne ipsa quidem delet iniquitas. Quis enim fur æquo animo furem patitur? Nec copiosus adactum inopia. Et ego furtum facere volui et feci, nulla

compulsus egestate nec penuria, sed fastidio justitiæ*, et sagina iniquitatis. Nam id furatus sum quod mihi abundabat, et multo melius: nec ea re volebam frui quam furto appetebam; sed ipso furto et peccato. Arbor erat pirus in vicinia vineæ nostræ pomis onusta, nec forma nec sapore illecebrosis. Ad hanc excutiendam atque asportandam, nequissimi adolescentuli perreximus nocte intempesta, quousque ludum de pestilentiæ more in areis produxeramus; et abstulimus inde onera ingentia, non ad nostras epulas, sed vel projicienda porcis, etiamsi aliquid inde comedimus; dum tamen fieret a nobis quod eo liberet quo non liceret. Ecce cor meum, Deus, ecce cor meum quod miseratus es in imo abyssi. Dicat tibi nunc ecce cor meum quid ibi quærebat, ut essem gratis malus, et malitiæ meæ causa nulla esset nisi malitia. Fœda erat, et amavi eam; amavi perire: amavi defectum meum; non illud ad quod deficiebam, sed defectum meum ipsum amavi: turpis anima et dissiliens a firmamento tuo in exterminium; non dedecore* aliquid, sed dedecus appetens.

V. Neminem peccare sine causa.

10. Etenim species est pulchris corporibus, et auro, et argento, et omnibus; et in contactu carnis congruentia valet plurimum, cæterisque sensibus est sua cuique accommodata modificatio corporum; habet etiam honor temporalis, et imperitandi atque superandi potentia suum decus, unde etiam vindictæ aviditas oritur: et tamen in cuncta hæc adipiscenda non est egrediendum abs te, Domine, neque deviandum a lege tua. Et vita quam hic vivimus habet illecebram suam propter quemdam modum decoris sui, et convenientiam cum his omnibus infimis pulchris. Amicitia quoque hominum charo nodo dulcis est propter unitatem de multis animis. Propter universa hæc atque hujusmodi, peccatum admittitur, dum immoderata in ista inclinatione cum extrema bona sint, meliora et summa deseruntur[c], tu, Domine Deus noster, et veritas tua, et lex tua. Habent enim et hæc ima delectationes, sed non sicut Deus meus qui fecit omnia; quia *in ipso delectatur justus*, et ipse est deliciæ *rectorum corde*. (Ps. 63, 11.)

11. Cum itaque de facinore quæritur qua causa factum sit, credi non solet, nisi cum appetitus adipiscendi alicujus illo-

[c] Animum enim peccati arguimus, cum eum convincimus superioribus desertis ad fruendum inferiora præponere. Aug. de Lib. Arb. l. 3. c. 1.

rum bonorum, quæ infima diximus, esse potuisse apparuerit, aut metus amittendi.* Pulchra sunt enim et decora, quanquam præ bonis superioribus et* beatificis abjecta et jacentia. Homicidium fecit. Cur fecit? Adamavit ejus conjugem aut prædium, aut voluit deprædari unde viveret, aut timuit ab illo tale aliquid amittere, aut læsus ulcisci se exarsit. Num homicidium sine causa faceret, ipso homicidio delectatus? Quis crediderit? Nam et de quo dictum est vecordi et nimis crudeli homine, quod gratuito potius malus atque crudelis erat, prædicta est tamen causa: "Ne per otium, inquit, tor-"pesceret manus aut animus[d]." Quare id quoque? cur ita? Ut scilicet illa exercitatione scelerum, capta urbe, honores, imperia, divitias assequeretur, et careret metu legum, et difficultate rerum, propter inopiam rei familiaris, et conscientiam scelerum. Nec ipse igitur Catilina amavit facinora sua; sed utique aliud cujus causa illa faciebat.

VI. Omnia quæ boni specie ad vitia invitant, in solo Deo esse vera et perfecta.

12. Quid ego* miser in te amavi, o furtum meum, o facinus illud meum nocturnum sexti decimi anni ætatis meæ? Non enim pulchrum eras, cum furtum esses; aut vero aliquid es, ut loquar ad te? Pulchra erant poma illa quæ furati sumus, quoniam creatura tua erat*, pulcherrime omnium, creator omnium, Deus bone, Deus summum bonum, et bonum verum meum: pulchra erant illa poma; sed non ipsa concupivit anima mea miserabilis. Erat enim mihi meliorum copia; illa autem decerpsi tantum ut furarer. Nam decerpta projeci, epulatus inde solam iniquitatem*, qua lætabar fruens*. Nam et si quid illorum pomorum intravit in os meum, condimentum ibi* facinus erat. Et nunc, Domine Deus meus, quæro quid me in furto delectaverit, et ecce species nulla est: non dico sicut in æquitate atque prudentia; sed neque sicut in mente hominis atque memoria et sensibus et vegetante vita; neque sicut speciosa sunt sidera et decora locis suis et terra et mare plena fetibus, qui succedunt nascendo decedentibus; non saltem ut est quædam defectiva species et umbratica vitiis fallentibus.

13. Nam et superbia celsitudinem imitatur; cum tu sis unus super omnia Deus excelsus. Et ambitio quid nisi honores quærit et gloriam; cum tu sis præ cunctis honorandus unus et gloriosus in æternum? Et sævitia potestatum

[d] Sallust. de Bell. Catil. c. 9.

timeri vult: quis autem timendus, nisi unus Deus? Cujus potestati eripi aut subtrahi quid potest? quando, aut ubi, aut quo, vel a quo*? Et blanditiæ lascivientium amari volunt: sed neque blandius est aliquid tua charitate, nec amatur quidquam salubrius, quam illa præ cunctis formosa et luminosa veritas tua. Et curiositas affectare videtur studium scientiæ; cum tu omnia summe noveris. Ignorantia quoque ipsa atque stultitia, simplicitatis et innocentiæ nomine tegitur; quia te simplicius quidquam non reperitur. Quid te autem innocentius, quandoquidem opera sua* malis inimica sunt[e]? Et ignavia quasi quietem appetit: quæ vero quies certa præter Dominum? Luxuria satietatem atque abundantiam se cupit vocari: tu autem es plenitudo et indeficiens copia incorruptibilis suavitatis. Effusio liberalitatis obtendit umbram: sed bonorum omnium largitor affluentissimus tu es. Avaritia multa possidere vult; et tu possides omnia. Invidentia de excellentia litigat: quid te excellentius? Ira vindictam quærit: te justius quis vindicat? Timor insolita et repentina exhorrescit, rebus quæ amantur adversantia, dum præcavet securitati: tibi enim quid insoli-
Rom. 8, 9. tum? quid repentinum? aut quis a te separat quod diligis? aut ubi, nisi apud te, firma securitas? Tristitia rebus amissis contabescit, quibus se oblectabat cupiditas; quia ita sibi nollet, sicut tibi auferri nihil potest.

14. Ita fornicatur anima, cum avertitur abs te, et quærit extra te ea, quæ pura et liquida non invenit, nisi cum redit ad te. Perverse te imitantur omnes qui longe se a te faciunt, et extollunt se adversum te[f]. Sed etiam sic te imitando indicant creatorem te esse omnis naturæ; et ideo non esse quo a te omnimodo recedatur. Quid ergo in illo furto ego dilexi? et in quo Dominum meum vel vitiose atque perverse imitatus sum? An libuit facere contra legem saltem fallacia, quia potentatu non poteram, ut mancam libertatem captivus

[e] Post hanc autem dispensationem justum veniet judicium; de quo ita dicit, ut intelligamus unicuique homini supplicium fieri de peccato suo, et ejus iniquitatem in pœnam converti; ne putemus illam tranquillitatem et ineffabile lumen Dei de se proferre unde peccata puniantur, sed ipsa peccata sic ordinare, ut quæ fuerunt delectamenta homini peccanti sint instrumenta Domino punienti. Aug. in Ps. 7, 15.

[f] Nam et animæ in ipsis peccatis suis nonnisi quamdam similitudinem Dei, superbâ et præposterâ, et ut ita dicam servili libertate sectantur. Aug. de Trin. l. xi. c. 5. Ipsum etiam Deum Patrem peccantes imitantur impia superbia, justi pia liberalitate c. Secundin. Manich. c. 10.

imitarer faciendo impune quod non liceret, tenebrosa omnipotentiæ similitudine? Ecce est ille servus fugiens Dominum suum, et consecutus umbram. O putredo, o monstrum vitæ, et mortis profunditas! Potuitne libere quod non licebat, non ob aliud, nisi quia non licebat?

VII. Gratias agit Deo pro remissione peccatorum, quodque a multis servatus sit.

15. *Quid retribuam Domino*, quod recolit hæc memoria mea, et anima mea non metuit inde? Diligam te, Domine, et gratias agam, et confitear nomini tuo, quoniam tanta dimisisti mihi mala et nefaria opera mea. Gratiæ tuæ deputo et misericordiæ tuæ, quod peccata mea tanquam glaciem solvisti. Gratiæ tuæ deputo et quæcumque non feci mala: quid enim non facere potui, qui etiam gratuitum facinus amavi? Et omnia mihi dimissa esse fateor; et quæ mea sponte feci mala, et quæ te duce non feci. Quis est hominum qui suam cogitans infirmitatem, audet viribus suis tribuere castitatem atque innocentiam suam; ut minus amet[g] te, quasi minus ei necessaria fuerit misericordia tua, qua donas peccata conversis ad te? Qui enim vocatus a te secutus est vocem tuam, et vitavit ea quæ me de meipso recordantem et fatentem legit, non me derideat ab eo medico ægrum sanari, a quo sibi præstitum est ut non ægrotaret, vel potius ut minus ægrotaret: et ideo te tantumdem, imo vero amplius diligat; quia per quem me videt tantis peccatorum meorum languoribus exui, per eum se videt tantis peccatorum languoribus non implicari.

Ps. 115, 4.

VIII. Amavit in furto consortium simul peccantium.

16. *Quem fructum habui* miser aliquando *in iis quæ nunc recolens erubesco*, maxime in illo furto in quo ipsum furtum amavi? Nihil aliud; cum et ipsum esset nihil, et eo ipso ego miserior. Et tamen solus id non fecissem, sic recordor animum tunc meum; solus omnino id non fecissem. Ergo amavi ibi etiam consortium eorum* cum quibus id feci. Non ergo nihil aliud quam furtum amavi; imo vero nihil aliud, quia et illud nihil est. Quid est revera? Quis est qui doceat me, nisi qui illuminat cor meum et discernit umbras ejus? Quid est quod mihi venit in mentem quærere, et discutere, et considerare? Quia si tunc amarem poma illa

Rom. 6, 21.

[g] Noli modicum diligere, quasi a quo tibi modicum dimissum est: sed potius multum dilige à quo tibi multum tributum est. Si enim diligit, cui donatum est ne redderet; quanto magis debet diligere, cui donatum est ut haberet? Nam et quisquis ab initio pudicus permanet, ab illo regitur; et quisquis ex impudico pudicus fit, ab illo corrigitur; et quisquis usque in finem impudicus est, ab illo deseritur. Aug. de Sancta Virginitat. c. 42.

quæ furatus sum, et eis frui cuperem, possem etiam solus, si satis esset committere illam iniquitatem, qua pervenirem ad voluptatem meam; nec confricatione consciorum animorum accenderem pruritum cupiditatis meæ. Sed quoniam in illis pomis voluptas mihi non erat, ea erat in ipso facinore, quam faciebat consortium simul peccantium.

IX. Contagiosa res sodales mali. Ps. 18, 13.

17. Quid erat ille affectus animi? Certe enim plane turpis erat nimis; et væ mihi erat qui habebam illum. Sed tamen quid erat? *Delicta quis intelligit?* Risus erat, quasi titillato corde, quod fallebamus eos qui hæc a nobis fieri non putabant, et vehementer nolebant. Cur ergo eo me delectabat, quo id non faciebam solus? An quia etiam nemo facile solus ridet? Nemo quidem facile; sed tamen etiam solos et singulos homines, cum alius nemo præsens est, vincit risus aliquando, si aliquid nimie ridiculum, vel sensibus occurrit*, vel animo. At ego illud solus non facerem, non facerem omnino solus. Ecce est coram te, Deus meus, viva recordatio animæ meæ. Solus non facerem furtum illud, in quo me non libebat id quod furabar, sed quia furabar: quod me solum facere prorsus non liberet, nec facerem. O nimis inimica amicitia, seductio mentis investigabilis, ex ludo et joco nocendi aviditas, et alieni damni appetitus; nulla lucri mei, nulla ulciscendi libidine; sed cum dicitur: Eamus, faciamus; et pudet non esse impudentem.

X. In Deo omne bonum. Mat. 25, 21.

18. Quis exaperit istam tortuosissimam et implicatissimam nodositatem? Fœda est; nolo in eam intendere, nolo eam videre. Te volo, justitia et innocentia, pulchra et decora honestis luminibus, et insatiabili satietate. Quies est apud te valde, et vita imperturbabilis. Qui intrat in te, *intrat in gaudium Domini sui;* et non timebit, et habebit se optime in optimo. Defluxi abs te ego, et erravi, Deus meus, nimis devius a stabilitate tua in adolescentia, et factus sum mihi regio egestatis.

LIBER TERTIUS.

De annis ætatis illius decimo septimo, decimo octavo, et decimo nono transactis Carthagine, ubi dum studiorum gratia commorabatur, spectaculis et flagitiis ultro se dedit. Ciceronis Hortensio in amorem sapientiæ accenditur. Eam superbe quærens, in Manichæorum hæresin incurrit, quorum dum hic obiter errores et ineptias exagitat, de flagitiis et facinoribus, et de verâ justitiâ disserit luculenter. Uberes ac perennes pro filio lachrymas fundens Monnica de futurâ ejus resipiscentiâ certior fit, a Deo immisso somnio, et sancti cujusdam Episcopi responso.

I. **Amore quem venabatur capitur.**

1. Veni Carthaginem; et circumstrepebat me undique sartago flagitiosorum amorum. Nondum amabam, et amare amabam*, et secretiore indigentia oderam me minus indigentem. Quærebam quod amarem, amans amare, et oderam securitatem, et viam sine muscipulis. Quoniam fames mihi erat intus ab interiore cibo teipso, Deus meus, et ea fame non esuriebam; sed eram sine desiderio alimentorum incorruptibilium: non quia plenus eis eram, sed quo inanior, eo fastidiosior. Et ideo non bene valebat anima mea; et ulcerosa projiciebat se foras miserabiliter scalpi avida contactu sensibilium. Sed si non haberent animam, non utique amarentur. Amare et amari dulce mihi erat, magis si et amantis corpore fruerer. Venam igitur amicitiæ coinquinabam sordibus concupiscentiæ, candoremque ejus obnubilabam de tartaro libidinis*; et tamen fœdus atque inhonestus, elegans et urbanus esse gestiebam abundanti vanitate. Rui etiam in amorem quo cupiebam capi. Deus meus, misericordia mea, quanto felle mihi suavitatem illam, et quam bonus aspersisti! quia et amatus sum, et perveni occulte ad vinculum fruendi, et colligabar lætus ærumnosis nexibus, ut cæderer virgis ferreis ardentibus zeli, et suspicionum, et timorum, et irarum, atque rixarum.

II. **Amavit spectacula tragica.**

2. Rapiebant me spectacula theatrica, plena imaginibus miseriarum mearum, et fomitibus ignis mei. Quid est quod ibi homo vult dolere, cum spectat luctuosa atque tragica, quæ tamen pati ipse nollet? Et tamen pati vult ex eis dolorem spectator, et dolor ipse est voluptas ejus. Quid est,

nisi miserabilis insania*? Nam eo magis eis movetur quisque, quo minus a talibus affectibus sanus est: quanquam cum ipse patitur, miseria; cum aliis compatitur, misericordia dici solet[a]. Sed qualis tandem misericordia in rebus fictis et scenicis? Non enim ad subveniendum provocatur auditor; sed tantum ad dolendum invitatur: et actori* earum imaginum amplius favet, cum amplius dolet. Et si calamitates illæ hominum vel antiquæ vel falsæ sic agantur, ut qui spectat non doleat; abscedit inde fastidiens et reprehendens: si autem doleat, manet intentus, et gaudens lacrymatur.

3. Ergo amantur et dolores*? Certe omnis homo gaudere vult. An cum miserum neminem esse libeat, libet tamen esse misericordem; quod quia non sine dolore est, hac una causa amantur dolores? Et hoc de illa vena amicitiæ est. Sed quo vadit? quo fluit? Utquid decurrit in torrentem picis bullientis æstus* immanes tetrarum libidinum, in quos ipsa mutatur et vertitur per nutum proprium de cœlesti serenitate detorta atque dejecta? Repudietur ergo misericordia? Nequaquam. Ergo amentur dolores aliquando. Sed cave im-
Dan. 3, munditiam, anima mea, sub tutore Deo meo, *Deo patrum*
52.Vulg. *nostrorum, et laudabili et superexaltato in omnia sæcula;* cave immunditiam. Neque enim nunc non misereor; sed tunc in theatris congaudebam amantibus, cum sese fruebantur per flagitia, quamvis hæc imaginarie gererent* in ludo spectaculi. Cum autem sese amittebant, quasi misericors contristabar; et utrumque delectabat tamen. Nunc vero magis misereor gaudentem in flagitio, quam velut dura perpessum detrimento perniciosæ voluptatis, et amissione miseræ felicitatis. Hæc certe verior misericordia; sed non in ea delectat dolor*. Nam etsi approbatur officio charitatis qui dolet miserum; mallet tamen utique non esse quod doleret, qui germanitus misericors est. Si enim est malevola benevolentia, quod fieri non potest; potest et ille qui veraciter sinceriterque miseretur, cupere esse miseros ut misereatur. Nonnullus itaque dolor approbandus, nullus amandus est. Hoc enim tu, Domine Deus, qui animas amas, longe lateque purius quam nos, et incorruptibilius misereris, quod nullo
2 Cor. 2, 16. dolore sauciaris. *Et ad hæc quis idoneus?*

[a] Quippe ex eo misericordia dicitur quod *miserum* faciat *cor*, dolentis alieno malo. Aug. de Morib. Eccles. c. 27.

4. At ego tunc miser dolere amabam, et quærebam ut esset quod dolerem, quando mihi in ærumna aliena, et falsa, et saltatoria, ea magis placebat actio histrionis, meque alliciebat vehementius, qua mihi lacrymæ excutiebantur. Quid autem mirum cum infelix pecus aberrans a grege tuo, et impatiens custodiæ tuæ turpi scabie fœdarer? Et inde erant dolorum amores, non quibus altius penetrarer; non enim amabam talia perpeti, qualia spectare; sed quibus auditis et fictis, tanquam in superficie raderer: quos tamen quasi ungues scalpentium fervidus tumor, et tabes, et sanies horrida consequebatur. Talis vita mea, numquid vita erat, Deus meus?

III. In schola rhetoris ab Eversorum factis abhorrebat.

5. Et circumvolabat super me fidelis a longe misericordia tua. In quantas iniquitates distabui, et sacrilegam curiositatem secutus sum, ut deserentem te, deduceret me ad ima infida, et circumventoria obsequia dæmoniorum, quibus immolabam facta mea mala, et in omnibus flagellabas me! Ausus sum etiam in celebritate solemnitatum tuarum, intra parietes ecclesiæ tuæ concupiscere et agere negotium procurandi fructus mortis: unde me verberasti gravibus pœnis; sed nihil ad culpam meam, o tu prægrandis misericordia mea, Deus meus, refugium meum a terribilibus nocentibus, in quibus vagatus sum præfidenti collo, ad longe recedendum a te, amans vias meas et non tuas, amans fugitivam libertatem.

6. Habebant et illa studia quæ honesta vocabantur, ductum suum intuentem fora litigiosa, ut excellerem in eis, hoc laudabilior, quo fraudulentior. Tanta est cæcitas hominum de cæcitate etiam gloriantium. Et major jam eram in schola rhetoris; et gaudebam superbe, et tumebam typho; quanquam longe sedatior, Domine, tu scis, et remotus omnino ab eversionibus quas faciebant Eversores (hoc enim nomen scævum* et diabolicum, velut insigne urbanitatis est), inter quos vivebam pudore impudenti, quia talis non eram: et cum eis eram, et amicitiis eorum delectabar aliquando, a quorum semper factis abhorrebam, hoc est ab eversionibus, quibus proterve insectabantur ignotorum verecundiam, quam perturbarent gratis illudendo atque inde pascendo malevolas lætitias suas. Nihil est illo actu similius actibus dæmoniorum[b]. Quid itaque verius

[b] Quid enim est detestabilius, et quod magis thesaurizet iram in die iræ, et revelationis justi judicii Dei, quam de malo alterius malâ diaboli similitudine lætari? Aug. de Catechiz. rud. c. 11. Et hoc fecit per infima ministeria, quibus id agere voluptatis est, quos exterminatores et angelos iracundiæ, divinæ Scrip-

quam eversores vocarentur? Eversi plane prius ipsi atque perversi, deridentibus eos et seducentibus fallacibus occulte spiritibus, in eo ipso quo alios irridere amant et fallere.

IV. Hortensius Ciceronis excitavit illum ad ardorem philosophiæ.

7. Inter hos ego, imbecilla tunc ætate discebam libros eloquentiæ, in qua eminere cupiebam fine damnabili et ventoso per gaudia vanitatis humanæ; et usitato jam discendi ordine perveneram in librum quemdam Ciceronis, cujus linguam fere omnes mirantur, pectus non ita. Sed liber ille ipsius exhortationem continet ad philosophiam, et vocatur Hortensius. Ille vero liber mutavit affectum meum, et ad teipsum, Domine, mutavit preces meas, et vota ac desideria mea fecit alia. Viluit mihi repente omnis vana spes, et immortalitatem sapientiæ concupiscebam æstu cordis incredibili; et surgere cœperam ut ad te redirem. Non enim ad acuendam linguam, quod videbar emere maternis mercedibus, cum agerem annum ætatis undevigesimum, jam defuncto patre ante biennium: non ergo ad acuendam linguam referebam illum librum; neque mihi locutionem, sed quod loquebatur persuaserat.

8. Quomodo ardebam, Deus meus, quomodo ardebam revolare a terrenis ad te; et nesciebam quid ageres mecum! Apud te est enim sapientia. Amor autem sapientiæ nomen Græcum habet φιλοσοφίαν, quo me accendebant illæ litteræ. Sunt qui *seducant per philosophiam*, magno et blando et honesto nomine colorantes et fucantes errores suos: et prope omnes qui ex illis et supra temporibus tales erant, notantur in eo libro et demonstrantur; et manifestatur ibi salutifera illa admonitio Spiritus tui per servum tuum bonum et pium: *Videte ne quis vos decipiat per philosophiam et inanem seductionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa hujus mundi, et non secundum Christum; quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.* Et ego illo tempore, scis tu, lumen cordis mei, quoniam nondum mihi hæc apostolica nota erant; hoc tamen solo delectabar in illa exhortatione, quod non illam aut illam sectam, sed ipsam, quæcumque esset, sapientiam ut diligerem, et quærerem, et

Col. 2, 8. 9.

turæ nominant, quamvis ipsi nesciant quid de se agatur boni. His similes sunt homines, qui gaudent miseriis alienis, et risus sibi ac ludicra spectacula exhibent, vel exhiberi volunt "eversionibus" et erroribus aliorum. De Vera Relig. c. 40. Quis "eversori" minari saltem audebat? [quo tempore Donatistæ valuerunt] Ep. (ad Bonifac.) 185. c. 4. vid. et inf. l. v. c. 12.

assequerer, et tenerem atque amplexarer fortiter, excitabar sermone illo, et accendebar, et ardebam; et hoc solum me in tanta flagrantia refrangebat*, quod nomen Christi non erat ibi. Quoniam hoc nomen secundum misericordiam tuam, Domine, hoc nomen Salvatoris mei Filii tui, in ipso adhuc lacte matris, tenerum cor meum præbiberat*, et alte retinebat; et quidquid sine hoc nomine fuisset, quamvis litteratum, et expolitum, et veridicum, non me totum rapiebat.

V. Fastidiit sacras Litteras propter simplicitatem stili.

9. Itaque institui animum intendere in Scripturas sanctas, ut viderem quales essent. Et ecce video rem non compertam superbis, neque nudatam pueris; sed incessu humilem, successu excelsam et velatam mysteriis: et non eram ego talis ut intrare in eam possem, aut inclinare cervicem ad ejus gressus. Non enim sicut modo loquor, ita sensi cum attendi ad illam Scripturam: sed visa est mihi indigna quam Tullianæ dignitati compararem. Tumor enim meus refugiebat modum ejus; et acies mea non penetrabat interiora ejus. Veruntamen illa erat quæ cresceret cum parvulis; sed ego dedignabar esse parvulus, et turgidus fastu mihi grandis videbar.

VI. A Manichæis quomodo captus.

10. Incidi itaque[c] in homines superbe delirantes, et carnales nimis et loquaces, in quorum ore laquei diaboli, et viscum confectum commixtione syllabarum nominis tui, et Domini Jesu Christi, et Paracleti consolatoris nostri Spiritus sancti. Hæc nomina* non recedebant[d] de ore eorum, sed tenus sono*

[c] Nosti, Honorate, non aliam ob causam nos in tales homines incidisse, nisi quod se dicebant terribili auctoritate separatâ, merâ et simplici ratione eos qui se audire vellent introducturos ad Deum, et errore omni liberaturos. Quid enim me aliud cogebat, annos fere novem, spretâ religione quæ mihi puerulo à parentibus insita erat, homines illos sequi ac diligenter audire, nisi quod nos superstitione terreri et fidem nobis ante rationem imperari dicerent, se autem nullum premere ad fidem nisi prius discussâ et enodatâ veritate? Quis non his pollicitationibus illiceretur, præsertim adolescentis animus, cupidus veri, etiam nonnullorum in schola doctorum hominum disputationibus superbus et garrulus, qualem me tunc invenerunt, spernentem scilicet quasi aniles fabulas, et ab eis promissum apertum et sincerum verum tenere atque haurire cupientem? Sed quæ rursum ratio revocabat ne apud eos penitus hærerem, ut me in illo gradu quem vocant *Auditorum* tenerem, ut hujus mundi spem et negotia non dimitterem, nisi quod ipsos quoque animadvertebam plus in refellendis aliis disertos et copiosos esse, quam in suis probandis firmos et certos manere? Aug. de Utilitate Credendi. Procem.

[d] Pro exemplo sit salutatio, qua orditur "Epist. Fundamenti," etsi paullo post in alia omnia abeat. "Pax Dei invisibilis et veritatis notitia sit cum fratribus suis et carissimis, qui mandatis cœlestibus credunt pariter ac deserviunt: sed et dextera luminis tueatur et eripiat vos ab omni incursione maligna et a laqueo mundi: pietas vero Sancti Spiritus intima vestri pectoris adaperiat, ut ipsis oculis videatis animas vestras." Aug. de Actis cum Fel. Manich. i. 16. Tum vero confessio Fausti famosissima ap. Aug. c. Faust. xx. 1. "Nos Patris quidem Dei omnipotentis et Christi Filii ejus, et Spiritus Sancti, unum idemque sub Triplici

et strepitu linguæ; et cæterum, cor inane veri. Et dicebant,
1 Joh. 2, 4. Veritas, et veritas: et multum eam dicebant mihi, et *nusquam erat in eis;* sed falsa loquebantur, non de te tantum, qui vere Veritas es, sed etiam de istis elementis hujus mundi creatura tua, de quibus etiam vera dicentes philosophos transgredi debui præ amore tuo, mi Pater summe bone, pulchritudo pulchrorum omnium. O Veritas, Veritas, quam intime etiam tum medullæ animi mei suspirabant tibi, cum te illi sonarent mihi frequenter et multipliciter voce sola, et libris multis et ingentibus! Et illa erant fercula in quibus mihi esurienti te, inferebantur pro te sol et luna[e], pulchra opera tua; sed tamen

appellatione colimus numen, sed Patrem quidem ipsum lucem incolere summam ac principalem, quam Paulus alias inaccessibilem vocat: Filium vero in hac secunda ac visibili luce consistere, qui quoniam sit et ipse geminus, (ut eum Apostolus novit, Christum dicens esse Dei virtutem et Dei sapientiam) virtutem quidem ejus in sole habitare credimus, sapientiam vero in luna: nec non et Spiritus Sancti, qui est majestas tertia, aeris hunc omnem ambitum sedem fatemur ac diversorium, cujus ex viribus ac spiritali profusione terram quoque concipientem gignere patibilem Jesum, qui est vita ac salus hominum, omni suspensus ex ligno." Similiter Secundinus (Ep. ad Aug.) "Habeo et ago gratias ineffabili ac Sacratissimæ Majestati, ejusque primogenito omnium luminum regi Jesu Christo, habeo gratias et supplex sancto refero Spiritui." Denique Fortunatus, (Disp. i. §. 3.) allatis pluribus S. Scripturæ locis "His rebus credimus, et hæc est ratio fidei nostræ, et pro viribus animi nostri mandatis ejus obtemperare, unam fidem sectantes hujus Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus Sancti." "His obscœnissimis pannis," justa indignatione ait Aug. teterrimis quibusdam allatis, "conamini assuere ineffabilem Trinitatem, dicentes Patrem in secreto quodam lumine habitare, Filii autem in sole virtutem, in luna sapientiam; Spiritum vero sanctum in aere." c. Faust. l. xx. c. 7. Fœde scilicet Manichæi, cum terrena omnia saperent, Nomina hæc figmentis suis obtenderunt, forsan quia se Christianos esse sibi ipsis persuadere voluerunt, cum nihil eorum systemati inesset, quod his veritatibus, vel locis S. Scripturæ, quos adduxerint vel e longinquo responderet. Spiritui Sancto præsertim, ne omnino prætereatur, sedes in aere assignatur; quare vero memoretur, nulla alia causa in promptu est, cum de muneribus ejus ullis omnino sileatur.

[c] *Οὗτοι τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην θεοὺς ὀνομάζουσι, ποτὲ μὲν αὐτὸν ἀποκαλοῦντες Χριστόν· ποτὲ δὲ πλοῖα λέγοντες εἶναι τὰς τῶν τελευτώντων ψυχὰς ἀπὸ τῆς ὕλης μετάγοντα πρὸς τὸ φῶς. οὕτω γάρ φησι κατὰ μέρος τῆς πονηρᾶς ἀπαλλάττεσθαι κράσεως. Καὶ τὴν σελήνην δὲ μηνοειδῆ καὶ διχότομον γίνεσθαι τῷ κινοῦσθαι· καὶ τὰς φωτοειδεῖς ψυχὰς ἀπὸ μὲν τῆς ὕλης λαμβάνειν, ἀποτίθεσθαι δὲ εἰς τὸ φῶς· καὶ οὕτω κατὰ βραχὺ τῆς πονηρᾶς τὸ φῶς ἀπαλλάττεσθαι κράσεως.* Theodoret. Hær. Fab. i. 27. Vos si spiritalis atque intelligibilis boni caritate ac non corporalium phantasmatum cupiditate arderetis, ut cito dicam quod de vobis notissimum est, solem istum corporeum non pro divina substantia, et pro sapientiæ luce coleretis. Aug. c. Faust. l. v. fin. Non norunt isti lucem nisi quem carneis oculis vident. Et ideo istum solem—isti sic colunt, ut particulam dicant esse lucis illius in qua habitat Deus. de Gen. c. Man. l. i. c. 3. Carnalis vestra cogitatio adeo a locis corporalibus non recedit, ut solem illum visibilem ac per hoc corporeum, qui contineri nisi corporali loco non potest, et Deum et partem Dei esse dicatis. c. Secundin. Manich. c. 20. Primo solem navim quandam esse dicitis; deinde cum omnium oculis rotundus effulgeat, vos eum triangulum esse perhibetis, i. e. per quandam triangulam cœli fenestram lucem istam mundo terrisque radiare. Ita fit ut—nescio quam navim per foramen triangulum micantem atque lucentem, quam confictam cogitatis, adoretis. c. Faust. l. xx. c. 6. Quidquid vero undique purgatur luminis, per quasdam naves, quas esse lunam et solem volunt, regno Dei, tamquam propriis se-

opera tua, non tu, nec ipsa prima. Priora enim spiritualia opera tua, quam ista corporea, quamvis lucida et cœlestia. At ego nec priora illa, sed teipsam, te, Veritas, in qua *non* Jac. 1,
est commutatio nec momenti obumbratio, esuriebam et 17.
sitiebam; et apponebantur adhuc mihi in illis ferculis phantasmata splendida, quibus jam melius erat amare istum solem, saltem istis oculis verum, quam illa falsa animo decepto per oculos. Et tamen, quia te putabam, manducabam; non avide[d] quidem, quia nec sapiebas in ore meo sicuti es; neque enim tu eras figmenta illa inania; nec nutriebar eis, sed exhauriebar magis. Cibus in somnis simillimus est cibis vigilantium, quo tamen dormientes non aluntur; dormiunt enim: at illa nec similia erant ullo modo tibi, sicut nunc mihi locuta es; quia illa erant corporalia phantasmata, falsa corpora, quibus certiora sunt vera corpora ista quæ videmus visu carneo, sive cœlestia sive terrestria: cum pecudibus et volatilibus videmus hæc; et certiora sunt, quam cum imaginamur ea. Et rursus certius imaginamur ea, quam ex eis suspicamur alia grandiora, et infinita, quæ omnino nulla sunt, qualibus ego tunc pascebar inanibus; et non pascebar. At tu, amor meus, in quem deficio ut fortis sim, nec ista corpora es quæ videmus, quanquam in cœlo; nec ea es quæ non videmus ibi, quia tu ista condidisti, nec in summis tuis conditionibus habes*. Quanto ergo longe es a phantasmatibus illis meis, phantasmatibus corporum quæ omnino non sunt! quibus certiores sunt phantasiæ corporum eorum quæ sunt; et eis certiora corpora, quæ tamen non es: sed nec anima es, quæ vita est corporum. Ideo melior vita corporum certiorque quam corpora. Sed tu vita es animarum, vita vitarum, vivens te ipsa, et non mutaris, vita animæ meæ.

dibus, reddi. Quas itidem naves de substantia Dei pura perhibent fabricatas.— Naves autem illas, id est, duo cœli luminaria ita distinguunt, ut lunam dicant factam ex bona aqua, solem vero ex igne bono. c. Hæres. Repleri lunam dicunt, sicut repletur navis, ex fugitivâ Dei parte, quam commixtam principibus tenebrarum et eorum sordibus inquinatam credere— non dubitant. Hinc ergo impleri lunam, cum eadem pars Dei magnis laboribus ab inquinamento purgata, de toto mundo atque omnibus cloacis fugiens redditur Deo lugenti dum redeat: repleri vero per mensem dimidium, et alio dimidio in solem refundi, velut in aliam navem. Ep. 55. c. 4. cf. etiam locum ex Aug. c. Faust. allatum p. 32, not. d.

[d] Superstitio quædam puerilis me ab ipsâ (veri) inquisitione deterrebat, et ubi factus erectior illam caliginem dispuli, mihique persuasi docentibus potius quam jubentibus esse credendum, incidi in homines quibus lux ista quæ oculis cernitur inter summa et divina colenda videretur. Non assentiebar, sed putabam eos magnum aliquid tegere illis involucris, quod essent aliquando aperturi. Aug. in prœloquio libri de Vitâ beatâ.

11. Ubi ergo mihi tunc eras, et quam longe? Et longe peregrinabar abs te, exclusus et a siliquis porcorum, quos de siliquis pascebam. (Luc. 15, 16.) Quanto enim meliores grammaticorum et poetarum fabellæ, quam illa decipula! Nam versus et carmen et Medea volans utiliores certe, quam quinque elementa[c] varie fucata, propter quinque antra tenebrarum, quæ omnino nulla sunt, et occidunt credentem. Nam versum et carmen etiam ad vera pulmenta* transfero. Volantem autem Medeam etsi cantabam, non asserebam; etsi cantari audiebam, non credebam: illa autem credidi. Væ, væ! quibus gradibus deductus sum *in profunda inferi?* (Prov. 9, 18.) Quippe laborans et æstuans inopia veri, cum te, Deus meus (tibi enim confiteor, qui me miseratus es et nondum confitentem), cum te non secundum intellectum mentis, quo me præstare voluisti belluis, sed secundum sensum carnis quærerem. Tu autem eras interior intimo meo, et superior summo meo[d]. Offendi illam* mulierem audacem, inopem prudentiæ, ænigma Salomonis, sedentem super sellam in foribus, et dicentem: (Prov. 9, 13—17.) *Panes occultos libenter edite, et aquam dulcem furtivam bibite.* Quæ me seduxit, quia invenit foris habitantem in oculo carnis meæ, et talia ruminantem apud me, qualia per illum* vorassem.

VII. Doctrina Manichæo-

12. Nesciebam enim aliud vere quod est; et quasi acutule movebar ut suffragarer stultis deceptoribus, cum a me quærerent unde malum[e]? et utrum forma corporea Deus finiretur et

[c] Juxta unam verò partem ac latus illustris illius ac sanctæ terræ erat tenebrarum terra profunda et immensa magnitudine, in qua habitabant ignea corpora, genera scilicet pestifera. Hic infinitæ tenebræ, ex eadem manantes natura inæstimabiles cum propriis fetibus, ultra quas erant aquæ cænosæ ac turbidæ cum suis inhabitatoribus, quarum interius venti horribiles ac vehementes cum suo principe et genitoribus. Rursum regio ignea et corruptibilis cum suis ducibus et nationibus. Pari more introrsum gens caliginis ac fumi plena, in qua morabatur immanis princeps omnium et dux, habens circa se innumerabiles principes, quorum omnium ipse erat mens atque origo: hæque fuerunt naturæ quinque terræ pestiferæ. Manich. ap. Aug. c. Ep. Manichæi, c. 15. Quinque antra gentis tenebrarum cum suis habitatoribus in quibus Manichæi phantasmata veritatis sibi nomen ausa sunt usurpare (ib. c.18.) novimus tenebras, aquas, ventos, ignem, fumum, novimus etiam animalia, serpentia, natantia, volantia quadrupedia, bipedia, (ib. c. 31.) Quinque elementa quæ genuerunt principes proprios, genti tribuunt tenebrarum; eaque elementa his nominibus nuncupant, fumum, tenebras, ignem, aquam, ventum. In fumo nata animalia bipedia, unde homines ducere originem censent, in tenebris serpentia, in igne quadrupedia, in aquis natalia, in vento volatilia. de Hæres. c. 46.

[d] Vid. L. vii. c. 10. L. x. c. 7.

[e] Euod. Dic mihi unde male faciamus? Aug. Eam quæstionem moves, quæ me admodum adolescentem vehementer exercuit, et fatigatum in hæreticos impulit atque dejecit. Quo casu ita sum afflictus, et tantis obrutus acervis inanium fabularum, ut nisi mihi amor inveniendi veri opem divinam impetravisset, emergere inde, atque in ipsam primam quærendi libertatem respirare non possem. Aug. de Lib. Arbit. l. i. c. 2.

haberet capillos et ungues? et utrum justi existimandi essent qui haberent uxores multas simul, et occiderent homines, et sacrificarent de animalibus? Quibus rerum ignarus perturbabar; et recedens a veritate, ire in eam mihi videbar; quia non noveram malum non esse nisi privationem boni[f], usque ad quod omnino non est. Quod unde viderem, cujus videre usque ad corpus erat oculis, et animo usque ad phantasma? Et non noveram Deum esse spiritum, non cui membra essent per longum et latum, nec cui esse moles esset: quia moles in parte minor est quam in toto suo; et si infinita sit, minor est in aliqua parte certo spatio definita, quam per infinitum; et non est tota ubique, sicut spiritus, sicut Deus. Et quid in nobis esset, secundum quod essemus similes Deo et recte in Scriptura* diceremur *ad imaginem Dei*, prorsus ignorabam.

rum absurda cui suffragabatur.

Gen. 1, 27.

13. Et non noveram justitiam veram interiorem, non ex consuetudine judicantem, sed ex lege rectissima* Dei omnipotentis, qua formarentur mores regionum et dierum pro regionibus et diebus; cum ipsa ubique ac semper esset, non alibi alia, nec alias aliter; secundum quam justi essent Abraham, et Isaac, et Jacob, et Moyses, et David, et illi omnes laudati ore Dei: sed eos ab imperitis judicari iniquos, *judicantibus ex humano die*, et universos mores humani generis ex parte moris sui metientibus, tanquam si quis nescius in armamentis quid cui membro accommodatum sit, ocrea velit caput contegi, et galea calceari; et murmuret quod non apte conveniat: aut in uno die indicto a pomeridianis horis justitio, quisquam stomachetur non sibi concedi quid venale proponere, quia manè concessum est: aut in una domo videat aliquid tractari manibus a quoquam servo, quod facere non sinatur qui pocula ministrat: aut aliquid post præsepia fieri, quod ante mensam prohibeatur; et indignetur, cum sit unum habitaculum et una familia, non ubique atque omnibus idem tribui. Sic sunt isti qui indignantur, cum audierint illo sæculo licuisse justis aliquid, quod isto non licet justis; et quia illis aliud præcepit Deus, istis aliud pro temporalibus causis, cum eidem justitiæ utrique servierint: cum in uno homine, et in uno die, et in unis ædibus videant aliud alii membro congruere, et aliud jamdudum licuisse, post horam non licere; quiddam in illo angulo permitti aut juberi, quod in isto juste vetetur et vindi-

1 Cor. 4, 3.

[f] Vid. L. vii. c. 12 et 16.

cetur. Numquid justitia varia est et mutabilis? Sed tempora quibus præsidet, non pariter eunt; tempora enim sunt. Homines autem quorum vita super terram brevis est, quia sensu non valent causas contexere sæculorum priorum, aliarumque gentium quas experti non sunt, cum his quas experti sunt; in uno autem corpore, vel die, vel domo, facile possunt videre quid cui membro, quibus momentis, quibus partibus personisve congruat: in illis offenduntur[f], his serviunt.

14. Hæc ego tunc nesciebam, et non advertebam; et feriebant undique ista oculos meos, et non videbam. Et cantabam carmina, et non mihi licebat ponere pedem quemlibet ubilibet, sed in alio atque alio metro aliter atque aliter; et in uno aliquo versu, non omnibus locis eumdem pedem. Et ars ipsa qua canebam, non habebat aliud alibi, sed omnia simul. Et non intuebar justitiam cui servirent boni et sancti homines, longe excellentius atque sublimius habere simul omnia quæ præcepit*, et nulla ex parte variari, et tamen variis temporibus non omnia simul, sed propria distribuentem ac præcipientem. Et reprehendebam cæcus pios patres; non solum sicut Deus juberet atque inspiraret utentes præsentibus, verum quoque sicut Deus revelaret futura prænuntiantes[g].

VIII. Contra Manichæos dicit quæ flagitia semper detestanda, quæ facinora.

Mat. 22, 37—39.

15. Numquid aliquando aut alicubi injustum est *diligere Deum ex toto corde, et ex tota anima, et ex tota mente, et diligere proximum tanquam seipsum?* Itaque flagitia quæ sunt contra naturam, ubique ac semper detestanda atque punienda sunt, qualia Sodomitarum fuerunt. Quæ si omnes gentes facerent, eodem criminis reatu divina lege tenerentur, quæ non sic fecit homines ut se illo uterentur modo. Violatur quippe ipsa societas quæ cum Deo nobis esse debet, cum eadem natura, cujus ille auctor est, libidinis perversitate pol-

[f] In hoc enim sensibili mundo vehementer considerandum est, quid sit tempus et locus; ut quod delectat in parte, sive loci sive temporis, intelligatur tamen multo esse melius totum, cujus illa pars est: et rursus quod offendit in parte, perspicuum sit homini docto, non ob aliud offendere, nisi quia non videtur totum, cui pars illa mirabiliter congruit. Aug. de Ordine, b. ii. c. 19.

[g] Qua in re hoc primum dico, illorum hominum non tantum linguam verum etiam vitam fuisse propheticam; totumque illud regnum gentis Hebræorum magnum quemdam, quia et Magni Cujusdam, fuisse prophetam. Quocirca quod ad eos quidem adtinet, qui illic erant *eruditi corde in sapientiâ* Dei, [Ps. 89, 12. Vulg.] non solum in iis quæ dicebant, sed etiam in iis quæ faciebant; quod autem ad ceteros ac simul omnes illius gentis homines, in iis quæ in illis vel de illis divinitus fiebant, prophetia venturi Christi et Ecclesiæ perscrutanda est. Omnia enim illa, sicut dicit Apostolus, (1 Cor. 10, 6.) *figuræ nostræ fuerunt*. S. Aug. c. Faust. l. xxii. c. 24. "Scimus autem, sicut vocibus, ita et rebus prophetarum, tam dictis quam et factis prædicatur resurrectio." Tertull. de Resurr. Carn. c. 28.

luitur. Quæ autem contra mores hominum sunt flagitia, pro morum diversitate[h] vitanda sunt; ut pactum inter se civitatis aut gentis consuetudine vel lege firmatum, nulla civis aut peregrini libidine violetur. Turpis enim omnis pars est suo universo non congruens. Cum autem Deus aliquid contra morem aut pactum quorumlibet jubet, etsi nunquam ibi factum est, faciendum est: et si omissum, instaurandum; et si institutum non erat, instituendum est. Si enim regi licet in civitate cui regnat, jubere aliquid quod neque ante illum quisquam, nec ipse unquam jusserat; et non contra societatem civitatis ei obtemperatur, imo contra societatem non obtemperatur, (generale quippe pactum est societatis humanæ obedire regibus suis,) quanto magis Deo regnatori universæ creaturæ suæ, ad ea quæ jusserit, sine dubitatione serviendum est! Sicut enim in potestatibus societatis humanæ, major potestas minori ad obediendum præponitur; ita Deus omnibus.

16. Item in facinoribus[i], ubi libido est nocendi, sive per contumeliam, sive per injuriam; et utrumque vel ulciscendi causa, sicut inimico inimicus; vel adipiscendi alicujus extra commodi, sicut latro viatori; vel evitandi mali, sicut ei qui timetur; vel invidendo, sicut feliciori miserior; aut in aliquo prosperatus, ei quem sibi æquari timet aut æqualem dolet; vel sola voluptate alieni mali, sicut spectatores gladiatorum, aut irrisores, aut illusores quorumlibet: hæc sunt capita iniquitatis, quæ pullulant principandi et spectandi et sentiendi libi- 1 Joh.
dine[k], aut una, aut duabus earum, aut simul omnibus; et vivitur 2, 16.
male adversus tria et septem[l], *psalterium decem chordarum* Ps. 143, 9.

[h] Quando enim mos erat, crimen non erat; et nunc propterea crimen est, quia mos non est: alia enim sunt peccata contra naturam, alia contra mores, alia contra præcepta. Aug. contra Faust. l. xxii. c. 47. Quæ cum ita sint, hæreticis quidem, sive Manichæis, sive quicumque alii patribus veteris Testamenti de pluribus calumniantur uxoribus, satis superque responsum est; si tamen capiunt non esse peccatum quod neque contra naturam committitur, quia non lasciviendi sed gignendi causâ illis fœminis utebantur, neque contra morem, quia illis temporibus ea factitabantur, neque contra præceptum, quia nullâ lege prohibebantur. August. de Bono Conjugali, c. 25.

[i] Quod agit indomita cupiditas ad corrumpendum animum, et corpus suum, Flagitium vocatur. Quod autem agit, ut alteri noceat, Facinus dicitur. Et hæc duo sunt genera omnium peccatorum: sed flagitia priora sunt. Quæ cum exinaniverint animum, et ad quandam egestatem perduxerint, in facinora prosilitur, quo removeantur impedimenta flagitiorum, aut adjumenta quærantur. Aug. de Doctr. Christian. L. iii. §. 16.

[k] Hæc enim tria genera vitiorum, id est, voluptas carnis et superbia et curiositas omnia peccata concludunt. Aug. in Ps. 8. vid. L. x. c. 30 sqq.

[l] Decalogus enim legis decem præcepta habet, quæ sic sunt distributa, ut tria pertineant ad Deum, septem

decalogum tuum, Deus altissime et dulcissime. Sed quæ flagitia in te qui non corrumperis? aut quæ adversus te facinora, cui noceri non potest? Sed hoc vindicas quod in se homines perpetrant, quia etiam cum in te peccant, impie
Ps. 26, 12. faciunt in animas suas, *et mentitur iniquitas sibi*, sive corrumpendo ac pervertendo naturam suam quam tu fecisti et ordinasti, vel immoderate utendo concessis rebus, vel in non
Rom. 1. concessa *flagrando in eum usum qui est contra naturam;* aut
Act. 9, 5. rei tenentur, animo et verbis sævientes adversus te, et *adversus stimulum calcitrantes;* aut cum disruptis limitibus humanæ societatis, lætantur audaces privatis conciliationibus aut diremptionibus, prout quidque delectaverit aut offenderit. Et ea fiunt cum tu derelinqueris, fons vitæ, qui es unus et verus creator et rector universitatis; et privata superbia diligitur in parte[k] unum falsum. Itaque pietate humili reditur in te, et purgas nos a consuetudine mala, et propitius es peccatis confi-
Ps. 101, 21. tentium, et *exaudis gemitus compeditorum*, et solvis a vinculis quæ nobis fecimus, si jam non erigamus adversus te cornua
Ps. 74, 5, 6. falsæ libertatis, avaritia[l] plus habendi, et damno totum amittendi; amplius amando proprium nostrum, quam te omnium bonum.

IX. Discrimen inter pec- 17. Sed inter flagitia et facinora et tam multas iniquitates, sunt peccata proficientium, quæ a bene judicantibus et vituperantur ex regula perfectionis, et laudantur spe frugis, sicut

pertineant ad homines — Ad primum præceptum tres chordæ pertinent, quia Deus est Trinitas. Ad alterum verò præceptum, id est, ad dilectionem proximi, septem chordæ: quomodo vivatur inter homines. — Hæc jungamus illis tribus ad dilectionem Dei pertinentibus, si in psalterio decem chordarum volumus cantare canticum novum.—Ut autem cantet canticum novum, sit novus homo. —Si dilectione facitis, canticum novum cantatis: si timore facitis, facitis tamen, portatis quidem psalterium, sed nondum cantatis: si autem nec hoc facitis, projicitis ipsum psalterium. Melius est vel portare, quàm projicere: sed rursus, melius cum voluptate cantare, quàm cum onere portare. Aug. Serm. 9. de x Chordis, c. 5, 6, 7.

k Honor hominis verus est imago ac similitudo Dei, quæ non custoditur nisi ad ipsum, a quo imprimitur. Tanto magis itaque inhæretur Deo, quanto minus diligitur proprium. Aug. de Trin. xii. 11.

l Cave putes quidquam potuisse verius dici quam id quod dictum est, *Radicem omnium malorum esse avaritiam* (1 Tim. 6, 10.) h. e. plus velle quam sat est. Tantum autem sat est, quantum sibi exigit naturæ in suo genere conservandæ modus. Avaritia enim—non in solo argento vel in nummis—sed in omnibus rebus quæ immoderate cupiuntur intelligenda est, ubicunque omnino plus vult quisque quam sat est. de Lib. Arb. l. iii. §. 48. Hoc est quod persuasum est [Adamo et Evæ] ut suam potestatem nimis amarent, et, cum Deo pares esse vellent, illa medietate, per quam Deo subjecti erant, et corpora subjecta habebant,—male uterentur, i. e. contra legem Dei; atque ita quod acceperant amitterent; dum id quod non acceperant, usurpare voluerunt. Aug. de Gen. c. Man. l. ii. §. 22.

herba segetis. Et sunt quædam similia vel flagitio vel facinori, et non sunt peccata; quia nec te offendunt Dominum Deum nostrum, nec sociale consortium: cum concilientur aliqua in usum vitæ congrua tempori, et incertum est an libidine habendi; aut puniuntur corrigendi studio potestate ordinata, et incertum est an libidine nocendi. Multa itaque facta quæ hominibus improbanda viderentur, testimonio tuo approbata sunt; et multa laudata ab hominibus, te teste damnantur: cum sæpe se aliter habet species facti, et aliter facientis animus, atque articulus occulti[i] temporis. Cum vero aliquid tu repente inusitatum et improvisum imperas, etiam si hoc aliquando vetuisti, quamvis causam imperii tui pro tempore occultes, et quamvis contra pactum sit aliquorum hominum societatis; quis dubitet esse faciendum[k], quando ea justa est societas hominum, quæ servit tibi? Sed beati qui te imperasse sciunt. Fiunt enim omnia a servientibus tibi, vel ad exhibendum quod ad præsens opus est, vel ad futura prænuntianda[l].

cata, et inter Dei judicium et hominum.

X.

Nugæ Manichæorum de terræ fructibus.

18. Hæc ego nesciens, irridebam illos sanctos servos et Prophetas tuos. Et quid agebam cum irridebam eos[m], nisi ut irriderer abs te; sensim atque paulatim perductus ad eas nugas, ut crederem ficum[n] plorare cum decerpitur, et matrem

[i] Tantum porro opportunitatis affert ad aliquid agendum seu non agendum temporum secreta distinctio, ut nunc melius faciat qui nec unam duxerit, nisi se continere non possit. Tunc autem, etiam plures inculpabiliter ducebant et qui facilius continere possent, nisi aliud pietas illo tempore postularet. August. de Bono Conjugali, c. 15.

[k] c. Faust. l. xxii. c. 71. Quid ergo jam de exspoliatis Ægyptiis Faustus objicit, nesciens quid loquatur? Quod faciendo Moyses usque adeo non peccavit, ut non faciendo peccaret. Deus enim jusserat qui utique novit non solùm secundùm facta, verùm etiam secundùm cor hominis, quid unusquisque, vel per quem perpeti debeat.—Divinis imperiis cedendum obtemperando, non resistendum est disputando.—Nec licuit Moysen aliter quàm Deus dixerat facere, ut penes Dominum esset consilium jubendi, penes famulum autem obsequium peragendi. de Civ. Dei, l. i. c. 26. Sicut de Samsone aliud nobis fas non est credere [sc. eum divinitus jussum mortem sibi intulisse]. Cum autem Deus jubet, seque jubere sine ullis ambagibus intimat, quis obedientiam in crimen vocet, quis obsequium pietatis accuset?

[l] Vid. sup. ad §. 14. not. g.

[m] Quia ergo illi obscuritatem Scripturarum irriserunt, quæ propterea clausæ erant, ut pulsantes exercerentur, non ut parvulis negarentur, humiliati sunt usque ad terram, ut cogitare amplius non possent, quam quod per terram percipitur. Per terram quid dico? Per carnem. Ut incorporalem Deum sentire non possent, et quidquid de Deo cogitarent, nonnisi corporaliter cogitarent. Aug. in Ps. 146. §. 13.

[n] Πάντα νομίζουσιν ἔμψυχα, καὶ τὸ πῦρ. καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸν ἀέρα, καὶ τὰ σπέρματα· οὗ δὴ χάριν οἱ καλούμενοι τέλειοι παρ' αὐτοῖς, οὔτε ἄρτον κλῶσιν οὔτε λάχανον τέμνουσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ταῦτα δρῶσιν ὡς μιαιφόνοις προφανῶς ἐπαρῶνται· ἐσθίουσι δὲ ὅμως τὰ τεμνόμενα καὶ τὰ κλώμενα. Theod. Hær. Fab. i. 26. Κατ' αὐτῶν τὴν καλλίστην αἵρεσιν, ὁ νοῦς κατ' αὐτούς ἐστιν τὰ ὄντα πάντα Alex. Lyc. §. 24. Ἔχειν δὲ ἐν τῷ κόσμῳ τῶν δύο τούτων ἀρχῶν τὰς ὑποστάσεις. καὶ τὴν μὲν μίαν ἀρχὴν πεποιηκέναι τὸ σῶμα. τὴν δὲ ψυχὴν εἶναι τῆς ἑτέρας. αὐτὴν δὲ εἶναι τὴν ψυχὴν τὴν ἐν

ejus arborem lacrymis lacteis? Quam tamen ficum si comedisset aliquis sanctus, alieno[o] sane, non suo scelere decerptam, misceret visceribus, et anhelaret de illa angelos, imo vero particulas[p] Dei, gemendo in oratione atque ruc-

ἀνθρώποις καὶ ἐν παντὶ ζώῳ καὶ πετεινῷ, καὶ ἑρπετῷ, καὶ κνωδαλῷ οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς φυτοῖς τὴν τῆς ζωῆς ἰκμάδα, κίνησιν εἶναι ψυχῆς φάσκων, ἣν καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις ὑπάρχουσαν λέγει. Tyrbo de Manete ap. Epiph. Hær. 66. §. 8. Herbas enim atque arbores sic putant vivere, ut vitam quæ illis inest, et sentire credant, et dolere cum læduntur: nec aliquid inde sine cruciatu earum quemquam posse vellere aut carpere. Propter quod, agrum etiam spinis purgare, nefas habent. (Aug. de Hær.) Dicitis dolorem sentire fructum, cum de arbore carpitur, sentire cum conciditur, cum teritur, cum coquitur, cum manditur. c. Faust. vi. 4. Expedire dicunt homini fœneratorem esse quam agricolam. Qui enim in usuram, inquiunt, dat pecuniam, non lædit crucem luminis: qui autem agricola est, multum lædit crucem luminis. Quæris quam crucem luminis? Membra, inquiunt, illa Dei, quæ capta sunt in illo prælio, mixta sunt universo mundo, et sunt in arboribus, in herbis, in pomis, in fructibus. Dei membra vexat, qui terram sulco discindit: Dei membra vexat, qui herbam de terra vellit: Dei membra vexat qui pomum carpit de arbore. Aug. in Ps. 140. §. 12. Quid obsit arbori, non dico si pomum inde foliumve decerpas, (quod quidem apud vos, si quis non imprudentia, sed sciens fecerit, signaculi corruptor sine ulla dubitatione damnabitur,) sed omnino si eam radicitus eruas? Anima namque illa quam rationalem inesse arboribus arbitramini, arbore excisa vinculo solvitur; vos enim hoc dicitis. Revolutionem hominis in arborem, notum est vos, id est, auctorem ipsum vestrum pro ingenti pœna, non tamen pro summa, solere minitari.—Illas perhibetis et audire voces nostras, verba intelligere, et corpora motusque corporum intueri, cogitationes denique ipsas perspicere. De Mor. Man. l. ii. §. 55. Impietas rusticana plane, magisque lignea quam sunt ipsæ arbores quibus patrocinium præbet, quæ dolere vitem quando uva decerpitur, et non solum sentire ista cum cæduntur, sed etiam videre atque audire credit. Aug. de Quant. Animæ, §. 71.

o Ὅταν μέλλωσιν ἐσθίειν ἄρτον, προσεύχονται πρῶτον οὕτω λέγοντες πρὸς τὸν ἄρτον· οὔτε σὲ ἐγὼ ἐθέρισα, οὔτε ἤλεσα, οὔτε ἔθλιψά σε. οὔτε εἰς κλίβανον ἔβαλον, ἀλλὰ ἄλλος ἐποίησε ταῦτα, καὶ ἤνεγκέ μοι, ἐγὼ ἀναιτίως ἔφαγον. καὶ ὅταν καθ' ἑαυτὸν εἴπῃ ταῦτα, λέγει τῷ κατηχουμένῳ ηὐξάμην ὑπὲρ σου καὶ οὕτως ἀφίσταται ἐκεῖνος. Tyrbo ap. Epiph. Hær. 66. §. 28. Acta Archelai. §. 9. Unde agriculturam, quæ omnium artium est innocentissima, tamquam plurium homicidiorum ream dementer accusant: itaque ipsi Electi, nihil in agris operantes, nec poma carpentes, nec saltem folia ulla vellentes, exspectant hæc afferri usibus suis ab Auditoribus suis, viventes de tot ac tantis secundùm suam vanitatem homicidiis alienis. (de Hær.) Vos cessantes expectatis quis Auditorum vestrorum propter vos pascendos cultello vel falcicula armatus in hortum prosiliat, homicida cucurbitarum, quarum vobis offerat, mirum dictu, viva cadavera.—Eas cum decerpsit vester Auditor, reus factus est, vestra indulgentia liberandus. c. Faust. vi. 4.

p Ipsam partem naturæ Dei dicunt ubique permixtam in cælis, in terris, sub terris, in omnibus corporibus, siccis et humidis, in omnibus carnibus, in omnibus seminibus arborum, herbarum, hominum, animalium: non potentia divinitatis sine ullo nexu incoinquinabiliter, inviolabiliter, incorruptibiliter omnibus rebus administrandis regendisque præsentem, quod nos de Deo dicimus; sed ligatam, oppressam, pollutam, quam solvi, liberari, purgarique dicunt, non solum per discursum solis et lunæ, et virtutes lucis, verum etiam per Electos suos. Per Electos autem suos purgari dicunt eamdem ipsam commixtam partem ac naturam Dei, manducando scilicet et bibendo: quia eam in alimentis omnibus dicunt ligatam teneri; quæ cum ab Electis, velut sanctis, in refectionem corporis manducando et bibendo assumuntur, per eorum sanctitatem solvi, signari et liberari. Aug. de Nat. boni c. Man. c. 44. Ipsam verò boni à malo purgationem ac liberationem, non solùm per totum mundum et de omnibus ejus elementis virtutes Dei facere dicunt, verum etiam Electos suos per alimenta quæ sumunt. Et eis quippe alimentis, sicut universo mundo, Dei substantiam

tando[q]: quæ particulæ summi et veri Dei ligatæ fuissent in illo pomo, nisi electi[r] sancti dente ac ventre solverentur. Et credidi miser magis esse misericordiam præstandam fructibus terræ, quam hominibus, propter quos nascerentur. Si quis enim esuriens[s] peteret, qui Manichæus non esset, quasi

perhibent esse commixtam: quam purgari putant in Electis suis eo genere vitæ, quo vivunt Electi Manichæorum, velut sanctius et excellentius Auditoribus suis. Nam his duabus professionibus, hoc est Electorum et Auditorum, ecclesiam suam constare voluerunt. In ceteris autem hominibus, etiam in ipsis Auditoribus suis, hanc partem bonæ divinæque substantiæ quæ mixta et colligata in escis et potibus detinetur, maximeque in eis qui generant filios, artius et inquinatiùs colligari putant. (de Hær.) Cibi qui de frugibus et pomis parantur, si ad sanctos, id est, ad Manichæos veniant, per eorum castitatem et orationes et psalmos quidquid in eis est luculentum et divinum purgatur, id est, ex omni parte perficitur, ut ad regna propria sine ulla sordium difficultate referatur. de mor. Manich. ii. 15. Nos, inquiunt, quia fide Manichæi illuminati sumus, orationibus et psalmis nostris, qui Electi sumus, purgamus inde vitam quæ est in illo pane, et mittimus illam ad thesauros cælorum. Tales sunt Electi, ut non sint salvandi a Deo, sed salvatores Dei. Et ipse est Christus, dicunt, crucifixus in toto mundo. Ego in Evangelio Salvatorem acceperam Christum, vos autem estis in libris vestris salvatores Christi. Aug. in Ps. l. c.

[q] Quod ea, quæ vobis quasi purganda offeruntur ad epulas, nefas putatis, si quis alius præter Electos ad cibandum tetigerit, quantæ turpitudinis et aliquando sceleris plenum est? Siquidem sæpe tam multa dantur, ut consumi facile a paucis non possint. Et quoniam sacrilegium putatur, vel aliis dare, quod redundat, vel certe abjicere, in magnas contrudimini cruditates, totum, quod datum est, quasi purgare cupientes. Jam vero distenti, et prope crepantes, eos, qui sub vestra disciplina sunt, pueros ad devoranda reliqua crudeli dominatione compellitis, ita ut cuidam sit Romæ objectum, quod miseros parvulos cogendo ad vescendum tali superstitione necaverit. Quod non crederem, nisi scirem, quantum nefas esse arbitremini, vel aliis hæc dare, qui Electi non sunt, vel certe projicienda curare. Unde illa vescendi necessitas restat quæ ad, turpissimam crudelitatem pæne quotidie, aliquando tamen potest et usque ad homicidium pervenire. Aug. de mor. Manich. c. 15. cf. c. 13. Si autem occiduntur cum decerpuntur, quomodo eis inest vita, cui purgandæ atque recreandæ manducando atque ructando vos asseritis subvenire. c. Faust. vi. 4. Ista sacrilega deliramenta vos cogunt, non solum in cælo atque in omnibus stellis, sed etiam in terra, atque in omnibus quæ nascuntur in ea, confixum atque concretum Christum dicere non jam Salvatorem vestrum, sed a vobis salvandum, cum ea manducatis atque ructatis. ib. ii. 5. cf. v. 10. &c.

[r] Nostis Fratres, quod non est prætermittendum, quasi justos, eminentiores, in se tenentes velut primum gradum justitiæ, Electos vocari apud Manichæos. Electi quidem Dei sunt omnes sancti, et habemus hoc in Scripturis: sed usurparunt sibi illud nomen, et quasi familiarius sibi applicaverunt, ut tamquam proprie jam Electi appellentur. Aug. in Ps. 140. §. 10. Auditores qui appellantur apud eos, et carnibus vescuntur, et agros colunt, et si voluerint, uxores habent, quorum nihil faciunt qui vocantur Electi. Aug. Ep. 236. ad Deuter. Auditores vocantur, quod videlicet tanquam meliora et majora præcepta observare non possint, quæ observantur ab eis quos Electorum nomine discernendos et honorandos putant. (Aug. c. litt. Petilian. iii. 17.) Auditoribus vestris, quos tanquam distinctos a genere sacerdotum dixisti, secundum veniam hæc [carnes] edenda conceditis. (c. Faust. xxx. 5.) His duabus professionibus, hoc est, Electorum et Auditorum, ecclesiam suam constare voluerunt. de Hæres. *οἱ καλούμενοι τέλειοι παρ' αὐτοῖς*. Theodoret l. c.

[s] Hinc est, quod mendicanti homini, qui Manichæus non sit, panem, vel aliquid frugum, vel aquam ipsam, quæ omnibus vilis est, dari prohibetis, ne membrum Dei, quod his rebus admixtum est, suis peccatis sordidatum a reditu impediat. Aug. de Mor. Manich. c. 15. Quæ cum ita sint, etiam panem mendicanti dare prohibetis: censetis tamen propter misericordiam vel potius propter invidiam nummos dari. Quid hic prius

capitali supplicio damnanda buccella videretur, si ei daretur.

XI. Planctus et somnium matris de filio. Ps. 143, 7. Ps. 85, 13.

19. Et *misisti manum tuam ex alto*, et de hac profunda caligine *eruisti animam meam*, cum pro me fleret ad te mater mea fidelis tua, amplius quam flent matres corporea funera. Videbat enim illa mortem meam ex fide et spiritu, quem habebat ex te; et exaudisti eam, Domine. Exaudisti eam, nec despexisti lacrymas ejus, cum profluentes rigarent terram sub oculis ejus, in omni loco orationis ejus; exaudisti eam. Nam unde illud somnium, quo eam consolatus es, ut vivere me concederet* et habere secum eamdem mensam in domo; quod nolle cœperat, aversans et detestans blasphemias erroris mei? Vidit enim stantem se in quadam rêgula lignea, et advenientem ad se juvenem splendidum, hilarem atque arridentem sibi, cum illa esset mœrens et mœrore confecta: qui cum causas quæsisset ab ea mœstitiæ suæ quotidianarumque lacrymarum, docendi, ut assolet, non discendi gratia, atque illa respondisset perditionem meam se plangere; jussisse illum quo secura esset, atque admonuisse ut attenderet et videret, ubi esset illa, ibi esse et me. Quod illa ubi attendit, vidit me juxta se in eadem regula stantem. Unde hoc, nisi quia erant aures tuæ ad cor ejus? O tu, bone omnipotens, qui sic curas unumquemque nostrum, tanquam solum cures; et sic omnes, tanquam singulos!

20. Unde illud etiam, quod cum mihi narrasset ipsum visum, et ego ad id trahere conarer, ut illa se potius non desperaret futuram esse quod eram; continuo sine aliqua hæsitatione, "Non, inquit: non enim mihi dictum est, Ubi ille, ibi et tu; "sed, Ubi tu, ibi et ille." Confiteor tibi, Domine, recordationem meam quantum recolo, quod sæpe non tacui, amplius me isto per matrem vigilantem responso tuo, quod tam vicina interpretationis falsitate turbata non est, et tam cito vidit quod videndum fuit, quod ego certe, antequam dixisset, non

arguam, crudelitatem an vecordiam? Ib. c. 16. Panem mendicanti non porrigit: quæris, quare? Ne vitam quæ est in pane, quam dicunt membrum Dei, substantiam divinam, mendicus ille accipiat, et liget eam in carne. Ergo buccella ne detur mendico, et ploret in buccella membrum Dei, mendicus fame moriturus est? Falsa misericordia in buccellam, facit verum homicidium in hominem. Aug. in Ps. 140. §. 11. Παρὰ Μανιχαίοις ἔλεος οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ καὶ ἐχθρόν ἐστι, παρ' αὐτοῖς, τὸ ἐλεεῖν πένητα. Athanasius Hist. de Arian. ad Monach. c. 61. Τὴν δὲ εἰς τοὺς πένητας γινομένην διαβάλλουσι φιλανθρωπίαν, τῆς ὕλης εἶναι λέγοντες θεραπείαν. Theodoret. Hær. Fab. l. 26.

videram; etiam tum commotum fuisse, quam ipso somnio, quo feminæ piæ gaudium tanto post futurum, ad consolationem tunc præsentis sollicitudinis, tanto ante prædictum est. Nam novem ferme anni secuti sunt, quibus ego in illo limo profundi ac tenebris falsitatis, cum sæpe surgere conarer, et gravius allidercr, volutatus sum: cum tamen illa vidua casta, pia et sobria, quales amas, jam quidem spe alacrior, sed fletu et gemitu non segnior, non desineret horis omnibus orationum suarum de me plangere ad te; et *intrabant in conspectum* Ps. 87, 3.
tuum preces ejus, et me tamen dimittebas adhuc volvi et involvi illa caligine.

XII. Quale responsum mater Augustini accepit a quodam episcopo de ipsius conversione.

21. Et dedisti alterum responsum interim, quod recolo. Nam et multa prætereo, propter quod propero ad ea quæ me magis urgent confiteri tibi, et multa non memini. Dedisti ergo alterum per sacerdotem tuum, quemdam episcopum nutritum in Ecclesia, et exercitatum in Libris tuis. Quem cum illa femina rogasset ut dignaretur mecum colloqui, et refellere errores meos, et dedocere me mala, ac docere bona (faciebat enim hoc, si quos forte idoneos invenisset); noluit ille, prudenter sane, quantum sensi postea. Respondit enim me adhuc esse indocilem, eo quod inflatus essem novitate hæresis illius, et nonnullis quæstiunculis[n] jam multos imperitos exagitassem, sicut illa indicaverat ei. "Sed sine, inquit, illum "ibi, et tantum roga pro eo Dominum: ipse legendo reperiet "quis ille sit error, et quanta impietas." Simul etiam narravit se quoque parvulum a seducta matre sua datum fuisse Manichæis, et omnes pene non legisse tantum, verum etiam scriptitasse libros eorum; sibique apparuisse, nullo contra disputante et convincente, quam esset illa secta fugienda;

[n] Sed me duo quædam maxime, quæ incautam illam ætatem facile capiunt, per admirabiles adtrivere circuitus, quorum est unum familiaritas, nescio quomodo repens quadam imagine bonitatis, tamquam sinuosum aliquod vinculum multipliciter collo involutum. Alterum quod quædam noxia victoria pene mihi semper in disputationibus proveniebat disserenti cum Christianis imperitis, sed tamen fidem suam certatim, ut quisque posset, defendere molientibus. Quo successu creberrimo gliscebat adolescentis animositas, et impetu suo in pervicaciæ magnum malum imprudenter vergebat. Quod altercandi genus quia post eorum auditionem aggressus eram, quidquid meo vel qualicumque ingenio vel aliis lectionibus poteram, solis illis libentissime tribuebam. Ita ex illorum sermonibus ardor in certamina, ex certaminum proventu amor in illos quotidie movebatur. Ex quo accidebat, ut quidquid dicerent, miris quibusdam modis, non quia sciebam, sed quia optabam verum esse, pro vero approbarem. Ita factum est, ut quamvis pedetentim atque caute, tamen diu sequerer homines nitidam stipulam viventi animæ præferentes. [vid. sup. §. 18. not. s.] Aug. de duab. anim. c. Manich. §. 11.

itaque fugisse. Quæ cum ille dixisset, atque illa nollet acquiescere, sed instaret magis deprecando, et ubertim flendo, ut me videret, et mecum dissereret: ille jam substomachans tædio, "Vade, inquit, a me; ita vivas: fieri* non potest ut "filius istarum lacrymarum pereat." Quod illa ita se accepisse, inter colloquia sua mecum sæpe recordabatur, ac si de cœlo sonuisset.

"Visum est huc ascribere Augustini locum ex lib. 3. contra Litteras Petiliani Donatistæ, c. 17: 'Me etiam presbyterum fuisse Manichæorum, vel falsus vel fallens mirabili temeritate contendat. Verba tertii libri Confessionum mearum, quæ per seipsa, et de multis ante et postea dictis, manifestissima sunt legentibus, sub quo ei videtur intellectu proponat atque arguat.' Quænam vero sint verba illa, quæ suo avulsa loco proterve interpretabatur Petilianus, nobis incompertum est; forte an ista capitis sexti: 'Nam versum et carmen etiam ad vera pulmenta transfero.' Quippe amatoria maleficia mulieri data exprobrabat Augustino, ut videre est in ejusdem libri contra Petiliani Litteras capite 16." [ed. Ben.] Atqui id nihil omnino fuisset ad rem, neque enim de his agitur, sed de presbyteratu, quo Aug. inter Manichæos functum esse contendit. Verba porro e cap. 6. allata, calumniæ in c. 16. e Petiliano excerptæ apprime respondent; sunt enim "eulogiæ panis simpliciter et hilariter datæ" quales iste "ridiculo nomine venenosæ turpitudinis ac furoris infamavit;" "pulmentum" enim "cibus delicatus et suavis dictus est a pulpa." J. de Janua ap. Du Cange. Calumniæ vero de presbyteratu ab his omnino diversæ sunt, et loco diverso allatæ. Mihi vero nihil dubium est, quin verba ab initio Lib. 4ti. arripuerit Petilianus, "illac autem purgari nos ab istis sordibus expetentes cum eis qui appellarentur electi et sancti" et seorsim sumpta eo detorserit, ut Augustinum inter "electos" unde presbyteri selecti sunt, versatum fuisse contenderet. Forsan etiam "electos" et "presbyteros" inter se confudit. Quod vero hanc calumniam refutet ea ipsa sententia unde arrepta sit, nullam habet difficultatem, imo optime convenit cum iis, quæ ait Aug. "verba quæ *per se ipsa* manifestissima sunt legentibus." Quippe cum eum inter "Electos" non annumeratum fuisse hæc ipsa verba innuant, eo tamen, posteriore parte abscissa, detorqueri possint ut id ipsum affirmare videantur. Jam vero loco "Verba *tertii* libri," in MSS. omnibus "*quarta* libri" legi, ex edit. Bened. ad loc. serius didici, quod rem extra controversiam ponit. Exstat tamen alius locus, qui eodem facilius detorqueri posset, L. v. §. 18.

LIBER QUARTUS.

Pudet se Manichæorum sectæ addictum fuisse per novennium, atque alios secum in eumdem errorem pertraxisse; tum etiam consuluisse mathematicos: et amicum sibi interea morte præreptum, acerbiori quam æquum esset animi dolore fuisse prosecutum; cujus insignem conversionem memorat, et mortis ejus occasione, de vana et de solida amicitia et quam fluxa sint et caduca terrena omnia, pluribus disserit. Mentionem facit librorum de Pulchro et Apto, a se anno ætatis vigesimo sexto aut vigesimo septimo conscriptorum; necnon quam facili negotio liberalium artium libros atque Aristotelis Categorias, anno ætatis ferme vigesimo, per sese intellexerit.

I. Quamdiu et quomodo alios seduxerit.

1. Per idem tempus annorum novem, ab undevigesimo anno ætatis meæ, usque ad duodetrigesimum, seducebamur et seducebamus, falsi atque fallentes in variis cupiditatibus; et palam per doctrinas quas liberales vocant, occulte autem falso nomine religionis. Hic superbi, ibi superstitiosi, ubique vani. Hac popularis gloriæ sectantes inanitatem, usque ad theatricos plausus, et contentiosa carmina*, et agonem coronarum fenearum, et spectaculorum nugas, et intemperantiam libidinum: illac autem purgari nos ab istis sordibus expetentes, cum eis qui appellarentur electi et sancti, afferremus escas, de quibus nobis in officina[a] aqualiculi sui fabricarent angelos et deos per quos liberaremur[b]; et sectabar ista atque faciebam cum amicis meis, per me ac mecum deceptis. Irrideant me arrogantes, et nondum salubriter prostrati et

[a] Officinam aqualiculi vestri, ubi Deum vestrum illo prælio confractum, reformare possetis. c. Faust. vi. 4.

[b] Suis Auditoribus ideo hæc (homicidia vid. sup. l. iii. p. 39. not. n.) arbitrantur ignosci, quia præbent inde alimenta Electis suis; ut divina illa substantia in eorum ventre purgata, impetret eis veniam, quorum traditur oblatione purganda. Animas Auditorum suorum in Electos revolvi arbitrantur, aut feliciore compendio in escas Electorum suorum, ut jam inde purgatæ in nulla corpora revertantur. Ceteras autem animas et in pecora redire putant, et in omnia quæ radicibus fixa sunt atque aluntur in terra. (de Hær.) Poma ipsi non decerpitis, herbamque non vellitis, sed tamen ab auditoribus vestris decerpi et evelli atque afferri vobis jubetis, non ut iis qui afferunt tantum, sed ut iis etiam quæ afferuntur, prodesse possitis. Aug. de mor. Manich. l. ii. §. 57. vid. sup. l. iii. c. 10. not. o. p. 40. Auditores, ante Electos genua figunt, ut eis manus supplicibus imponantur non a solis presbyteris vel episcopis aut diaconibus eorum, sed a quibuslibet Electis. Aug. Ep. 236. ad Deuter.

elisi a te, Deus meus; ego tamen confitear tibi dedecora mea in laude tua. Sine me, obsecro, et da mihi circumire præsenti memoria præteritos circuitus erroris mei, et *immolare tibi hostiam jubilationis.* Quid enim sum ego mihi sine te, nisi dux[c] in præceps? Aut quid sum cum mihi bene est, nisi sugens lac tuum, aut fruens *te cibo qui non corrumpitur?* Et quis homo est quilibet homo, cum sit homo? Sed irrideant nos fortes et potentes; nos autem *infirmi et inopes confiteamur tibi.*

Ps. 49, 14. Joh. 6, 27. Ps. 73, 21.

II. Rhetoricam docet, concubinam fovet, et aruspicem qui victoriam promittebat, contemnit.

2. Docebam in illis annis artem rhetoricam, et victoriosam loquacitatem victus cupiditate vendebam. Malebam tamen, Domine, tu scis, bonos habere discipulos, sicut appellantur boni: et eos sine dolo docebam dolos; non quibus contra caput innocentis agerent, sed aliquando pro capite nocentis. Et, Deus, vidisti de longinquo lapsantem in lubrico, et in multo fumo scintillantem fidem meam, quam exhibebam in illo magisterio *diligentibus vanitatem, et quærentibus mendacium,* socius eorum. In illis annis unam habebam, non eo quod legitimum vocatur, conjugio cognitam, sed quam indagaverat vagus ardor, inops prudentiæ; sed unam tamen, ei quoque servans tori fidem: in qua sane experirer exemplo meo, quid distaret inter conjugalis placiti modum quod fœderatum esset generandi gratia, et pactum libidinosi amoris, ubi proles etiam contra votum nascitur, quamvis jam nata cogat se diligi.

Is. 42, 3. Mat. 12, 20. Ps. 4, 3.

3. Recolo etiam, cum mihi theatrici carminis certamen inire placuisset, mandasse mihi nescio quem aruspicem, quid ei dare mercedis vellem ut vincerem; me autem fœda illa sacramenta detestatum et abominatum respondisse, nec si corona illa esset immortaliter aurea, muscam pro victoria mea necari me sinere. Necaturus enim erat ille in sacrificiis suis animantia, et illis honoribus invitaturus mihi suffragatura dæmonia videbatur. Sed hoc quoque malum non ex tua castitate[d]* repudiavi, Deus cordis mei. Non enim amare te

[c] Nullo regente, per suam potestatem beatus esse solus Deus potest. Aug. de Gen. c. Manich. ii. 15.

[d] Ille est vere castus, qui Deum attendit, et ad ipsum solum se tenet. Aug. de vita beata, §. 18. Si Deum quæreret, castus esset, quia legitimum maritum anima Deum habet. Quisquis a Deo præter Deum aliquid quærit, non caste Deum quærit. Si uxor amet maritum quia dives est, non est casta. Non enim maritum amat sed aurum mariti. Serm. 137. de verb. Ev. Joan. c. 10. Qui aliud præmium petit a Deo, et propterea vult servire Deo; carius facit quod vult accipere, quam ipsum a quo vult acci-

noveram, qui nisi fulgores corporeos[e] cogitare non noveram. Talibus enim figmentis suspirans anima, nonne fornicatur abs te, et fidit in falsis[f], et *pascit ventos?* Sed videlicet sacrificari pro me nollem dæmonibus, quibus me illa superstitione ipse sacrificabam. Quid est enim aliud, *ventos pascere*, quam ipsos pascere; hoc est, errando eis esse voluptati atque derisui? Hos. 12, 1.

4. Ideoque illos planos*, quos mathematicos vocant, plane consulere non desistebam, quod quasi nullum eis esset sacrificium, et nullæ preces ad aliquem spiritum ob divinationem dirigerentur: quod tamen christiana et vera pietas consequenter repellit et damnat. Bonum est enim confiteri tibi, Domine, et dicere, *Miserere mei; cura animam meam, quoniam peccavi tibi;* neque ad licentiam peccandi abuti indulgentia tua, sed meminisse dominicæ vocis, *Ecce sanus factus es; jam noli peccare, ne quid tibi deterius contingat.* Quam totam illi salubritatem interficere conantur, cum dicunt: De cœlo tibi est inevitabilis causa peccandi; et, Venus hoc fecit, aut Saturnus, aut Mars. Scilicet, ut homo sine culpa sit, caro et sanguis et superba putredo; culpandus sit autem cœli ac siderum creator et ordinator. Et quis est hic, nisi Deus noster, suavitas et origo justitiæ, qui *reddis unicuique secundum opera ejus*, et *cor contritum et humiliatum non spernis?*

III. Ab astrologia, cui deditus erat, per senem medicinæ et rerum peritum revocatur.

Ps. 40, 5. Joh. 5, 14. Mat. 16, 27. Rom. 2, 6. Ps. 50, 19.

pere. Quid ergo, nullum præmium Dei? Nullum, præter ipsum. Præmium Dei, ipse Deus est. Hoc amat, hoc diligit: si aliud dilexerit, non erit castus amor. Recedis ab igne immortali, frigesces, corrumperis. Noli recedere, corruptio tua erit, fornicatio tua erit. Aug. in Ps. 72. §. 32. Timoris casti nomine ea voluntas significata est, qua nos necesse erit nolle peccare, et non sollicitudine infirmitatis, ne forte peccemus, sed tranquillitate caritatis cavere peccatum. De Civ. Dei, xiv. c. 9. §. 5.

[e] Volentes intelligere Deum, usque ad lucis istius visibilis cogitationem venerunt, ultra ire non potuerunt: et tales campos lucis fecerunt in regno Dei, qualem videbant hunc solem, quasi fructum lucis illius. Aug. in Ps. 146. §. 13. Quia non distinguunt [Manichæi] inter lucem quod est Deus, et lucem quam fecit Deus, &c. (Aug. c. Faust. xxii. 8.) Alii Deum esse non posse, nisi corpus igneum putaverunt. Alii [Manichæi] candorem lucis immensæ per infinita spatia usquequaque porrectum, ex una tamen parte quasi nigro quodam cuneo fissum, duo adversa regna opinantes, et talia rebus constituentes principia, cum suis phantasmatis fabulati sunt. De verâ relig. §. 96. Sed nec iterum ideo tibi non videatur Deus quod sol, quia sol tamquam rota quædam est, non immensum lucis spatium; et dicas tibi, Ergo Deus infinitæ lucis est et immensæ: ut quasi tendas ipsum solem, et facias illum non habere finem, nec hac nec illac, nec sursum nec deorsum; et tamen lucem tibi immensam proponas Deum: nec hoc est Deus. Aug. Serm. iv. §. 5.

[f] Quis diligit quod ignorat? Et quid est Deum scire nisi eum conspicere firmeque percipere? Nimirum autem cavendum est, ne credens animus id quod non videt, fingat sibi aliquid quod non est, et speret diligatque quod falsum est. Quod si sit, non erit caritas de corde puro et conscientia bona et fide non ficta. De Trin. viii. §. 6.

5. Erat eo tempore vir sagax [g], medicæ artis peritissimus, atque in ea nobilissimus, qui proconsule* manu sua coronam illam agonisticam imposuerat non sano capiti meo, sed non ut
1 Pet. 5, 5. medicus. Nam illius morbi tu sanator, qui *resistis superbis,*
Jac. 4, 6. *humilibus autem das gratiam.* Numquid tamen etiam per illum senem defuisti mihi, aut destitisti mederi animæ meæ? Quia enim factus ei eram familiarior, et ejus sermonibus (erant enim sine verborum cultu vivacitate sententiarum jucundi et graves) assiduus et fixus inhærebam; ubi cognovit ex colloquio meo libris genethliacorum esse me deditum, benigne ac paterne monuit ut eos abjicerem, neque curam et operam rebus utilibus necessariam, illi vanitati frustra impenderem: dicens ita se illam didicisse, ut ejus professionem primis annis ætatis suæ deferre voluisset, qua vitam degeret; et si Hippocratem intellexisset, et illas utique litteras potuisse intelligere*: et tamen non ob aliam causam se postea, illis relictis, medicinam assecutum, nisi quod eas falsissimas comperisset, et nollet vir gravis decipiendis hominibus victum quærere. "At tu, inquit, quo te in hominibus sustentas*, "rhetoricam tenes; hanc autem fallaciam libero studio, non "necessitate rei familiaris sectaris; quo magis mihi te oportet "de illa credere, qui eam tam perfecte discere elaboravi, "quam ex ea sola vivere volui." A quo ego cum quæsissem quæ causa ergo faceret ut multa inde vera pronuntiarentur; respondit ille, ut potuit, vim sortis hoc facere in rerum natura usquequaque diffusam. Si enim de paginis* poetæ cujuspiam longe aliud canentis atque intendentis, cum forte quis consulit, mirabiliter consonus negotio sæpe versus exiret; mirandum non esse dicebat, si ex anima humana, superiore aliquo instinctu, nesciente quid in se fieret, non arte sed sorte sonaret aliquid quod interrogantis rebus factisque concineret.

6. Et hoc quidem ab illo vel per illum procurasti mihi. Et quid ipse postea per meipsum quærerem, in memoria mea delineasti. Tunc autem nec ipse, nec charissimus meus Nebridius, adolescens valde bonus et valde castus [h]*, irridens totum illud divinationis genus, persuadere mihi potuerunt ut hæc abjicerem: quoniam me amplius ipsorum auctorum movebat auctoritas; et nullum certum quale quærebam documen-

[g] Scilicet, Vindicianus ex nomine postea designatus lib. 7. cap. 6. et ab Augustino laudatus in Epist. 138. ad Marcellinum, n. 3. (Ben.)

[h] Vid. sup. §. 3. not. d.

tum adhuc inveneram, quo mihi sine ambiguitate appareret, quæ ab eis consultis vera dicerentur, forte vel sorte, non arte inspectorum siderum dici.

IV. Morbum et baptismum amici narrat, quem etiam suis erroribus involverat; eoque morte sublato, dolet gravissime. Mirabilis efficacia sacramenti Baptismi.

7. In illis annis, quo primum tempore in municipio quo natus sum docere cœperam, comparaveram amicum societate studiorum nimis charum, coævum mihi et conflorentem flore adolescentiæ. Mecum puer creverat, et pariter in scholam ieramus, pariterque luseramus. Sed nondum erat sic amicus, quanquam ne tunc quidem sicuti est vera amicitia; quia non est vera, nisi cum eam tu agglutinas inter inhærentes tibi, *charitate diffusa in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis.* Sed tamen dulcis erat nimis, cocta* fervore parilium studiorum. Nam et a fide vera, quam non germanitus et penitus adolescens tenebat, deflexeram ego eum in superstitiosas fabellas et perniciosas, propter quas plangebat me mater. Mecum jam errabat in animo homo ille, et non poterat anima mea sine illo. Et ecce tu imminens dorso fugitivorum tuorum, *Deus ultionum* et fons misericordiarum simul, qui convertis* nos ad te miris modis; ecce abstulisti hominem de hac vita, cum vix explevisset annum in amicitia mea, suavi* mihi super omnes suavitates illius vitæ meæ.

Rom. 5, 5.
Ps. 93, 1.

8. *Quis laudes tuas enumerat* unus, in se uno quas expertus est? Quid tunc fecisti, Deus meus, et quam investigabilis *abyssus judiciorum tuorum?* Cum enim laboraret ille febribus, jacuit diu sine sensu in sudore letali. Et cum desperaretur, baptizatus est nesciens, me non curante, et præsumente id retinere potius animam ejus quod a me acceperat, non quod in nescientis corpore fiebat. Longe autem aliter erat; nam recreatus est et salvus factus. Statimque ut primum cum eo loqui potui (potui autem mox ut ille potuit, quando non discedebam, et nimis pendebamus ex invicem), tentavi apud illum irridere, tanquam et illo irrisuro[h] mecum Baptismum quem

Ps. 105, 2.
Ps. 35, 7.

[h] Baptismum enim Manichæi, (qualis tunc temporis erat Aug.) pro nihilo habuerunt; et ideo forsan inter alia, hoc tum insigne miraculum edidit Deus, quo eum, cui munera tanta in Ecclesia sua destinabat, ad meliorem mentem revocaret. "Manichæi lavacrum regenerationis, id est, aquam ipsam, dicunt esse superfluam, nec prodesse aliquid, profano corde contendunt.—Manichæi visibile destruunt elementum, Pelagiani autem etiam invisibile Sacramentum." Aug. c. 2. Epp. Pelag. l. ii. c. 2. "Quid eis [Pelagianis] prodest, baptismum omnibus ætatibus necessarium confiteri, quod Manichæi dicunt in omni ætate superfluum." ib. iv. 4. "Non illic [apud Manichæos] ita appellari catechumenos, tanquam Baptismus quandoque eis debeatur." c. litt. Petil. iii. 17. "Baptismum in aqua nihil cuiquam perhibent salutis afferre: nec quemquam eorum quos deci-

acceperat mente atque sensu absentissimus, sed tamen jam se accepisse didicerat. At ille ita me exhorruit ut inimicum, admonuitque mirabili et repentina libertate, ut si amicus esse vellem, talia sibi dicere desinerem. Ego autem stupefactus atque turbatus, distuli omnes motus meos, ut convalesceret prius, essetque idoneus viribus valetudinis cum quo agere possem quod vellem. Sed ille abreptus dementiæ meæ, ut apud te servaretur consolationi meæ, post paucos dies, me absente, repetitur febribus et defungitur.

9. Quo dolore contenebratum est cor meum; et quidquid aspiciebam, mors erat. Et erat mihi patria supplicium, et paterna domus mira infelicitas; et quidquid cum illo communicaveram, sine illo in cruciatum immanem verterat. Expetebant eum undique oculi mei, et non dabatur mihi; et oderam omnia, quia non haberent eum, nec mihi jam dicere poterant: Ecce veniet, sicut cum viveret, quando absens erat. Factus
Ps. 41, 6. eram ipse mihi magna quæstio, et interrogabam *animam meam quare tristis esset*, et *quare conturbaret me* valde; et nihil noverat respondere mihi. Et si dicebam, *Spera in Deum;* juste non obtemperabat: quia verior erat et melior homo quem charissimum amiserat, quam phantasma[1] in quod sperare jubebatur. Solus fletus erat dulcis mihi et successerat amico meo in deliciis animi mei.

V. Cur fletus dulcis miseris.

10. Et nunc, Domine, jam illa transierunt, et tempore lenitum est vulnus meum. Possumne audire abs te qui veritas es, et admovere aurem cordis mei ori tuo, ut dicas mihi cur fletus dulcis sit miseris? An tu, quamvis ubique adsis, longe abjecisti a te miseriam nostram? Et tu in te manes; nos autem in experimentis volvimur. Et tamen nisi ad aures tuas ploraremus, nihil residui de spe nostra fieret. Unde igitur suavis fructus de amaritudine vitæ carpitur, gemere et flere, et suspirare et conqueri? An hoc ibi* dulce est, quod speramus exaudire te? Recte istud in precibus, quia desiderium perveniendi habent. Numquid in dolore amissæ rei et luctu quo tunc operiebar? Neque enim sperabam reviviscere illum, aut

piunt, baptizandum putant." de Hæres. Num vero alium quendam ritum pro arbitrio suo excogitârint, qui Baptismi vices suppleret, nihil ad hanc rem pertinet: loca tamen quæ ad eum adstruendum afferunt, nihil probant. Etenim loco de mor. Eccl. Cath. c. 35. de Catholicis haud dubie agitur; Felix autem (Actt. c. Fel. Manich. i. 19.) e ritu Catholico hæresin suam propugnare studet, e concessis argumentum ducens. Eodem argumento sed tantum "ad hominem" utuntur Faustus l. xxiv. c. 1. et ipse Manes Ep. ad Menoch ap. Aug. Op. Imp. iii. 187.

[1] Sup. L. iii. §. 10 et 12. inf. §. 12.

hoc petebam lacrymis; sed tantum dolebam et flebam. Miser enim eram, et amiseram gaudium meum. An et fletus res amara est, et præ fastidio rerum quibus prius fruebamur, et tunc dum ab eis abhorremus, delectat?

11. Quid autem ista loquor? Non enim tempus quærendi nunc est, sed confitendi tibi. Miser eram, et miser est omnis animus vinctus amicitia rerum mortalium; et dilaniatur cum eas amittit, et tunc sentit miseriam qua miser est et antequam amittat eas. Sic ego eram illo tempore, et flebam amarissime, et requiescebam in amaritudine. Ita miser eram, et habebam chariorem illo amico meo vitam ipsam miseram[k]. Nam quamvis eam mutare vellem, nollem tamen amittere magis quam illum. Et nescio an vellem vel pro illo, sicut de Oreste et Pylade traditur, si non fingitur, qui vellent pro invicem vel simul mori, quia morte pejus eis erat non simul vivere. Sed in me nescio quis affectus nimis huic contrarius ortus erat; et tædium vivendi erat in me gravissimum, et moriendi metus. Credo quo magis illum amabam, eo magis mortem, quæ mihi eum abstulerat, tanquam atrocissimam inimicam, oderam et timebam; et eam repente consumpturam omnes homines putabam, quia illum potuit. Sic eram omnino, memini. Ecce cor meum, Deus meus: ecce intus vide quia memini, spes mea, qui me mundas a talium affectionum immunditia, dirigens *oculos meos ad te*, et *evellens de laqueo pedes meos*. Mirabar enim cæteros mortales vivere, quia ille, quem quasi non moriturum dilexeram, mortuus erat; et me magis, quia illi alter eram, vivere illo mortuo mirabar. Bene quidam dixit de amico suo: "Dimidium animæ meæ[l]." Nam ego sensi animam meam et animam illius unam fuisse animam in duobus corporibus[m]: et ideo mihi horrori erat vita, quia nolebam dimidius vivere; et ideo forte mori metuebam, ne totus ille moreretur quem multum amaveram[n].

VI. Quantus ex amici morte dolor.

Ps. 24, 15.

[k] Si quis dixerit, Non esse, quam miserum me esse mallem: respondebo, Mentiris. Nam et nunc miser es, nec ob aliud mori non vis, nisi ut sis: ita cum miser nolis esse, esse vis tamen. Age igitur gratias ex eo quod es volens, ut quod invitus es auferatur. Volens enim es, et miser invitus es. Aug. de lib. Arb. iii. §. 18.

[l] Horat. Carm. lib. i. od. 3.

[m] Qui duo corporibus, mentibus unus erant. Ovid. Trist. l. iv. Eleg. iv. 72.

[n] Retract. lib. ii. c. 6. In quarto libro, cum de amici morte animi mei miseriam confiterer, dicens quod anima nostra una quodammodo facta fuerat ex duabus, "Et ideo," inquam, "forte mori metuebam, ne totus ille moreretur, quem multum amaveram:" (c. 6.) quæ mihi quasi declamatio levis, quam gravis confessio videtur; quamvis utcumque temperata sit hæc ineptia in eo quod additum est, "forte."

VII. Impatientia doloris mutat locum.

12. O dementiam nescientem diligere homines humaniter! o stultum hominem immoderate humana patientem, quod ego tunc eram! Itaque æstuabam, suspirabam, flebam, turbabar; nec requies erat, nec consilium. Portabam enim conscissam* et cruentam animam meam, impatientem a me portari; et ubi eam ponerem non inveniebam. Non in amœnis nemoribus, non in ludis atque cantibus, nec in suave olentibus locis, nec in conviviis apparatis, neque in voluptate cubilis et lecti, non denique in libris atque carminibus acquiescebat. Horrebant omnia, et ipsa lux; et quidquid non erat quod ille erat, improbum et odiosum erat, præter gemitum et lacrymas. Nam in eis solis aliquantula requies. Ubi autem inde auferebatur anima mea, onerabat me grandis sarcina miseriæ. Ad te*, Domine, levanda erat et curanda, sciebam; sed nec volebam, nec valebam, eo magis quia non mihi eras aliquid solidum et firmum, cum de te cogitabam. Non enim tú eras, sed vanum phantasma[o], et error meus erat Deus meus. Si conabar eam ibi ponere ut requiesceret, per inane labebatur, et iterum ruebat super me; et ego mihi remanseram infelix locus, ubi nec esse possem, nec inde recedere. Quo enim cor meum fugeret a corde meo? quo a me ipso fugerem? quo me non sequerer? Et tamen fugi de patria. Minus enim eum quærebant oculi mei, ubi videre non solebant; atque a Thagastensi oppido veni Carthaginem.

VIII. Tempus et amicorum colloquia dolori medentur.

13. Non vacant tempora, nec otiose volvuntur; per sensus nostros faciunt in animo mira opera. Ecce veniebant et præteribant de die in diem, et veniendo et prætereundo inserebant mihi species alias et alias memorias, et paulatim resarciebant me pristinis generibus delectationum, quibus cedebat dolor meus ille; sed succedebant non quidem dolores alii, causæ tamen aliorum dolorum[p]. Nam unde me facillime et in intima dolor ille penetraverat, nisi quia *fuderam in arenam animam meam*, diligendo moriturum ac si non moriturum? Maxime quippe me reparabant atque recreabant aliorum amicorum solatia, cum quibus amabam quod pro te amabam: et hoc erat ingens fabula et longum mendacium, cujus adulterina confricatione corrumpebatur mens nostra pruriens in auribus. Sed illa mihi fabula non moriebatur, si quis amicorum meorum moreretur. Alia erant quæ in eis

fors. Job 16, 14.

[o] Vid. sup. §. 9.   [p] Sup. L. i. c. 1. inf. c. 10 et 12. §. 18. et vi. 16.

amplius capiebant animum: colloqui et corridere, et vicissim benevole obsequi; simul legere libros dulciloquos, simul nugari, et simul honestari; dissentire interdum sine odio, tanquam ipse homo secum, atque ipsa rarissima dissensione condire consensiones plurimas; docere aliquid invicem, aut discere ab invicem; desiderare absentes cum molestia, suscipere venientes cum lætitia: his atque hujusmodi signis a corde amantium et redamantium procedentibus per os, per linguam, per oculos, et mille motus gratissimos, quasi fomitibus conflare animos, et ex pluribus unum facere.

14. Hoc est quod diligitur in amicis; et sic diligitur, ut rea sibi sit humana conscientia, si non amaverit redamantem, aut si amantem non redamaverit, nihil quærens ex ejus corpore præter indicia benevolentiæ. Hinc ille luctus, si quis moriatur; et tenebræ dolorum, et versa dulcedine in amaritudinem cor madidum, et ex amissa vita morientium mors viventium. Beatus qui amat te, et amicum in te, et inimicum propter te. Solus enim nullum charum amittit, cui omnes in illo chari sunt, qui non amittitur. Et quis est iste, nisi Deus noster, Deus qui *fecit cœlum et terram*, et *implet ea*[q], quia implendo ea fecit ea? Te nemo amittit, nisi qui dimittit: et qui dimittit, quo it, aut quo fugit, nisi a te placido ad te iratum? Nam ubi non invenit legem tuam in pœna sua? Et *lex tua veritas*, et *veritas tu*.

IX. De humana amicitia. Beatus qui amat in Deo.

Gen. 2, 24. Jer. 23, 24. Ps. 118, 142. Joh. 14, 6.

15. *Deus virtutum, converte nos, et ostende faciem tuam et salvi erimus*. Nam quoquoversum se verterit anima hominis, ad dolores[r] figitur alibi præterquam in te, tametsi figitur in pulchris extra te et extra se. Quæ tamen nulla essent nisi essent abs te, quæ oriuntur et occidunt, et oriendo quasi esse incipiunt, et crescunt ut perficiantur, et perfecta senescunt et intereunt: et non* omnia senescunt, et omnia intereunt. Ergo cum oriuntur et tendunt esse, quo magis celeriter crescunt ut sint, eo magis festinant ut non sint: sic est modus eorum. Tantum dedisti eis, quia partes sunt rerum, quæ non sunt omnes simul; sed decedendo ac succedendo agunt omnes universum, cujus partes sunt. Ecce sic peragitur et sermo noster per signa sonantia. Non enim erit totus sermo, si unum verbum non decedat cum sonuerit partes suas, ut succedat aliud. Laudet te ex illis anima mea, Deus creator omnium; sed non

X. Labiles creaturæ, nec in eis potest anima requiescere.

Ps. 79, 20.

[q] Sup. i. 2 et 3. [r] Sup. §. 13.

in eis infigatur glutine amoris per sensus corporis. Eunt enim quo ibant, ut non sint*, et conscindunt eam desideriis pestilentiosis; quoniam ipsa esse vult, et requiescere amat in eis quæ amat[s]. In illis autem non est ubi: quia non stant, fugiunt; et quis ea sequitur sensu carnis? aut quis ea comprehendit, vel cum præsto sunt? Tardus est enim sensus carnis, quoniam sensus carnis est, et ipse est modus ejus. Sufficit ad aliud ad quod factus est: ad illud autem non sufficit, ut teneat transcurrentia ab initio debito usque ad finem debitum. In verbo enim tuo per quod creantur, ibi audiunt: Hinc, et hucusque.

XI. Omnia creata sunt instabilia. Solus Deus stabilis.

16. Noli esse vana, anima mea, et obsurdescere in aure cordis, tumultu vanitatis tuæ. Audi et tu: Verbum ipsum clamat ut redeas; et ibi est locus quietis imperturbabilis, ubi non deseritur amor, si ipse non deserat. Ecce illa discedunt, ut alia succedant, et omnibus suis partibus constet infima universitas. Numquid ego aliquo discedo? ait Verbum Dei. Ibi fige mansionem tuam; ibi commenda quidquid inde habes, anima mea, saltem fatigata fallaciis. Veritati commenda quidquid tibi est a veritate, et non perdes aliquid;
Ps. 102, 3. et reflorescent putria tua, et *sanabuntur omnes languores tui*, et fluxa tua reformabuntur, et renovabuntur, et constringentur ad te: et non te deponent quo descendunt; sed stabunt tecum,
1 Pet. 1, 23. et permanebunt ad semper stantem ac *permanentem Deum*.

17. Utquid perversa sequeris carnem tuam? Ipsa te sequatur conversa. Quidquid per illam sentis, in parte est; et ignoras totum cujus hæ partes sunt; et delectant te tamen. Sed si ad totum comprehendendum esset idoneus sensus carnis tuæ, ac non et ipse in parte universi accepisset pro pœna tua justum modum, velles ut transiret quidquid existit in præsentia, ut magis tibi omnia[t] placerent. Nam et quod loquimur, per eumdem sensum carnis audis; et non vis utique stare syllabas, sed transvolare, ut aliæ veniant, et totum audias[u]. Ita, semper omnia quibus unum aliquid constat, et non simul sunt omnia ea quibus constat; plus delectant omnia quam singula, si possint sentiri omnia. Sed longe

[s] In hac vita homines magnis laboribus requiem quærunt et securitatem, sed pravis cupiditatibus non inveniunt. Volunt enim requiescere in rebus inquietis et non permanentibus: et quia illæ tempore subtrahuntur et transeunt, timoribus et doloribus eos agitant, nec quietos esse permittunt. Aug. de Cat. Rud. §. 24.

[t] Vid. inf. ad L. xiii. c. 28.

[u] Totus enim ille sermo non de singulis syllabis aut litteris sed de omnibus pulcher est. Aug. de Gen. c. Manich. i. 21.

his melior qui fecit omnia, et ipse est Deus noster; et non discedit, quia nec succeditur ei.

18. Si placent corpora, Deum ex illis lauda, et in artificem eorum retorque amorem[x]; ne in his quæ tibi placent, tu displiceas. Si placent animæ, in Deo amentur: quia et ipsæ mutabiles sunt, et in illo fixæ stabiliuntur; alioquin irent et perirent. In illo ergo amentur; et rape ad eum tecum quas potes, et dic eis: " Hunc amemus, hunc amemus; ipse fecit hæc, et non est longe. Non enim fecit atque abiit, sed ex illo in illo sunt[y]. Ecce ubi est*, ubi sapit veritas. Intimus cordi est; sed cor erravit ab eo. *Redite, prævaricatores, ad cor*[z], et inhærete illi qui fecit vos. State cum eo, et stabitis: requiescite in eo, et quieti eritis. Quo itis in aspera? quo itis? Bonum quod amatis, ab illo[a] est: sed quantum est ad illum, bonum est et suave; sed amarum erit juste, quia injuste amatur deserto illo, quidquid ab illo est[b]. Quo vobis adhuc et adhuc ambulare vias difficiles et laboriosas? Non est requies ubi quæritis eam. Quærite quod quæritis: sed ibi non est ubi quæritis. Beatam vitam quæritis in regione mortis; non est illic. Quomodo enim beata vita, ubi nec vita?"

XII. Amor non improbatur, modo in his quæ placent, amemus Deum.

Is. 46, 8.

19. " Et descendit huc ipsa Vita nostra, et tulit mortem nostram, et occidit eam de abundantia vitæ suæ: et tonuit clamans, ut redeamus hinc ad eum in illud secretum unde

[x] Quoquo te verteris, vestigiis quibusdam quæ operibus suis impressit loquitur tibi, et te in exteriora labentem ipsis exteriorum formis intro revocat.—Væ qui derelinquunt te ducem, et oberrant in vestigiis tuis; qui nutus tuos pro te amant, et obliviscuntur quid innuas, O suavissima lux purgatæ mentis sapientia: non enim cessas innuere nobis quæ et quanta sis, et nutus tui sunt omne creaturarum decus. Aug. de Lib. Arb. l. ii. c. 16.

[y] Hoc bonum non longe positum est ab unoquoque nostrum, in illo enim vivimus, movemur, et sumus. Sed dilectione standum est ad illud, et inhærendum illi, ut præsente perfruamur a quo sumus, quo absente nec esse possemus. Aug. de Trin. l. viii. §. 5, 6. Pudeat cum alia non amentur nisi quia bona sunt, eis inhærendo non amare bonum ipsum unde bona sunt. Ib. c. 3.

[z] Quia homines appetentes ea quæ foris sunt, etiam a se ipsis exsules facti sunt, data est etiam conscripta lex, non quia in cordibus scripta non erat; sed quia tu fugitivus eras cordis tui, ab illo qui ubique est comprehenderis, et ad te ipsum intro revocaris. Propterea scripta lex quid clamat eis qui deseruerunt legem scriptam in cordibus suis? *Redite, prævaricatores, ad cor.*—Quod ergo tibi non vis fieri, noli alteri facere. Judicas enim malum esse in eo quod pati non vis: et hoc te cogit nosse lex intima in ipso tuo corde conscripta. Aug. in Ps. 57. §. 1.

[a] Deficitur non ad mala, sed male; id est, non ad malas naturas, sed ideo male, quia contra ordinem naturarum, ab eo qui summe est, ad id quod minus est. Aug. de Civ. Dei, l. xii. c. 8.

[b] Quid tam iniquum quam ut bene sit desertori boni? neque ullo modo fieri potest ut ita sit. Sed aliquando amissi superioris boni non sentitur malum, cum habetur quod amatum est inferius bonum. Sed divina justitia est, ut qui voluntate amisit quod amare debuit, amittat cum dolore quod amavit. Aug. de Gen. ad lit. l. viii. c. 14.

processit ad nos, in ipsum primum virginalem uterum, ubi ei nupsit humana creatura, caro mortalis, ne esset semper mortalis; et *inde velut sponsus procedens de thalamo suo, exsultavit ut gigas ad currendam viam.* Non enim tardavit, sed cucurrit; clamans dictis, factis, morte, vita, descensu, ascensu; clamans ut redeamus ad eum. Et discessit ab oculis, ut redeamus ad cor, et inveniamus eum. Abscessit enim, et ecce hic est. Noluit nobiscum diu esse, et non reliquit nos. Illuc enim abscessit, unde nunquam recessit, quia *mundus per eum factus est;* et *in hoc mundo erat,* et *venit in hunc mundum peccatores salvos facere;* cui confitetur anima mea, *et sanat eam*, quia peccavit illi. Filii hominum usquequo graves corde?* Numquid et post descensum* vitæ non vultis ascendere et vivere? Sed quo ascenditis[c], quando *in alto estis,* et *posuistis in cœlum os vestrum?* Descendite, ut ascendatis[d], et ascendatis ad Deum. Cecidistis enim, ascendendo contra eum. Dic eis ista, ut plorent *in convalle plorationis,* et sic eos rape tecum ad Deum; quia de Spiritu ejus hæc dicis eis, si dicis ardens igne charitatis.

(Ps. 18, 6. Joh. 1, 10. 1 Tim. 1, 15. Ps. 40, 5. Ps. 4, 3. Ps. 72, 9. Ps. 83, 7.)

XIII. Amor unde proveniat.

20. Hæc tunc non noveram, et amabam pulchra inferiora, et ibam in profundum, et dicebam amicis meis: Num amamus aliquid, nisi pulchrum? Quid est ergo pulchrum? et quid est pulchritudo? Quid est quod nos allicit et conciliat rebus quas amamus? Nisi enim esset in eis decus et species, nullo modo nos ad se moverent. Et animadvertebam et videbam in ipsis corporibus aliud esse quasi totum, et ideo pulchrum; aliud autem quod ideo deceret, quoniam apte accommodaretur alicui, sicut pars corporis ad universum suum, aut calceamentum ad pedem, et similia. Et ista consideratio scaturivit in animo meo ex intimo corde meo; et scripsi

[c] Perversa celsitudo est, deserto eo cui debet animus inhærere principio, sibi quodam modo fieri atque esse principium— Est igitur aliquid humilitatis miro modo quod sursum faciat cor, et est aliquid elationis quod deorsum faciat cor—Pia humilitas facit subditum superiori; nihil est autem superius Deo: et ideo exaltat humilitas, quæ facit subditum Deo. Elatio autem quæ in vitio est, eo ipso quo respuit subjectionem, et cadit ab illo, quo non est quidquam superius, et ex hoc erit inferius. Aug. de Civ. Dei, xiv. 13.

[d] Pœnitendi humilitate altitudinem suam accipit anima. Aug. de Lib. Arb. l. iii. c. 5. Viam nobis fecit per humilitatem: quia per superbiam recesseramus a Deo, redire ad eum nisi per humilitatem non poteramus, et quem nobis præponeremus ad imitandum, non habebamus. Omnis enim mortalitas hominum superbia tumuerat. Ne ergo dedignaretur homo imitari hominem humilem, Deus factus est humilis, ut vel sic superbia generis humani non dedignaretur sequi vestigia Dei. Aug. in Ps. xxxiii. Enarr. 1. §. 4. cf. de Fide et Symbolo, §. 6.

libros de Pulchro et Apto; puto, duos aut tres. Tu scis, Deus: nam excidit mihi. Non enim habemus eos; sed aberraverunt a nobis, nescio quomodo.

21. Quid est autem quod me movit, Domine Deus meus, ut ad Hierium* Romanæ urbis oratorem scriberem illos libros, quem non noveram facie, sed amaveram hominem ex doctrinæ fama quæ illi clara erat, et quædam verba ejus audieram, et placuerant mihi? Sed magis quia placebat aliis, et efferebant eum laudibus, stupentes quod ex homine syro, docto prius Græcæ facundiæ, postea in Latina etiam dictor* mirabilis exstitisset, et esset scientissimus rerum ad studium sapientiæ pertinentium, mihi placebat. Laudatur homo, et amatur absens. Utrumnam ab ore laudantis intrat in cor audientis amor ille? Absit: sed ex amante alio accenditur alius. Hinc enim amatur qui laudatur, dum non fallaci corde laudatoris prædicari creditur; id est, cum amans eum laudat.

XIV. Libri de Apto et Pulchro Hierio nuncupati. Unde hunc amaverat.

22. Sic enim tunc amabam homines ex hominum judicio; non enim ex tuo, Deus meus, in quo nemo fallitur. Sed tamen, cur non sicut auriga nobilis, sicut venator studiis popularibus diffamatus; sed longe aliter et graviter, et ita quemadmodum et me laudari vellem? Non autem vellem ita laudari et amari me, ut histriones; quanquam eos et ipse laudarem et amarem: sed eligens latere, quam ita notus esse; et vel haberi odio, quam sic amari. Ubi distribuuntur ista pondera variorum et diversorum amorum in anima una? Quid est quod amo in alio, quod rursus, nisi odissem, non a me detestarer et repellerem, cum sit uterque nostrum homo? Non enim, sicut equus bonus amatur ab eo qui nollet hoc esse, etiam si posset; hoc et de histrione dicendum est, qui naturæ nostræ socius est. Ergone amo in homine quod odi esse, cum sim homo? Grande profundum est ipse homo, *cujus* etiam *capillos* tu, Domine, *numeratos* habes, et non minuuntur in te: et tamen capilli ejus magis numerabiles sunt, quam affectus ejus, et motus cordis ejus.

Mat. 10, 30.

23. At ille rhetor ex eo erat genere, quem sic amabam, ut vellem me esse talem; et errabam typho, et *circumferebar omni vento*, et nimis occulte gubernabar abs te. Et unde scio, et unde certus confiteor tibi quod illum in amore laudantium magis amaveram, quam in rebus ipsis de quibus laudabatur? Quia si non laudatum vituperarent eum iidem

Eph. 4, 14.

ipsi, et vituperando atque spernendo ea ipsa narrarent, non accenderer in eum et non excitarer. Et certe res non aliæ forent, nec homo ipse alius; sed tantummodo alius affectus narrantium. Ecce ubi jacet anima infirma, nondum hærens soliditati veritatis. Sicut auræ linguarum flaverint a pectoribus opinantium; ita fertur et vertitur, torquetur ac retorquetur, et obnubilatur ei lumen, et non cernitur veritas. Et ecce est ante nos. Et magnum quiddam mihi erat, si sermo meus et studia mea illi viro innotescerent. Quæ si probaret, flagrarem magis; si autem improbaret, sauciaretur cor vanum et inane soliditatis tuæ. Et tamen pulchrum illud atque aptum, unde ad eum scripseram, libenter animo versabam, ob os contemplationis meæ*, et nullo collaudatore mirabar.

XV. Quod corporalibus imaginibus contenebratus, non potuit capere spiritualia.

Ps. 135, 4.

24. Sed tantæ rei cardinem in arte tua nondum videbam, Omnipotens, *qui facis mirabilia solus:* et ibat animus meus per formas corporeas; et "pulchrum," quod per seipsum, "aptum" autem, quod ad aliquid accommodatum, deceret, definiebam et distinguebam, et exemplis corporeis astruebam. Et converti me ad animi naturam; et non me sinebat falsa opinio quam de spiritualibus habebam, verum cernere. Et irruebat in oculos ipsa vis veri, et avertebam palpitantem mentem ab incorporea re ad lineamenta, et colores, et tumentes magnitudines. Et quia non poteram ea videre in animo, putabam me non posse videre animum meum. Et cum in virtute pacem amarem, in vitiositate autem odissem discordiam; in illa unitatem, in ista quamdam divisionem notabam. Inque illa unitate mens rationalis[e] et natura veritatis ac summi boni mihi esse videbatur: in ista vero divisione irrationabilis vitæ* nescio quam substantiam et naturam summi mali, quæ non solum esset substantia, sed omnino vita esset, et tamen abs te non esset, Deus meus, ex quo sunt omnia, miser opinabar. Et tamen illam monadem appellabam, tanquam sine ullo sexu[f] mentem*; hanc vero dyadem, iram in facinoribus, libidinem in flagitiis, nesciens quid loquerer. Non enim noveram neque didiceram, nec ullam substantiam malum esse,

[e] Licet subtilissime disseratur, ipsam mentem hominis in qua factus est ad imaginem Dei, quamdam scilicet rationalem vitam, distribui in æternæ contemplationis veritatem, et in rerum temporalium administrationem, atque ita fieri quasi masculum et feminam, illa parte consulente, hac obtemperante: in hac tamen distributione non recte dicitur imago Dei, nisi illud quod inhæret contemplandæ incommutabili veritati. Aug. de Gen. ad lit. l. iii. c. 22.

[f] Haud scio an legendum sit "sensu."

nec ipsam mentem nostram summum atque incommutabile bonum.

25. Sicut enim facinora sunt, si vitiosus est ille animi motus, in quo est impetus, et se jactat insolenter ac turbide; et flagitia, si est immoderata illa animæ affectio, qua carnales hauriuntur voluptates: ita errores et falsæ opiniones vitam contaminant, si rationalis mens ipsa vitiosa est; qualis in me tunc erat, nesciente alio lumine illam illustrandam esse ut sit particeps veritatis, quia non est ipsa natura veritatis. Quoniam *tu illuminabis lucernam meam, Domine; Deus meus, illuminabis tenebras meas: et de plenitudine tua nos omnes accepimus. Es enim tu lumen verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum; quia in te non est transmutatio, nec momenti obumbratio.* Ps. 17, 29. Joh. 1, 16. 9. Jac. 1, 17.

26. Sed ego conabar ad te, et repellebar abs te, ut saperem mortem, quoniam *superbis resistis.* Quid autem superbius, quam ut assererem mira dementia me id esse naturaliter quod tu es[f]? Cum enim ego essem mutabilis, et eo mihi manifestum esset, quod ideo utique sapiens esse cupiebam, ut ex deteriore melior fierem; malebam tamen etiam te opinari mutabilem, quam me non hoc esse quod tu es. Itaque repellebar, et resistebas ventosæ cervici meæ: et imaginabar formas corporeas, et caro carnem[g] accusabam, et *spiritus ambulans non-* 1 Pet. 5, 5. Jac. 4, 6. Ps. 77, 39.

[f] Ex his suis fabulis vanis atque impiis coguntur dicere, animas bonas, quas censent ab animarum malarum, naturæ scilicet contrariæ, commixtione liberandas, ejus, cujus Deus est, esse naturæ. de Hær. Manichæi dicunt, animam particulam Dei, naturæ malæ commixtione habere peccatum. c. 2. Epp. Pelag. l. ii. c. 2. Agnoscat anima conditionem suam: non est Deus. Cum se anima putat Deum, offendit Deum: non invenit salvatorem, sed invenit damnatorem. Quoniam Deus quando animas malas damnat, non se damnat: si autem anima hoc est quod Deus, se damnat.—Ideo pars Dei non sum, quia substantia Dei, natura Dei, errare non potest:—sicut tu ipse confiteris, erraveras. Erraverat ergo natura Dei? Ierat in immunditiam natura Dei? Adulteria committebat natura Dei? Stupra illicita faciebat natura Dei? Cæca nesciebat qua iret natura Dei? Facinoribus et flagitiis obruebatur natura Dei? Erubesce, da honorem Deo. Aug. Serm. 183. Ideo non est credendum animam nostram hoc esse quod Deus est: quia si hoc esset, nec sua voluntate, nec aliqua necessitate in deterius mutaretur. Aug. de agone Christiano, c. 10. Non in tantam blasphemiam caderent, putando se esse naturam et substantiam Dei. c. Faust. xii. 13. Animas non solum hominum sed etiam pecorum, de Dei esse substantia, et omnino partes Dei esse arbitrantur. Aug. Ep. 236. ad Deuter. Illum quomodo video pauperem spiritu [quod jactitabant Manichæi] qui tam superbus est ut animam suam Deum credat nec captivum erubescat? c. Faust. vi. 7.

[g] (Anima bona) quam Dei partem atque naturam universo mundo, et omnibus quæ in eo sunt, opinatur esse permixtam; in homine autem per concupiscentiam decipi. Quam concupiscentiam, quod sæpe inculcandum est, non vitium substantiæ bonæ, sed malam vult esse substantiam. Aug. Op. Imp. iii. 186. Peccatorum originem non libero arbitrio voluntatis, sed substantiæ tribuunt gentis adversæ: quam dogmatizantes esse hominibus mixtam omnem carnem, non Dei, sed malæ mentis perhibent esse opificium, quæ à contrario principio Deo coæterna est. adv. Hær.

dum revertebar ad te; et ambulando ambulabam in ea quæ non sunt, neque in te, neque in me, neque in corpore; neque mihi creabantur a veritate tua, sed a mea vanitate fingebantur ex corpore: et dicebam parvulis fidelibus tuis, civibus meis, a quibus nesciens exsulabam, dicebam illis garrulus et ineptus, Cur ergo errat anima quam fecit Deus? Et mihi nolebam dici, Cur ergo errat Deus? Et contendebam magis incommutabilem tuam substantiam coactam errare, quam meam mutabilem sponte deviasse, et pœna errare confitebar*.[h]

27. Et eram ætate annorum fortasse viginti sex aut septem, cum illa volumina scripsi, volvens apud me corporalia figmenta, obstrepentia cordis mei auribus; quas intendebam, dulcis veritas, in interiorem melodiam tuam, cogitans de
Joh. 3, 29. "pulchro et apto," et *stare* cupiens *et audire* te, et *gaudio gaudere propter vocem sponsi*, et non poteram: quia vocibus erroris mei rapiebar foras, et pondere superbiæ meæ in ima
Ps. 50, 10. decidebam. Non enim *dabas auditui meo gaudium et lætitiam*, aut *exsultabant ossa mea*, quæ *humiliata* non erant.

XVI. Categorias Aristotelis et liberalium artium libros per se intellexit.

28. Et quid mihi proderat quod annos natus ferme viginti, cum in manus meas venissent Aristotelica quædam, quas appellant decem Categorias, (quarum nomine, cum eas rhetor Carthaginensis magister meus buccis typho crepantibus commemoraret, et alii qui docti habebantur, tanquam in nescio quid magnum et divinum suspensus inhiabam,) legi eas solus et intellexi? Quas cum contulissem cum eis qui se dicebant vix eas, magistris eruditissimis, non loquentibus tantum, sed multa in pulvere depingentibus, intellexisse, nihil inde aliud mihi dicere potuerunt, quam ego solus apud meipsum legens cognoveram. Et satis aperte mihi videbantur loquentes de substantiis, sicuti est homo; et quæ in illis essent, sicuti est

h Fel. Aut facta, aut missa, aut data ex Deo est [anima]. Ergo si ex Deo est, et polluta est, et venit Christus eam liberare de pollutione, quare culpas Manichæum? Aug. Ego dico animam non naturam Dei, sed factam a Deo, per liberum arbitrium peccasse, et peccato esse pollutam, et per Dei misericordiam in pœnitentia liberatam: tu autem ipsam naturam Dei, quod Deus est, Deum de Deo dicis in gente tenebrarum captum atque pollutum: et multum interest inter id quod de se Deus genuit, et quod fecit non de se, sed ex nihilo, id est, cum omnino non esset, a Deo accepit ut esset, id est, ut institueretur. Aug. Actt. c. Fel. Manich. ii. 18. Carnalem concupiscentiam, qua caro concupiscit adversus spiritum, non ex vitiata in primo homine natura nobis inesse infirmitatem, sed substantiam volunt esse contrariam, sic nobis adhærentem, ut quando liberamur atque purgamur, separetur a nobis, et in sua natura etiam ipsa immortaliter vivat: easque duas animas, vel duas mentes, unam bonam, alteram malam, in uno homine inter se habere conflictum, quando caro concupiscat adversus spiritum, et spiritus adversus carnem. adv. Hær. Vid. inf. v. 10. §. 18. vii. 3. §. 4. ix. 4. §. 10.

figura hominis, qualis sit; et statura, quot pedum sit; et cognatio, cujus frater sit; aut ubi sit constitutus; aut quando natus; aut stet, aut sedeat; aut calceatus vel armatus sit; aut aliquid faciat; aut patiatur aliquid: et quæcumque in his novem generibus, quorum exempli gratia quædam posui, vel in ipso substantiæ genere innumerabilia reperiuntur.

29. Quid hoc mihi proderat, quando et oberat? cum etiam te, Deus meus, mirabiliter simplicem atque incommutabilem, illis decem prædicamentis putans quidquid esset omnino comprehensum, sic intelligere conarer, quasi et tu subjectus esses magnitudini tuæ aut pulchritudini, ut illa essent in te quasi in subjecto, sicut in corpore; cum tua magnitudo et tua pulchritudo tu ipse sis, corpus autem non eo sit magnum et pulchrum quo corpus est; quia etsi minus magnum et minus pulchrum esset, nihilominus corpus esset. Falsitas enim erat quam de te cogitabam, non veritas; et figmenta miseriæ meæ, non firmamenta beatitudinis tuæ. Jusseras enim, et ita fiebat in me, ut terra *spinas et tribulos pareret mihi, et cum labore* Gen. 3,
pervenirem ad *panem meum*. 18. 19.
vid. Sabatier.

30. Et quid mihi proderat quod omnes libros artium quas liberales vocant, tunc nequissimus malarum cupiditatum servus per meipsum legi et intellexi, quoscumque legere potui? Et gaudebam in eis, et nesciebam unde esset quidquid ibi verum et certum esset. Dorsum enim habebam ad lumen, et ad ea quæ illuminantur, faciem: unde ipsa facies mea, qua illuminata cernebam, non illuminabatur. Quidquid de arte loquendi et disserendi, quidquid de dimensionibus figurarum, et de musicis et de numeris, sine magna difficultate, nullo hominum tradente, intellexi, scis tu, Domine Deus meus; quia et celeritas intelligendi, et dispiciendi acumen*, donum tuum est: sed non inde sacrificabam tibi. Itaque mihi non ad usum, sed ad perniciem magis valebat, quia tam bonam
partem substantiæ meæ sategi habere in potestate: et *forti-* Ps. 58,
tudinem meam non *ad te custodiebam;* sed *profectus* sum 10.
abs te *in longinquam regionem*, ut *eam dissiparem in mere-* Luc. 15,
trices cupiditates*. Nam quid mihi proderat bona res, non 12. 13. 30.
utenti bene? Non enim sentiebam illas artes etiam ab studiosis et ingeniosis difficillime intelligi, nisi cum eis easdem conabar exponere; et erat ille excellentissimus in eis, qui me exponentem non tardius sequeretur.

31. Sed quid mihi hoc proderat, putanti quod tu, Domine Deus veritas, corpus esses lucidum et immensum, et ego frustum de illo corpore? Nimia perversitas! sed sic eram. Nec erubesco, Deus meus, confiteri tibi in me misericordias tuas, et invocare te, qui non erubui tunc profiteri hominibus blasphemias meas, et latrare adversum te. Quid ergo mihi tunc proderat ingenium per illas doctrinas agile, et nullo adminiculo humani magisterii tot nodosissimi libri enodati, cum deformiter et sacrilega turpitudine in doctrina pietatis errarem? Aut quid tantum oberat parvulis tuis longe tardius ingenium, cum a te longe non recederent, ut in nido Ecclesiæ tuæ tuti plumescerent, et alas charitatis alimento sanæ fidei
Ps. 62, 8. vid. Sabatier. nutrirent? O Domine, Deus noster, *in velamento alarum tuarum speremus;* et protege nos, et porta nos. *Tu portabis*
Is. 46, 3. 4. et *parvulos, et usque ad canos tu portabis:* quoniam firmitas nostra quando tu es, tunc est firmitas; cum autem nostra est, infirmitas est. Vivit apud te semper bonum nostrum; et quia inde aversi sumus, perversi sumus. Revertamur jam, Domine, ut non evertamur; quia vivit apud te sine ullo defectu bonum nostrum, quod tu ipse es: et non timebimus* ne non sit quo redeamus, quia nos inde ruimus; nobis autem absentibus non ruit domus nostra, æternitas tua.

LIBER QUINTUS.

Annum ætatis suæ exhibet vigesimum nonum, quo scilicet, comperta Fausti Manichæi imperitia in iis, quæ isti se divinitus scire jactitabant, propositum in illa secta proficiendi abjecit; quo etiam Romam, ubi rhetoricam profiteretur, et deinde Mediolanum ut eamdem artem doceret, abdita Dei providentia missus est; ubi cœpit audito Ambrosio resipiscere, et Manichæismo abdicato, catechumenus in Ecclesia Catholica denuo fieri decrevit.

I. Excitat mentem ad Deum laudandum. Ps. 34, 10. Ps. 18, 7.

1. Accipe sacrificium confessionum mearum de manu linguæ meæ, quam formasti et excitasti, ut confiteatur nomini tuo; *et sana omnia ossa mea, et dicant: Domine, quis similis tibi?* Neque enim docet te quid in se agatur qui tibi confitetur; quia oculum tuum non excludit cor clausum, nec manum tuam repellit duritia hominum: sed solvis eam, cum voles, aut miserans aut vindicans; et *non est qui se abscondat a calore tuo.* Sed te laudet anima mea, ut amet te; et confiteatur tibi miserationes tuas, ut laudet te. Non cessat nec tacet laudes tuas universa creatura tua; nec spiritus omnis hominis per os conversum ad te, nec animalia nec corporalia per os considerantium ea; ut exsurgat in te a lassitudine anima nostra, innitens[a] eis quæ fecisti, et transiens ad te qui fecisti hæc mirabiliter: et ibi refectio et vera fortitudo.

II. Dei præsentiam iniquos non effugere: itaque ad eum debere converti.

2. Eant et fugiant a te inquieti et iniqui: et tu vides eos, et distinguis umbras; et ecce pulchra sunt cum eis omnia, et ipsi turpes sunt[b]. Et quid nocuerunt tibi[c]? aut in quo imperium tuum dehonestaverunt[d], a cœlis usque in novissima justum

[a] In quem locum quisque ceciderit, ibi debet incumbere ut surgat. Ergo ipsis carnalibus formis, quibus detinemur, nitendum est ad eas cognoscendas, quas caro non nuntiat. Eas enim carnales voco, quæ per carnem sentiri queunt, id est, per oculos, per aures, ceterosque corporis sensus. His ergo carnalibus vel corporalibus formis inhærere amore pueros necesse est, adolescentes vero prope necesse est, hinc jam procedente ætate non est necesse. Aug. de vera Relig. c. 24.

[b] Sicut pictura cum colore nigro, suo loco posito, ita universitas rerum, si quis possit intueri, etiam cum peccatoribus pulchra est, quamvis per se ipsos consideratos sua deformitas turpet. Aug. de Civit. Dei, l. xi. c. 23.

[c] Dicuntur in Scripturis inimici Dei, qui non natura, sed vitiis adversantur ejus imperio: nihil ei valentes nocere, sed sibi. Inimici enim sunt resistendi voluntate, non potestate lædendi. Ibid. xii. 3.

[d] Non efficiunt malitia sua ut sub Dei administratoris imperio, virtute, sapientia, et decus et ordo universitatis aliqua ex parte turpetur; cum suis quibuscumque voluntatibus etiam malis tribuantur certi et congrui limites potestatum, et pondera meritorum, ut etiam cum ipsis convenienter justeque ordinatis universitas pulchra sit. Aug. de Gen. ad lit. l. xi. c. 21.

Ps. 138, 7. et integrum? Quo enim fugerunt, cum fugerent a facie tua?
Gen. 16, 14. aut ubi tu non invenis eos? Sed fugerunt, ut non viderent *te videntem se*, atque excæcati in te offenderent; quia *non de-*
Sap. 11, 25. v. Sab. *seris aliquid eorum quæ fecisti;* in te offenderent injusti, et juste vexarentur*; subtrahentes se lenitati tuæ, et offendentes in rectitudinem tuam, et cadentes in asperitatem suam*. Videlicet nesciunt quod ubique sis, quem nullus circumscribit locus, et solus es præsens, etiam iis qui longe fiunt a te. Convertantur ergo et quærant te, quia non sicut ipsi deseruerunt creatorem suum, ita et tu deseruisti creaturam tuam. Ipsi convertantur, et quærant te; et ecce ibi es in corde eorum, in corde confitentium tibi, et projicientium se in te, et plorantium in sinu tuo post vias suas difficiles: et tu facilis tergens lacrymas eorum; et magis plorant et gaudent in fletibus, quoniam tu, Domine, non aliquis homo *caro et sanguis*, sed tu, Domine, qui fecisti, reficis et consolaris eos. Et ubi ego eram, quando te quærebam? Et tu eras ante me; ego autem et a me discesseram, nec me inveniebam; quanto minus te!

III. De Fausto Manichæo, et de philosophorum cæcitate qui per creaturas Creatorem non cognoverunt.

3. Proloquar in conspectu Dei mei annum illum undetrigesimum ætatis meæ. Jam venerat Carthaginem quidam Manichæorum episcopus, Faustus[d] nomine, magnus laqueus diaboli: et multi implicabantur in eo per illecebram suaviloquentiæ; quam ego tametsi laudabam, discernebam tamen a veritate rerum, quarum discendarum avidus eram; nec quali vasculo sermonis, sed quid mihi scientiæ comedendum apponeret nominatus apud eos ille Faustus, intuebar. Fama enim de illo prælocuta mihi erat quod esset honestarum omnium doctrinarum peritissimus, et apprime disciplinis liberalibus eruditus. Et quoniam multa philosophorum legeram, memoriæque mandata retinebam, ex eis quædam comparabam illis Manichæorum longis fabulis[e]: et mihi probabiliora ista videbantur,
Sap. 13, 9, vid. Sabat. quæ dixerunt illi, *qui tantum potuerunt valere, ut possent æstimare sæculum*, quanquam *ejus Dominum minime invene-*
Ps. 137, 6. *rint.* Quoniam *magnus es, Domine, et humilia respicis;*
Ps. 33, 19. v. Sab. *excelsa autem a longe cognoscis:* nec *propinquas* nisi *obtritis*

[d] Faustus quidam fuit, gente Afer, civitate Milevitanus, eloquio suavis, ingenio callidus. Aug. c. Faust. l. i. init. Deliciarum affluentia non solum Mattarios [Manichæos ita dictos quia in mattis dormierunt] fastidiebat, sed etiam domum patris sui hominis pauperis Milevitani. (ib. v. 5.) Delicias Fausti, notas omnibus Auditoribus Manichæorum et eis maxime qui sunt Romæ. (ib. 7.) Erat Fausto ingenium. (ib. xvi. 26.)

[e] Vid. e. g. sup. L. iii. c. 6. not. c.

corde; nec inveniris a superbis, nec si illi curiosa peritia numerent stellas et arenam, et dimetiantur sidereas plagas, et vestigent vias astrorum.

4. Mente enim sua quærunt ista, et ingenio quod tu dedisti eis; et multa invenerunt, et prænuntiaverunt ante multos annos defectus luminarium solis et lunæ, quo die, qua hora, quanta ex parte futuri essent; et non eos fefellit numerus, et ita factum est ut prænuntiaverunt: et scripserunt regulas indagatas, et leguntur hodie, atque ex eis prænuntiatur quo anno et quo mense anni, et quo die mensis, et qua hora diei, et quota parte luminis sui defectura sit luna vel sol; et ita fiet ut prænuntiatur. Et mirantur hæc homines et stupent qui nesciunt ea, et exsultant atque extolluntur qui sciunt; et per impiam superbiam recedentes et deficientes a lumine tuo, tanto ante solis defectum futurum prævident, et in præsentia suum non vident. Non enim religiose quærunt unde habeant ingenium quo ista quærunt. Et invenientes quia tu fecisti eos, non ipsi dant tibi se ut serves quod fecisti, et quales se ipsi fecerant
occidunt se tibi[*], et trucidant exaltationes[e] suas sicut *volatilia* Ps. 8, 8.
et curiositates[e] suas sicut *pisces maris*, quibus *perambulant* 9.
secretas *semitas abyssi*, et luxurias[e] suas sicut *pecora campi;*
ut tu, *Deus ignis edax*, consumas mortuas curas eorum re- Deut. 4,
creans eos immortaliter. 24.

5. Sed non noverunt viam, *Verbum* tuum, *per quod fecisti* Joh. 1,
ea quæ numerant, et ipsos qui numerant, et sensum quo cer- 3.
nunt quæ numerant, et mentem de qua numerant; et *sapien-* Ps. 146,
tiæ tuæ non est numerus. Ipse autem Unigenitus *factus est* 5.
nobis sapientia, et justitia, et sanctificatio; et numeratus est 1 Cor. 1, 30.
inter nos, et solvit tributum Cæsari. Non noverunt hanc Mat. 17,
viam[f], qua descendant ad illum a se, et per eum ascendant 27.

[e] *Pecora campi* congruentissime accipiuntur homines in carnis voluptate gaudentes, ubi nihil arduum, nihil laboriosum adscendunt.—Vide nunc etiam *volucres cæli*, superbos, de quibus dicitur, *posuerunt in cælum os suum.* Vide quam in altum vento portentur, qui dicunt, *linguam* &c. Ps. xi. 5.—Intuere etiam *pisces maris*, h. e. curiosos, *qui perambulant semitas maris* i. e. inquirunt in profundo hujus sæculi temporalia, quæ tanquam semitæ in mari tam cito evanescunt et intereunt, quam rursus aqua confundatur, postquam transeuntibus locum dederit.—Non enim ait tantum "ambulant" sed "perambulant" dixit, ostendens pertinacissimum studium inania et præterfluentia requirentium." Aug. in. Ps. viii. §. 13. De hac autem triplici vitiorum distributione, vid. sup. L. iii. §. 16. et inf. x. c. 30 sqq.

[f] Ipse patria quo imus, ipse via qua imus; per ipsum ad ipsum eamus, et non erramus. Aug. Ser. 92. Deus Christus patria est quo imus; homo Christus via est qua imus. Ib. 123. §. 3. (Christus) deducit (nos) tamquam dux, et in se ducit, tanquam via, et ad se perducit, tanquam patria. Aug. in Ps. lx. §. 4.

Is. 14, 13. Rev. 12, 4. ad eum. Non noverunt hanc viam, et putant se excelsos esse cum sideribus et lucidos; et ecce *ruerunt in terram*, et
Rom. 1, 21. *obscuratum est insipiens cor eorum.* Et multa vera de creatura dicunt, et Veritatem, creaturæ Artificem, non pie quærunt,
Ibid. et ideo non inveniunt: aut si inveniunt, *cognoscentes Deum, non sicut Deum honorant, aut gratias agunt; sed evanescunt in cogitationibus suis, et dicunt se esse sapientes*, sibi tribuendo quæ tua sunt, ac per hoc student perversissima cæcitate etiam tibi tribuere quæ sua sunt, mendacia scilicet in te conferentes,
ver. 23. qui veritas es, *et immutantes gloriam incorrupti Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et*
ver. 25. *quadrupedum, et serpentum, et convertunt veritatem tuam in mendacium; et colunt, et serviunt creaturæ potius quam Creatori.*

6. Multa tamen ab eis, ex ipsa creatura, vera dicta retinebam; et occurrebat mihi ratio per numeros et ordinem temporum, et visibiles attestationes siderum, et conferebam cum dictis Manichæi, quæ* de his rebus multa scripsit copiosissime delirans; et non mihi occurrebat ratio nec solstitiorum et æquinoctiorum, nec defectuum luminarium, nec quidquid tale in libris sæcularis sapientiæ didiceram. Ibi autem credere jubebar, et ad illas rationes numeris et oculis meis exploratas non occurrebat, et longe diversum erat.

IV. Sola Dei cognitio beat.

7. Numquid, Domine Deus veritatis, quisquis novit ista, jam placet tibi? Infelix enim homo qui scit illa omnia, te autem nescit: beatus autem qui te scit, etiam si illa nesciat[g]. Qui vero et te et illa novit, non propter illa beatior, sed propter
Rom. 1, 21. te solum beatus est, *si cognoscens te, sicut Deum glorificet, et gratias agat, et non evanescat in cogitationibus suis.* Sicut enim melior est qui novit possidere arborem, et de usu ejus tibi gratias agit, quamvis nesciat vel quot cubitis alta sit, vel quanta latitudine diffusa; quam ille qui eam metitur, et omnes ramos ejus numerat, et neque possidet eam, neque creatorem ejus novit aut diligit: sic fidelis homo, cujus totus mundus
2 Cor. 6, 10. divitiarum est, et quasi *nihil habens, omnia possidet*, inhærendo tibi cui serviunt omnia, quamvis nec saltem septentrionum gyros noverit; dubitare stultum est quin utique melior

[g] Laudabilior est animus, cui nota est vel infirmitas sua, quam qui ea non respecta, vias siderum scrutatur etiam cogniturus, aut qui jam cognitas tenet, ignorans ipse qua ingrediatur ad salutem ac firmitatem suam. Aug. de Trin. iv. procem.

sit quam mensor cœli, et numerator siderum, et pensor elementorum, et negligens tui, qui *omnia in mensura et numero et pondere disposuisti*. Sap. 11, 21.

8. Sed tamen quis quærebat Manichæum nescio quem etiam ista scribere, sine quorum peritia pietas disci poterat? Dixisti enim homini, *Ecce pietas et sapientia;* quam ille ignorare posset, etiamsi ista perfecte nosset: ista vero quia non noverat, impudentissime audens docere, prorsus illam nosse non posset. Vanitas est enim mundana ista etiam nota profiteri, pietas autem tibi confiteri. Unde ille devius, ad hoc* ista multum locutus est, ut convictus ab eis qui ista vere didicissent, quis esset ejus sensus in cæteris quæ abditiora sunt, manifeste cognosceretur. Non enim parvi existimari se voluit, sed Spiritum sanctum consolatorem et ditatorem fidelium tuorum, auctoritate plenaria personaliter[g] in se esse persuadere conatus est. Itaque, cum de cœlo ac stellis, et de solis ac lunæ motibus falsa dixisse deprehenderetur, quamvis ad doctrinam religionis ista non pertineant, tamen ausus ejus sacrilegos fuisse satis emineret; cum ea non solum ignorata, sed etiam falsata, tam* vesana superbiæ vanitate diceret, ut ea tanquam divinæ personæ[h] tribuere sibi niteretur.

V. Manichæi de astris imperitia indignum eum fide in cæteris faciebat. Job 28, 28. sec. LXX.

9. Cum enim audio christianum aliquem fratrem, illum aut illum, ista nescientem, et aliud pro alio sentientem, patienter intueor opinantem hominem; nec illi obesse video, cum de te, Domine creator omnium, non credat indigna, si forte situs et habitus creaturæ corporalis ignoret. Obest autem si hoc ad ipsam doctrinæ pietatis formam pertinere arbitretur, et perti-

g Promissionem Domini Jesu Christi de Paracleto Spiritu-sancto in suo hæresiarcha Manichæo dicunt esse completam. Unde se in suis litteris Jesu Christi apostolum dicit, eo quod Jesus Christus se missurum esse promiserit, atque in illo miserit Spiritum Sanctum. Propter quod etiam ipse Manichæus duodecim discipulos habuit, ad instar apostolici numeri, quem numerum Manichæi hodieque custodiunt. Aug. de Hæres.

h Ob has scilicet fabulas astronomicas Manichæum Paracletum fuisse crediderunt sectatores ejus, teste Felice ap. Aug. Acta c. Fel. Man. i. 9. "Paulus enim dicit, 'ex parte scimus, et ex parte prophetamus: cum venerit autem quod perfectum est, abolebuntur ea quæ ex parte dicta sunt.' Nos audientes Paulum hoc dicere, venit Manichæus cum prædicatione sua, et suscepimus eum secundum quod Christus dixit, 'Mitto vobis Spiritum sanctum:' et Paulus venit et dixit, quia et ipse venturus est, et postea nemo venit: ideo suscepimus Manichæum. Et quia venit Manichæus, et per suam prædicationem docuit nos initium, medium, et finem; docuit nos de fabrica mundi, quare facta est, et unde facta est, et quia fecerunt; docuit nos quare dies, et quare nox; docuit nos de cursu solis et lunæ: quia hoc in Paulo non audivimus, nec in ceterorum Apostolorum scripturis: hoc credimus, quia ipse est Paracletus."

nacius affirmare audeat quod ignorat. Sed etiam talis infirmitas in fidei cunabulis a charitate matre sustinetur, donec assurgat novus homo *in virum perfectum*, et *circumferri* non possit *omni vento doctrinæ*. In illo autem qui doctor, qui auctor, qui dux et princeps eorum quibus illa suaderet, ita fieri ausus est, ut qui eum sequerentur, non quemlibet hominem, sed Spiritum tuum sanctum se sequi arbitrarentur; quis tantam dementiam, sicubi falsa dixisse convinceretur, non detestandam longeque abjiciendam esse judicaret? Sed tamen nondum liquido compereram utrum etiam secundum ejus verba, vicissitudines longiorum et breviorum dierum atque noctium, et ipsius noctis et diei, et deliquia luminum, et si quid ejusmodi in aliis libris legeram, posset exponi; ut, si forte posset, incertum quidem mihi fieret utrum ita se res haberet, an non ita; sed ad fidem meam illius auctoritatem, propter creditam sanctitatem, præponerem.

Eph. 4, 13. 14.

VI. Faustus eloquens, sed liberalium disciplinarum expers.

10. Et per annos ferme ipsos novem, quibus eos animo vagabundus audivi, nimis extento desiderio venturum exspectabam istum Faustum. Cæteri enim eorum, in quos forte incurrissem, qui talium rerum quæstionibus a me objectis deficiebant, illum mihi promittebant, cujus adventu collatoque colloquio facillime mihi hæc, et si qua forte majora quærerem, enodatissime expedirentur. Ergo ubi venit, expertus sum hominem gratum et jucundum verbis, et ea ipsa quæ illi solent dicere, multo suavius garrientem. Sed quid ad meam sitim pretiosiorum poculorum decentissimus ministrator? Jam rebus talibus satiatæ erant aures meæ: nec ideo mihi meliora videbantur, quia melius dicebantur; nec ideo vera quia diserta: nec ideo sapiens anima, quia vultus congruus et decorum eloquium. Illi autem qui eum mihi promittebant, non boni rerum existimatores erant; et ideo illis videbatur prudens et sapiens, quia delectabat eos loquens. Sensi autem aliud genus hominum etiam veritatem habere suspectam, et ei nolle acquiescere si compto atque uberi sermone promeretur. Me autem jam docueras, Deus meus, miris et occultis modis; et propterea credo quod tu me docueris, quoniam verum est, nec quisquam præter te alius est doctor veri, ubicumque et undecumque claruerit[1]. Jam ergo abs te didiceram, nec eo debere videri aliquid verum dici, quia eloquenter dicitur; nec

[1] Vid. L. vii. §. 15. et not. ibid.

eo falsum, quia incomposite sonant signa labiorum: rursus, nec ideo verum, quia impolite enuntiatur; nec ideo falsum, quia splendidus sermo est: sed perinde esse sapientiam et stultitiam, sicut sunt cibi utiles et inutiles; verbis autem ornatis et inornatis, sicut vasis urbanis et rusticanis, utrosque cibos posse ministrari.

11. Igitur aviditas mea, qua illum tanto tempore exspectaveram hominem, delectabatur quidem motu affectuque disputantis, et verbis congruentibus, atque ad vestiendas sententias facile occurrentibus. Delectabar autem et cum multis, vel etiam præ multis laudabam ac efferebam; sed moleste habebam quod in cœtu audientium non sinerer illi ingerere, et partiri cum eo curas quæstionum mearum, conferendo familiariter, et accipiendo ac reddendo sermonem. Quod ubi potui, et aures ejus cum familiaribus meis eoque* tempore occupare cœpi, quo non dedeceret alternis disserere, et protuli quædam quæ me movebant; expertus sum prius hominem expertem liberalium disciplinarum, nisi grammaticæ, atque ejus ipsius usitato modo. Et quia legerat aliquas Tullianas orationes, et paucissimos Senecæ libros, et nonnulla poetarum, et suæ sectæ si qua volumina Latine atque composite conscripta erant, et quia aderat quotidiana sermocinandi exercitatio; inde suppetebat eloquium, quod fiebat acceptius magisque seductorium moderamine ingenii, et quodam lepore naturali. Itane est ut recolo, Domine Deus meus, arbiter conscientiæ meæ? Coram te cor meum et recordatio mea, qui me tunc agebas abdito secreto providentiæ tuæ, et inhonestos errores Ps. 49,
meos jam convertebas ante faciem meam, ut viderem et odissem. 21.

12. Nam posteaquam ille mihi imperitus earum artium, quibus eum excellere putaveram, satis apparuit, desperare cœpi posse eum mihi illa quæ me movebant aperire atque dissolvere; quorum quidem ignarus posset veritatem tenere pietatis, sed si manichæus non esset. Libri quippe eorum pleni sunt longissimis fabulis[k], de cœlo et sideribus, et sole et luna: quæ mihi eum, quod utique cupiebam, collatis numerorum rationibus, quas alibi ego legeram, utrum potius ita essent ut Manichæi libris continebantur, an certe vel par etiam inde ratio redderetur, subtiliter explicare posse jam non arbitrabar.

VII. Alienatur a secta Manichæorum.

[k] Vid. sup. ad L. iii. c. 6. §. 10.

Quæ tamen ubi consideranda et discutienda protuli, modeste sane ille nec ausus est subire ipsam sarcinam. Noverat enim se ista non nosse, nec eum puduit confiteri. Non erat de talibus quales multos loquaces passus eram, conantes ea me docere, et dicentes nihil. Iste vero cor habebat, etsi non rectum ad te, nec tamen nimis incautum ad seipsum. Non usquequaque imperitus erat imperitiæ suæ, et noluit se temere disputando in ea coarctari, unde nec exitus ei ullus, nec facilis esset reditus: etiam hinc mihi amplius placuit. Pulchrior est enim temperantia confitentis animi, quam illa quæ nosse cupiebam: et eum in omnibus difficilioribus et subtilioribus quæstionibus talem inveniebam.

13. Refracto itaque studio quod* intenderam in Manichæi litteras, magisque desperans de cæteris eorum doctoribus, quando in multis quæ me movebant, ita ille nominatus apparuit; cœpi cum eo pro studio ejus agere vitam, quo ipse flagrabat in eas litteras, quas tunc jam rhetor Carthagini adolescentes docebam; et legere cum eo, sive quæ ille audita desideraret, sive quæ ipse tali ingenio apta existimarem. Cæterum conatus omnis meus, quo proficere in illa secta statueram, illo homine cognito prorsus intercidit: non ut ab eis omnino separarer, sed quasi melius quidquam non inveniens, eo quo jam quoquo modo irrueram, contentus interim esse decreveram, nisi aliquid forte quod magis eligendum esset eluceret. Ita ille Faustus, qui multis laqueus mortis exstitit, meum quo captus eram relaxare jam cœperat, nec volens nec sciens. Manus enim tuæ, Deus meus, in abdito providentiæ tuæ, non deserebant animam meam; et de sanguine cordis matris meæ, per lacrymas ejus diebus ac noctibus pro me sacrificabatur tibi; et *egisti mecum miris modis**. Tu illud egisti, Deus meus. Nam *a Domino gressus hominis diriguntur; et viam ejus volet.* Aut quæ procuratio salutis, præter manum tuam, reficientem quæ fecisti?

Joel 2, 26. Ps. 36, 23. Sabat.

VIII. Proficiscitur Romam contra matris voluntatem.

14. Egisti ergo mecum ut mihi persuaderetur Romam pergere, et potius ibi docere quod docebam Carthagine. Et hoc unde mihi persuasum est*, non præteribo confiteri tibi; quoniam et in his altissimi tui recessus, et præsentissima in nos misericordia tua cogitanda et prædicanda est. Non ideo Romam pergere volui, quod majores quæstus, majorque mihi dignitas ab amicis, qui hoc suadebant, promittebatur; quan-

quam et ista ducebant animum tunc meum: sed illa erat causa maxima et pene sola, quod audiebam quietius ibi studere adolescentes, et ordinatiore disciplinæ coercitione sedari, ne in ejus scholam quo magistro non utuntur, passim et proterve irruant; nec eos admitti omnino, nisi ille permiserit. Contra, apud Carthaginem fœda est et intemperans licentia scholasticorum. Irrumpunt impudenter, et prope furiosa fronte perturbant ordinem, quem quisque discipulis ad proficiendum instituerit. Multa injuriosa faciunt mira hebetudine, et punienda legibus, nisi consuetudo patrona sit; hoc miseriores eos ostendens, quo jam, quasi liceat, faciunt quod per tuam æternam legem nunquam licebit; et impune se facere arbitrantur, cum ipsa faciendi cæcitate puniantur, et incomparabiliter patiantur pejora, quam faciunt. Ergo quos mores, cum studerem, meos esse nolui*; eos, cum docerem, cogebar perpeti alienos: et ideo placebat ire ubi talia non
fieri, omnes qui noverant, indicabant. Verum autem *tu, spes* Ps. 141,
mea et portio mea in terra viventium, ad mutandum terrarum 6.
locum pro salute animæ meæ, et Carthagini stimulos quibus inde avellerer, admovebas, et Romæ illecebras quibus attraherer, proponebas mihi per homines qui diligebant* vitam mortuam, hinc insana facientes, inde vana pollicentes; et ad corrigendos gressus meos utebaris occulte et illorum et mea perversitate. Nam et qui perturbabant otium meum, fœda rabie cæci erant; et qui invitabant ad aliud, terram sapiebant. Ego autem qui detestabar hic veram miseriam, illic falsam felicitatem appetebam.

15. Sed quare hinc abirem, et illuc irem, tu sciebas, Deus; nec indicabas mihi nec matri, quæ me profectum atrociter planxit, et usque ad mare secuta est. Sed fefelli eam violenter me tenentem, ut aut revocaret, aut mecum pergeret; et finxi me amicum nolle deserere, donec vento facto navigaret. Et mentitus sum matri, et illi matri, et evasi: quia et hoc tu dimisisti mihi misericorditer, servans me ab aquis maris, plenum exsecrandis sordibus, usque ad aquam gratiæ tuæ, qua me abluto siccarentur flumina maternorum oculorum, quibus pro me quotidie tibi rigabat terram sub vultu suo. Et tamen recusanti sine me redire, vix persuasi ut in loco, qui proximus nostræ navi erat Memoria[k] beati Cypriani, maneret

[k] "MEMORIÆ, Oratoria, in quibus reconduntur Sanctorum corpora. Aug. c. Faust. Manich. xx. 21. Populus Christianus Memorias Martyrum religiosa so-

ea nocte. Sed ea nocte clanculo ego profectus sum: illa autem non mansit* orando et flendo. Et quid a te petebat, Deus meus, tantis lacrymis, nisi ut navigare me non sineres? Sed tu alte consulens, et exaudiens cardinem desiderii ejus, non curasti quod tunc petebat, ut me faceres* quod semper petebat. Flavit ventus, et implevit vela nostra, et littus subtraxit aspectibus nostris: in quo mane illa insaniebat dolore, et querelis, ac gemitu implebat aures tuas contemnentis ista*; cum et me cupiditatibus meis raperes ad finiendas ipsas cupiditates, et illius carnale desiderium justo dolorum flagello vapularet. Amabat enim secum præsentiam meam more matrum, sed multis multo amplius; et nesciebat quid tu illi gaudiorum facturus esses de absentia mea. Nesciebat; ideo flebat et ejulabat, atque illis cruciatibus arguebatur in ea reliquiarium Evæ*, cum gemitu quærens quod cum gemitu pepererat. Et tamen post accusationem fallaciarum et crudelitatis meæ, conversa rursus ad deprecandum te pro me, abiit ad solita, et ego Romam.

IX. Febri correptus periculose laborat.

16. Et ecce excipior ibi flagello ægritudinis corporalis, et ibam ad inferos, portans omnia mala quæ commiseram et in te, et in me, et in alios, multa et gravia, super originalis peccati vinculum quo *omnes in Adam morimur*. (1 Cor. 15, 22.) Non enim quidquam eorum mihi donaveras in Christo; nec *solverat ille* in cruce sua* *inimicitias* (Eph. 2, 14.) quas tecum contraxeram peccatis meis. Quomodo enim eas solveret in cruce phantasmatis[1],

lennitate concelebrat, et ad excitandam imitationem, et ut meritis eorum consocietur atque orationibus adjuvetur: ita tamen ut nulli Martyrum, sed ipsi Deo Martyrum sacrificemus, quamvis in Memoriis Martyrum constituamus altaria. Du Cange, sub v.

[1] Christum novissimis temporibus venisse ad animos, non ad corpora liberanda. Nec fuisse in carne vera, sed simulatam speciem carnis ludificandis humanis sensibus præbuisse, ubi non solum mortem, verum etiam resurrectionem similiter mentiretur. Aug. de Hæres. Vid. inf. c. 10. fin. l. ix. c. 3. §. 6. Ἁπλῆ φύσις οὐκ ἀποθνήσκει, καὶ σκιὰ σαρκὸς οὐ σταυροῦται· μίαν οὖν ἔχων ἔμεινε τὴν φύσιν καὶ ἐνέργειαν τὸ φῶς μηδὲν παθοῦσαν τῷ ἐπισκιάσματι τῆς σαρκὸς οὐκ ἔχοντι φύσιν κρατουμένην. (Manes Ep. ad Zeben. ap. Fabric. Bibl. Gr. t. v. p. 284.) Sic Manichæus es, qui nec crucifixum credis, *quia* nec natum credis. Aug. Serm. 116. §. 4. Sunt hodie qui non credunt carnem habuisse Christum: quia et partum virginis destruunt, et nolunt eum natum ex femina credere. "Verbum caro factum est," prorsus alienant a sua fide, vel potius a sua infidelitate. Totam istam dispensationem salutis nostræ, quod factus est homo pro inveniendo homine, qui Deus fecerat hominem; totum hoc, quod Christus in remissionem peccatorem nostrorum verum, non falsum sanguinem fudit, et de vero suo sanguine chirographum peccatorum nostrorum delevit; hoc totum hæretici damnabiles evacuare conantur. Totum hoc, ut Manichæi credunt, quod apparuit oculis hominum, spiritus fuit, caro non fuit. Ib. Serm. 237. §. 1. Photiniani, homo tantum; Manichæi, Deus tantum. Illi nihil divinum in Domino confitentur; isti quasi totum divinum, et tamen tam falsum, ut nec saltem humanum. Si enim homo non erat, ergo mortuus non est, ergo crucifixus non est,

quod de illo credideram? Quam ergo falsa mihi videbatur mors carnis ejus, tam vera erat animæ meæ: et quam vera erat mors carnis ejus, tam falsa vita animæ meæ, quæ id non credebat. Et ingravescentibus febribus jam *ibam et peribam* Ps.58,9. Heb.
Quo enim irem, si tunc hinc abirem, nisi in ignem atque tormenta digna factis meis in veritate ordinis tui? Et illa hoc nesciebat, et tamen pro me orabat absens. Tu autem ubique præsens, ubi erat exaudiebas eam; et ubi eram miserebaris mei, ut recuperarem salutem corporis mei, adhuc insanus corde sacrilego. Neque enim desiderabam in illo tanto periculo baptismum tuum; et melior eram puer, quando illum de materna pietate flagitavi, sicut jam recordatus atque confessus[m] sum. Sed in dedecus meum creveram, et consilia medicinæ tuæ demens irridebam[n], qui me non sivisti talem bis mori. Quo vulnere si feriretur cor matris, nunquam sanaretur. Non enim satis eloquor quid erga me habebat animi, et quanto majore sollicitudine me parturiebat spiritu, quam carne pepererat. Gal. 4, 19.

17. Non itaque video quomodo sanaretur, si mea talis illa mors transverberasset viscera dilectionis ejus. Et ubi essent tantæ preces et tam crebræ sine intermissione, nusquam nisi ad te? An vero tu, Deus misericordiarum, *sperneres cor contritum et* Ps. 50, 19.
humiliatum viduæ castæ ac sobriæ, frequentantis eleemosynas, obsequentis atque servientis sanctis tuis, nullum diem prætermittentis oblationem ad altare tuum; bis in die, mane et vespere, ad ecclesiam tuam sine ulla intermissione venientis, non ad vanas fabulas et aniles loquacitates, sed ut te audiret in tuis sermonibus, et tu illam in suis orationibus. Hujusne tu lacrymas, quibus non a te aurum et argentum petebat, nec aliquod mutabile aut volubile bonum, sed salutem animæ filii sui; tu cujus munere talis erat, contemneres et repelleres ab auxilio tuo? Nequaquam, Domine. Imo vero aderas, et exaudiebas, et faciebas ordine quo prædestinaveras esse faciendum. Absit ut tu falleres eam in illis visionibus et responsis tuis, quæ jam commemoravi, et quæ non commemoravi[o], quæ illa fideli pectore tenebat; et semper orans, tanquam chirographa tua ingerebat tibi. Dignaris

ergo nec resurrexit. Qui ille resurgere potuit, qui mortuus non est? Ergo et dubitanti discipulo falsas cicatrices ostendit. Aug. Serm. 37.

[m] Sup. l. i. §. 10.
[n] Vid. sup. l. iv. §. 8.
[o] Vid. sup. iii. c. 12. init.

Ps. 117, 1. enim, *quoniam in sæculum misericordia tua*, eis quibus omnia debita dimittis, etiam promissionibus tuis debitor fieri.

X. Errores ante susceptam Evangelii doctrinam.

18. Recreasti ergo me ab illa ægritudine, et salvum fecisti *filium ancillæ tuæ*, tunc interim corpore, ut esset cui salutem meliorem atque certiorem dares. Et jungebar etiam tunc Romæ falsis illis atque fallentibus sanctis: non enim tantum Auditoribus eorum, quorum e numero erat etiam is in cujus domo ægrotaveram et convalueram; sed eis etiam quos electos vocant. Adhuc enim mihi videbatur non esse nos qui peccamus, sed nescio quam aliam in nobis peccare naturam; et delectabat superbiam meam extra culpam esse; et cum aliquid mali fecissem, non confiteri me fecisse, ut *sanares animam meam, quoniam peccabat tibi;* sed excusare eam amabam*, et accusare nescio quid aliud, quod mecum esset, et ego non essem°. Verum autem totum ego eram, et adversum me impietas mea me diviserat: et id erat peccatum insanabilius, quo me peccatorem non esse arbitrabar; et exsecrabilis iniquitas te, Deus omnipotens, te in me* ad perniciem meam, quam me a te ad salutem malle superari. Nondum ergo *posueras custodiam ori meo, et ostium continentiæ circum labia mea, ut non declinaret cor meum in*

Ps. 40, 5. Ps. 140, 3, 4. Sabat.

° Qui sunt isti Electi? Quibus si dixeris, Peccasti; statim illam defensionem impiam et pejorem ceteris magisque sacrilegam proferunt, Non ego peccavi, sed gens tenebrarum. Quæ est ista gens tenebrarum? Quæ bellum gessit cum Deo. Et ipsa peccat, cum tu peccas? Ipsa, inquit, quia commixtus sum illi. Deus enim qui te commiscuit, quid timuit? Hoc enim dicunt, quod illa gens tenebrarum rebellaverit adversus Deum, antequam mundus fieret; et ille cavens ne regna ejus loco adveniente hostili impetu vastarentur, misit huc membra sua, substantiam suam, hoc quod ipse est; si aurum, aurum; si lux, lucem; quidquid illud est, hoc misit, et miscuit visceribus gens tenebrarum, dicunt, et fabricavit inde mundum. Et nos animæ, inquiunt, de ipsis membris Dei sumus: sed premimur hic visceribus gentis tenebrarum, et quidquid peccare dicimur, illa gens peccat. Se quidem videntur excusare a peccato: sed Deum suum non excusant a crimine timoris, nec ipsam substantiam Dei sui a crimine corruptibilitatis. Si enim incorruptibilis Deus, si incommutabilis, si incontaminabilis, si immaculabilis, si impenetrabilis, quid ei factura erat gens illa? Potuistis premi, potuistis captivari, potuistis inquinari, potuistis corrumpi: potuit ergo et ille. Frustum enim quodam modo, et portiuncula naturæ ipsius convincit massam. Quale est illud quod huc misit, tale est et illud quod ibi remansit. Hoc ipsi dicunt: ipsi fatentur quia duæ substantiæ sunt; una illa, et una ista. Libri eorum hoc habent: et si negant, leguntur, et convincuntur.—Vis, o nefande, false Electe, defendere peccatum tuum, ut quando aliquid mali feceris, non tu fecisse videaris: quæris in quem peccatum tuum refundas, et refundis in gentem tenebrarum. Aug. in Ps. loco proxime cit. Inviti peccamus et cogimur a contraria et inimica nobis substantia. Fortunat. Disp. 2. §. 20. Dicimus, quod a contraria natura anima cogatur delinquere. ib. §. 21. Sive bonum geramus, non est carnis; quia "manifesta sunt opera carnis" &c. sive malum geramus, non est animæ, quia "fructus spiritus pax" &c. Manes Ep. ad Menoch ap. Aug. Op. Imp. iii. 177. Carnis enim commixtione ducitur, non propria voluntate. Secundinus Ep. ad Aug. §. 2.

verba maligna, ad excusandas excusationes in peccatis, cum hominibus operantibus iniquitatem ; et ideo adhuc *combinabam cum electis eorum**.

19. Sed tamen jam desperans in ea falsa doctrina me posse proficere; eaque ipsa quibus si nihil melius reperirem, contentus esse decreveram, jam remissius negligentiusque retinebam. Etenim suborta est etiam mihi cogitatio, prudentiores cæteris fuisse illos philosophos, quos Academicos appellant, quod de omnibus dubitandum esse censuerant, nec aliquid veri ab homine comprehendi posse decreverant. Ita enim et mihi liquido sensisse videbantur, ut vulgo habentur[p], etiam illorum intentionem nondum intelligenti. Nec dissimulavi eumdem hospitem meum reprimere a nimia fiducia, quam sensi eum habere de rebus fabulosis, quibus Manichæi libri pleni sunt. Amicitia tamen eorum familiarius utebar, quam cæterorum hominum qui in illa hæresi non fuissent. Nec eam defendebam pristina animositate; sed tamen familiaritas

[p] Veros Academiæ novæ sensus alias aperit Aug., et quare in disputando aliis potius adversati sint, quam suam aliquam sententiam defenderint, unde pro Scepticis habiti sint ; id vero pro istorum temporum ratione, vel utiliter factum esse contendit. " Sat est ad id quod volo, Platonem sensisse duos esse mundos, unum intelligibilem, in quo ipsa veritas habitaret, istum autem sensibilem, quem manifestum est nos visu tactuque sentire. Itaque illum verum, hunc verisimilem et ad illius imaginem factum. Et ideo de illo in ea quæ se cognosceret anima, velut expoliri et quasi serenari veritatem ; de hoc autem in stultorum animis non scientiam, sed opinionem posse generari. Quidquid tamen ageretur in hoc mundo per eas virtutes quas civiles vocabat, aliarum verarum virtutum similes, quæ nisi paucis sapientibus ignotæ essent, non posse nisi veri simile nominari. Hæc et alia hujusmodi mihi videntur inter successores ejus, quantum poterant, esse servata, et pro mysteriis custodita. Non enim aut facile ista percipiuntur, nisi ab eis qui se ab omnibus vitiis mundantes, in aliam quamdam plus quam humanam consuetudinem vindicaverint, aut non graviter peccat quisquis ea sciens quoslibet homines docere voluerit. Quare cum in falsas opiniones ruere turba sit pronior, et consuetudine corporum omnia esse corporea facillime, sed noxie credatur, instituit vir acutissimus atque humanissimus, dedocere potius quos patiebatur male doctos, quam docere quos dociles non arbitrabatur. Inde illa omnia nata sunt quæ novæ Academiæ tribuuntur, quia eorum necessitatem veteres non habebant." c. Academ. l. iii. c. 17. " Tantum tunc variarum sectarum studia flagrabant, ut nihil metuendum esset nisi falsi approbatio. Pulsus autem quisque illis argumentis ab eo, quod se firmum et inconcussum tenere crediderat, tanto constantius atque cautius aliud quærebat, quanto et in moribus major erat industria, et in natura rerum atque animorum altissima et implicitissima latere veritas sentiebatur. Tanta porro nunc fuga laboris et incuria bonarum artium, ut simul atque sonuerit, acutissimis philosophis esse visum nihil posse comprehendi, dimittant mentes et in æternum obducant. Aug. Ep. i. ad Hermog. Eorum tamen " rationem, illi tempori congruam, simul cum ipso tempore sepultam esse" debuisse, idem contendit. (c. Acad. ii. 1.) " Omnino" enim " civitas Dei talem dubitationem tamquam dementiam detestatur, habens de rebus quas mente atque ratione comprehendit, etiamsi parvam, ' propter corpus corruptibile quod aggravat animam,' (quoniam, sicut dicit Apost. ' ex parte scimus') tamen certissimam scientiam." De Civ. Dei, l. xix. c. 18.

eorum, plures enim eos Roma occultat, pigrius me[q] faciebat aliud quærere; præsertim desperantem in Ecclesia tua, Domine cœli et terræ, creator omnium visibilium et invisibilium, posse inveniri verum, unde me illi averterant: multumque mihi turpe videbatur, credere figuram te habere humanæ carnis, et membrorum nostrorum lineamentis corporalibus terminari. Et quoniam cum de Deo meo cogitare vellem, cogitare nisi moles corporum[r] non noveram, neque enim videbatur mihi esse quidquam quod tale non esset, ea maxima et prope sola causa erat inevitabilis erroris mei.

20. Hinc enim et mali substantiam quamdam credebam esse talem, et habere suam molem tetram et deformem; sive crassam, quam terram dicebant, sive tenuem atque subtilem, sicut est aeris corpus; quam malignam mentem[s] per illam terram repentem imaginantur. Et quia Deum bonum nullam malam naturam creasse, qualiscumque pietas me credere cogebat; constituebam ex adverso sibi duas moles, utramque infinitam, sed malam angustius[t], bonam grandius. Et ex hoc initio pestilentioso me cætera sacrilegia sequebantur. Cum enim conaretur animus meus recurrere in catholicam fidem, repercutiebar, quia non erat catholica fides quam esse arbitrabar. Et magis pius mihi videbar, si te, Deus meus, cui confitentur ex me miserationes tuæ, vel ex cæteris partibus infinitum crederem, quamvis ex una qua tibi moles mali opponebatur, cogerer finitum fateri; quam si ex omnibus partibus in corporis humani forma te opinarer finiri. Et melius mihi videbar credere nullum malum te creasse; quod mihi nescienti non solum aliqua substantia, sed etiam corporea videbatur, qui et mentem cogitare non noveram, nisi eam subtile corpus esse, quod tamen per loci spatia diffunderetur abs te*; quam credere abs te esse qualem putabam naturam mali. Ipsum quoque Salvatorem nostrum unigenitum tuum, tanquam de massa lucidissimæ molis tuæ[u] porrectum ad nostram salutem, ita putabam,

[q] Vid. sup. ad iii. ult.

[r] Vid. sup. ad l. iv. §. 3. p. 47. not. e.

[s] Vid. sup. ad l. iii. §. 11. not. c.

[t] Quæro, utrum et ipsa terra tenebrarum unum latus habuerit, et cetera infinita sicut terra lucis? Non ita credunt, *timent enim ne Deo videatur æqualis.* Dicunt ergo illam per profundum immensam, et per longum; sursum versus autem supra illam spatia infinitæ inanitatis affirmant. Et ne ipsa vel simplum, terra autem luminis duplum tenere videatur, angustant eam a duobus etiam lateribus, &c. Sed hoc nimis adtentis et studiose inquirentibus quasi secreto demonstrant. Aug. c. Ep. Manich. c. 21.

[u] *'Αποσταλεῖσαν δύναμιν τοῦ ἀγαθοῦ, οὐκέτι φῶς αἰσθητὸν, ἀλλ' ὡς ἂν φαίη, προβολὴν τοῦ Θεοῦ.* Tit. Bostr. i. 20.

ut aliud de illo non crederem, nisi quod possem vanitate imaginari. Talem itaque naturam ejus nasci non posse de Maria virgine arbitrabar, nisi carni concerneretur. Concerni autem et non inquinari non videbam, quod mihi tale figurabam. Metuebam itaque credere in carne natum[s], ne credere cogerer ex carne inquinatum. Nunc spirituales tui blande et amanter ridebunt me, si has confessiones meas legerint: sed tamen talis eram.

21. Deinde quæ illi in Scripturis tuis reprehenderant*, defendi posse non existimabam: sed aliquando sane cupiebam, cum aliquo illorum librorum doctissimo conferre singula, et experiri quid inde sentiret. Jam enim Helpidii cujusdam adversus eosdem Manichæos coram loquentis et disserentis sermones, etiam apud Carthaginem movere me cœperant, cum talia de Scripturis proferret, quibus resisti facile non posset, et imbecilla mihi responsio videbatur istorum. Quam quidem non facile palam promebant, sed nobis secretius, cum dicerent scripturas Novi Testamenti falsatas[t] fuisse a nescio quibus,

XI. Qualiter Augustinus contulerit cum catholicis.

[s] Vid. sup. c. 9. not. *Οὐκ οὐσίας ἥψατο σαρκὸς (τὸ φῶς) [Χρίστος] ἀλλὰ ὁμοιώματι καὶ σχήματι σαρκὸς ἐσκιάσθη ἵνα μὴ κρατηθῇ διὰ τῆς οὐσίας τῆς σαρκὸς καὶ πάθῃ καὶ φθαρθῇ. τῆς σκοτίας φθειρούσης αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν τὴν φωτεινήν* (Manes Ep. ad Zeben. ap. Fabric. B. G. v. 284.). Incoinquinabilis substantia non ideo non coinquinatur, quia nihil attingit, sed quia permanet in sua munditia, qualecunque sit, quid attigerit. Sicut corpus invulnerabile aut impenetrabile numquid illud dicimus, quod non percutitur ferro, sed potius, quod etiam, cum percutitur, non penetratur? Et ideo magis probatur filius Dei non posse de sanguine feminæ coinquinari, quia per feminam natus est, quam si non per feminam nasceretur, et membra illa devitasset; videretur enim judicasse, posse se inde pollui, et minus a nobis incoinquinabilis diceretur. Euod. de fide c. 24.

[t] Non decipiunt, nisi cum scientiam quam non exhibent pollicentur, et adversantes Legi et Prophetis, quæcumque de illis Apostolus sermoni suo inseruit, falsa et a corruptoribus immissa esse criminantur. Aug. de Div. Quæst. 83. qu. 68. Quoniam privilegio quodam vos tuemini, ut de Scripturis opprimi nequeatis, dicendo eas esse falsatas. De mor. Manich. l. ii. §. 55. cf. c. Faust. xiii. 5. xxii. 15. Manichæus impiam te docuit perversitatem, ut ex evangelio quod hæresin tuam non impedit, accipias, quod autem impedit, non accipias. c. Faust. xviii. 7. Hæc illi solent a corruptoribus Scripturarum immissa esse dicere; usque adeo nihil habent quod contradicant, ut hæc miseri respondere cogantur. Sed quis non intelligat convictorum hominum aliam non esse potuisse ultimam vocem? Aug. de mor. Eccl. Cath. l. i. c. 9. De Testamento novo sola accipientes ea, quæ in honorem et laudem filii majestatis vel ab ipso dicta comperimus, vel ab ejus Apostolis, sed jam perfectis ac fidelibus, dissimulavimus cetera, quæ aut simpliciter tunc et ignoranter a rudibus dicta, aut oblique et maligne ab inimicis objecta, aut imprudenter a scriptoribus affirmata sunt, et posteris tradita; dico autem hoc ipsum; natum ex fœmina &c. Faust. xxxii. 7. cf. ib. c. 1, 2, 6. Videtis ergo (optime respondet Aug. c. 19.) id vos agere, ut omnis de medio Scripturarum auferatur auctoritas, et suus cuique animus auctor sit, quid in quaque Scriptura probet, quid improbet, id est, ut non auctoritati Scripturarum subjiciatur ad fidem, sed sibi Scripturas ipse subjiciat: non ut ideo illi placeat aliquid, quia hoc in sublimi auctoritate scriptum legitur; sed ideo recte scriptum videatur, quia hoc illi placuit.

qui Judæorum[u] legem inserere Christianæ fidei voluerunt, atque ipsi incorrupta[x] exemplaria nulla proferrent. Sed me maxime captum et offocatum quodammodo deprimebant corporalia cogitantem moles illæ, sub quibus anhelans in auram tuæ veritatis liquidam et simplicem respirare non poteram.

XII. Fraus discipulorum Romæ in præceptores.

22. Sedulo ergo agere cœperam, propter quod veneram, ut docerem Romæ artem rhetoricam, et prius domi congregare aliquos, quibus et per quos innotescere cœperam; et ecce cognosco alia Romæ fieri, quæ non patiebar in Africa. Nam revera illas eversiones[y] a perditis adolescentibus ibi non fieri manifestatum est mihi. Sed "subito," inquiunt, "ne mercedem magistro reddant, conspirant multi adolescentes, et transferunt se ad alium;" desertores fidei, et quibus præ pecuniæ charitate justitia vilis est. *Oderat* etiam istos *cor meum*, quamvis non *perfecto odio*. Quod enim ab eis passurus eram, magis oderam fortasse, quam eo quod cuilibet illicita faciebant. Certe tamen turpes sunt tales, et *fornicantur abs te*, amando volatica ludibria temporum et lucrum luteum, quod cum apprehenditur, manum inquinat; et amplectendo mundum fugientem, contemnendo te manentem, et revocantem, et

Ps. 138, 22.

[u] Nec immerito nos ad hujusmodi scripturas, tam inconsonantes et varias, nunquam sane sine judicio ac ratione aures afferimus, sed contemplantes omnia, et cum aliis alia conferentes, perpendimus, utrum eorum quidque a Christo dici potuerit necne, multa enim a majoribus vestris eloquiis Domini nostri inserta verba sunt, quæ nomine signata ipsius cum ejus fide non congruant; præsertim quia, ut jam sæpe probatum a nobis est, nec ab ipso hæc sunt, nec ab ejus Apostolis scripta, sed, multo post eorum assumptionem a nescio quibus, et ipsis inter se non concordantibus, semi-Judæis, per famas opinionesque comperta sunt. Faustus l. xxxiii. c. 3. Indeficientes ego præceptori meo refero gratias, qui me similiter labentem retinuit, ut essem hodie Christianus. Nam ego quoque cum capitulum (Matt. 5, 17.) hoc imprudens legerem, quemadmodum tu, pæne ieram in consilium Judæus fieri. Nec immerito; etenim si Christus legem non venit solvere sed adimplere—vide, si quid impedire jam poterat, quin factus essem Judæus. Sed huic periculo me Manichæi veneranda fides eripuit. Id. xix. 5. Et tamen me quidem jam adversus capituli hujus necessitudinem Manichæa fides reddidit tutum, quæ principio mihi non cunctis, quæ ex Salvatoris nomine scripta leguntur passim credere persuasit, sed probare si sint eadem vera, si sana, si incorrupta; esse enim permulta zizania, &c. Id. xviii. 3. Volunt nescio quos corruptores divinorum librorum ante ipsius Manichæi tempora fuisse; corrupisse autem illos, qui Judæorum legem Evangelio miscere cupiebant. Aug. de Util. Credendi, c. 3.

[x] Proferendus est namque tibi alius codex eadem continens, et tamen incorruptus et verior, ubi sola desint ea quæ hic immissa esse criminaris. Non faciam, inquis, ne ipse corrupisse credar. Hoc enim soletis dicere. Aug. de mor. Eccl. Cath. c. 19. §. 61. Cum ex adverso audieris "proba," non confugias ad exempla veriora, vel plurium codicum, vel antiquorum, vel linguæ præcedentis, unde hoc in aliam linguam interpretatum est, sed dicas "inde probo hoc illius esse, illud non esse, quia hoc pro me sonat, illud contra me." Tu es ergo regula veritatis? c. Faust. xi. 2. cf. xxxii. 16. de Util. Credendi, c. 3. §. 7. Ep. 82. §. 6.

[y] Vid. sup. ad l. iii. §. 6.

ignoscentem redeunti ad te meretrici animæ humanæ. Et nunc tales odi pravos et distortos, quamvis eos corrigendos diligam, ut pecuniæ doctrinam ipsam, quam discunt, præferant, ei vero te Deum veritatem et ubertatem certi boni et pacem castissimam. Sed tunc eos magis pati nolebam malos propter me, quam fieri propter te bonos volebam.

23. Itaque posteaquam missum est a Mediolano Romam ad præfectum urbis, ut illi civitati rhetoricæ magister provideretur, impertita etiam evectione publica[y]; ego ipse ambivi per eosdem ipsos manichæis vanitatibus ebrios, quibus ut carerem, ibam, sed utrique nesciebamus, ut dictione proposita me probatum præfectus tunc Symmachus mitteret. Et veni Mediolanum ad Ambrosium episcopum, in optimis notum orbi terræ, pium cultorem tuum; cujus tunc eloquia strenue ministrabant adipem *frumenti* tui, et lætitiam *olei*, et sobriam Ps. 4, 8.
vini ebrietatem populo tuo. Ad eum autem ducebar abs te 103, 15.
nesciens, ut per eum ad te sciens ducerer. Suscepit me paterne ille homo Dei, et peregrinationem meam satis episcopaliter dilexit. Et eum amare cœpi, primo quidem non tanquam doctorem veri, quod in Ecclesia tua prorsus desperabam, sed tanquam hominem benignum in me. Et studiose audiebam disputantem in populo, non intentione qua debui, sed quasi explorans ejus facundiam; utrum conveniret famæ suæ, an major minorve proflueret, quam prædicabatur: et verbis ejus suspendebar intentus; rerum autem incuriosus et contemptor astabam; et delectabar suavitate sermonis, quanquam eruditioris, minus tamen hilarescentis atque mulcentis quam Fausti erat, quod attinet ad dicendi modum. Cæterum rerum ipsarum nulla comparatio: nam ille per manichæas fallacias aberrabat; iste autem saluberrime docebat salutem. Sed *longe est a peccatoribus salus*, qualis ego tunc aderam: Ps. 118,
et tamen propinquabam sensim et nesciens*. 115.

XIII. Docturus rhetoricam mittitur Mediolanum; ab Ambrosio suscipitur.

24. Cum enim non satagerem discere quæ dicebat, sed tantum quemadmodum dicebat audire (ea mihi quippe jam

XIV. Audito Ambrosio paulatim ab erroribus resipiscit.

[y] Evectio, quod aliis diploma, facultas erat utendi equis cursui publico destinatis, quod privato haud licuit. Unde lex ab Honorio data ferebat: "Ne quis sibi deinceps cursum publicum privatus usurpet, nisi cum aut a nobis evocatur, aut a clementiæ nostræ veneratione discedit." Narrat Julius Capitolinus, in Pertinace, quod is "tunc præfectus cohortis, in Syriam profectus, T. Aurelio imperatore, a præside Syriæ, quia sine diplomatibus cursum usurpaverat, pedibus ad Antiochia ad legationem suam iter facere coactus est." Ed. Ben.

desperanti ad te viam patere homini, inanis cura remanserat), veniebant in animum meum simul cum verbis quæ diligebam, res etiam quas negligebam. Neque enim ea dirimere poteram. Et dum cor aperirem ad excipiendum* quam diserte diceret, pariter intrabat et quam vere diceret, gradatim quidem. Nam primo etiam ipsa defendi posse mihi jam cœperant videri; et fidem catholicam, pro qua nihil posse dici adversus oppugnantes Manichæos putaveram, jam non impudenter asseri existimabam; maxime audito uno atque altero, et sæpius ænigmate soluto de Scriptis veteribus; ubi, cum ad litteram acciperem, occidebar* spiritaliter. Itaque plerisque illorum librorum expositis locis, jam reprehendebam desperationem meam, illam duntaxat qua credideram Legem et Prophetas detestantibus atque irridentibus[z] resisti omnino non posse. Nec tamen jam ideo mihi catholicam viam tenendam esse sentiebam, quia et ipsa poterat habere doctos assertores suos qui copiose et non absurde objecta refellerent; nec ideo jam damnandum illud quod tenebam, quia defensionis partes æquabantur. Ita enim Catholica non mihi victa videbatur, ut nondum etiam victrix appareret.

25. Tunc vero fortiter intendi animum, si quo modo possem certis aliquibus documentis Manichæos convincere falsitatis. Quod si possem spiritualem substantiam cogitare, statim machinamenta illa omnia solverentur et abjicerentur ex animo meo; sed non poteram. Veruntamen de ipso mundi hujus corpore, omnique natura quam sensus carnis attingeret, multa probabiliora plerosque sensisse philosophos, magis magisque considerans atque comparans, judicabam. Itaque Academicorum more, sicut existimantur[a], dubitans de omnibus atque inter omnia fluctuans, Manichæos quidem relinquendos esse decrevi: non arbitrans eo ipso tempore dubitationis meæ in illa secta mihi permanendum esse, cui jam nonnullos philosophos præponebam; quibus tamen philoso-

[z] Vid. sup. ad l. iii. c. 7. p. 36. Irrisione fœda tanquam proprio quodam telo, contra Ecclesiam utebantur Manichæi. Vid. sup. §. 16. et l. iii. c. 10. et not. ibid. et alibi passim, quod reliquiæ Faust. et Secundini miserabiliter confirmant. "Bene nosti, quod reprehendentes Manichæi catholicam fidem, et maxime V. T. discerpentes et dilaniantes, commovent imperitos." Aug. de Util. Credendi, c. 2. §. 4. "Exstitit quædam perditissima secta Manichæorum, acceptas Scripturas et lectas irrisit; reprehendere voluit quod non intelligebat, et exagitando et reprehendendo non intellecta, multos illaqueavit." Aug. in Ps. 146.

[a] Vid. sup. ad §. 19.

phis, quod sine nomine salutari Christi essent, curationem languoris animæ meæ committere omnino recusabam. Statui ergo tamdiu esse catechumenus in catholica Ecclesia mihi a parentibus commendata, donec aliquid certi eluceret quo cursum dirigerem.

Hanc vitæ partem summatim recenset Aug. in lib. de util. credendi (c. 8.) si forsan Honorato viam eandem inire persuadeat: quædam autem habet illa narratio, quæ huic lucem affundant. "Edam tibi ut possum, cujusmodi viam usus fuerim, cum eo animo quærerem veram religionem, quo nunc exposui esse quærendam. Ut enim a vobis trans mare abscessi, jam cunctabundus atque hæsitans, quid mihi tenendum, quid dimittendum esset: quæ mihi cunctatio in dies major oboriebatur, ex quo illum hominem, cujus nobis adventus, ut nosti, ad explicanda omnia quæ nos movebant, quasi de cælo promittebatur, audivi, eumque excepta quadam eloquentiâ talem quales ceteros esse cognovi; rationem ipse mecum habui magnamque deliberationem jam in Italia constitutus, non utrum manerem in illa secta, in quam me incidisse pœnitebat, sed quonam modo verum inveniendum esset, in cujus amorem suspiria mea nulli melius quam tibi nota sunt. Sæpe mihi videbatur non posse inveniri, magnique fluctus cogitationum mearum in Academicorum suffragium ferebantur. Sæpe rursus intuens quantum poteram, mentem humanam tam vivacem, tam sagacem, tam perspicacem, non putabam latere veritatem, nisi quod in ea quærendi modus lateret, eundemque ipsum modum ab aliqua divina auctoritate esse sumendum. Restabat quærere, quænam illa esset auctoritas; cum in tantis dissensionibus se quisque illam traditurum polliceretur. Occurrebat igitur inexplicabilis silva, cui demum inseri multum pigebat; atque inter hæc sine ulla requie, cupiditate reperiendi veri animus agitabatur. Dissuebam me tamen magis magisque ab istis, quos jam deserere proposueram. Restabat autem aliud nihil in tantis periculis, quam ut divinam providentiam lacrymosis et miserabilibus vocibus, ut opem mihi ferret, deprecarer. Atque id sedulo faciebam: et jam fere me commoverant nonnullæ disputationes Mediolanensis episcopi, ut non sine spe aliqua de ipsa vetere Testamento multa quærere cuperem, quæ, ut scis, male nobis commendata exsecrabamur. Decreveramque tamdiu esse catechumenus in Ecclesia, cui traditus a parentibus eram, donec aut invenirem quod vellem, aut mihi persuaderem non esse quærendum. Opportunissimum ergo me ac valde docilem tunc invenire posset, si fuisset qui posset docere.

LIBER SEXTUS.

Monnicæ matris ejus, adventus, et pium erga Ambrosium obsequium. Ambrosii mores et vitæ habitus. Aug. annum ætatis agens trigesimum, Ambrosii conciones frequentat, et doctrinam Catholicam a Manichæis falso insimulari clarius intelligit; fidei tamen naturam et utilitates haud attingit. Alypii amici ejus mores. In diversa rapitur, dum de vita melius instituenda deliberat; mortis quoque ac judicii metu perculsus, ad vitæ conversionem in dies accenditur.

I. 1. Spes mea a juventute mea, ubi mihi eras, et quo reces-
Augustinus nec seras? An vero non tu feceras me, et discreveras me a qua-
Manichæus drupedibus et volatilibus cœli? Sapientiorem me feceras, et
nec catholicus. *ambulabam per tenebras et lubricum*, et quærebam te foris[a] a
me, et non inveniebam Deum cordis mei; et veneram in pro-
Is. 50, 10. fundum maris, et diffidebam et desperabam de inventione veri.
Ps. 34, 6. Jam venerat ad me mater pietate fortis, terra marique me
sequens, et in periculis omnibus de te secura. Nam et per
marina discrimina ipsos nautas consolabatur, a quibus rudes
abyssi viatores, cum perturbantur, consolari solent; pollicens
eis perventionem cum salute, quia hoc ei tu per visum polli-
citus eras. Et invenit me periclitantem quidem graviter
desperatione indagandæ veritatis. Sed tamen ei cum indi-
cassem, non me quidem jam esse manichæum, sed neque
catholicum christianum, non, quasi inopinatum aliquid audi-
erit, exsilivit lætitia; cum jam secura fieret ex ea parte
miseriæ meæ, in qua me tanquam mortuum sed resuscitandum
Luc. 7, 14. 15. tibi flebat, et *feretro* cogitationis *efferebat*, ut diceres filio
viduæ: *Juvenis, tibo dico, surge;* et revivisceret et *inciperet
loqui, et traderes illum matri suæ.* Nulla ergo turbulenta
exsultatione trepidavit cor ejus, cum audisset ex tanta parte
jam factum quod tibi quotidie plangebat ut fieret; veritatem
me nondum adeptum, sed falsitati jam ereptum: imo vero
quia certa erat, et quod restabat te daturum, qui totum

[a] Noli foras ire; in teipsum redi, in interiori homine habitat veritas. Aug. de Vera Relig. c. 39. Vide inf. l. vii. c. 7 et 10.

promiseras; placidissime et pectore pleno fiduciæ respondit mihi, credere se in Christo, quod priusquam de hac vita emigraret, me visura esset fidelem catholicum. Et hoc quidem mihi. Tibi autem, fons misericordiarum, preces et lacrymas densiores*, ut accelerares adjutorium tuum et illuminares tenebras meas; et studiosius ad Ecclesiam currere, et in Ambrosium* ora suspendi, *ad fontem salientis aquæ in vitam æternam.* Diligebat autem illum virum *sicut angelum Dei*, quod per illum cognoverat me interim ad illam ancipitem fluctuationem jam esse perductum, per quam transiturum me ab ægritudine ad sanitatem, intercurrente arctiore periculo*, quasi per accessionem quam criticam medici vocant, certa præsumebat.

Joh. 4, 14. Gal. 4, 14.

2. Itaque cum ad Memorias[a] sanctorum, sicut in Africa solebat, pultes et panem et merum attulisset, atque ab ostiario prohiberetur; ubi hoc episcopum vetuisse cognovit, tam pie atque obedienter amplexa est, ut ipse mirarer* quam facile accusatrix potius consuetudinis suæ, quam disceptatrix illius prohibitionis effecta sit. Non enim obsidebat spiritum ejus vinolentia, eamque stimulabat in odium veri amor vini, sicut plerosque mares et feminas, qui ad canticum sobrietatis, sicut ad potionem aquatam madidi nauseant. Sed illa cum attulisset canistrum cum solemnibus epulis prægustandis atque largiendis, plus etiam quam unum pocillum* pro suo palato satis sobrio temperatum, unde dignationem sumeret, non ponebat. Et si multæ essent, quæ illo modo videbantur

11. Epulæ et synaxis apud sepulcra martyrum.

[a] Nec tamen nos eisdem Martyribus templa, sacerdotia, sacra, et sacrificia constituimus: quoniam non ipsi, sed Deus eorum nobis est Deus. Honoramus sane Memorias eorum tamquam sanctorum hominum Dei, qui usque ad mortem corporum suorum pro veritate certarunt, ut innotesceret vera religio, falsis fictisque convictis: quod etiam si qui antea sentiebant, timendo reprimebant. Quis autem audivit aliquando fidelium stantem sacerdotem ad altare etiam super sanctum corpus Martyris ad Dei honorem cultumque constructum, dicere in precibus, offero tibi sacrificium Petre, vel Paule, vel Cypriane; cum apud eorum Memorias offeratur Deo, qui eos et homines et Martyres fecit, et sanctis suis Angelis cælesti honore sociavit; ut ea celebritate et Deo vero de illorum victoriis gratias agamus, et nos ad imitationem talium coronarum atque palmarum, eodem invocato in auxilium, ex illorum memoriæ renovatione adhortemur? Quæcumque igitur adhibentur religiosorum obsequia in Martyrum locis, ornamenta sunt Memoriarum, non sacra vel sacrificia mortuorum tamquam deorum. Quicumque etiam epulas suas eo deferunt, quod quidem a Christianis melioribus non fit, et in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo; tamen quicumque id faciunt, (quas cum apposuerint, orant, et auferunt, ut vescantur, vel ex eis etiam indigentibus largiantur,) sanctificari sibi eas volunt per merita Martyrum in nomine Domini Martyrum. Non autem esse ista sacrificia Martyrum novit, qui novit unum, quod etiam illic offertur sacrificium Christianorum. De Civ. Dei, l. viii. c. 27.

honorandæ, memoriæ defunctorum; idem ipsum unum, quod ubique poneret, circumferebat; quo jam non solum aquatissimo, sed etiam tepidissimo* cum suis præsentibus per sorbitiones exiguas partiretur: quia pietatem ibi quærebat, non voluptatem. Itaque ubi comperit a præclaro prædicatore atque antistite pietatis præceptum esse ista non fieri, nec ab eis qui sobrie facerent, ne ulla occasio se ingurgitandi daretur ebriosis[b], et quia illa quasi parentalia superstitioni gentilium essent simillima; abstinuit se libentissime: et pro canistro pleno terrenis fructibus, plenum purgatioribus votis pectus ad memorias martyrum afferre didicerat; ut et quod posset daret egentibus, et sic communicatio[c] Dominici corporis illic celebraretur, cujus passionis imitatione immolati et coronati sunt martyres. Sed tamen videtur mihi, Domine Deus meus, et ita est in conspectu tuo de hac re cor meum, non facile fortasse de hac amputanda consuetudine matrem meam fuisse cessuram, si ab alio prohiberetur, quem non sicut Ambrosium diligebat, quem propter salutem meam maxime diligebat; eam vero ille propter ejus religiosissimam conversationem, qua in bonis operibus
Rom. 12, 11. tam *fervens spiritu* frequentabat ecclesiam: ita ut sæpe erumperet, cum me videret, in ejus prædicationem*, gratulans mihi quod talem matrem haberem; nesciens qualem illa me filium, qui dubitabam de illis omnibus, et inveniri posse *viam vitæ* minime putabam.

III. Occupationes et studia Ambrosii.

3. Nec jam ingemiscebam orando ut subvenires mihi; sed ad quærendum intentus, et ad disserendum inquietus erat animus meus. Ipsumque Ambrosium felicem quemdam hominem secundum sæculum opinabar, quem sic tantæ potestates honorarent; cælibatus tantum ejus mihi laboriosus videbatur. Quid autem ille spei gereret, et adversus ipsius excellentiæ tentamenta quid luctaminis haberet, quidve solaminis in adversis, et occultum os ejus quod erat in corde ejus, quam sapida gaudia de pane tuo ruminaret[d]; nec con-

[b] Iisdem rationibus adductus Augustinus ipse, nondum Episcopus, Hipponensibus persuasit morem istum ultro abolere (vid. ejus Ep. 29.) Aurelium etiam, Episcopum Carthaginensem, obtestatur ut eundem e sede hac primaria pelleret, quam cæteræ haud dubie imitarentur. Ep. 22.

[c] Eucharistiam enim inter anniversariam Martyrum commemorationem apud ipsorum cœmeteria celebrare ubique mos erat. Vid. Bingham xiii. 9. 6. xx. 7. 7.

[d] Immundum illud animal in lege positum est, eo quod non ruminet; non autem hoc ejus vitium, sed natura est. Sunt autem homines qui per hoc animal significantur, immundi proprio vitio, non natura; qui cum libenter audiant verba sapientiæ, postea de his omnino non

jicere noveram, nec expertus eram: nec ille sciebat æstus meos, nec foveam periculi mei. Non enim quærere ab eo poteram quod volebam, sicut volebam, secludentibus me ab ejus aure atque ore catervis negotiosorum hominum, quorum infirmitatibus serviebat. Cum quibus quando non erat, quod per exiguum temporis erat, aut corpus reficiebat necessariis sustentaculis, aut lectione animum. Sed cum legebat, oculi ducebantur per paginas, et cor intellectum rimabatur, vox autem et lingua quiescebant. Sæpe cum adessemus, non enim vetabatur quisquam ingredi, aut ei venientem nuntiari mos erat; sic eum legentem vidimus tacite, et aliter nunquam: sedentesque in diuturno silentio (quis enim tam intento esse oneri auderet?) discedebamus, et conjectabamus eum parvo ipso tempore, quod reparandæ menti suæ nanciscebatur, feriatum ab strepitu causarum alienarum, nolle in aliud avocari; et cavere fortasse ne auditore suspenso et intento, si qua obscurius posuisset ille quem legeret, etiam exponere necesse esset; aut de aliquibus difficilioribus disceptare quæstionibus, atque huic operi temporibus impensis, minus quam vellet voluminum evolveret: quanquam et causa servandæ vocis, quæ illi facillime obtundebatur, poterat esse justior tacite legendi. Quolibet tamen animo id ageret, bono utique ille vir agebat.

4. Sed certe mihi nulla dabatur copia sciscitandi quæ cupiebam de tam sancto oraculo tuo pectore illius, nisi cum aliquid breviter esset audiendum. Æstus autem illi mei otiosum eum valde, cui refunderentur, requirebant, nec unquam inveniebant. Et eum quidem in populo *verbum veri-* 2 Tim.
tatis recte tractantem omni die dominico audiebam; et magis 2, 15.
magisque mihi confirmabatur omnes versutarum calumniarum nodos, quos illi deceptores nostri adversus divinos Libros innectebant, posse dissolvi. Ubi vero etiam comperi ad imaginem tuam hominem a te factum, a spiritualibus filiis tuis quos de matre Catholica per gratiam regenerasti, non sic

cogitant. Quod enim utile audieris, velut ab intestino memoriæ ad os cogitationis recordandi dulcedine revocare, quid est aliud quam spiritaliter quodammodo ruminare? Quod qui non faciunt, illorum animalium genere figurantur: unde ipsa a talibus carnibus abstinentia tale vitium nos cavere præmonuit. Cum enim thesaurus desiderabilis sit ipsa sapientia, de hac munditia ruminandi, et immunditia non ruminandi alio loco scriptum est, *Thesaurus desiderabilis requiescit in ore sapientis, vir autem stultus glutit illum.* c. Faust. vi. 7.

intelligi ut humani corporis forma te terminatum crederent atque cogitarent: quanquam quomodo se haberet spiritualis substantia, ne quidem tenuiter atque in ænigmate suspicabar; tamen gaudens erubui non me tot annos adversus catholicam fidem, sed contra carnalium cogitationum figmenta latrasse. Eo quippe temerarius et impius fueram, quod ea quæ debebam quærendo dicere* accusando dixeram. Tu enim, altissime et proxime, secretissime et præsentissime, cui membra non sunt alia majora et alia minora, sed ubique totus es, et nusquam locorum es; non es utique forma ista corporea: tamen *fecisti hominem ad imaginem tuam;* et ecce ipse a capite usque ad pedes in loco est.

IV. Doctrinam Ecclesiæ Ambrosio concionante intelligit.

5. Cum ergo nescirem quomodo hæc subsisteret imago tua, pulsans* proponerem quomodo credendum esset, non insultans opponerem quasi ita creditum esset: tanto igitur acrior cura rodebat intima mea quid certi retinerem, quanto me magis pudebat tam diu illusum et deceptum promissione certorum, puerili errore et animositate, tam multa incerta quasi certa garrisse. Quod enim falsa essent, postea mihi claruit. Certum tamen erat quod incerta essent, et a me aliquando pro certis habita fuissent, cum Catholicam tuam cæcis contentionibus accusarem, etsi nondum compertam vera docentem, non tamen ea docentem quæ graviter accusabam. Itaque confundebar, et convertebar: et gaudebam, Deus meus, quod Ecclesia* unica corpus Unici tui, in qua mihi nomen Christi infanti est inditum, non saperet infantiles nugas; neque hoc haberet in doctrina sua sana, quod te creatorem omnium in spatium loci quamvis summum et amplum, tamen undique terminatum membrorum humanorum figura contruderet.

6. Gaudebam etiam quod vetera scripta Legis et Prophetarum jam non illo oculo mihi legenda proponerentur, quo antea videbantur absurda, cum arguebam tanquam ita sentientes sanctos tuos; verum autem non ita sentiebant: et tanquam regulam diligentissime commendaret, sæpe in popularibus sermonibus suis dicentem Ambrosium lætus audiebam, *Littera occidit; spiritus autem vivificat:* (2 Cor. 3, 6.) cum ea quæ ad litteram perversitatem docere videbantur, remoto mystico velamento spiritualiter aperiret, non dicens quod me offenderet, quamvis ea diceret, quæ utrum vera essent adhuc ignorarem. Tenebam enim cor meum ab omni assensione, timens præcipitium; et

suspendio magis necabar. Volebam enim eorum quæ non viderem ita me certum fieri, ut certus essem quod septem et tria decem sint. Neque enim tam insanus eram, ut ne hoc quidem putarem posse comprehendi; sed sicut hoc, ita cætera cupiebam, sive corporalia quæ coram sensibus meis non adessent; sive spiritualia, de quibus cogitare nisi corporaliter nesciebam. Et sanari credendo poteram[d], ut purgatior acies mentis meæ dirigeretur aliquo modo in veritatem tuam semper manentem, et ex nullo deficientem. Sed sicut evenire assolet ut malum medicum expertus, etiam bono timeat se committere; ita erat valetudo animæ meæ, quæ utique nisi credendo sanari non poterat, et ne falsa crederet, curari recusabat; resistens manibus tuis, qui medicamenta fidei confecisti, et sparsisti super morbos orbis terrarum, et tantam illis auctoritatem tribuisti.

V. De sacrorum Librorum auctoritate et necessario usu.

7. Ex hoc tamen quoque jam præponens doctrinam catholicam, modestius ibi minimeque fallaciter sentiebam juberi ut crederetur quod non demonstrabatur (sive esset quid, sed cui forte non esset, sive nec quid esset[e]), quam illic temeraria pollicitatione scientiæ credulitatem irrideri; et postea tam multa fabulosissima et absurdissima, quia demonstrari non poterant, credenda imperari[f]. Deinde paulatim tu, Domine,

[d] Vera religio, nisi credantur ea quæ quisque postea, si se bene gesserit dignusque fuerit, assequatur atque percipiat, et omnino sine quodam gravi auctoritatis imperio, iniri recte nullo pacto potest. Aug. de util. credendi, c. 9. Neque quisquam inveniendo Deo fit idoneus, nisi antea crediderit, quod est postea cogniturus de lib. arb. ii. 2. §. 6. Initium bonæ vitæ, cui vita etiam æterna debetur, recta fides est. Est autem fides, credere quod nondum vides, cujus fidei merces est, videre quod credis. Aug. Serm. 43. init. Intellige, ut credas, verbum meum; crede, ut intelligas, verbum Dei. ib. fin. Nonne superbus inveniris, cum dicis, primo videam et sic credam?—Ipsa se lux ostendere vult. Cui? Cæco non potest, non videt. Unde non videt? Gravato oculo multis peccatis.—Removeantur ergo iniquitates, dimittantur peccata, levetur pondus ab oculo, sanetur quod saucium est, adhibeatur mordax præceptum quasi collyrium. Prius effice quod tibi præcipitur, sana cor, munda cor.—"Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt." Aug. in Ps. xxxix. 13. Proinde substantiam Dei, sine ulla sui commutatione mutabilia facientem, et sine ullo suo temporali motu temporalia creantem, intueri et plene nosse difficile est; et ideo est necessaria purgatio mentis nostræ, qua illud ineffabile ineffabiliter videri possit: qua nondum præditi, fide nutrimur, et per quædam tolerabiliora, ut ad illud capiendum apti et habiles efficiamur, itinera ducimur. Aug. de Trin. l. i. §. 3. cf. etiam not. f, proxime seq.

[e] Subintellig. *quod demonstraretur.* (N. E.)

[f] Vos nostis, tamen credentibus quam vehementer insultare soleatis, præsertim cum ipse, qui jam cœpit incerta narrare, plenam ac firmam scientiam paullo ante promiserit.—Quapropter, aut ea quæ dicit proba mihi vera esse, ut ostendas quæ non possum credere, aut eum qui dicit, proba mihi Spiritum Sanctum esse, ut credam quæ non potes ostendere. Ego namque catholicam fidem profiteor, et per illam me ad certam scientiam perventurum esse præsumo; tu vero, qui

manu mitissima et misericordissima pertractans et componens cor meum, consideranti quam innumerabilia crederem quæ non viderem*, neque cum gererentur adfuissem; sicut tam multa in historia gentium[g], tam multa de locis atque urbibus quæ non videram, tam multa amicis, tam multa medicis, tam multa hominibus aliis atque aliis; quæ nisi crederentur, omnino in hac vita nihil ageremus[h]; postremo, quam inconcusse fixum

fidem meam labefactare conaris, certam scientiam trade, si potes; ut id, quod credidi, temere me credidisse convincas. Duo sunt quæ mihi profers; unum, cum dicis Spiritum Sanctum esse qui loquitur, et alterum, cum dicis manifesta esse quæ loquitur. Sed tu nec hoc nec illud vales ostendere. Nihil aliud elegisti nisi laudare quæ credis, et irridere quod credo. Cum igitur ego vicissim laudavero quod credo, et quod credis irrisero, quid putas nobis esse judicandum, quidve faciendum, nisi ut eos relinquamus, qui nos invitant certa cognoscere, et postea imperant ut incerta credamus, et eos sequamur, qui nos invitant prius credere quod nondum valemus intueri, ut ipsa fide valentiores facti quod credimus intelligere mereamur, non jam hominibus, sed ipso Deo intrinsecus mentem nostram illuminante atque firmante? Et quoniam quæsivi unde mihi probet, nunc quæro unde ipse cognoverit. Si dicit sibi revelatum a Spiritu Sancto, suamque mentem divinitus illustratam, ut ea quæ dicit certa et manifesta cognosceret, ipse significat quid intersit inter cognoscere et credere. Ipse enim cognoscit, cui apertissime ista monstrantur; eis autem quibus hæc narrat, non cognitionem insinuat, sed credulitatem suadet. Cui quisquis temere consenserit, Manichæus efficitur, non certa cognoscendo sed incerta credendo; quales nos imperitos adolescentulos aliquando decepit. Debuit ergo non nobis polliceri scientiam, neque manifestam cognitionem, neque ad id quod quæritur sine ulla ambiguitate perventionem, sed dicere potius sibi ista esse monstrata, illos autem quibus narrantur credere sibi debere quæ nesciunt. Sed si hoc diceret, quis non ei responderet, "Si ergo incognita crediturus sum, cur non ea potius credam, quæ jam consensione doctorum indoctorumque celebrantur, et per omnes populos gravissima auctoritate firmata sunt"? Hoc ille metuens ne sibi diceretur, offundit nebulas imperitis, primo pollicens rerum certarum cognitionem, et postea incertarum imperans fidem. Cui tamen si hoc dicatur, ut saltem vel sibi hæc doceat esse monstrata, similiter deficit, et hoc quoque ut credamus jubet. Aug. c. Ep. Manich. c. 14. Si ergo ad millia fabulosorum phantasmatum, te auctoritati ignotissimæ et furiosissimæ subdidisti, ut ideo hæc omnia crederes, quia in illis conscripta sunt libris, quibus miserabili errore credendum esse censuisti, cum tibi nulla demonstrentur; cur non potius Evangelicæ auctoritati, tam fundatæ, tam stabilitæ, tanta gloria diffamatæ, atque ab Apostolorum temporibus usque ad nostra tempora per successiones certissimas commendatæ, non te subdis, ut credas, ut videas, ut discas etiam omnia illa quæ te offendunt, ex vana et perversa opinione te offendere? Aug. c. Faust. xxxii. 19.

g Consequetur omnium librorum summa perversio, et omnium, qui memoriæ mandati sunt, librorum abolitio, si quod tanta populorum religione roboratum est, tanta hominum et temporum consensione firmatum, in hanc dubitationem inducitur, ut ne historiæ quidem vulgaris fidem possit gravitatemque obtinere. De mor. Eccl. Cath. c. 29. §. 60. cf. c. Faust. xxxii. 21. et pluribus xxxiii. c. 6. quod his claudit "quæ cum ita sint, quis tandem tanto furore cæcatur—qui dicat hoc mereri non potuisse Apostolorum Ecclesiam, tam fidam, tam numerosam fratrum concordiam, ut eorum scripta fideliter ad posteros trajicerent, cum eorum cathedras usque ad præsentes Episcopos certissima successione servaverint, cum hoc qualiumcunque hominum scriptis, sive extra Ecclesiam, sive in ipsa Ecclesiâ, tanta facilitate proveniat"?

h Si auferatur hæc fides de rebus humanis, quis non adtendat quanta earum perturbatio, et quam horrenda confusio subsequatur? Quis enim mutua caritate diligetur ab aliquo, cum sit invisibilis ipsa dilectio, si, quod non video, credere non debeo? Si ergo non credentibus nobis quæ videre non possumus, ipsa humana societas, concordia pereunte, non stabit; quanto magis est fides, quam-

fide retinerem, de quibus parentibus ortus essem, quod scire non possem, nisi audiendo credidissem: persuasisti mihi, non qui crederent Libris tuis, quos tanta in omnibus fere gentibus auctoritate fundasti[1]; sed qui non crederent esse culpandos, nec audiendos esse, si qui forte mihi dicerent: Unde scis illos Libros unius veri et veracissimi Dei spiritu esse humano generi ministratos? Idipsum enim maxime credendum erat, quoniam nulla pugnacitas calumniosarum quæstionum, per tam multa quæ legeram inter se confligentium philosophorum, extorquere mihi potuit ut aliquando non crederem, te esse quidquid esses quod ego nescirem; aut administrationem rerum humanarum ad te pertinere.

8. Sed id credebam aliquando robustius, aliquando exilius; semper tamen credidi et esse te, et curam nostri gerere; etiamsi ignorabam vel quid sentiendum esset de substantia tua, vel quæ via duceret aut reduceret ad te. Ideoque cum essemus infirmi ad inveniendam liquida ratione veritatem, et ob hoc nobis opus esset auctoritate sanctarum Litterarum; jam credere cœperam nullo modo te fuisse tributurum tam excellentem illi Scripturæ per omnes jam terras auctoritatem, nisi et per ipsam tibi credi, et per ipsam te quæri voluisses. Jam enim absurditatem quæ me in illis Litteris solebat offendere, cum multa ex eis probabiliter exposita audissem, ad sacramentorum altitudinem referebam: eoque mihi illa venerabilior et sacrosancta fide dignior apparebat auctoritas, quo et omnibus ad legendum esset in promptu, et secreti sui dignitatem in intellectu profundiore servaret; verbis apertissimis et humillimo genere loquendi se cunctis præbens, et exercens intentionem eorum, qui non sunt leves corde: ut exciperet omnes populari sinu, et per angusta foramina paucos ad te trajiceret, multo tamen plures, quam si nec tanto apice auctoritatis emineret, nec turbas gremio sanctæ humilitatis hauriret. Cogitabam hæc, et aderas mihi; suspirabam, et audiebas me: fluctuabam, et gubernabas me; ibam per viam sæculi latam, nec deserebas.

vis quæ non videntur, rebus adhibenda divinis: quæ si non adhibeatur, non amicitia quorumlibet hominum, sed ipsa summa religio violatur, ut summa miseria consequatur. Aug. de fide rerum quæ non videntur, §. 4.

[1] De quo libro certum erit cujus sit, si litteræ, quas Apostolorum dicit et tenet Ecclesia ab ipsis Apostolis propagata et per omnes gentes tantâ eminentiâ declarata, utrum Apostolorum sint, incertum est, et hoc erit certum scripsisse Apostolos, quod huic Ecclesiæ contrarii hæretici proferunt, auctorum suorum nominibus appellati longe post Apostolos existentium? c. Faust. xxxiii. 6.

VI. De miseria ambitiosorum, adducto exemplo mendici lætantis.

9. Inhiabam honoribus, lucris, conjugio; et tu irridebas. Patiebar in eis cupiditatibus amarissimas difficultates, te propitio tanto magis, quanto minus sinebas mihi dulcescere quod non eras tu. Vide cor meum, Domine, qui voluisti ut hoc recordarer et confiterer tibi. Nunc tibi inhæreat anima mea, quam de visco tam tenaci mortis exuisti. Quam misera erat! et sensum vulneris tu pungebas, ut relictis omnibus converteretur ad te qui es super omnia, et sine quo nulla essent omnia; converteretur, et sanaretur. Quam ergo miser eram, et quomodo egisti ut sentirem miseriam meam, die illo quo cum pararem recitare Imperatori laudes[k], quibus plura mentirer, et mentienti faveretur ab scientibus, easque curas anhelaret cor meum, et cogitationum tabificarum febribus æstuaret; transiens per quemdam vicum Mediolanensem, animadverti pauperem mendicum, jam credo saturum, jocantem atque lætantem: et ingemui, et locutus sum cum amicis qui mecum erant, multos dolores insaniarum nostrarum; quia omnibus talibus conatibus nostris, qualibus tunc laborabam, sub stimulis cupiditatum trahens infelicitatis meæ sarcinam, et trahendo exaggerans, nihil vellemus aliud nisi ad securam lætitiam pervenire, quo nos mendicus ille jam præcessisset, nunquam fortasse illuc venturos! Quod enim jam ille pauculis et emendicatis nummulis adeptus erat, ad hoc ego tam ærumnosis anfractibus et circuitibus ambiebam, ad lætitiam scilicet temporalis felicitatis. Non enim verum gaudium habebat, sed et ego illis ambitionibus multo falsius quærebam. Et certe ille lætabatur, ego anxius eram; securus ille, ego trepidus. Et si quisquam percontaretur me, utrum mallem exsultare an metuere; responderem, Exsultare. Rursus si interrogaret, utrum me talem mallem qualis ille, an qualis ego tunc essem; meipsum curis timoribusque confectum eligerem: sed perversitate; numquid veritate? Neque enim eo me præponere illi debebam, quo doctior eram, quoniam non inde gaudebam, sed placere inde quærebam hominibus; non ut eos docerem, sed tantum ut placerem. Propterea et tu baculo
Ps. 41, 11. v. Sabat. disciplinæ tuæ *confringebas ossa mea*.

10. Recedant ergo ab anima mea qui dicunt ei: Interest unde

[k] Fortean Valentiniano minori, quia ejus "comitatus apud Mediolanum," ex Possidio, cap. 1, "tum erat constitutus," cum ibi rhetoricam profitebatur Augustinus; qui præterea lib. 3 contra Petiliani Litt. cap. 25, scribit se in eadem urbe "Bautoni consuli, calendis Januarii, laudem pro sua tunc rhetorica professione recitasse." Ed. Ben.

quis gaudeat. Gaudebat mendicus ille vinolentia; tu gaudere cupiebas gloria. Qua gloria, Domine? Quæ non est in te. Nam sicut illud verum gaudium non erat, ita nec illa vera gloria; et amplius vertebat mentem meam. Et ille ipsa nocte digesturus erat ebrietatem suam; ego cum mea dormieram et surrexeram, et dormiturus et surrecturus eram; vide quot diebus. Interest vero unde quis gaudeat, scio, et gaudium spei fidelis incomparabiliter distat ab illa vanitate; sed et tunc distabat inter nos. Nimirum quippe ille felicior erat, non tantum quod hilaritate perfundebatur, cum ego curis eviscerarer; verum etiam, quod ille bene optando acquisiverat vinum, ego mentiendo quærebam typhum. Dixi tunc multa in hac sententia charis meis, et sæpe advertebam in his quomodo mihi esset; et inveniebam male mihi esse, et dolebam et conduplicabam ipsum male. Et si quid arrisisset prosperum, tædebat apprehendere, quia pene priusquam teneretur, avolabat.

VII. Alypium a Circensium insania convertit.

11. Congemiscebamus in iis qui simul amice vivebamus, et maxime ac familiarissime cum Alypio et Nebridio ista colloquebar: quorum Alypius ex eodem, quo ego, ortus erat municipio, parentibus primatibus municipalibus, me minor natu. Nam et studuerat apud me, cum in nostro docere cœpi oppido, et postea Carthagini: et diligebat me multum, quod ei bonus et doctus viderer; et ego illum, propter magnam virtutis indolem, quæ in non magna ætate satis eminebat. Gurges tamen morum Carthaginensium, quibus nugatoria fervent spectacula, absorbuerat eum in insaniam Circensium: sed cum in eo miserabiliter volveretur, ego autem rhetoricam ibi professus publica schola uterer, nondum me audiebat ut magistrum, propter quamdam simultatem quæ inter me et patrem ejus erat exorta, et compereram quod circum exitiabiliter amaret, et graviter angebar, quod tantam spem perditurus, vel etiam perdidisse mihi videbatur. Sed monendi eum et aliqua coercitione revocandi nulla erat copia, vel amicitiæ benevolentia, vel jure magisterii. Putabam enim eum de me cum patre sentire; ille vero non sic erat. Itaque postposita in hac re patris voluntate, salutare me cœperat, veniens in auditorium meum, et audire aliquid atque abire.

12. Sed enim de memoria mihi lapsum erat agere cum illo, ne vanorum ludorum cæco et præcipiti studio tam bonum

interimeret ingenium. Verum autem, Domine, tu qui præsides gubernaculis omnium quæ creasti, non eum oblitus eras futurum inter filios tuos antistitem sacramenti tui; et ut aperte tibi tribueretur ejus correctio, per me quidem illam, sed nescientem operatus es. Nam quodam die cum sederem loco solito, et coram me adessent discipuli, venit, salutavit, sedit, atque in ea quæ agebantur animum intendit: et forte lectio in manibus erat, quam dum exponerem, et opportune mihi adhibenda videretur similitudo Circensium, quo illud quod insinuabam et jucundius et planius fieret, cum irrisione mordaci eorum quos illa captivasset insania; tu scis, Deus noster, quod tunc de Alypio ab illa peste sanando non cogitaverim. At ille in se rapuit, meque illud non nisi propter se dixisse credidit. Et quod alius acciperet ad succensendum mihi, accepit honestus adolescens ad succensendum sibi, et ad me ardentius diligendum. Dixeras enim tu jam olim, et innex-
Prov. 9, 8. ueras Litteris tuis: *Corripe sapientem, et amabit te.* At ego illum jam non corripueram; sed utens tu omnibus, et scientibus et nescientibus, ordine quo nosti, et ille ordo justus est,
Is. 6, 6. de corde et lingua mea carbones ardentes operatus es, quibus mentem spei bonæ adureres tabescentem, ac sanares. Taceat laudes tuas qui miserationes tuas non considerat, quæ tibi de medullis meis confitentur. Etenim ille post illa verba proripuit se ex fovea tam alta, qua libenter demergebatur, et cum miserabili voluptate* cæcabatur; et excussit animum forti temperantia, et resiluerunt omnes Circensium sordes ab eo, ampliusque illuc non accessit. Deinde patrem reluctantem evicit, ut me magistro uteretur: cessit ille atque concessit. Et audire me rursus incipiens, illa mecum superstitione involutus est, amans in Manichæis ostentationem[1] continentiæ, quam veram et germanam putabat. Erat autem illa vecors et
Prov. 6, 26. seductoria, *pretiosas animas captans*, nondum virtutis altitu-

* Sabat.

[1] Accipis evangelium? Tu me interrogas, utrum accipiam, in quo id ipsum accipere apparet, quia, quæ jubet, observo?—Ego patrem dimisi et matrem, uxorem, filios et cetera, quæ evangelium jubet, et interrogas, utrum accipiam evangelium?—Ego argentum et aurum rejeci, et æs in zonis habere destiti, quotidiano contentus cibo, nec de crastino curans, nec unde venter impleatur aut corpus operiatur, solicitudinem gerens, et quæris a me, utrum accipiam evangelium? Vides in me Christi beatitudines illas, quæ evangelium faciunt, et interrogas, utrum illud accipiam? Vides pauperem, vides mitem, vides pacificum, puro corde lugentem, esurientem, sitientem, persecutiones et odia sustinentem propter justitiam, et dubitas, utrum accipiam evangelium? Faustus, l. v.

dinem scientes tangere, et superficie decipi faciles, sed tamen adumbratæ simulatæque virtutis.

VIII. Alypius capitur insania ludorum gladiatoriorum, a quibus antea abhorruerat.

13. Non sane relinquens incantatam sibi a parentibus terrenam viam, Romam præcesserat, ut jus disceret; et ibi gladiatorii spectaculi hiatu incredibili et incredibiliter abreptus est. Cum enim aversaretur et detestaretur talia, quidam ejus amici et condiscipuli, cum forte de prandio redeuntibus pervius esset*, recusantem vehementer et resistentem, familiari violentia duxerunt in amphitheatrum, crudelium et funestorum ludorum diebus, hæc dicentem: "Si corpus meum "in illum locum trahitis, et ibi constituitis; numquid et ani-"mum et oculos meos in illa spectacula potestis intendere? "Adero itaque absens, ac sic et vos et illa superabo." Quibus auditis, illi nihilo secius eum adduxerunt secum, idipsum forte explorare cupientes, utrum posset efficere. Quo ubi ventum est, et sedibus quibus potuerunt locati sunt, fervebant omnia immanissimis voluptatibus. Ille clausis foribus oculorum, interdixit animo ne in tanta mala procederet; atque utinam et aures obturavisset! Nam quodam pugnæ casu, cum clamor ingens totius populi vehementer eum pulsasset, curiositate victus, et quasi paratus quidquid illud esset, etiam visum contemnere et vincere, aperuit oculos; et percussus est graviore vulnere in anima, quam ille in corpore, quem cernere concupivit; ceciditque miserabilius quam ille quo cadente factus est clamor qui per ejus aures intravit, et reseravit ejus lumina, ut esset qua feriretur et dejiceretur audax adhuc potius quam fortis animus, et eo infirmior quo de se præsumpserat, qui debuit de te. Ut enim vidit illum sanguinem, immanitatem simul ebibit, et non se avertit, sed fixit aspectum; et hauriebat furias, et nesciebat, et delectabatur scelere certaminis, et cruenta voluptate inebriabatur. Et non erat jam ille qui venerat, sed unus de turba ad quam venerat, et verus eorum socius, a quibus adductus erat. Quid plura? Spectavit, clamavit, exarsit, abstulit inde secum insaniam qua stimularetur redire, non tantum cum illis a quibus prius abstractus est; sed etiam præ illis, et alios trahens. Et inde tamen manu validissima et misericordissima eruisti eum tu, et docuisti non sui habere, sed tui fiduciam; sed longe postea.

IX. Alypius ut fur

14. Verumtamen jam hoc ad medicinam futuram in ejus memoria reponebatur. Nam et illud, quod cum adhuc studeret

appre-hendi-tur. jam me audiens apud Carthaginem, et medio die cogitaret in foro quod recitaturus erat, sicuti exerceri scholastici solent, sivisti eum comprehendi ab æditimis fori tanquam furem. Non arbitror aliam ob causam te permisisse, Deus noster, nisi ut ille vir[1] tantus futurus jam inciperet discere, quam non facile in dignoscendis causis homo ab homine damnandus esse temeraria credulitate. Quippe ante tribunal deambulabat solus cum tabulis ac stilo, cum ecce adolescens quidam ex numero scholasticorum fur verus, securim clanculo apportans, illo non sentiente ingressus est ad cancellos plumbeos qui vico argentario desuper præminent, et præcidere plumbum cœpit. Sono autem securis audito submurmuraverunt argentarii qui subter erant, et miserunt qui apprehenderent quem forte invenissent. Quorum vocibus auditis, relicto instrumento ille discessit, timens ne cum eo teneretur. Alypius autem qui non viderat intrantem, exeuntem sensit, et celeriter vidit abeuntem: et causam scire cupiens ingressus est locum, et inventam securim stans atque admirans considerabat. Cum ecce illi qui missi fuerant, reperiunt eum solum ferentem ferrum cujus sonitu exciti venerant: tenent, attrahunt; congregatis inquilinis fori, tanquam furem manifestum se comprehendisse gloriantur, et inde offerendus judici ducebatur.

15. Sed hactenus docendus fuit. Statim enim, Domine, subvenisti innocentiæ cujus testis eras tu solus. Cum enim duceretur vel ad custodiam, vel ad supplicium, fit eis obviam quidam architectus cujus maxima erat cura publicarum fabricarum. Gaudent illi eum potissimum occurrisse, cui solebant in suspicionem venire ablatarum rerum quæ perissent de foro, ut quasi tandem ille cognosceret a quibus hæc fierent. Verum autem viderat homo sæpe Alypium in domo cujusdam senatoris

[1] Alypius in nostra conjunctione mansit, ut exemplo sit fratribus curas mundi hujus vitare cupientibus. Aug. Ep. 22. Etsi in populis ac super populum agas, oves pascuæ Domini regens sollicitis vigil pastor excubiis, tamen abdicatione sæculi, et repulsa carnis et sanguinis, desertum tibi ipsi fecisti, secretus a multis, vocatus in paucis. Paulinus Ep. ad eum Ep. 24. §. 2. ap. Epp. Aug. Est cognatus venerabilis et vere beati Episcopi Alypii, quem toto pectore amplecteris et merito; nam quisquis de illo viro benigne cogitat, de magna Dei misericordia et de mirabilibus Dei muneribus cogitat.—Cito, si Dominus adjuverit, totum Alypium inseram præcordiis tuis; nam hoc sum maxime veritus, ne ille vereretur aperire omnia, quæ in eum Dominus contulit, ne alicui minus intelligenti non divina munera concessa hominibus, sed ipsum prædicare videretur. Id. Ep. 27. ad Paulin. Sanctum et venerabilem fratrem nostrum Papam Alypium. Hieron. Ep. 39. ap. Epp. Aug.

ad quem salutandum ventitabat: statimque cognitum manu apprehensa semovit a turbis, et tanti mali causam quærens, quid gestum esset audivit; omnesque tumultuantes qui aderant et minaciter frementes jussit venire secum. Et venerunt ad domum illius adolescentis qui rem commiserat. Puer vero erat ante ostium, et tam parvus erat ut nihil exinde domino suo metuens, facile posset totum indicare: cum eo quippe in foro fuit pedissequus. Quem posteaquam recoluit Alypius, architecto intimavit. At ille securim demonstravit puero, quærens ab eo cujus esset. Qui confestim, Nostra, inquit: deinde interrogatus aperuit cætera. Sic in illam domum translata causa, confusisque turbis quæ de illo triumphare jam cœperant, futurus dispensator[m] verbi tui, et multarum in Ecclesia tua causarum examinator, experientior instructiorque discessit.

X. De integritate Alypii et adventu Nebridii.

16. Hunc ergo Romæ inveneram, et adhæsit mihi fortissimo vinculo, mecumque Mediolanum profectus est, ut nec me desereret, et de jure quod didicerat aliquid ageret, secundum votum magis parentum quam suum. Et ter* jam assederat mirabili continentia cæteris, cum ille magis miraretur eos qui aurum innocentiæ præponerent. Tentata est quoque ejus indoles, non solum illecebra cupiditatis, sed etiam stimulo timoris. Romæ assidebat comiti largitionum Italicianarum*.[n] Erat eo tempore quidam potentissimus senator, cujus et beneficiis obstricti multi et terrori subditi erant. Voluit sibi licere nescio quid ex more potentiæ suæ, quod esset per leges illicitum; restitit Alypius: promissum est præmium; irrisit animo: prætentæ minæ; calcavit: mirantibus omnibus inusitatam animam, quæ hominem tantum, et innumerabilibus præstandi nocendique modis ingenti fama celebratum, vel amicum non optaret, vel non formidaret inimicum. Ipse

[m] Episcopus Thagastensis postea fuit, (Aug. de gestis c. Emerito §. 1 et 5.) adeoque litium, si quæ inter Christianos obortæ essent, judex et diremtor.

[n] Comites Italiciani et Galliciani, sunt Comites Largitionalium titulorum, reique tributariæ et thesaurorum per Præfecturam Prætorianam Italiæ et Galliarum. Comes Sacrarum Largitionum. Qui thesauris sacris ac publicis præerat et largitionibus Principis, quas ille Magistratibus, militibus, et subditis erogabat. Du Cange, s. v. Comites sacrarum largitionum. Viri illustres duo, alter in Oriente, alter in Occidente. Thesauros, vectigalia Imperii, et cudendam monetam curabant; dona, stipendia, et necessarias impensas erogabant. Orientalis ille sex sub ipso "comites largitionum inferiores" habuit per sex diœceses subministrantes. Occidentalis item sex, et uterque plures alios ministros. Formula hujus muneris exstat apud Cassiodor. Varr. L. v. c. 40. Spelman Glossar. s. v.

autem judex, cui consiliarius erat, quamvis et ipse fieri nollet, non tamen aperte recusabat: sed in istum causam transferens, ab eo se non permitti asserebat; quia et revera si ipse faceret, iste discederet. Hoc solo autem pene jam illectus erat studio litterario, ut pretiis prætorianis[o] codices sibi conficiendos curaret: sed consulta justitia deliberationem in melius vertit; utiliorem judicans æquitatem qua prohibebatur, quam pot-
Luc. 16, estatem qua sinebatur. Parvum est hoc; sed *qui in parvo*
10—12. *fidelis est, et in magno fidelis est.* Nec ullo modo erit inane, quod de tuæ Veritatis ore processit: *Si in injusto mammona fideles non fuistis; quod verum est, quis credet vobis? Et si in alieno fideles non fuistis; quod vestrum est, quis dabit vobis?* Talis ille tunc inhærebat mihi, mecumque nutabat in consilio, quisnam esset tenendus vitæ modus.

17. Nebridius etiam qui relicta patria vicina Carthagini, atque ipsa Carthagine ubi frequentissimus erat, relicto rure paterno optimo, relicta domo et non secutura matre, nullam ob aliam causam Mediolanum venerat, nisi ut mecum viveret in flagrantissimo studio[p] veritatis atque sapientiæ: pariter suspirabat, pariterque fluctuabat, beatæ vitæ inquisitor ardens, et quæstionum difficillimarum scrutator acerrimus. Et erant ora trium egentium, et inopiam suam sibimet invicem anhe-
Ps. 144, lantium, et *a te exspectantium, ut dares eis escam in tempore*
15. *opportuno.* Et in omni amaritudine quæ nostros sæculares actus de misericordia tua sequebatur, intuentibus nobis finem cur ea pateremur, occurrebant tenebræ; et aversabamur* gementes, et dicebamus: Quamdiu hæc? Et hoc crebro dicebamus; et dicentes non relinquebamus ea; quia non elucebat certum aliquid quod illis relictis apprehenderemus.

XI. Anxius Augustinus de instituenda vita deliberat.

18. Et ego maxime mirabar, satagens et recolens, quam longum tempus esset ab undevigesimo anno ætatis meæ, quo fervere cœperam studio sapientiæ; disponens, ea inventa, relinquere omnes vanarum cupiditatum spes inanes et insanias mendaces: et ecce jam tricenariam ætatem gerebam, in eodem luto hæsitans aviditate fruendi præsentibus, fugientibus

[o] "PRETIUM REGIUM, est jus quod Regi vel Domino competit, res mercales comparandi certo et definito pretio." Du Cange s. v. Inde ergo colligendum erit, quæ sint "pretia Prætoriana" etsi de iis, quod sciam, sileant auctores.

[p] Nebridium amicum meum, qui cum esset rerum obscurarum ad doctrinam pietatis maxime pertinentium diligentissimus et acerrimus inquisitor, valde oderat de quæstione magna responsionem brevem. Aug. Ep. 98. §. 8.

et dissipantibus me, dum dico: Cras inveniam; ecce manifestum apparebit, et tenebo: ecce Faustus veniet, et exponet omnia. O magni viri Academici! nihil ad agendam vitam certi comprehendi potest. Imo quæramus diligentius, et non desperemus. Ecce jam non sunt absurda in Libris ecclesiasticis quæ absurda videbantur, et possunt aliter atque honeste intelligi. Figam pedes in eo gradu in quo puer a parentibus eram positus, donec inveniatur perspicua veritas. Sed ubi quæretur? quando quæretur? Non vacat Ambrosio, non vacat legere. Ubi ipsos codices quærimus? unde, aut quando comparamus? a quibus sumimus? Deputentur tempora, distribuantur horæ pro salute animæ. Magna spes oborta est: non docet catholica fides quod putabamus, et vani accusabamus; nefas habent docti ejus credere Deum figura humani corporis terminatum: et dubitamus pulsare quo aperiantur cætera? Antemeridianis horis* discipuli occupant: cæteris quid facimus? cur non id agimus? Sed quando salutamus amicos majores, quorum suffragiis opus habemus? quando præparamus quod emant scholastici? quando reparamus nos ipsos, relaxando animo ab intentione curarum?

19. Pereant omnia, et dimittamus hæc vana et inania: conferamus nos ad solam inquisitionem veritatis. Vita* misera est; mors incerta. Si subito obrepit, quomodo hinc exibimus? et ubi nobis discenda sunt quæ hic neglexïmus, ac* non potius hujus negligentiæ supplicia luenda? Quid, si mors ipsa omnem curam sensu amputabit et finiet? Ergo et hoc quærendum. Sed absit ut ita sit. Non vacat, non est inane quod tam eminens culmen auctoritatis christianæ fidei toto orbe diffunditur[q]. Nunquam tanta et talia pro nobis divinitus agerentur, si morte corporis etiam vita animæ consumeretur. Quid cunctamur igitur relicta spe sæculi, conferre nos totos ad quærendum Deum et vitam beatam? Sed exspecta: jucunda sunt etiam ista; habent non parvam dulcedinem suam: non

[q] Ipsa vos Ecclesia ore maternæ dilectionis alloquitur, "Ego quam miramini per universum mundum fructificantem atque crescentem, qualem me conspicitis aliquando non fui." "Qui temporibus illis in Judæa terra fideles fuerunt, ex virgine nativitatem mirabilem, ac passionem, resurrectionem, adscensionem Christi, omnia divina dicta ejus et facta præsentes præsentia didicerunt. Hæc vos non vidistis, propterea credere recusatis. Ergo hæc adspicite, hæc quæ cernitis cogitate; quæ vobis non præterita narrantur, nec futura prænuntiantur, sed præsentia demonstrantur. An vobis inane vel leve videtur, et nullum vel parvum putatis esse miraculum divinum, quod in nomine unius crucifixi universum genus currat humanum?" Aug. de fide rer. quæ non videntur, §. 4, 7.

facile ab eis præcidenda est intentio, quia turpe est ad ea rursum redire. Ecce jam quantum est, ut impetretur aliquis honor? et quid amplius in his desiderandum? Suppetit amicorum majorum copia: ut nihil aliud, et multum festinemus, vel præsidatus dari potest; et ducenda uxor cum aliqua pecunia, ne sumptum nostrum gravet[r]; et ille erit modus cupiditatis. Multi magni viri et imitatione dignissimi, sapientiæ studio cum conjugibus dediti fuerunt.

20. Cum hæc dicebam, et alternabant hi venti et impellebant huc atque illuc cor meum, transibant tempora, et tardabam converti ad Dominum, et differebam de die in diem vivere in te, et non differebam quotidie in memetipso mori. Amans beatam vitam, timebam illam in sede sua; et ab ea fugiens, quærebam eam. Putabam enim me miserum fore nimis, si feminæ privarer amplexibus[s]; et medicinam misericordiæ tuæ ad eamdem infirmitatem sanandam non cogitabam, quia expertus non eram; et propriarum virium credebam esse continentiam, quarum mihi non eram conscius, cum tam stultus essem ut nescirem, sicut scriptum est, *neminem posse esse continentem, nisi tu dederis.* Utique dares, si gemitu interno pulsarem aures tuas, et fide solida in te jactarem curam meam.

XII. Contentio inter Alypium et Augustinum de matrimonio et cœlibatu.

21. Prohibebat me sane Alypius ab uxore ducenda, cantans* nullo modo nos posse securo otio simul in amore sapientiæ vivere, sicut jam diu desideraremus, si id fecissem. Erat enim ipse in ea re etiam tunc castissimus, ita ut mirum esset; quia vel experientiam concubitus ceperat in ingressu adolescentiæ suæ, sed non hæserat; magisque doluerat et spreverat, et deinde jam continentissime vivebat. Ego autem resistebam illi, exemplis eorum qui conjugati coluissent sapientiam, et promeruissent Deum, et habuissent fideliter ac dilexissent

[r] Vitæ hujus mundi eram implicatus, tenebrosam spem gerens, de pulcritudine uxoris, de pompa divitiarum, de inanitate honorum, ceterisque noxiis et perniciosis voluptatibus. Aug. de util. cred. §. 3.

[s] Ubi discussos eos [Manichæos] evasi, maxime trajecto isto mari, diu gubernacula mea repugnantia omnibus ventis, in mediis fluctibus Academici tenuerunt. Deinde veni in has terras, hic septentrionem cui me crederem, didici. Animadverti enim et sæpe in sacerdotis nostri [Ambrosii] et aliquando in sermonibus tuis [Theodore] cum de Deo cogitaretur, nihil omnino corporis esse cogitandum, neque cum de anima; nam id est unum in rebus proximum Deo. Sed ne in philosophiæ gremium celeriter advolarem, fateor uxoris honorisque illecebra detinebar; ut cum hæc essem consecutus, tum demum me, quod paucis felicissimis licuit, totis velis omnibusque remis in illum sinum raperem, ibique conquiescerem. Aug. de vita beata, §. 4.

amicos. A quorum ego quidem granditate animi longe aberam: et deligatus* morbo carnis mortifera suavitate, trahebam catenam meam, solvi timens, et quasi concusso vulnere repellens verba bene suadentis, tanquam manum solventis. Insuper etiam per me ipsi quoque Alypio loquebatur serpens, et innectebat atque spargebat per linguam meam dulces laqueos in via ejus, quibus illi honesti et expediti pedes implicarentur.

22. Cum enim me ille miraretur, quem non parvipenderet, ita hærere visco illius voluptatis, ut me affirmarem, quotiescumque inde inter nos quæreremus, cælibem vitam nullo modo posse degere; atque ita me defenderem, cum illum mirantem viderem, ut dicerem multum interesse inter illud quod ipse raptim et furtim expertus esset, quod pene jam ne meminisset quidem, atque ideo nulla molestia facile contemneret, et delectationes consuetudinis meæ, ad quas si accessisset honestum nomen matrimonii, non eum mirari oportere, cur ego illam vitam nequirem spernere: cœperat et ipse desiderare conjugium, nequaquam victus libidine talis voluptatis, sed curiositatis. Dicebat enim scire se cupere quidnam esset illud, sine quo vita mea quæ illi sic placebat, non mihi vita, sed pœna videretur. Stupebat enim liber ab illo vinculo animus servitutem meam, et stupendo ibat in experiendi cupidinem, venturus in ipsam experientiam, atque inde fortasse lapsurus in eam quam stupebat servitutem; quoniam *sponsionem* volebat *facere cum morte;* et *qui amat periculum, incidit in illud.* Neutrum enim nostrum, si quod est conjugale decus in officio regendi matrimonii et suscipiendorum liberorum, ducebat, nisi tenuiter. Magna autem ex parte atque vehementer consuetudo satiandæ insatiabilis concupiscentiæ me captum excruciabat: illum autem admiratio capiendum trahebat. Sic eramus, donec tu, Altissime, non deserens humum nostram, miseratus miseros, subvenires miris et occultis modis.

23. Et instabatur impigre ut ducerem uxorem. Jam petebam, jam promittebatur, maxime matre dante operam, quo me jam conjugatum Baptismus salutaris ablueret, quo me in dies gaudebat aptari, et vota sua ac promissa tua in mea fide compleri animadvertebat. Cum sane et rogatu meo et desiderio suo, forti clamore cordis abs te deprecaretur quotidie,

XIII. Uxor quæritur Augustino.

ut ei per visum ostenderes aliquid de futuro matrimonio meo; nunquam voluisti. Et videbat quædam vana et phantastica, quo cogebat impetus de hac re satagentis humani spiritus; et narrabat mihi, non cum fiducia qua solebat, cum tu demonstrabas ei, sed contemnens ea. Dicebat enim discernere se nescio quo sapore, quem verbis explicare non poterat, quid interesset inter revelantem te, et animam suam somniantem. Instabatur tamen, et puella petebatur, cujus ætas ferme biennio minus quam nubilis erat; et quia ea placebat, exspectabatur.

XIV. De vita communi agenda dum amicis deliberat.

24. Et multi amici agitaveramus animo, et colloquentes ac detestantes turbulentas humanæ vitæ molestias, pene jam firmaveramus remoti a turbis otiose vivere: id otium sic moliti, ut si quid habere possemus, conferremus in medium, unamque rem familiarem conflaremus ex omnibus; ut per amicitiæ sinceritatem non esset aliud hujus et aliud illius; sed quod ex cunctis fieret unum, et universum singulorum esset, et omnia omnium: cum videremur nobis esse posse decem ferme homines in eadem societate, essentque inter nos prædivites, Romanianus[t] maxime communiceps noster, quem tunc graves æstus negotiorum suorum ad comitatum attraxerant, ab ineunte ætate mihi familiarissimus; qui maxime instabat huic rei, et magnam in suadendo habebat auctoritatem, quod ampla res ejus multum cæteris anteibat: et placuerat nobis ut bini annui tanquam magistratus omnia necessaria curarent, cæteris quietis. Sed posteaquam cœpit

[t] Romanianus cognatus fuit Alypii (Aug. Ep. 27 ad Paulin.) indole Augustino ipsi mirabili (c. Acad. i. 1. ii. 1.) "ab ineunte adolescentia divitiarum circumfluentia exceptus," (ib.) et rebus, "quæ putantur adversis ex illecebrosis vitæ gurgitibus ereptus." (ib.) Divitias ejus amplissimas plus semel memorat Aug. (c. Acad. l. c.) tum quoque lites, quibus exercitatus est, molestas, (c. Acad. l. c. ii. 1, 2.) et quibus obnubilatum est ejus ingenium ita ut pæne omnes lateret (c. Acad. ii, 2.) tum vero maxima ejus erga Aug. ipsum beneficia, quem "adolescentulum pauperem ad peregrina studia pergentem, et domo et sumtu et (quod plus est) animo exceperit; patre orbatum amicitia consolatus sit, hortatione animârit, ope adjuverit; Carthaginem, illustrioris professionis gratiâ, remeantem necessariis omnibus sustentaverit;"— "postremo, quidquid de otio meo modo gaudeo, quod a superfluarum cupiditatum vinculis evolavi, quod depositis oneribus mortuarnm curarum, respiro, resipisco, redeo ad me, quod quæro intentissimus veritatem [Anno ante baptismum ejus hæc scripta sunt] quod invenire jam aggredior, quod me ad summum ipsum modum perventurum esse confido, tu animâsti, tu impulisti, tu fecisti." (c. Acad. ii. 2.) Eum, in Manichæorum hæresin "secum præcipitem dedit" Aug. (c. Acad. i. §. 3.) unde etiam eum pariter emersisse sperandum est, cum Aug. scripta diligentissime sibi comparaverit; (Ep. 27.) neque tamen diffitendum est, Aug. tum in libris contra Academicos eum timide admodum ad veram hanc philosophiam adhortâsse, et Paulino commendasse, "qui ex omni, aut ex magna parte per linguam ejus sanaretur." (ib.)

cogitari utrum hoc mulierculæ sinerent, quas et alii nostrum jam habebant, et nos habere volebamus, totum illud placitum quod bene formabamus*, dissiluit in manibus, atque confractum et abjectum est. Inde ad suspiria et gemitus*, et gressus ad sequendas *latas* et tritas *vias* sæculi, quoniam Mat. 7,
multæ cogitationes erant in corde nostro; *consilium autem* 13.
tuum manet in æternum. Ex quo consilio deridebas nostra, Ps. 32, 11.
et tua præparabas, nobis *daturus escam in opportunitate,* et Ps. 144,
aperturus manum atque impleturus animas nostras *benedictione.* 15. 16.

25. Interea mea peccata multiplicabantur, et avulsa* a latere XV.
meo tanquam impedimento conjugii, cum qua cubare solitus In locum
eram, cor ubi adhærebat, concisum et vulneratum mihi erat, discedentis
et trahebat sanguinem. Et illa in Africam redierat, vovens concubinæ
tibi alium se virum nescituram, relicto apud me naturali ex alia succedit.
illa filio meo. At ego infelix nec feminæ imitator, dilationis impatiens, tanquam post biennium accepturus eam quam petebam, quia non amator conjugii sed libidinis servus eram; procuravi aliam, non utique conjugem: quo tanquam sustentaretur et perduceretur vel integer vel auctior morbus animæ meæ, satellitio perdurantis consuetudinis, in regnum uxorium. Nec sanabatur vulnus illud meum quod prioris præcisione factum fuerat; sed post fervorem doloremque acerrimum putrescebat, et quasi frigidius, sed desperatius dolebat[u].

26. Tibi laus, tibi gloria, fons misericordiarum. Ego XVI.
fiebam miserior, et tu propinquior. Aderat jam jamque Mortis
dextera tua ereptura* me de cœno, et ablutura me; et igno- et judicii
rabam. Nec me revocabat a profundiore voluptatum carna- metum nunquam
lium gurgite, nisi metus mortis et futuri judicii tui, qui per deposuit.
varias quidem opiniones, nunquam tamen recessit de pectore meo. Et disputabam cum amicis meis Alypio et Nebridio de finibus bonorum et malorum, Epicurum accepturum fuisse palmam in animo meo, nisi ego credidissem post mortem restare animæ vitam, et tractus meritorum, quod Epicurus

[u] Dolor, quod præcipue malum nonnulli arbitrantur, sive in animo sive in corpore sit, nec ipse potest esse nisi in naturis bonis. Hoc enim ipsum quod resistit ut doleat, quodam modo recusat non esse quod erat, quia bonum aliquod erat; sed cum ad melius cogitur, utilis dolor est; cum ad deterius, inutilis.—Sunt autem mala sine dolore pejora: pejus est enim gaudere de iniquitate, quam dolere de corruptione.—Item in corpore melius est vulnus cum dolore, quam putredo sine dolore, quæ specialiter corruptio dicitur. Aug. de Nat. Boni c. Manich. c. 20.

credere noluit. Et quærebam, si essemus immortales et in perpetua corporis voluptate sine ullo amissionis terrore viveremus, cur non essemus beati, aut quid aliud quæreremus? Nesciens idipsum ad magnam miseriam pertinere, quod ita demersus et cæcus cogitare non possem lumen honestatis et gratis amplectendæ pulchritudinis, quam non videt oculus carnis, et videtur ex intimo. Nec considerabam miser, ex qua vena mihi manaret, quod ista ipsa, fœda tamen, cum amicis dulciter conferebam; nec esse sine amicis poteram beatus, etiam secundum sensum quem tunc habebam in quantalibet affluentia carnalium voluptatum. Quos utique amicos gratis diligebam, vicissimque ab eis me diligi gratis sentiebam. O tortuosas vias! Væ animæ audaci quæ speravit, si a te recessisset, se aliquid melius habituram! Versa et reversa in tergum, et in latera, et in ventrem; et dura sunt omnia: et tu solus requies[x]. Et ecce ades, et liberas a miserabilibus erroribus, et constituis nos in via tua, et consolaris, et dicis: Currite; ego feram, et ego perducam, et ibi ego feram[*].

[x] Hinc enim maxime commendatur, quale bonum sit Deus, quod nemini eum deserenti bene est. Aug. de Gen. ad Lit. lib. xi. cap. 5. Vide sup. lib. i. cap. 1.

LIBER SEPTIMUS.

Juventutis suæ exordium, id est annum ætatis trigesimum primum, ob mentis oculos reducit. Narrat se argumento quodam Nebridii valde perculsum, crassis tamen adhuc tenebris obvolvi, cum de Deo non nisi corporaliter sentire potuerit; Manichæos ergo impie sentire probe cernit, Ecclesiæ vero fidem omnino amplecti nequit; a Mathematicorum erroribus revocatur; quæstione tamen, unde malum? misere torquetur; plurimum e Platonicorum libris proficit, neque tamen sufficiunt, cum de Christi incarnatione prave senserit; arreptis vero S. Scripturis, et præsertim Apostolo Paulo, dubitationes ejus omnes concidunt.

I. Deum cogitat tanquam aliquid corporeum per infinita spatia diffusum.

1. Jam mortua erat adolescentia mea mala et nefanda, et ibam in juventutem, quanto ætate major, tanto vanitate turpior. Qui cogitare aliquid substantiæ nisi tale non poteram, quale per hos oculos videri solet; non te cogitabam *, Deus, in figura corporis humani: ex quo audire aliquid de sapientia cœpi, semper hoc fugi; et gaudebam me hoc reperisse in fide spiritualis matris nostræ Catholicæ tuæ. Sed quid te aliud cogitarem non occurrebat; et conabar cogitare te homo, et talis homo, summum et solum et verum Deum! et te incorruptibilem, et inviolabilem, et incommutabilem, totis medullis credebam; quia, nesciens unde et quomodo, plane tamen videbam et certus eram, id quod corrumpi potest, deterius esse quam id quod non potest; et quod violari non potest, incunctanter præponebam violabili; et quod nullam patitur per mutationem, melius esse quam id quod mutari potest. Clamabat violenter cor meum adversus omnia phantasmata mea, et hoc uno ictu conabar abigere circumvolantem turbam immunditiæ ab acie meæ mentis; et vix dimota in ictu oculi ecce conglobata rursus aderat, et irruebat in aspectum meum, et obnubilabat eum: ut quamvis non forma humani corporis, corporeum tamen aliquid cogitare cogerer per spatia locorum, sive infusum mundo, sive etiam extra mundum per infinita diffusum, etiam ipsum incorruptibile et inviolabile et incommutabile, quod corruptibili et violabili et commutabili præponebam; quoniam quidquid

privabam spatiis talibus, nihil mihi esse videbatur: sed prorsus nihil, ne inane quidem; tanquam si corpus auferatur loco, et maneat locus omni corpore vacuatus, et terreno et humido et aereo et cœlesti, sed tamen sit locus inanis tanquam spatiosum nihil.

2. Ego itaque incrassatus corde, nec mihimet ipsi vel ipse conspicuus[a], quidquid non per aliquanta spatia tenderetur, vel diffunderetur, vel conglobaretur, vel tumeret, vel tale aliquid caperet, aut capere posset, nihil prorsus esse arbitrabar. Per quales enim formas ire solent oculi mei, per tales imagines ibat cor meum: nec videbam hanc eamdem intentionem, qua illas ipsas imagines formabam, non esse tale aliquid; quæ tamen ipsas non formaret, nisi esset aliquid magnum. Ita etiam te, vita vitæ meæ, grandem per infinita spatia undique cogitabam penetrare totam mundi molem, et extra eam quaquaversum per immensam sine termino; ut haberet te terra, haberet cœlum, haberent omnia, et illa finirentur in te, tu autem nusquam. Sicut autem luci solis non obsisteret corpus, aeris hujus qui supra terram est, quominus per eum trajiceretur penetrans eum, non dirumpendo aut concidendo, sed implendo eum totum: sic tibi putabam non solum cœli et aeris et maris, sed etiam terræ corpus pervium, et ex omnibus maximis minimisque partibus penetrabile ad capiendam præsentiam tuam, occulta inspiratione intrinsecus et extrinsecus administrantem omnia quæ creasti. Ita suspicabar, quia cogitare aliud non poteram; nam falsum erat. Illo enim modo major pars terræ majorem tui partem haberet, et minorem minor: atque ita te plena essent omnia, ut amplius tui caperet elephanti corpus quam passeris, quo esset isto grandius, grandioremque occuparet locum; atque ita frustatim partibus mundi, magnis magnas, brevibus breves partes tuas præsentes faceres. Non es autem ita. Sed nondum illuminaveras tenebras meas.

II. Momentum quo Nebridius confutarat Manichæos.

3. Sat erat enim mihi, Domine, adversus illos deceptos deceptores, et loquaces mutos*, quoniam non ex eis sonabat verbum tuum: sat erat ergo illud quod jamdiu ab usque Carthagine a Nebridio proponi solebat, et omnes qui audi-

[a] Quo intellectu Deum capit homo, qui ipsum intellectum suum quo eum vult capere nondum capit? Aug. de Trin. v. §. 2.

eramus concussi[b] sumus. Quid erat tibi factura nescio quæ gens tenebrarum, quam ex adversa mole solent opponere, si tu cum ea pugnare noluisses*? Si enim responderetur, aliquid fuisse nocituram, violabilis tu et corruptibilis fores. Si autem nihil ea nocere potuisse diceretur, nulla afferretur causa pugnandi; et ita pugnandi, ut quædam portio tua et membrum tuum, vel proles de ipsa substantia tua, misceretur adversis potestatibus et non a te creatis naturis, atque in tantum ab eis corrumperetur et commutaretur in deterius, ut a beatitudine in miseriam[c] verteretur, et indigeret auxilio quo erui purgarique posset: et hanc esse animam, cui tuus sermo, servienti liber, et contaminatæ purus, et corruptæ integer subveniret; sed et ipse corruptibilis, quia ex una eademque substantia. Itaque, si te, quidquid es, id est, substantiam tuam qua es, incorruptibilem dicerent; falsa esse illa omnia et exsecrabilia: si autem corruptibilem; idipsum jam falsum et prima voce abominandum. Sat erat ergo istud adversus eos omnimodo evomendos a pressura pectoris, quia non habebant qua exirent sine horribili sacrilegio cordis et linguæ, sentiendo de te ista et loquendo.

III. Liberum arbitrium causa peccati.

4. Sed et ego adhuc, quamvis incontaminabilem et inconvertibilem, et nulla ex parte mutabilem dicerem, firmeque sentirem Dominum nostrum Deum verum, qui fecisti non solum animas nostras, sed etiam corpora[d], nec tantum nostras animas et corpora, sed omnes et omnia; non tenebam explicatam* et enodatam causam mali: quæcumque tamen esset, sic eam quærendam videbam, ut non per illam constringerer Deum incommutabilem mutabilem credere, ne ipse fierem quod quærebam. Itaque securus eam quærebam, et certus non esse verum quod illi dicerent, quos toto animo fugiebam; quia videbam, quærendo unde malum, repletos malitia, qua opinarentur tuam potius substantiam male pati[c], quam suam male facere.

[b] Hoc argumento contra Manichæos sæpenumero utitur Aug. (e. g. de Morib. Manich. c. 12. c. Secundin. M. c. 20. de fide c. Manich. c. 18 et 35.) cui cum quid responderet haud in promptu habuerit Fortunatus, subjungit Aug. "Et ego novi non te habere quid dicas, et me cum vos audirem nunquam invenisse quod dicerem; et inde fuisse admonitum divinitus ut illum errorem relinquerem, et ad fidem Catholicam me converterem, vel potius revocarem, ipsius indulgentiâ, qui me huic fallaciæ semper inhærere non sivit." Disp. 2. c. Fort. Manich. fin.

[c] Vid. sup. ad l. iv. c. 26. p. 59. not. f.

[d] Vid. sup. ad l. iv. c. 26. p. 59. not. g.

5. Et intendebam ut cernerem quod audiebam, liberum voluntatis arbitrium causam esse ut male faceremus, et rectum judicium tuum ut pateremur[f]; et eam liquidam* cernere non valebam. Itaque aciem mentis de profundo educere conatus, mergebar iterum; et sæpe conatus, mergebar iterum atque iterum. Sublevabat enim me in lucem tuam quod tam sciebam me habere voluntatem, quam me vivere. Itaque cum aliquid vellem aut nollem, non alium quam me velle aut nolle certissimus eram; et ibi esse causam peccati mei jam jamque animadvertebam. Quod autem invitus facerem, pati me potius quam facere videbam; et id non culpam, sed pœnam esse judicabam, qua me non injuste plecti, te justum cogitans, cito fatebar. Sed rursus dicebam: Quis fecit me? Nonne Deus meus, non tantum bonus, sed ipsum bonum? Unde igitur mihi male velle et bene nolle, ut esset cur juste pœnas luerem? Quis in me hoc posuit, et inseruit mihi plantarium amaritudinis, cum totus fierem a dulcissimo Deo meo? Si diabolus auctor, unde ipse diabolus? Quod si et ipse perversa voluntate ex bono angelo diabolus factus est; unde et in ipso voluntas mala qua diabolus fieret, quando totus angelus a conditore optimo factus esset*? His cogitationibus deprimebar iterum et suffocabar: sed non Ps. 6, 6. usque ad infernum illum subducebar erroris, ubi nemo *tibi confitetur*, dum tu potius mala pati, quam homo facere putatur.

IV. Deum incorruptibilem esse oportet.

6. Sic enim nitebar invenire cætera, ut jam inveneram melius esse incorruptibile, quam corruptibile; et ideo te, quidquid esses, esse incorruptibilem confitebar. Neque enim

[f] Dupliciter appellatur malum, unum quod homo facit, alterum quod patitur; quod facit peccatum est, quod patitur pœna. Divina providentia cuncta moderante et gubernante, ita homo male facit quod vult, ut male patiatur quod non vult. Aug. c. Adim. c. 26. Respondemus Manichæis, non esse malum ex Deo, neque coæternum Deo; sed malum ortum esse ex libera voluntate naturæ rationalis, quæ bene a bono condita est; sed bonitas ejus non est æqualis bonitati Conditoris ejus; quoniam non natura sed opus ejus est; ideoque habuit peccandi possibilitatem, non tamen necessitatem. Nec possibilitatem autem haberet, si Dei natura esset, qui peccare nec vult posse, nec potest velle.—Sed hoc audito Manichæus adhuc pergit, ‘si ex libera voluntate naturæ rationalis est malum, unde sunt ista tot mala, cum quibus nasci videmus, qui nondum libertate voluntatis utuntur’?—Hic nos respondemus, etiam ista mala, ex voluntate humanæ naturæ originem ducere, qua granditer peccante, vitiata et cum stirpe damnata est. Unde naturæ hujus tam multa naturalia bona veniunt de Dei opificio, mala de judicio; quæ mala nullo modo esse naturas vel substantias non vident Manichæi; verum ideo dici naturalia, quia cum eis homines, vitiata originis tanquam radice, nascuntur. Op. Imp. c. Julian. vi. 5.

ulla anima unquam potuit, poteritve cogitare aliquid quod sit te melius, qui summum et optimum bonum es. Cum autem verissime atque certissime incorruptibile corruptibili præponatur, sicut ego jam præponebam; poteram jam cogitatione aliquid attingere quod esset melius Deo meo, nisi tu esses incorruptibilis. Ubi igitur videbam incorruptibile corruptibili esse præferendum, ibi te quærere debebam, atque inde advertere ubi* sit malum, id est, unde sit ipsa corruptio, qua violari substantia tua nullo modo potest. Nullo enim prorsus modo violat corruptio Deum nostrum; nulla voluntate, nulla necessitate, nullo improviso casu; quoniam ipse est Deus, et quod sibi vult bonum est, et ipse est idem bonum: corrumpi autem non est bonum. Nec cogeris invitus ad aliquid, quia voluntas tua non est major quam potentia tua. Esset autem major, si te ipso tu ipse major esses: voluntas enim et potentia Dei, Deus ipse est. Et quid improvisum tibi qui nosti omnia, et nulla natura est, nisi quia nosti eam? Et utquid multa dicimus, cur non sit corruptibilis substantia quæ Deus est, quando si hoc esset, non esset Deus?

V. Quærit iterum unde malum, et quæ radix ejus.

7. Et quærebam unde malum, et male quærebam; et in ipsa inquisitione mea non videbam malum. Et constituebam in conspectu spiritus mei universam creaturam, quidquid in ea cernere possumus; sicuti est terra, et mare, et aer, et sidera, et arbores, et alia* mortalia; et quidquid in ea non videmus, sicut firmamentum cœli, insuper et omnes Angelos et cuncta spiritualia ejus; sed etiam ipsa, quasi corpora essent, locis et locis ordinavit imaginatio mea: et feci unam massam grandem distinctam generibus corporum creaturam tuam*; sive quæ re vera corpora erant, sive quæ ipse pro spiritibus finxeram: et eam feci grandem, non quantum erat, quod scire non poteram; sed quantum libuit, undiqueversum sane finitam. Te autem, Domine, ex omni parte ambientem et penetrantem eam, sed usquequaque infinitum: tanquam si mare esset ubique, et undique per immensa infinitum solum mare, et haberet intra se spongiam quamlibet magnam, sed finitam tamen; plena esset utique spongia illa ex omni sua parte ex immenso mari: sic creaturam tuam finitam, te infinito plenam putabam, et dicebam: Ecce Deus, et ecce quæ creavit Deus, et bonus Deus, atque his validissime longissimeque præstantior; sed tamen bonus bona creavit, et ecce quomodo

ambit atque implet ea. Ubi ergo malum, et unde, et qua huc irrepsit? Quæ radix ejus, et quod semen ejus? An omnino non est? Cur ergo timemus et cavemus quod non est? Aut si inaniter timemus, certe vel timor ipse malum est, quo incassum stimulatur et excruciatur cor: et tanto gravius malum, quanto non est quod timeamus, et timemus. Idcirco aut est malum quod timemus, aut hoc malum est quia timemus. Unde est igitur, quoniam Deus fecit hæc omnia, bonus bona? Majus quidem et summum bonum minora fecit bona, sed tamen et creans et creata bona sunt omnia. Unde est malum? An unde fecit ea*, materies aliqua mala erat, et formavit atque ordinavit eam, sed reliquit aliquid in illa, quod in bonum non converteret? Cur et hoc? An impotens erat totum vertere et commutare, ut nihil mali remaneret, cum sit omnipotens? Postremo, cur inde aliquid facere voluit, ac non potius eadem omnipotentia fecit ut nulla esset omnino? Aut vero existere poterat contra ejus voluntatem? Aut si æterna erat, cur tam diu per infinita retro spatia temporum, sic eam sivit esse, ac tanto post placuit aliquid ex ea facere? Aut jam si subito aliquid voluit agere, hoc potius ageret omnipotens, ut illa non esset, atque ipse solus esset totum, verum et summum et infinitum bonum. Aut si non erat bene ut non aliquid boni etiam fabricaretur*, et conderet qui bonus erat; illa sublata et ad nihilum redacta materia quæ mala erat, bonam ipse institueret unde omnia crearet. Non enim esset omnipotens, si condere non posset aliquid boni, nisi ea, quam non ipse condiderat, adjuvaretur materia. Talia volvebam pectore misero, ingravidato curis mordacissimis de timore mortis, et non inventa veritate: stabiliter tamen hærebat in corde meo, in catholica Ecclesia fides Christi tui Domini et Salvatoris nostri; in multis quidem adhuc informis, et præter doctrinæ normam fluitans*, sed tamen non eam relinquebat animus, imo in dies magis magisque imbibebat.

VI. Mathematicorum divinationes rejicit.

8. Jam etiam mathematicorum fallaces divinationes, et impia deliramenta rejeceram. Confiteantur etiam hinc tibi de intimis visceribus animæ meæ miserationes tuæ, Deus meus. Tu enim, tu omnino; nam quis alius a morte omnis erroris revocat nos, nisi vita quæ mori nescit, et sapientia mentes indigentes illuminans, nullo indigens lumine, qua mundus administratur usque ad arborum volatica folia? tu

procurasti pervicaciæ meæ, qua obluctatus sum Vindiciano acuto seni, et Nebridio adolescenti mirabilis animæ: illi vehementer affirmanti, huic cum dubitatione quidem aliqua, sed tamen crebro dicenti, non esse illam * artem futura prævidendi; conjecturas autem hominum habere sæpe vim sortis, et multa dicendo dici pleraque ventura, nescientibus eis qui dicerent, sed in ea non tacendo incurrentibus: procurasti ergo tu hominem amicum, non quidem segnem consultorem mathematicorum, nec eas litteras bene callentem; sed, ut dixi, consultorem curiosum, et tamen scientem aliquid quod a patre suo se audisse dicebat, quod * quantum valeret ad illius artis opinionem evertendam ignorabat. Is ergo vir nomine Firminus, liberaliter institutus et excultus eloquio, cum me tanquam charissimum, de quibusdam suis rebus, in quas sæcularis spes ejus intumuerat, consuleret quid mihi secundum suas, quas constellationes appellant, videretur; ego autem, qui jam de hac re in Nebridii sententiam flecti cœperam, non quidem abnuerem conjicere ac dicere quod nutanti occurrebat; sed tamen subjicerem, prope jam esse mihi persuasum ridicula illa esse et inania: tum ille mihi narravit patrem suum fuisse librorum talium curiosissimum, et habuisse amicum æque illa simulque sectantem; qui pari studio et collatione flatabant in eas nugas ignem cordis sui *, ita ut mutorum quoque animalium, si qua domi parerent, observarent momenta nascentium, atque ad ea cœli positionem notarent, unde illius quasi artis experimenta colligerent. Itaque dicebat audisse se a patre, quod cum eumdem Firminum * prægnans mater esset, etiam illius paterni amici famula quædam pariter utero grandescebat; quod latere non potuit dominum, qui etiam canum suarum partus examinatissima diligentia nosse curabat: atque ita factum esse ut cum iste conjugis, ille autem ancillæ dies et horas, minutioresque horarum articulos cautissima observatione numerarent, enixæ essent ambæ simul; ita ut easdem constellationes usque ad easdem minutias utrique nascenti facere cogerentur, iste filio, ille servulo. Nam cum mulieres parturire cœpissent, indicaverunt sibi ambo quid sua cujusque domo ageretur, et paraverunt quos ad se invicem mitterent, simul ut natum quod parturiebatur esset cuique ad nuntiatum; quod tamen ut continuo nuntiaretur, tanquam in regno suo facile effecerant. Atque ita, qui ab alterutro missi sunt, tam

ex paribus domorum intervallis sibi obviam factos esse dicebat, ut aliam positionem siderum, aliasque particulas momentorum, neuter eorum notare sineretur: et tamen Firminus amplo apud suos loco natus, dealbatiores vias sæculi cursitabat, augebatur divitiis, sublimabatur honoribus; servus autem ille, conditionis jugo nullatenus relaxato, dominis serviebat, ipso indicante qui noverat eum.

9. His itaque auditis et creditis, talis quippe narraverat, omnis illa reluctatio mea resoluta concidit: et primo Firminum ipsum conatus sum ab illa curiositate revocare, cum dicerem, constellationibus ejus inspectis, ut vera pronuntiarem*, debuisse me utique videre ibi parentes inter suos esse primarios, nobilem familiam propriæ civitatis, natales ingenuos, honestam educationem, liberalesque doctrinas. At si me ille servus ex eisdem constellationibus, quia et illius ipsæ essent, consuluisset, ut eidem quoque vera proferrem, debuisse me rursus ibi videre abjectissimam familiam, conditionem servilem, et cætera longe a prioribus aliena, longeque distantia. Unde autem fieret ut eadem inspiciens diversa dicerem, si vera dicerem; si autem eadem dicerem, falsa dicerem: inde certissime colligi*, ea quæ vera, consideratis constellationibus, dicerentur, non arte dici, sed sorte; quæ autem falsa, non artis imperitia, sed sortis mendacio.

10. Hinc autem accepto aditu*, ipse mecum talia ruminando, ne quis eorumdem delirorum qui talem quæstum sequerentur, quos jam jamque invadere, atque irrisos refellere cupiebam, mihi ita resisteret, quasi aut Firminus mihi, aut illi pater falsa narraverit; intendi considerationem in eos qui gemini nascuntur: quorum plerique ita post invicem funduntur ex utero, ut parvum ipsum temporis intervallum, quantamlibet vim in rerum natura habere contendant, colligi tamen humana observatione non possit, litterisque omnino signari non valeat, quas mathematicus inspecturus est, ut vera pronuntiet. Et non erunt vera, quia easdem litteras inspiciens, eadem debuit dicere de Esau et de Jacob; sed non eadem utrique acciderunt. Falsa ergo diceret: aut si vera diceret, non eadem diceret, at eadem* inspiceret. Non ergo arte, sed sorte vera diceret. Tu enim, Domine, justissime moderator universitatis, consulentibus consultisque nescientibus occulto instinctu agis, ut dum quisque consulit, hoc audiat

quod eum oportet audire occultis meritis animarum, ex abysso justi judicii tui, cui non dicat homo: Quid est hoc? aut quid hoc? Non dicat, non dicat; homo est enim.

11. Jam itaque me, adjutor meus, illis vinculis solveras, et quærebam unde malum, et non erat exitus. Sed non sinebas me ullis fluctibus cogitationis auferri ab ea fide qua credebam et esse te, et esse incommutabilem substantiam tuam, et esse de hominibus curam et judicium tuum, et in Christo Filio tuo Domino nostro, atque* Scripturis sanctis quas Ecclesiæ tuæ catholicæ commendaret auctoritas, viam te posuisse salutis humanæ, ad eam vitam, quæ post hanc mortem futura est. His itaque salvis, atque inconcusse roboratis in animo meo, quærebam æstuans unde sit malum. Quæ illa tormenta parturientis cordis mei! qui gemitus, Deus meus! Et ibi erant aures tuæ, nesciente me. Et cum in silentio fortiter quærerem, magnæ voces erant ad misericordiam tuam, tacitæ contritiones animi mei. Tu sciebas quid patiebar, et nullus hominum. Quantum enim erat quod inde digerebatur per linguam meam in aures familiarissimorum meorum? Numquid totus tumultus animæ meæ, cui nec tempora, nec os meum sufficiebat, sonabat eis? Totum tamen ibat in auditum tuum, quod *rugiebam a gemitu cordis mei*, et *ante te erat desiderium meum, et lumen oculorum meorum non erat mecum.* Intus enim erat, ego autem foris. Nec in loco illud: at ego intendebam in ea quæ locis continentur, et non ibi inveniebam locum ad requiescendum; nec recipiebant* me ista ut dicerem, Sat est, et bene est; nec dimittebant redire, ubi mihi satis esset bene. Superior enim eram istis, te autem inferior; et tu gaudium verum mihi subdito tibi, et tu mihi subjeceras quæ infra me creasti. Et hoc erat rectum temperamentum[g], et media regio salutis meæ, ut manerem ad imaginem tuam, et tibi serviens dominarer corpori. Sed cum superbe contra te surgerem, *et currerem adversus Dominum in cervice crassa scuti mei*, etiam ista infima supra me facta sunt, et premebant, et nusquam erat laxamentum et respira-

VII. Misere torquetur inquirens unde sit malum.

Ps. 37, 9—11.

Job 15, 26.

[g] Se ipsam ergo cogitans anima, secundum naturam suam ordinari appetat; sub eo scilicet cui subdenda est, supra ea quibus præponenda est: sub illo a quo regi debet, supra ea quæ regere debet. Aug. de Trin. l. x. c. 5. Sic enim ordinata est, naturarum ordine non locorum, ut supra illam non sit nisi ille. Idem, ibid. l. xiv. c. 14. Expedit inferius subjici superiori, ut et ille qui sibi subjici vult quod est inferius se, subjiciatur superiori suo. Aug. in Ps. 143. Vid. sup. ad i. 13.

mentum. Ipsa occurrebant undique acervatim et conglobatim cernenti; cogitanti autem imagines corporum, ipsæ opponebantur redeunti, quasi diceretur: Quo is, indigne et sordide? Et hæc de vulnere meo creverant, quia *humiliasti tanquam vulneratum, superbum;* et tumore meo separabar abs te[h], et nimis inflata facies claudebat oculos meos.

Ps. 88, 11.

VIII. Quomodo divina misericordia subvenerit Augustino.

12. Tu vero, Domine, in æternum manes, et non in æternum irasceris nobis: quoniam miseratus es terram et cinerem, et placuit in conspectu tuo reformare deformia mea; et stimulis internis agitabas me, ut impatiens essem, donec mihi per interiorem aspectum certus esses. Et residebat tumor meus ex occulta manu medicinæ tuæ, aciesque conturbata et contenebrata mentis meæ, acri collyrio salubrium dolorum meorum de die in diem sanabatur.

IX. In Platonicorum libris Verbi æterni divinitatem, non incarnati humilitatem invenit.

1 Pet. 5, 5. Jac. 2, 6. Joh. 1, 1—5.

13. Et primo volens ostendere mihi quam *resistas superbis, humilibus autem des gratiam*, et quanta misericordia tua demonstrata sit hominibus via humilitatis, quod Verbum tuum caro factum est, et habitavit inter homines; procurasti mihi per quemdam hominem immanissimo typho turgidum, quosdam Platonicorum[i] libros ex Græca lingua in Latinam versos: et ibi legi, non quidem his verbis, sed hoc idem omnino multis et multiplicibus suaderi rationibus, quod *in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum; omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil: quod factum est in ipso, vita erat, et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt.* Et quia hominis anima quamvis *testimonium perhibeat de lumine, non est* tamen ipsa *lumen*[k]; sed tamen Verbum Deus *est lumen*

h Superbia enim avertit a sapientia:—unde autem hæc aversio, nisi dum ille cui bonum est Deus, sibi ipse vult esse bonum suum, sicuti sibi est Deus? Aug. de lib. Arb. l. iii. c. 24.

i Lectis Platonis paucissimis libris, cujus te esse studiosissimum accepi, collataque cum eis, quantum potui, etiam illorum auctoritate, qui divina mysteria tradiderunt, sic exarsi, ut omnes illas vellem ancoras rumpere, nisi me nonnullorum hominum existimatio commoveret. Aug. de Vita Beata, §. 4.

k Viderunt philosophi, suisque litteris multis modis copiosissime mandaverunt, hinc illos, unde et nos, fieri beatos, objecto quodam lumine intelligibili, quod Deus est illis, et aliud est quam illi, a quo illustrantur, ut clareant, atque ejus participatione perfecti beatique subsistant. Sæpe multumque Plotinus asserit sensum Platonis explanans, ne illam quidem, quam credunt esse, universitatis animam, aliunde beatam esse quam nostram: idque esse lumen quod ipsa non est, sed a quo creata est, et quo intelligibiliter illuminante intelligibiliter lucet. . . . . Dicit ergo ille magnus Platonicus, animam rationalem, (sive potius intellectualis dicenda sit, ex quo genere etiam immortalium beatorumque animas esse intelligit, quos in cœlestibus sedibus habitare non

verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc
mundum. Et quia *in hoc mundo erat, et mundus per eum* Ver. 9
factus est, et mundus eum non cognovit. Quia vero *in propria* —12.
sua venit, et sui eum non receperunt; quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, credentibus in nomine ejus; non ibi legi.

14. Item legi ibi quia Verbum Deus, *non ex carne, non ex* Ver. 13.
sanguine, non ex voluntate viri, neque ex voluntate carnis,
sed ex Deo natus est[k]. Sed quia *Verbum caro factum est, et* Ver. 14.
habitavit in nobis; non ibi legi. Indagavi quippe in illis litteris varie dictum, et multis modis, quod sit Filius *in forma Patris, non rapinam arbitratus esse æqualis Deo,* quia naturaliter idipsum est. Sed quia *semetipsum exinanivit formam* Phil. 2,
servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu 6—11.
inventus ut homo; humiliavit se factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis: propter quod et Deus illum exaltavit a mortuis, et donavit ei nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium et infernorum; et omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus in gloria est Dei Patris; non habent illi libri. Quod enim ante omnia tempora, et supra omnia tempora incommutabiliter manet unigenitus Filius tuus coæternus tibi, et quia
de plenitudine ejus accipiunt animæ ut beatæ sint, et quia par- Joh. 1,
ticipatione manentis in se sapientiæ renovantur ut sapientes 16.
sint; est ibi. Quod autem *secundum tempus pro impiis mortuus* Rom. 5,
est; et *Filio tuo unico non pepercisti, sed pro omnibus nobis* 6.
tradidisti eum; non est ibi. *Abscondisti enim hæc a sapi-* Rom. 8, 32.
entibus, et revelasti ea parvulis; ut *venirent ad eum labo-* Mat. 11,
rantes et onerati, et reficeret eos: *quoniam mitis est et* 25. 28. 29.
humilis corde, et *dirigit mites in judicio, et docet mansuetos* Ps. 24,
vias suas, videns humilitatem nostram, et laborem nostrum, et 9. 18.

dubitat,) non habere supra se naturam, nisi Dei, qui fabricatus est mundum, a quo et ipsa facta est: nec aliunde illis supernis præberi vitam beatam, et lumen intelligentiæ veritatis, quam unde præbetur et nobis; consonans Evangelio, ubi legitur, Fuit homo, &c. In qua differentia satis ostenditur, animam rationalem vel intellectualem, qualis erat in Johanne, sibi lumen esse non posse, sed alterius veri luminis participatione lucere. Hoc et ipse Johannes fatetur, ubi ei perhibens testimonium dicit, "Nos omnes de plenitudine ejus accepimus." De Civ. Dei, l. x. c. 2.

[k] Ita legerunt, ut notum est, Irenæus, l. iii. c. 18, 21. (3tio vero loco, l. v. c. 2. de fidelium regeneratione verba intelligit) Tertull. de Carne Christi, c. 19 et 24. Ambros. præf. in Ps. 37; sed lectio, hodie ab omnibus recepta, exstat apud August. alias, et Ambros. sicut et apud cæteros Patres. Vid. Sabat. ad loc.

dimittens omnia peccata nostra. Qui autem cothurno tan-
Mat. 11, 29. quam doctrinæ sublimioris elati non audiunt dicentem, *Discite a me quia mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem*
Rom. 1, 21. 22. *animabus vestris:* etsi *cognoscunt Deum, non sicut Dominum glorificant aut gratias agunt; sed evanescunt in cogitationibus suis, et obscuratur insipiens cor eorum; dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt.*

Ver. 23. 15. Et ideo legebam ibi *immutatam* etiam *gloriam incorruptionis tuæ in idola et varia simulacra, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum,*
Gen. 25, 33. 34. *et serpentum;* videlicet Ægyptium cibum[l] quo Esau perdidit primogenita sua: quoniam caput quadrupedis pro te hono-
Act. 7, 39. ravit populus primogenitus, *conversus corde in Ægyptum,* et
Ex. 32, 1—6. et Ps. 105, 19. 20. curvans imaginem tuam, animam suam ante *imaginem vituli manducantis fœnum.* Inveni hæc ibi, et non manducavi. Placuit enim tibi, Domine, auferre opprobrium diminutionis
Rom. 9, 13. ab Jacob, ut *major serviret minori;* et vocasti Gentes in hæreditatem tuam. Et ego ad te veneram ex Gentibus, et intendi in aurum quod ab Ægypto voluisti[m] ut auferret
Ex. 3, 22; et 11, 2. populus tuus, quoniam tuum erat, ubicumque erat. Et dixisti

[l] Lenticulam invenimus cibum esse Ægyptiorum, nam ibi abundat in Ægypto; unde magnificatur lenticula Alexandrina, et venit usque ad terras nostras, quasi hic non nascatur lenticula. Ergo Esau desiderando cibum Ægyptium, perdidit primatum. Sic et populus Judæorum de quo dictum est, *Conversi sunt corde in Ægyptum,* lenticulam quodammodo desideraverunt, et primatum perdiderunt. Aug. in Ps. 46. n. 6. [ed. Ben.]

[m] Quisquis bonus verusque Christianus est, Domini sui esse intelligat, ubicumque invenerit, veritatem. Aug. de Doctr. Christ. l. ii. c. 18. Philosophi autem qui vocantur, si qua forte vera et fidei nostræ accommodata dixerunt, maxime Platonici, non solum formidanda non sunt, sed ab eis etiam tamquam injustis possessoribus in usum nostrum vindicanda. Sicut enim Ægyptii non solum idola habebant et onera gravia quæ populus Israël detestaretur et fugeret, sed etiam vasa atque ornamenta de auro et argento, et vestem, quæ ille populus exiens de Ægypto, sibi potius tamquam ad usum meliorem clanculo vindicavit, non auctoritate propria, sed præcepto Dei, ipsis Ægyptiis nescienter commodantibus ea, quibus non bene utebantur: sic doctrinæ omnes gentilium non solum simulata et superstitiosa figmenta gravesque sarcinas supervacanei laboris habent, quæ unusquisque nostrûm, duce Christo de societate gentilium exiens, debet abominari atque devitare, sed etiam liberales disciplinas usui veritatis aptiores, et quædam morum præcepta utilissima continent, deque ipso uno Deo colendo nonnulla vera inveniuntur apud eos, quod eorum tamquam aurum et argentum, quod non ipsi instituerunt, sed de quibusdam quasi metallis divinæ providentiæ, quæ ubique infusa est, eruerunt, et quo perverse atque injuriose ad obsequia dæmonum abutuntur, cum ab eorum misera societate sese anima separat, debet ab eis auferre Christianus ad usum justum prædicandi Evangelii. . . . Nam quid aliud fecerunt multi boni fideles nostri? Nonne adspicimus quanto auro et argento et veste suffarcinatus exierit de Ægypto Cyprianus doctor suavissimus et martyr beatissimus? quanto Lactantius; quanto Victorinus, Optatus, Hilarius, ut de vivis taceam; quanto innumerabiles Græci? Quod prior ipse fidelissimus Dei famulus Moïses fecerat, de quo scriptum est, quod "eruditus fuerit omni sapientiâ Ægyptiorum." Ib. c. 40.

Atheniensibus per Apostolum tuum, quod *in te vivimus et movemur et sumus; sicut et quidam secundum eos dixerunt:* Act. 17, 28. et utique inde erant illi libri. Et non attendi in idola Ægyptiorum, quibus de auro tuo ministrabant, qui *transmutaverunt* Rom. 1, 25. *veritatem Dei in mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius quam Creatori.*

X. Clarius innotescunt jam Augustino divina.

16. Et inde admonitus redire ad memetipsum, intravi in intima mea, duce te; et potui, quoniam factus es adjutor meus. Intravi, et vidi qualicumque oculo animæ meæ, supra eundem oculum animæ meæ, supra mentem meam, lucem* incommutabilem; non hanc vulgarem et conspicuam omni carni[n]; nec quasi ex eodem genere grandior erat, tanquam si ista multo multoque clarius claresceret, totumque occuparet magnitudine. Non hoc illa erat; sed aliud, aliud valde ab istis omnibus. Nec ita erat supra mentem meam sicut oleum super aquam, nec sicut cœlum super terram; sed superior, quia ipsa fecit me, et ego inferior, quia factus sum ab ea. Qui novit veritatem, novit eam; et qui novit eam, novit æternitatem. Charitas novit eam. O æterna veritas, et vera charitas, et chara æternitas[o]! tu es Deus meus; tibi suspiro die ac nocte. Et cum te primum cognovi, tu assumpsisti me, ut viderem esse quod viderem, et nondum me esse qui viderem. Et reverberasti infirmitatem aspectus mei, radians in me vehementer, et contremui amore et horrore; et inveni longe me esse a te in regione dissimilitudinis[p], tanquam audirem vocem tuam de excelso: Cibus sum grandium; cresce, et manducabis me. Nec tu me in te mutabis, sicut cibum carnis tuæ; sed tu mutaberis in me. Et cognovi quoniam *pro iniquitate erudisti hominem, et tabescere fecisti sicut* Ps. 38, 12. *araneam animam* meam; et dixi: Numquid nihil est veritas, quoniam neque per finita, neque per infinita locorum spatia diffusa est? Et clamasti de longinquo: Imo vero, *Ego sum* Ex. 3, 14.

[n] Deus lux est, non quomodo oculi isti vident, sed quomodo videt cor cum audis, "Veritas est." Aug. de Trin. l. viii. c. 2. vid. sup. p. 47. not. e. ad iv. §. 3.

[o] Ad nostri sumus creatoris imaginem creati, cujus est vera æternitas, æterna veritas, æterna et vera charitas; ESTQUE IPSE ÆTERNA ET VERA ET CHARA TRINITAS, neque confusa, neque separata. Aug. de Civ. Dei, i. 28. Omnino enim Dei essentia, qua est, nihil mutabile habet, nec in æternitate, nec in veritate, nec in voluntate: quia æterna ibi est veritas, æterna caritas; et vera ibi est caritas, vera æternitas; et cara ibi est æternitas, cara veritas. Aug. de Trin. iv. procem.

[p] Dissimilis factus, longe recessisti; similis factus, proxime accedis. Aug. in Præloq. Serm. ad Psal. 99.

qui sum. Et audivi sicut auditur in corde, et non erat prorsus unde dubitarem; faciliusque dubitarem vivere me, quam
Rom. 1, 20. non esse veritatem, *quæ per ea quæ facta sunt, intellecta conspicitur**.

XI. Quomodo creaturæ sunt, et non sunt.

17. Et inspexi cætera infra te, et vidi nec omnino esse, nec omnino non esse: esse quidem, quoniam abs te sunt; non esse autem, quoniam id quod es non sunt. Id enim vere est, quod incommutabiliter[q] manet. *Mihi autem adhærere Deo bonum est;* quia si non manebo in illo, nec in me potero. Ille autem *in se manens innovat omnia.* Et *Deus meus es, quoniam bonorum meorum non eges.*

Ps. 72, 28. Sap. 7, 27. Ps. 15, 2.

XII. Omnia bona, quæcumque sunt.

18. Et manifestatum est mihi quoniam bona sunt quæ corrumpuntur, quæ neque si summa bona essent, neque nisi bona essent, corrumpi possent: quia si summa bona essent, incorruptibilia essent; si autem nulla bona essent, quid in eis corrumperetur non esset. Nocet enim corruptio; et nisi bonum minueret, non noceret. Aut igitur nihil nocet corruptio, quod fieri non potest: aut, quod certissimum est, omnia quæ corrumpuntur, privantur bono. Si autem omni bono privabuntur, omnino non erunt. Si enim erunt, et corrumpi jam non poterunt, meliora erunt, quia incorruptibiliter permanebunt. Et quid monstruosius quam ea dicere omni bono amisso facta meliora? Ergo si omni bono privabuntur, omnino nulla erunt: ergo quamdiu sunt, bona sunt: ergo quæcumque sunt, bona sunt. Malumque illud quod quærebam unde esset, non est substantia; quia si substantia esset, bonum esset. Aut enim esset incorruptibilis substantia, magnum utique bonum: aut substantia corruptibilis esset, quæ nisi bona esset, corrumpi non posset. Itaque vidi et manifestatum est mihi quia omnia bona tu fecisti, et prorsus nullæ substantiæ sunt quas tu non fecisti. Et quoniam non æqualia omnia fecisti, ideo sunt omnia[r]; quia singula bona

[q] Hoc enim maxime esse dicendum est quod semper eodem modo sese habet; quod omnimodo sui simile est; quod nulla ex parte corrumpi ac mutari potest; quod non subjacet tempori; quod aliter nunc se habere quam habebat antea non potest. Id enim est quod esse verissime dicitur. Aug. de Morib. Manich. c. 1. Magnifice igitur et divine Deus noster famulo suo dixit; Ego sum qui sum; et dices filiis Israel, QUI EST misit me ad vos; vere enim ipse est, quia incommutabilis est; omnis enim mutatio facit non esse quod erat. Vere ergo ille est qui incommutabilis est. Aug. de Nat. boni, c. 19.

[r] Cum omnino natura nulla sit malum, nomenque hoc non sit nisi privationis boni: sed a terrenis usque ad cœlestia, et ab invisibilibus usque ad visibilia, sunt aliis bonis alia meliora; ad hoc inæqualia, ut essent omnia. Aug. de Civ. Dei, l. ii. c. 22.

sunt, et simul omnia valde bona: quoniam *fecit Deus noster* Gen. 1. et Eccli. 39, 21.
omnia bona valde.

19. Et tibi omnino non est malum, non solum tibi, sed nec XIII. Omnia condita laudant Deum.
universæ creaturæ tuæ; quia extra* non est aliquid quod irrumpat, et corrumpat ordinem quem imposuisti ei. In partibus autem ejus quædam, quibusdam quia non conveniunt, mala putantur: et eadem ipsa conveniunt aliis[a], et bona sunt, et in semetipsis bona sunt. Et omnia hæc quæ sibimet invicem non conveniunt, conveniunt inferiori parti rerum, quam terram dicimus, habentem cœlum suum nubilosum atque ventosum congruum sibi. Et absit jam ut dicerem, Non essent ista*! quia etsi sola ista cernerem, desiderarem quidem meliora, sed jam etiam de solis istis laudare te deberem; quoniam laudandum te ostendunt *de terra dracones et omnes abyssi, ignis,* Ps. 148, 1—12.
grando, nix, glacies, spiritus tempestatis, quæ faciunt verbum tuum, montes et omnes colles, ligna fructifera et omnes cedri; bestiæ et omnia pecora, reptilia et volatilia pennata; reges terræ et omnes populi, principes et omnes judices terræ; juvenes et virgines, seniores cum junioribus laudant nomen tuum. Cum vero etiam *de cœlis te laudent, laudent te,* Deus noster, *in excelsis omnes Angeli tui, omnes Virtutes tuæ, sol et luna, omnes stellæ et lumen, cœli cœlorum et aquæ quæ super cœlos sunt, laudent nomen tuum:* non jam desiderabam meliora, quia omnia cogitabam; et meliora quidem superiora quam inferiora, sed meliora omnia quam sola superiora, judicio saniore pendebam.

20. Non est sanitas eis quibus displicet aliquid creaturæ XVI. Sanæ mentis homini nihil displicet inter creaturas Dei.
tuæ; sicut mihi non erat, cum displicerent multa quæ fecisti. Et quia non audebat anima mea ut ei displiceret Deus meus, nolebat esse tuum quidquid ei displicebat. Et inde ierat in opinionem duarum substantiarum, et non requiescebat, et aliena loquebatur. Et inde rediens fecerat sibi Deum per infinita spatia locorum omnium, et eum putaverat esse te; et eum collocaverat in corde suo, et facta erat rursus templum idoli sui abominandum tibi. Sed posteaquam fovisti caput nescientis, et clausisti *oculos meos ne viderent vanitatem;* Ps. 118, 37.
cessavi de me paululum, et consopita est insania mea: et evigilavi in te, et vidi te infinitum aliter; et visus iste non a carne trahebatur.

[a] Vid. sup. l. v. c. 1. et not. ibid.

XV. Quomodo veritas et falsitas in creaturis.

21. Et respexi alia, et vidi tibi debere quia sunt, et in te cuncta finita: sed aliter, non quasi in loco, sed quia tu es omnitenens manu veritate; et omnia vera sunt, inquantum sunt; nec quidquam est falsitas, nisi cum putatur esse quod non est. Et vidi quia non solum locis sua quæque suis conveniunt, sed etiam temporibus: et quia tu, qui solus æternus es, non post innumerabilia spatia temporum cœpisti operari; quia omnia spatia temporum, et quæ præterierunt et quæ præteribunt, nec abirent nec venirent, nisi te operante et manente[s].

XVI. Omnia bona, licet quibusdam non apta.

22. Et sensi expertus non esse mirum, quod palato non sano pœna est panis, qui sano suavis est; et oculis ægris odiosa lux, quæ puris amabilis. Et justitia tua displicet iniquis; nedum vipera et vermiculus, quæ bona creasti, apta inferioribus creaturæ tuæ partibus: quibus et ipsi iniqui apti sunt, quanto dissimiliores sunt tibi; apti autem superioribus, quanto similiores fiunt tibi. Et quæsivi quid esset iniquitas, et non inveni substantiam: sed a summa substantia, te Deo, detortæ in infima* voluntatis perversitatem, *projicientis intima sua*[t], et tumescentis foras.

Eccli. 10, 10.

XVII. Quæ retardent a cognitione divinorum.

23. Et mirabar quod jam te amabam, non pro te phantasma. Et non instabam* frui Deo meo, sed rapiebar ad te decore tuo, moxque diripiebar abs te pondere meo, et ruebam in ista cum gemitu: et pondus hoc, consuetudo carnalis. Sed mecum erat memoria tui, neque ullo modo dubitabam esse cui cohærerem, sed nondum me esse qui cohærerem: *quoniam corpus quod corrumpitur, aggravat animam; et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem.* Eramque certissimus quod *invisibilia tua, a constitutione mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur; sempiterna quoque virtus et divinitas tua.* Quærens enim unde approbarem pulchritudinem corporum, sive cœlestium, sive terrestrium; et quid mihi præsto esset integre de mutabilibus judicanti, et dicenti, Hoc ita esse debet, illud non ita: hoc ergo quærens unde judicarem, cum ita judicarem, inveneram incommutabilem et veram veritatis æternitatem, supra mentem meam commutabilem. Atque ita gradatim a corporibus ad sentien-

Sap. 9, 15.

Rom. 1, 20.

[s] Vid. inf. l. xi. c. 13 et 20.

[t] Superbia intumescere, hoc illi est in extima progredi;—progredi autem in extima, quid est aliud quam intima projicere, id est, longe a se facere Deum, non locorum spatio, sed mentis affectu? Aug. l. vi. de Musica, c. 13.

tem per corpus animam; atque inde ad ejus interiorem vim, cui sensus corporis exteriora nuntiaret, quousque possunt bestiæ: atque inde rursus ad ratiocinantem potentiam ad quam refertur judicandum quod sumitur a sensibus corporis. Quæ se quoque in me comperiens mutabilem, erexit se ad intelligentiam suam; et abduxit cogitationem a consuetudine, subtrahens se contradicentibus turbis phantasmatum[u], ut inveniret quo lumine aspergeretur[x], cum sine ulla dubitatione clamaret incommutabilem præferendum esse mutabili; unde nosset ipsum incommutabile, quod nisi aliquo modo nosset, nullo modo illud mutabili certa præponeret. Et pervenit* ad id quod est, in ictu trepidantis aspectus. Tunc vero *invisibilia tua, per ea quæ facta sunt, intellecta conspexi;* sed aciem figere non valui*: et repercussa infirmitate redditus solitis, non mecum ferebam nisi amantem memoriam, et quasi olfacta desiderantem quæ comedere nondum possem.

24. Et quærebam viam comparandi roboris quod esset idoneum ad fruendum te; nec inveniebam, donec amplecterer *mediatorem Dei et hominum, hominem Christum Jesum, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula,* vocantem et dicentem, *Ego sum via, et veritas, et vita;* et cibum, cui capiendo invalidus eram, miscentem carni; quoniam *Verbum caro factum est,* ut infantiæ nostræ lactesceret sapientia tua, per quam creasti omnia. Non enim tenebam Dominum meum Jesum, humilis humilem; nec cujus rei magistra esset ejus infirmitas noveram. Verbum enim tuum æterna veritas, superioribus creaturæ tuæ partibus supereminens, subditos[y] erigit ad seipsam: in inferioribus autem ædificavit sibi humilem domum de limo nostro, per quam subdendos deprimeret a seipsis, et ad se trajiceret, sanans tumorem, et nutriens amorem; ne

XVIII. Solus Christus via ad salutem. 1 Tim. 2, 5. Rom. 9, 5. Jo. 14, 6. Jo. 1, 14.

u Phantasmata nihil aliud sunt quam de specie corporis corporeo sensu adtracta figmenta; quæ memoriæ mandare ut accepta sunt, vel partiri, multiplicare, contrahere, distendere, ordinare, perturbare, vel quolibet modo figurare cogitando, facillimum est; sed cum verum quæritur, cavere et vitare difficile. Aug. de vera Relig. c. 10.

x Aliud [a se] est ipsum lumen quo illustratur anima, ut omnia, vel in se, vel in illo, veraciter intellecta conspiciat. Nam illud jam ipse Deus est; hæc autem creatura, quamvis rationalis et intellectualis, ad ejus imaginem facta; quæ cum conatur lumen illud intueri, palpitat infirmitate, et minus valet. Inde est tamen quidquid intelligit sicut valet. Cum ergo illuc rapitur, et a carnalibus subtracta sensibus, illi visioni expressius præsentatur, non spatiis localibus, sed modo quodam suo, etiam supra se videt illud, quo adjuta videt quidquid etiam in se intelligendo videt. Aug. de Gen. ad Lit. l. xii. c. 31.

y Ipse exaltat humiliter sequentes, quem descendere non piguit ad jacentes. Aug. de Sancta Virginitate, c. 32.

fiducia sui progrederentur longius, sed potius infirmarentur videntes ante pedes suos infirmam divinitatem ex participatione *tunicæ pelliceæ*[z] nostræ, et lassi prosternerentur in eam, illa autem surgens levaret eos.

Gen. 3, 21.

XIX. Quid senserit de Christi incarnatione.

25. Ego vero aliud putabam, tantumque sentiebam de Domino Christo meo, quantum de excellentis sapientiæ viro, cui nullus posset æquari; præsertim quia mirabiliter natus ex virgine, ad exemplum contemnendorum temporalium pro adipiscenda immortalitate, divina pro nobis cura tantam auctoritatem magisterii meruisse videbatur. Quid autem sacramenti haberet VERBUM CARO FACTUM, ne suspicari quidem poteram. Tantum cognoveram ex his quæ de illo scripta traderentur, quia manducavit et bibit, dormivit, ambulavit, exhilaratus est, contristatus est, sermocinatus est; non hæsisse carnem illam Verbo tuo, nisi cum anima et mente humana. Novit hoc omnis qui novit incommutabilitatem Verbi tui, quam ego jam noveram, quantum poteram; nec omnino quidquam inde dubitabam. Etenim nunc movere membra corporis per voluntatem, nunc non movere; nunc aliquo affectu affici, nunc non affici; nunc proferre per signa sapientes sententias, nunc esse in silentio: propria sunt mutabilitatis animæ et mentis. Quæ si falsa de illo scripta essent, etiam omnia periclitarentur mendacio, neque in illis Litteris ulla fidei salus generi humano remaneret. Quia itaque vera scripta sunt, totum hominem[a] in Christo agnoscebam; non corpus tantum hominis, aut cum corpore sine mente animum*, sed ipsum hominem: non persona Veritatis, sed magna quadam naturæ humanæ excellentia, et perfectiore participatione sapientiæ præferri cæteris arbitrabar. Alypius autem Deum carne indutum ita putabat credi a Catholicis, ut præter Deum et carnem, non esset in Christo anima; mentemque hominis non existimabat in eo prædicari. Et quoniam bene persuasum tenebat, ea quæ de illo memoriæ mandata sunt, sine

Jo. 1, 14.

[z] Pellis mortalitatem significat; propterea et illi duo homines primi, parentes nostri, auctores peccati generis humani—facti mortales dimissi sunt de paradiso; ut autem significaretur ipsa mortalitas eorum, induti sunt tunicis pelliceis;—pelles autem detrahi non solent, nisi animalibus mortuis; ergo pellium nomine mortalitas illa figurata est. Aug. Enarrat. in Ps. 103. S. 1. §. 8. illos, qui sibi succinctoria fecerant, de sua nuditate confusi, etiam tunicis induit, propterea quidem pelliceis, aut corruptilibus jam corporibus mors signaretur adjuncta. Op. Imp. c. Jul. iv. 37.

[a] Verbum, rationalis anima, et caro, hoc totum Christus. Aug. Serm. 253. c. 4.

vitali et rationali creatura non fieri, ad ipsum Christianam fidem pigrius movebatur. Sed postea hæreticorum Apollinaristarum[b] hunc errorem esse cognoscens, catholicæ fidei collætatus et contemperatus est. Ego autem aliquanto posterius didicisse me fateor, in eo quod *Verbum caro factum est*, quomodo catholica veritas a Photini[c] falsitate dirimatur. Improbatio quippe hæreticorum facit eminere quid Ecclesia tua sentiat, et quid habeat sana doctrina. *Oportuit enim et* 1 Cor. 11, 19.
hæreses esse, ut probati manifesti fierent inter infirmos.

XX. Ex Platonicis libris peritior, sed inflatior evaserat.

26. Sed tunc lectis Platonicorum illis libris, posteaquam inde admonitus quærere incorpoream veritatem, *invisibilia tua, per ea quæ facta sunt, intellecta conspexi;* et repulsus sensi quid per tenebras animæ meæ contemplari non sinerer, certus esse te, et infinitum esse, nec tamen per locos finitos infinitosve diffundi; et vere te esse qui semper idem ipse esses[d], ex nulla parte nulloque motu aliter aut aliter; cætera vero ex te esse omnia, hoc solo firmissimo documento, quia sunt: certus quidem in istis eram, nimis tamen infirmus ad fruendum te. Garriebam plane quasi peritus, et nisi in Christo Salvatore nostro viam tuam quærerem, non peritus, sed periturus essem. Jam enim cœperam velle videri sapiens, plenus pœna mea: et non flebam, insuper et *inflabar scientia.* 1 Cor. 8, 1.

[b] Fuit quædam hæresis, vel adhuc fortassis habentur reliquiæ, quorundam, qui dicti sunt Apollinaristæ. Aliqui ipsorum dixerunt hominem illum, quem suscepit Verbum, cum "Verbum caro factum est," non habuisse mentem humanam, (illud quod λογικὸν Græci dicunt, nos dicimus rationale, unde homo ratiocinatur, quod non habent cætera animalia) sed tantum animam sine intelligentia humana fuisse. Sed quid dicunt? Ipsum Verbum Dei hoc erat in illo homine pro mente. Exclusi sunt isti, respuit illos catholica fides, et hæresin fecerunt. Confirmatum est in catholica fide, hominem illum quem suscepit Sapientia Dei, nihil minus habuisse quam cæteri homines, quantum pertinet ad integritatem naturæ: quantum autem ad excellentiam personæ, aliud quam cæteri homines. Nam cæteri homines possunt dici participes Verbi Dei, habentes Verbum Dei: nullus autem eorum potest dici Verbum Dei, quod dictus est ille, cum dictum est, "Verbum caro factum est." (Aug. in Ps. 29. Enarr. 2. §. 2.) Sed cum secum ipsi cogitarent, fatendum esse, si ita est, ut unigenitus Dei Filius, Sapientia et Verbum Patris, per quod facta sunt omnia, belluam quamdam cum figura humani corporis suscepisse credatur, displicuerunt sibi, non tamen ad correctionem, ut redirent ad veritatis viam, totumque hominem a Sapientia Dei susceptum esse confiterentur, nulla diminutione naturæ: sed ampliore usi audaciâ, ipsam etiam animam totumque utile hominis alienantes ab eo, solam carnem humanam eum suscepisse dixerunt. (De 83 div. quæst. qu. 80.) Et illos respuit Ecclesia Catholica, et expellit eos ex ovibus, et a simplici et vera fide; et confirmatum est hominem illum mediatorem habuisse omnia hominis præter peccatum. Aug. in Ps. l. c.

[c] Photiniani principium Filio Dei ex utero virginis tribuunt, nec volunt credere quod et antea fuerit. Aug. Ep. 147. c. 7.

[d] Esse enim ad manendum refertur; itaque quod summe ac maxime esse dicitur, permanendo in se dicitur. Aug. de Mor. Manich. c. 6. Vid. sup. c. xi.

1 Cor. 3, 11. Ubi enim erat illa *ædificans* charitas a *fundamento* humilitatis, *quod est Christus Jesus?* Aut quando illi libri docerent me eam? In quos me propterea, priusquam Scripturas tuas considerarem, credo voluisti incurrere, ut imprimeretur memoriæ meæ quomodo ex eis affectus essem: et cum postea in Libris tuis mansuefactus essem, et curantibus digitis tuis contrectarentur vulnera mea; discernerem atque distinguerem quid interesset inter præsumptionem et confessionem; inter videntes quo eundum sit nec videntes qua, et viam[e] ducentem ad beatificam patriam, non tantum cernendam, sed et habitandam. Nam si primo sanctis tuis Litteris informatus essem, et in earum familiaritate obdulcuisses mihi, et postea in illa volumina incidissem; fortasse aut abripuissent me a solidamento pietatis, aut si in affectu quem salubrem imbiberam perstitissem, putarem etiam ex illis libris eum posse concipi, si eos solos quisquam didicisset.

XXI. Quid in sacris Libris invenerit, non inventum in Platonicis.

27. Itaque avidissime arripui venerabilem stilum Spiritus tui, et præ cæteris apostolum Paulum; et perierunt illæ quæstiones in quibus mihi aliquando visus est adversari sibi, et non congruere testimoniis Legis et Prophetarum textus sermonis ejus. Et apparuit mihi una facies eloquiorum castorum, et *exsultare cum tremore* didici. (Ps. 2, 11.) Et cœpi*, et inveni quidquid illac verum legeram, hac cum commendatione gratiæ tuæ[f] dici; ut qui videt, *non sic glorietur quasi non acceperit,* (1 Cor. 4, 7.) non solum id quod videt, sed etiam ut videat: (*quid enim habet quod non accepit?*) et ut te, qui es semper idem, non solum admoneatur ut videat, sed etiam sanetur ut teneat: et *qui de longinquo videre non potest,* viam tamen ambulet qua veniat, et videat, et teneat; quia etsi *condelectetur homo legi Dei secundum interiorem hominem,* (Rom. 7, 22. 23.) quid faciet de *alia lege in membris suis, repugnante legi mentis suæ, et se captivum ducente in lege peccati, quæ est in*

[e] Per hoc enim Mediator per quod et homo, per hoc et via. Quoniam si inter eum qui tendit, et illud quo tendit, via media est, spes est perveniendi; si autem desit, aut ignoretur qua eundum sit, quid prodest nosse quo eundum sit? Aug. de Civ. Dei, l. xi. c. 2. Quid enim prodest superbienti, et ob hoc erubescenti lignum [crucis] conscendere, de longinquo prospicere patriam transmarinam? Aut quid obest humili, de tanto intervallo non eam videre, in illo ligno ad eam venienti, quo dedignatur ille portari? Aug. de Trin. iv. 15.

[f] Altissimo quippe ac saluberrimo sacramento, universa facies, atque, ut ita dixerim, vultus sanctarum Scripturarum, bene intuentes id admonere invenitur, ut qui gloriatur in Domino glorietur. Aug. Enchirid. c. 98.

membris ejus? Quoniam justus es, Domine; nos autem Dan. 3,
peccavimus, *inique fecimus*, *impie gessimus*, et gravata est 27—32.
super nos manus tua, et juste *traditi sumus* antiquo peccatori
præposito mortis; quia persuasit voluntati nostræ similitu-
dinem voluntatis suæ, qua *in veritate tua non stetit. Quid* Joh. 8,
faciet miser homo? Quis eum liberabit de corpore mortis 44. Rom. 7,
hujus, nisi *gratia tua per Jesum Christum Dominum nos-* 24. 25.
trum, quem genuisti coæternum, et *creasti in principio* Prov. 8,
viarum tuarum, in quo princeps hujus mundi non invenit 22. Joh. 14,
quidquam morte dignum, et occidit eum; et *evacuatum est* 30.
chirographum quod erat contrarium nobis? Hoc illæ litteræ Col. 2,
non habent. Non habent illæ paginæ vultum pietatis hujus, 14.
lacrymas confessionis, *sacrificium tuum, spiritum contribu-* Ps. 50,
latum, cor contritum et humiliatum, populi salutem, *sponsam* 19. Apoc.
civitatem, arrham Spiritus sancti, poculum pretii nostri. 21, 2.
Nemo ibi cantat: *Nonne Deo subdita erit anima mea? Ab* 2 Cor. 5,
ipso enim salutare meum. Etenim ipse est Deus meus et salu- 5. Ps. 61,
taris meus; susceptor meus, non movebor amplius. Nemo 2. 3.
ibi audit vocantem: *Venite ad me, omnes qui laboratis.* Dedig- Mat. 11,
nantur ab eo *discere quoniam mitis est et humilis corde.* 28. 29. 25.
Abscondisti enim hæc a sapientibus et prudentibus, et reve-
lasti ea parvulis. Et aliud est de silvestri cacumine videre Deut.
patriam pacis, et iter ad eam non invenire, et frustra conari 32, 49.
per invia, circum obsidentibus et insidiantibus fugitivis de-
sertoribus, cum principe suo *leone et dracone:* et aliud tenere Ps. 90,
viam illuc ducentem, curia* cœlestis Imperatoris munitam, 13.
ubi non latrocinantur qui cœlestem militiam deseruerunt;
vitant enim eam sicut supplicium. Hæc mihi inviscerabantur
miris modis, cum *minimum Apostolorum* tuorum legerem[g], et 1 Cor.
consideraveram opera tua, et expaveram. 15, 9.

[g] Ad hanc vitæ suæ partem, ut videtur, respicit Aug. ad Romanianum scribens (c. Acad. ii. §. 5.) simul tamen conversionem subindicat, cui hæc viam sensim muniebant, quæque a lectione ejusdem Apostoli profecta est; quam tamen pro amici indole, adhuc Manichæismi tenebris obvoluti, obscurius tangit. "Quoniam nondum aderat ea flamma, quæ summa nos arreptura erat, illam qua lenta æstuabamus, arbitrabamur vel esse maximam. Cum ecce tibi libri quidam pleni—ubi illi flammulæ instillarunt pretiosissimi unguenti guttas paucissimas, incredibile, Romaniane, incredibile, et ultra quam de me fortasse et tu credis, (quid amplius dicam?) etiam mihi ipsi de meipso incredibile incendium concitârunt. Quis me tunc honor, quæ hominum pompa, quæ inanis famæ cupiditas, quod denique hujus mortalis vitæ fomentum atque retinaculum commovebat? Prorsus totus in me cursim redibam. Respexi tantum, confiteor, quasi de itinere in illam religionem, quæ pueris nobis insita est, et medullitus implicata:

verum autem ipsa me ad se nescientem rapiebat. Itaque titubans, properans, hæsitans, arripio apostolum Paulum: Neque enim vere isti, inquam, tanta potuissent, vixissentque ita ut eos vixisse manifestum est, si eorum litteræ atque rationes huic tanto bono adversarentur. Perlegi totum intentissime atque cautissime. Tunc vero quantulocunque jam lumine asperso, tanta se mihi philosophiæ facies aperuit, ut non dicam tibi, qui ejus incognitæ fame semper arsisti, sed si ipsi adversario tuo—eam demonstrare potuissem—quicquid eum acriter commovet in quascunque delicias abjiciens et relinquens, ad hujus pulchritudinem—mirans, anhelans, æstuans advolaret."

LIBER OCTAVUS.

Vitæ ipsius partem attingit celeberrimam, annum ætatis trigesimum secundum, quo nempe cum Simplicianum consuluisset, audita ab eo Victorini conversione, ad imitandum exarsit. Tum vero, iis quæ de Antonio Ægyptio monacho et duorum aulicorum conversione a Pontitiano didicit, magis magisque accensus, post vehementem luctam inter carnem et spiritum, codicem Apostoli cœlesti admonitus oraculo inspexit; lectoque qui ipsi primus occurrit versiculo, omnino immutatur, et diruptis cupiditatum vinculis totus ad Deum convertitur.

1. Deus meus, recorder in gratiarum actione tibi, et con- I.
fitear misericordias tuas super me. Perfundantur ossa mea Studio vitæ
dilectione tua*, et *dicant: Domine, quis similis tibi? Diru-* melius
pisti vincula mea, sacrificem tibi sacrificium laudis. Quo- instituendæ
modo dirupisti ea, narrabo; et dicent omnes qui adorant te, ad Simplicia-
cum audiunt hæc: Benedictus Dominus in cœlo et in terra; num ire
magnum et mirabile nomen ejus. Inhæserant præcordiis statuit. Ps. 34,
meis verba tua, et *undique circumvallabar abs te.* De vita 10.
tua æterna certus eram: quamvis eam *in ænigmate et quasi* Ps. 115, 17.
per speculum videram; dubitatio tamen omnis de incorrup- Job 1,
tibili substantia, quod ab illa esset omnis substantia, ablata 10. 1 Cor.
mihi erat: nec certior de te, sed stabilior in te esse cupiebam. 13, 12.
De mea vero temporali vita nutabant omnia, et *mundandum* Ib. 5, 7.
erat cor a fermento veteri; et placebat via ipse Salvator, et ire per ejus angustias adhuc pigebat. Et immisisti in mentem meam, visumque est bonum in conspectu meo pergere ad Simplicianum qui mihi bonus apparebat servus tuus, et lucebat in eo gratia tua. Audieram etiam quod a juventute sua devotissime tibi viveret: jam vero tunc senuerat, et longa ætate in tam bono studio sectandæ viæ tuæ, multa expertus, multa edoctus mihi videbatur; et vere sic erat. Unde mihi ut proferret volebam, conferenti secum æstus meos, quis esset aptus modus sic affecto, ut ego eram, ad ambulandum in via tua.

2. Videbam enim plenam Ecclesiam; et alius sic ibat, alius
autem sic. Mihi autem displicebat quod agebam in sæculo,
et oneri mihi erat valde, non jam inflammantibus cupiditati-
bus, ut solebant, spe honoris et pecuniæ, ad tolerandam illam
servitutem tam gravem. Jam enim me illa non delectabant
Ps. 25, 8. præ dulcedine tua et *decore domus tuæ quam dilexi;* sed
adhuc tenaciter colligabar ex femina: nec me prohibebat
Apostolus conjugari, quamvis exhortaretur ad melius, maxime
1 Cor. 7. volens omnes homines *sic* esse *ut ipse erat.* Sed ego in-
firmior eligebam molliorem locum: et propter hoc unum
volvebar in cæteris languidus, et tabescens curis marcidis,
quod* et in aliis rebus quas nolebam pati, congruere cogebar
vitæ conjugali, cui deditus obstringebar. Audieram ex ore
Mat. 19, 12. Veritatis, esse *spadones qui seipsos absciderunt propter reg-*
Sap. 13, 1. *num cœlorum;* sed, *Qui potest*, inquit, *capere, capiat. Vani
sunt certe omnes homines quibus non inest Dei scientia; nec
de his quæ videntur bona, potuerunt invenire eum qui est.*
At ego jam non eram in illa vanitate: transcenderam eam;
et contestante universa creatura tua[a], inveneram te creatorem
nostrum, et Verbum tuum apud te Deum, tecumque* unum
Deum, per quod creasti omnia. Et est aliud genus impiorum,
qui *cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut*
Ps. 17, 36. *gratias egerunt.* In hoc quoque incideram; et *dextera tua
suscepit me*, et inde ablatum posuisti ubi convalescerem, quia
Job 28, 28. dixisti homini: *Ecce pietas est sapientia;* et, *Noli velle*
Prov. 3, 7. *videre sapiens;* quoniam *dicentes se esse sapientes, stulti*
Rom. 1, 21. 22. *facti sunt.* Et *inveneram* jam *bonam margaritam;* et *venditis*
Mat. 13, 46. *omnibus quæ haberem, emenda* erat, et dubitabam.

II. De Victorino

3. Perrexi ergo ad Simplicianum[b], patrem in accipienda
gratia* tua tunc[c] episcopi Ambrosii*, et quem vere ut patrem

[a] Vid. sup. ad l. iv. §. 18. p. 55. not. x.

[b] Simplicianus postea "beatissimo successit Ambrosio, ecclesiæ Mediolanensis antistes," (Retract. ii. 1.) ad eum scripsit Aug. "libros duo de diversis quæstionibus" (Opp. t. vi. p. 82 sqq.) eumque patrem appellat (ib.) et "affectum ejus paternum ex ejus benignissimo corde non repentinum et novum, sed expertum plane cognitumque" grate agnoscit, (Ep. 37.) "censuram" ejus in libros suos, "si qui in sanctas ejus manus forte pervenerint, corrigentis," expetit. (ib.) Ad ipsum etiam scribit Ambrosius, eum "fidei et adquirendæ cognitionis divinæ gratia totum orbem peragrasse, et quotidianæ lectioni nocturnis ac diurnis vicibus omne vitæ hujus tempus deputasse, acri præsertim ingenio etiam intelligibilia complectentem, utpote qui etiam philosophiæ libros quam a vero sint devii demonstrare soleat." (Ep. 65. §. 5. p. 1052. ed. Ben.) vid. plur. ap. Tillemont. Hist. Eccl. t. x. p. 169. Art. S. Simplicien.

[c] "Vale, et nos parentis affectu dilige, ut facis" (Ambr. Ep. 65. ad Simplic. fin.) "in eo et veteris affectum amicitiæ,

diligebat. Narravi ei circuitus erroris mei. Ubi autem commemoravi legisse me quosdam libros Platonicorum, quos Victorinus quondam rhetor urbis Romæ, quem Christianum defunctum esse audieram, in Latinam linguam transtulisset; gratulatus est mihi quod non in aliorum philosophorum scripta incidissem, plena *fallaciarum* et deceptionum *secundum elementa hujus mundi:* in istis autem, omnibus modis insinuari Deum et ejus Verbum [d]. Deinde, ut me exhortaretur ad humilitatem Christi, *sapientibus absconditam et revelatam parvulis,* Victorinum [e] ipsum recordatus est, quem, Romæ cum esset, familiarissime noverat: de quo ille mihi narravit quod non silebo. Habet enim magnam laudem gratiæ tuæ confitendam tibi, quemadmodum ille doctissimus senex, et omnium liberalium doctrinarum peritissimus, quique philosophorum tam multa legerat, et dijudicaverat*; doctor tot nobilium senatorum, qui etiam ob insigne præclari magisterii, quod cives hujus mundi eximium putant, statuam in Romano foro meruerat et acceperat; usque ad illam ætatem venerator idolorum, sacrorumque sacrilegorum particeps, quibus tunc tota fere Romana nobilitas inflata inspirabat populos jam et omnigenum deum monstra*, et Anubem latratorem, quæ aliquando "Contra Neptunum et Venerem, contraque Minervam" tela tenuerant [f], et a se victis jam Roma supplicabat [g]; quæ ista senex Victorinus tot annos ore terricrepo defensitaverat: non erubuerit esse puer Christi tui, et infans fontis tui, subjecto collo ad humilitatis jugum, et edomita fronte ad crucis opprobrium.

rhetore converso.

Col. 2, 8.

Mat. 11, 25.

et, quod plus est, paternæ gratiæ amorem recognosco." (Id. Ep. 35.) Parentem vero eum ideo vocâsse conjicitur quod eum ad baptismum suscipiendum præparaverit; Aug[l]. autem verba id potius innuunt Ambrosium eum ipso sacramento imbuisse.

[d] Quod initium sancti Evangelii, cui nomen est secundum Joannem, quidam Platonicus, sicut a sancto sene Simpliciano, qui postea Mediolanensi Ecclesiæ præsidebat Episcopus, solebamus audire, aureis literis conscribendum, et per omnes Ecclesias in locis eminentissimis proponendum esse dicebat. Sed ideo viluit superbis Deus ille magister, quia "Verbum caro factum est et habitavit in nobis." Aug. de Civ. Dei, x. c. 29.

[e] "Victorinus, natione Afer, Romæ sub Constantio principe rhetoricam docuit, et in extrema senectute, Christi se tradens fidei, scripsit adversus Arium libros more dialectico valde obscuros, qui nisi ab eruditis non intelliguntur, et commentarios in Apostolum. Hieron. Virr. Ill. c. 101. De eo etiam, ut videtur, scribit Gennadius de Virr. Ill. c. lx. eum "commentatum fuisse Christiano quidem et pio sensu; sed utpote sæculari literatura occupatus homo, et nullius magisterio in divinis Scripturis exercitatus, levioris ponderis sententiam figuravit." cf. Hieron. Præf. in Comm. in Gal. vid. plur. ap. Tillemont. l. c. p. 170 sqq. Quædam ejus opera adhuc exstant.

[f] Æneid. viii. 698—700.

[g] Vid. Aug. Ep. 17.

Ps. 143, 5. 4. O Domine, Domine, qui *inclinasti cœlos, et descendisti; tetigisti montes, et fumigaverunt:* quibus modis te insinuasti illi pectori? Legebat, sicut ait Simplicianus, sanctam Scripturam, omnesque Christianas litteras investigabat studiosissime et perscrutabatur; et dicebat Simpliciano non palam, sed secretius et familiarius: "Noveris me Christianum jam esse." Et respondebat ille: "Non credam, nec deputabo te inter Christianos, nisi in ecclesia Christi videro." Ille autem irridebat dicens: "Ergo parietes faciunt Christianos?" Et hoc sæpe dicebat, jam se esse Christianum; et Simplicianus illud sæpe respondebat, et sæpe ab illo parietum irrisio repetebatur. Amicos enim suos reverebatur offendere superbos dæmonicolas, quorum ex culmine Babylonicæ dignitatis,
Ps. 28, 5. quasi ex *cedris Libani* quas nondum *contriverat* Dominus, graviter ruituras in se inimicitias arbitrabatur. Sed postea-
Mat. 10, 33. Luc. 9, 26. quam legendo et inhiando hausit firmitatem, timuitque negari a Christo coram Angelis sanctis, si eum timeret coram hominibus confiteri, reusque sibi magni criminis apparuit erubescendo de sacramentis humilitatis Verbi tui, et non erubescendo de sacris sacrilegis superborum dæmoniorum, quæ imitator superbus acceperat; depuduit vanitati, et erubuit veritati, subitoque et inopinatus ait Simpliciano, ut ipse narrabat: "Eamus in ecclesiam; Christianus volo fieri." At ille non se capiens lætitia, perrexit cum eo. Ubi autem imbutus est primis instructionum sacramentis, non multo post etiam nomen dedit, ut per Baptismum regeneraretur, mirante Roma, gaudente
Ps. 111, 10. Ecclesia. Superbi *videbant, et irascebantur; dentibus suis*
Ps. 39, 5. *stridebant, et tabescebant:* servo autem tuo* *Dominus* Deus erat *spes ejus*, et *non respiciebat in vanitates et insanias mendaces.*

5. Denique, ut ventum est ad horam profitendæ fidei, quæ verbis certis conceptis, retentisque memoriter, de loco eminentiore in conspectu populi fidelis Romæ reddi[h] solet ab eis qui

[h] Symbolum sc. Apostolicum, quod Catechumenis memoria tenendum tradebatur, ab iis autem reddebatur i. e. publice recitabatur antequam Sacramento Baptismi initiarentur: "Sacrosancti martyrii Symbolum, quod simul accepistis et singuli hodie reddidistis, verba sunt in quibus matris Ecclesiæ fides supra fundamentum stabile, quod est Christus Dominus, solidata firmatur. 'Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Jesus.' Accepistis ergo et reddidistis, quod animo et corde retinere debetis, quod in stratis vestris dicatis, quod in plateis cogitetis, et quod inter cibos non obliviscamini: in quo etiam dormientes corpore, corde vigiletis. Fides ergo hæc et salutis est

accessuri sunt ad gratiam tuam, oblatum esse dicebat Victorino a presbyteris ut secretius redderet, sicut nonnullis qui verecundia trepidaturi videbantur offerri mos erat; illum autem maluisse salutem suam in conspectu sanctæ multitudinis profiteri. Non enim erat salus quam docebat in rhetorica, et tamen eam publice professus erat. Quanto minus ergo vereri debuit mansuetum gregem tuum pronuntians verbum tuum, qui non verebatur in verbis suis turbas insanorum? Itaque ubi ascendit ut redderet, omnes sibimet invicem, quisque ut eum noverant, instrepuerunt nomen ejus strepitu gratulationis. Quis autem ibi non eum noverat? Et sonuit presso sonitu per ora cunctorum collætantium: Victorinus, Victorinus! Cito sonuerunt exsultatione, quia videbant eum; et cito siluerunt intentione, ut audirent eum. Pronuntiavit ille fidem veracem præclara fiducia, et volebant omnes eum rapere intro in cor suum; et rapiebant amando et gaudendo: hæ rapientium manus erant.

III. Quod Deus et Angeli magis gaudent in peccatorum conversione.

6. Deus bone, quid agitur in homine, ut plus gaudeat de salute desperatæ animæ, et de majore periculo liberatæ, quam si spes ei semper affuisset, aut periculum minus fuisset? Etenim tu quoque, misericors Pater, plus gaudes *de uno pœnitente, quam de nonaginta novem justis, quibus non opus est pœnitentia*. Et nos cum magna jucunditate audimus, cum audimus quam exsultantibus* pastoris humeris reportetur ovis quæ erraverat; et drachma referatur in thesauros tuos, collætantibus vicinis mulieri quæ invenit: et lacrymas excutit gaudium solemnitatis domus tuæ, cum legitur in domo tua de minore filio tuo, *Quoniam mortuus erat, et revixit; perierat, et inventus est*. Gaudes quippe in nobis, et in Angelis tuis sancta charitate sanctis. Nam tu semper idem,

Luc. 15.

regula "credere nos in Deum Patrem omnipotentem, &c." (Aug. Serm. 215. in redditione symboli.) "Die sabbati quando vigilaturi sumus in Dei misericordia, reddituri estis non Orationem sed symbolum. (Id. Serm. 58. §. ult.) Ista quæ breviter audistis, non solum credere, sed etiam totidem verbis memoriæ commendare et ore proferre debetis. (Id. Serm. 214. in tradit. Symb. 3. §. 2.) Nec ut eadem verba Symboli teneatis, ullo modo debetis scribere, sed audiendo perdiscere, nec cum didiceritis, scribere, sed memoria semper tenere atque recolere.—"Hoc est Testamentum quod ordinabo eis post dies illos," dicit Dominus, "dando legem meam in mente eorum, et in corde eorum scribam eam." Hujus rei significandæ causa, audiendo Symbolum discitur; nec in tabulis vel in aliqua materia sed in corde scribitur. (Id. Serm. 212. §. 2.) Vid. et Liturg. Rom. (Assem. Cod. Liturg. t. i. p. 11 sqq. 16.) Goth. et Gallic. (p. 30 sqq. p. 38 sq. 40 sq. &c.)

quia quæ non semper nec eodem modo sunt, eodem modo semper nosti omnia.

7. Quid ergo agitur in anima, cum amplius delectatur inventis aut redditis rebus quas diligit, quam si eas semper habuisset? Contestantur enim et cætera, et plena sunt omnia testimoniis clamantibus, Ita est. Triumphat victor imperator, et non vicisset, nisi pugnavisset; et quanto majus periculum fuit in prælio, tanto est gaudium majus in triumpho. Jactat tempestas navigantes, minaturque naufragium; omnes futura morte pallescunt: tranquillatur cœlum et mare, et exsultant nimis, quoniam timuerunt nimis. Æger est charus, et vena ejus malum renuntiat; omnes qui eum salvum cupiunt, ægrotant simul animo: fit ei recte, et nondum ambulat pristinis viribus; et fit tale jam gaudium, quale non fuit cum antea salvus et fortis ambularet. Easque ipsas voluptates humanæ vitæ etiam non inopinatis et præter voluntatem irruentibus, sed institutis et voluptariis* molestiis homines acquirunt. Edendi et bibendi voluptas nulla est, nisi præcedat esuriendi et sitiendi molestia. Et ebriosi quædam salsiuscula comedunt, quo fiat molestus ardor, quem dum exstinguit potatio, fit delectatio. Et institutum est ut jam pactæ sponsæ non tradantur statim, ne vilem habeat maritus datam, quam non suspiraverit sponsus dilatam.

8. Hoc in turpi et exsecranda lætitia; hoc in ea quæ concessa et licita est; hoc in ipsa sincerissima honestate amicitiæ: hoc in eo qui *mortuus erat, et revixit: perierat, et inventus est.* (Luc. 15, 32.) Ubique majus gaudium molestia majori præceditur. Quid est hoc, Domine Deus meus, cum tu æternum tibi tu ipse sis gaudium, et quædam de te circa te semper gaudeant[m]? Quid est quod hæc rerum pars alternat defectu et profectu, offensionibus et conciliationibus? An is est modus earum; et tantum dedisti eis, cum a summis cœlorum usque ad ima terrarum, ab initio usque in finem sæculorum, ab angelo usque ad vermiculum, a motu primo usque ad extremum, omnia genera bonorum, et omnia justa opera tua, suis quæque sedibus locares, et suis quæque temporibus ageres? Heu mihi, quam excelsus es in excelsis, et quam profundus in profundis! et nusquam recedis, et vix redimus ad te.

[m] Vid. inf. l. xii. §. 12. l. xiii. §. 11.

9. Age, Domine, fac; excita, et revoca nos; accende, et rape; flagra, dulcesce: jam amemus, et curramus. Nonne multi ex profundiore tartaro cæcitatis quam Victorinus, redeunt ad te, et accedunt, et illuminantur recipientes lumen, quod si qui recipiunt, accipiunt a te *potestatem ut filii tui fiant?* Sed si minus noti sunt populis, minus de illis gaudent etiam qui noverunt eos. Quando enim cum multis gaudetur, et in singulis uberius est gaudium, quia fervefaciunt se, et inflammantur ex alterutro. Deinde, quod multis noti, multis sunt auctoritati ad salutem, et multis præeunt secuturis. Ideoque multum de illis et qui eos præcesserunt lætantur, quia non de solis lætantur. Absit enim ut in tabernaculo tuo præ pauperibus accipiantur personæ divitum, aut præ ignobilibus nobiles: quando potius *infirma mundi elegisti ut confunderes fortia; et ignobilia* hujus *mundi elegisti et contemptibilia, et ea quæ non sunt, tanquam quæ* sint, ut ea quæ sunt evacuares.* Et tamen idem ipse *minimus Apostolorum* tuorum, per cujus linguam tua ista verba sonuisti, cum Paulus proconsul, per ejus militiam debellata superbia, sub lene jugum Christi tui missus esset, regis magni provincialis effectus; ipse quoque ex priore Saulo Paulus vocari amavit, ob tam magnæ* insigne victoriæ[n]. Plus enim hostis vincitur in eo quem plus tenet, de quo plures tenet. Plus autem superbos tenet nomine nobilitatis, et de his plures nomine auctoritatis. Quanto igitur gratius cogitabatur* Victorini pectus, quod tanquam inexpugnabile receptaculum diabolus obtinuerat, Victorini lingua, quo telo grandi et acuto multos peremerat; tanto abundantius exsultare oportuit filios tuos, quia Rex noster *alligavit fortem*, et videbant *vasa ejus erepta mundari*, et aptari *in honorem* tuum, et fieri *utilia Domino ad omne opus bonum.*

IV. Quare plus lætandum sit in conversione nobilium. Joh. 1, 9. 12. 1 Cor. 1, 27. 28. Id. 15, 9. Act. 13, 7. 12. Mat. 12, 29. 2 Tim. 2, 21.

10. Sed ubi mihi homo tuus Simplicianus de Victorino ista narravit, exarsi ad imitandum: ad hoc enim et ille narraverat. Posteaquam vero et illud addidit, quod imperatoris Juliani

V. Quæ remorabantur eum a conversione.

n "Ut Scipio, subjecta Africa, Africani sibi nomen assumpsit—ita et Saulus ad prædicationem gentium missus, a primo Ecclesiæ spolio, Proconsule Sergio Paulo, victoriæ suæ trophæa retulit erexitque vexillum ut Paulus diceretur e Saulo." Hieron. Comm. in Ep. ad Philem. init. Hanc opinionem memorat, neque omnino improbat Origenes, Apostolum tamen binominem potius fuisse censet; (Præf. in Comm. in Ep. ad Rom.) Chrys. nomen ejus Dei jussu immutatum fuisse ait, quod haud dubie verum est, neque tamen ei repugnat, quod hac occasione factum fuerit.

temporibus lege data prohibiti sunt Christiani docere litteraturam et oratoriam; quam legem ille amplexus, loquacem
Sap. 10, 21. scholam deserere maluit, quam verbum tuum, quo *linguas infantium facis disertas:* non mihi fortior quam felicior visus est, quia invenit occasionem vacandi tibi. Cui rei ego suspirabam ligatus, non ferro alieno, sed mea ferrea voluntate. Velle meum tenebat inimicus, et inde mihi catenam fecerat, et constrinxerat me. Quippe ex voluntate perversa, facta est libido: et dum servitur libidini, facta est consuetudo; et dum consuetudini non resistitur, facta est necessitas. Quibus quasi ansulis sibimet innexis, unde catenam appellavi, tenebat me obstrictum dura servitus. Voluntas autem nova quæ mihi esse cœperat ut te gratis colerem, fruique te vellem, Deus, sola jucunditas certa, nondum erat idonea ad superandam priorem vetustate roboratam. Ita duæ voluntates meæ, una vetus, alia nova, illa carnalis, illa spiritualis, confligebant inter se, atque discordando dissipabant animam meam.

11. Sic intelligebam, meipso experimento*, id quod legeram,
Gal. 5, 17. quomodo *caro concupisceret adversus spiritum, et spiritus adversus carnem.* Ego quidem in utroque[o]; sed magis ego in eo quod in me approbabam, quam in eo quod in me improbabam. Ibi enim magis jam non ego; quia ex magna parte id patiebar invitus, quam faciebam volens*. Sed tamen consuetudo adversus me pugnacior ex me facta erat, quoniam volens, quo nollem, perveneram. Et quis jure contradiceret, cum peccantem justa pœna sequeretur? Et non erat jam illa excusatio*, qua videri mihi solebam propterea me nondum contempto sæculo servire tibi, quia incerta mihi esset perceptio veritatis: jam enim et ipsa certa erat. Ego autem adhuc terra obligatus, militare tibi recusabam; et impedimentis omnibus sic timebam expediri, quemadmodum impediri timendum est.

12. Ita sarcina sæculi, velut somno assolet, dulciter premebar; et cogitationes quibus meditabar in te, similes erant conatibus expergisci volentium, qui tamen superati soporis

[o] Contra ac statuerunt Manichæi, vid. sup. l. iv. §. 26. n. g. p. 59. n. h. p. 60. l. v. §. 18. n. o. p. 74.

[p] Illa est enim peccati pœna justissima, ut amittat unusquisque quo bene uti noluit; id est, ut qui sciens recte non facit, amittat scire quid rectum sit; et qui recte facere cum possit noluit, amittat posse cum velit. Aug. de lib. arb. l. v. c. 18.

altitudine remerguntur. Et sicut nemo est qui dormire semper velit, omniumque sano judicio vigilare præstat; differt tamen plerumque homo somnum excutere, cum gravis torpor in membris est; eumque jam displicentem carpit libentius, quamvis surgendi tempus advenerit: ita certum habebam esse melius tuæ charitati me dedere, quam meæ cupiditati cedere; sed illud placebat, et vincebat*; hoc libebat et vinciebat. Non enim erat quod tibi responderem dicenti mihi, *Surge, qui dormis, et exsurge a mortuis; et illuminabit te Christus:* Eph. 5, 14. et undique ostendenti vera te dicere, non erat omnino quid responderem veritate convictus, nisi tantum verba lenta et somnolenta: Modo, ecce modo; sine paululum. Sed, Modo, et modo, non habebant modum; et, Sine paululum, in longum ibat. Frustra *condelectabar legi tuæ secundum interiorem hominem, cum alia lex in membris meis repugnaret legi mentis meæ, et captivum me duceret in lege peccati, quæ in membris meis erat.* Rom. 7, 22—25. Lex enim peccati est violentia consuetudinis, qua trahitur et tenetur etiam invitus animus, eo merito quo in eam volens illabitur. *Miserum* ergo *me quis liberaret de corpore mortis hujus, nisi gratia tua per Jesum Christum Dominum nostrum?*

VI. Pontitianus narrat Antonii vitam.

13. Et de vinculo quidem desiderii concubitus quo arctissimo tenebar, et sæcularium negotiorum servitute, quemadmodum me exemeris, narrabo, et confitebor nomini tuo, *Domine, adjutor meus et redemptor meus.* Ps. 18, 15. Agebam solita, crescente anxietudine, et quotidie suspirabam tibi; frequentabam ecclesiam tuam, quantum vacabat ab eis negotiis sub quorum pondere gemebam*. Mecum erat Alypius otiosus ab opere jurisperitorum post assessionem tertiam, exspectans quibus iterum consilia venderet, sicut ego vendebam dicendi facultatem, si qua docendo præstari potest. Nebridius autem amicitiæ nostræ cesserat, ut omnium nostrum familiarissimo Verecundo, Mediolanensi et civi et grammatico subdoceret, et vehementer desideranti et familiaritatis jure flagitanti de numero nostro fidele adjutorium, quo indigebat nimis. Non itaque Nebridium cupiditas commodorum eo traxit: majora enim posset si vellet de litteris agere; sed officio benevolentiæ petitionem nostram contemnere noluit amicus dulcissimus et mitissimus. Agebat autem illud prudentissime, cavens innotescere personis secundum hoc sæculum majoribus, devitans

in eis omnem inquietudinem animi, quem volebat habere liberum et quam multis posset horis feriatum, ad quærendum aliquid, vel legendum vel audiendum de sapientia.

14. Quodam igitur die, non recolo causam qua erat absens Nebridius, cum ecce ad nos domum venit ad me et Alypium Pontitianus* quidam civis noster inquantum Afer, præclare in palatio militans[q]: nescio quid a nobis volebat. Et consedimus ut colloqueremur; et forte supra mensam lusoriam quæ ante nos erat, attendit codicem, tulit, aperuit, invenit apostolum Paulum, inopinate sane: putaverat enim aliquid de libris quorum professio me conterebat. Tum vero arridens, meque intuens, gratulatorie miratus est quod eas et solas præ oculis meis Litteras repente comperisset. Christianus quippe et fidelis erat, et sæpe tibi Deo nostro prosternebatur in ecclesia crebris et diuturnis orationibus. Cui ego cum indicassem illis me Scripturis curam maximam impendere, ortus est sermo, ipso narrante, de Antonio[r] Ægyptio monacho, cujus nomen excellenter clarebat apud servos tuos; nos autem usque in illam horam latebat. Quod ille ubi comperit, immoratus est in eo sermone, insinuans tantum virum ignorantibus, et admirans eamdem nostram ignorantiam. Stupebamus autem audientes tam recenti memoria, et prope nostris temporibus testatissima mirabilia[s] tua in fide recta et catholica Ecclesia. Omnes mirabamur, et nos quia tam magna erant, et ille quia inaudita nobis erant.

15. Inde sermo ejus devolutus est ad monasteriorum greges[t],

[q] Militare, pro, aliquo officio defungi in curia Principis, usurpant Scriptores, quo sensu πολιτεύεσθαι dixit Theophanes. Qui igitur Principi in quolibet officio, seu in qualibet dignitate palatina, civili, aut militari deserviebat, ei "militare" dicebatur, ejusque esse "miles." Du Cange (vid. inf. l. ix. c. 8. Aug. de Civ. Dei, v. 6.) unde dicitur "Miles utriusque militiæ" qui armatam profitetur simul et literatam seu legalem. Carpent. Suppl.

[r] Natus est A.D. 251. Vid. de eo Athanasii Vita S. Antonii Opp. t. i. p. 793 sqq. Tillemont Hist. Eccl. t. vii. p. 46 sqq. Repertor. Britann. t. ix. p. 41. 158. 277. Plura testimonia de hoc opere S. Athanasii, e cæteris patribus exhibent PP. Benedict. l. c. p. 785 sqq. unde colligi potest quanti Antonium Christiani veteres habuerint. Eum appellat Aug. "sanctum et perfectum virum, qui sine ulla scientia litterarum scripturas Divinas et memoriter audiendo tenuisse, et prudenter cogitando intellexisse prædicatur." de Doctr. Christian. Prolog. §. 4.

[s] Vid. Athanasii Vita S. Anton. §. 54. 56. sqq. Tillemont l. c. art. 7. Repert. Brit. l. c. p. 577 sqq.

[t] Requirant, quam magnum illic [in Ægypto] gregem colligat, quantam numerositatem sanctorum atque sanctarum habeat contemnentium penitus mundum. Grex ille tantum crevit, ut etiam inde superstitiones expulerit. Aug. Serm. 138. §. 10. Florebat Ægyptus ea tempestate, non solum eruditis in Christiana philosophia viris, verum etiam his qui per

et mores suaveolentiæ tuæ, et ubera deserta eremi, quorum nos nihil sciebamus. Et erat monasterium Mediolani[u] plenum bonis fratribus, extra urbis mœnia, sub Ambrosio nutritore; et non noveramus. Pertendebat ille et loquebatur adhuc, et nos intenti tacebamus. Unde et incidit ut diceret nescio quando se et tres alios contubernales suos, nimirum apud Treveros, cum Imperator pomeridiano Circensium spectaculo teneretur, exisse deambulatum in hortos muris contiguos; atque illic ut forte combinati spatiabantur, unum secum seorsum, et alios duos itidem seorsum pariterque digressos: sed illos vagabundos irruisse in quamdam casam, ubi habitabant quidam servi tui, *spiritu pauperes, qualium est regnum* Mat. 5, 3.
cœlorum, et invenisse ibi codicem in quo scripta erat vita Antonii. Quam legere cœpit unus eorum, et mirari, et accendi, et inter legendum meditari arripere talem vitam, et relicta militia[x] sæculari servire tibi: erant* autem ex eis quos dicunt Agentes[y] in rebus. Tunc subito repletus amore sancto et sobrio pudore, iratus sibi conjecit oculos in amicum, et ait illi: "Dic, quæso te, omnibus istis laboribus nostris quo ambimus pervenire? quid quærimus? cujus rei causa militamus? Majorne esse poterit spes nostra in palatio, quam ut amici Imperatoris simus? Et ibi quid non fragile, plenumque periculis? Et per quot pericula pervenitur ad grandius periculum? Et quando* istud erit? Amicus autem Dei, si voluero, ecce nunc fio." Dixit hoc, et turbidus parturitione novæ vitæ, reddidit oculos paginis; et legebat, et mutabatur intus ubi tu videbas, et exuebatur mundo mens ejus, ut mox apparuit. Namque dum legit, et volvit fluctus cordis sui,

vastum eremum commanentes, igna et prodigia Apostolica, simplicitate vitæ et cordis sinceritate, faciebant—ut vere compleretur Apostoli dictum, "quia ubi abundavit peccatum, superabundavit et gratia." Ruff. H. E. l. ii. c. 8.

[u] Difficilius est virtutem in multiplici hominum genere, et in ista vita turbulentiore servare.—Difficillimum est hic tenere optimum vitæ modum, et animum pacatum atque tranquillum. Quippe, ut breviter explicem, hi, [Episcopi presbyteri, diaconi, et cujuscemodi ministri divinorum Sacramentorum] agunt ubi vivere discitur, illi [Monachi] ubi vivitur. Nec ideo tamen laudabile Christianorum genus contempserim, eorum scilicet qui in civitatibus degunt, a vulgari vita remotissimi. Vidi ego diversorium sanctorum Mediolani, non paucorum hominum, quibus unus presbyter præerat vir optimus et doctissimus. De Morib. Eccl. Cath. c. 32, 33.

[x] Vid. sup. p. 134. not. q.

[y] "Agentes in rebus" "qui Principis jussis obsecundabant, eorum mandata in provincias perferebant," Magisteriani "item appellati, quod sub Magistro officiorum militarent." Vid. Jac. Gotofred. ad tit. Cod. Theod. de Agent. in reb. [t. ii. p. 164 sqq.] Du Cange.

infremuit aliquando et discrevit, decrevitque meliora; jamque tuus, ait amico suo: "Ego jam abrupi me ab illa spe nostra, et Deo servire statui; et hoc ex hac hora, in hoc loco aggredior. Te si piget imitari, noli adversari." Respondit ille, adhærere se socium* tantæ mercedis tantæque militiæ. Et
Luc. 14, 26—35. ambo jam tui, ædificabant turrim sumptu idoneo *relinquendi omnia sua et sequendi te.* Tum Pontitianus et qui cum eo per alias horti partes deambulabant, quærentes eos devenerunt in eumdem locum, et invenientes admonuerunt ut redirent, quod jam* declinasset dies. At illi narrato placito et proposito suo, quoque modo in eis talis voluntas orta esset atque firmata, petiverunt ne sibi molesti essent, si adjungi recusarent. Isti autem nihilo mutati a pristinis, fleverunt se tamen, ut dicebat*, atque illis pie congratulati sunt, et commendaverunt se orationibus eorum, et trahentes cor in terra abierunt in palatium; illi autem affigentes cor cœlo, manserunt in casa. Et habebant ambo sponsas: quæ posteaquam hoc audierunt, dicaverunt etiam ipsæ virginitatem tibi.

VII. Rodebatur intus audito Pontitiano.

16. Narrabat hæc Pontitianus: tu autem, Domine, inter verba ejus retorquebas me ad meipsum, auferens me a dorso meo ubi me posueram, dum nollem me attendere; et constituebas me ante faciem meam, ut viderem quam turpis essem, quam distortus et sordidus, maculosus et ulcerosus. Et videbam, et horrebam; et quo a me fugerem non erat. Et si conabar avertere a me aspectum, narrabat ille quod narrabat, et tu me rursus opponebas mihi, et impingebas me in oculos
Ps.35,3. meos, *ut invenirem iniquitatem meam et odissem.* Noveram eam, sed dissimulabam; et conhibebam[y]*, et obliviscebar.

17. Tunc vero, quanto ardentius amabam illos de quibus audiebam salubres affectus, quod se totos tibi sanandos dederant, tanto exsecrabilius me comparatum eis oderam[z]. Quoniam multi mei anni mecum effluxerant, forte duodecim anni, ex quo ab undevicesimo anno ætatis meæ, lecto[a] Ciceronis Hortensio, excitatus eram studio sapientiæ; et differebam contempta felicitate terrena ad eam investigandam vacare,

[y] Cohibere, adquiescere. Cohibet, consentit. Conspiratio, conibentia, consensio. Gloss. Mss. ad Concil. Afr. ap. Du Cange. ἐπιμύω conhibeo. Gloss. Gr. Lat. ibid. ub. plur.

[z] Qui se diligit stultum, non proficiet ad sapientiam, nec fiet quisquis qualis cupit esse, nisi se oderit qualis est. Aug. de vera Relig. c. 48.

[a] Vid. sup. l. iii. c. 4.

cujus non inventio, sed vel sola inquisitio jam præponenda erat etiam inventis thesauris regnisque gentium, et ad nutum circumfluentibus corporis voluptatibus. At ego adolescens miser, valde miser, in exordio ipsius adolescentiæ etiam petieram a te castitatem, et dixeram: Da mihi castitatem et continentiam, sed noli modo. Timebam enim ne me cito exaudires, et cito sanares a morbo concupiscentiæ, quam malebam expleri quam exstingui. Et ieram per vias pravas superstitione sacrilega, non quidem certus in ea, sed quasi præponens eam cæteris*, quæ non pie quærebam, sed inimice oppugnabam.

18. Et putaveram me propterea differre de die in diem contempta spe sæculi, te solum sequi, quia non mihi apparebat certum aliquid quo dirigerem cursum meum. Et venerat dies quo nudarer mihi, et increparet in me conscientia mea: Ubi es* lingua? Nempe tu dicebas propter incertum verum nolle te abjicere sarcinam vanitatis. Ecce jam certum est, et illa te adhuc premit, humerisque liberioribus pennas recipiunt, qui neque ita inquirendo attriti sunt, nec decennio et amplius ista meditati. Ita rodebar intus, et confundebar pudore horribili vehementer, cum Pontitianus talia loqueretur. Terminato autem sermone et causa qua venerat, abiit ille; et ego ad me. Quæ non in me dixi? Quibus sententiarum verberibus non flagellavi animam meam, ut sequeretur me conantem post te ire? Et renitebatur*; recusabat, et non se excusabat. Consumpta erant et convicta argumenta omnia: remanserat muta trepidatio; et quasi mortem reformidabat restringi a fluxu consuetudinis quo tabescebat in mortem.

VIII. In hortum secedit, quid ibi egerit.

19. Tum in illa grandi rixa interioris domus meæ, quam fortiter excitaveram cum anima mea in cubiculo nostro corde meo, tam vultu quam mente turbatus, invado Alypium. Exclamo: "Quid patimur? quid est hoc? quid audisti? Surgunt indocti et cœlum rapiunt; et nos cum doctrinis nostris sine corde, ecce ubi volutamur in carne et sanguine! An quia præcesserunt, pudet sequi, et non pudet nec saltem sequi?" Dixi nescio quæ talia, et abripuit me ab illo æstus meus, cum taceret attonitus me intuens. Neque enim solita sonabam; plusque alloquebantur animum meum frons, genæ, oculi, color, modus vocis, quam verba quæ promebam. Hortulus quidam

erat hospitii nostri, quo nos utebamur sicut tota domo: nam hospes ibi non habitabat dominus domus. Illuc me abstulerat tumultus pectoris, ubi nemo impediret ardentem litem quam mecum aggressus eram, donec exiret qua tu sciebas; ego autem non*: sed tantum insaniebam* salubriter, et moriebar vitaliter, gnarus quid mali essem, et ignarus quid boni post paululum futurus essem. Abscessi ergo in hortum, et Alypius pede post pedem*. Neque enim secretum meum non erat, ubi ille aderat: aut quando me sic affectum desereret? Sedimus, quantum potuimus remoti ab ædibus. Ego fremebam spiritu indignans indignatione turbulentissima, quod non irem in placitum et pactum tecum, Deus meus, in quod eundum esse *omnia ossa mea clamabant*, et in cœlum tollebant laudibus: et non illuc ibatur navibus, aut quadrigis, aut pedibus, quantum saltem de domo in eum locum ieram, ubi sedebamus. Nam non solum ire, verum etiam pervenire illuc, nihil erat aliud quam velle ire, sed velle fortiter et integre; non semisauciam hac atque hac versare et jactare voluntatem, parte assurgentem cum alia parte cadente luctantem*.

20. Denique tam multa faciebam corpore in ipsis cunctationis æstibus, quæ aliquando volunt homines, et non valent, si aut ipsa membra non habeant, aut ea vel colligata vinculis, vel resoluta languore, vel quoquo modo impedita sint. Si vulsi capillum, si percussi frontem, si consertis digitis amplexatus sum genu; quia volui, feci. Potui autem velle et non facere, si mobilitas membrorum non obsequeretur. Tam multa ergo feci, ubi non hoc erat velle quod posse: et non faciebam quod et incomparabili affectu amplius mihi placebat, et mox ut vellem, possem; quia mox ut vellem, utique vellem. Ibi enim facultas ea quæ voluntas, et ipsum velle jam facere erat; et tamen non fiebat: faciliusque obtemperabat corpus tenuissimæ voluntati animæ, ut ad nutum* membra moverentur, quam ipsa sibi anima ad voluntatem suam* magnam in sola voluntate perficiendam.

IX. Unde fit ut animus imperet sibi, et resistatur.

21. Unde hoc monstrum? et quare istuc? Luceat misericordia tua; et interrogem, si forte mihi respondere possint latebræ pœnarum hominum, et tenebrosissimæ contritiones filiorum Adam. Unde hoc monstrum? et quare istud? Imperat animus corpori, et paret statim; imperat animus

sibi, et resistitur[b]. Imperat animus ut moveatur manus, et tanta est facilitas ut vix a servitio discernatur imperium: et animus animus est, manus autem corpus est. Imperat animus ut velit animus, nec alter est, nec facit tamen. Unde hoc monstrum? et quare istud? Imperat, inquam, ut velit, qui non imperaret nisi vellet, et non fit quod imperat. Sed non ex toto vult; non ergo ex toto imperat. Nam intantum imperat, inquantum vult, et intantum non fit quod imperat, inquantum non vult. Quoniam voluntas imperat ut sit voluntas, nec alia sed ipsa. Non itaque plena* imperat, ideo non est quod imperat. Nam si plena esset, nec imperaret ut esset, quia jam esset. Non igitur monstrum partim velle, partim nolle, sed ægritudo animi est, quia non totus assurgit, veritate sublevatus, consuetudine prægravatus. Et ideo sunt duæ voluntates, quia una earum tota non est, et hoc adest alteri quod deest alteri.

X. Adversus Manichæos qui ex duabus contrariis voluntatibus duas contrarias naturas asseverant.

22. *Pereant a facie tua*, Deus, sicuti pereunt *vaniloqui et*
mentis seductores, qui cum duas voluntates in deliberando
animadverterint, duas naturas duarum mentium esse asse-
verant, unam bonam, alteram malam. Ipsi vere* mali sunt,
cum ista mala sentiunt, et iidem ipsi boni erunt si vera sense-
rint, verisque consenserint, ut dicat eis Apostolus tuus:
Fuistis aliquando tenebræ; nunc autem lux in Domino. Illi
enim dum volunt esse lux, non in Domino, sed in seipsis,
putando animæ naturam hoc esse quod Deus est[c], ita facti
sunt densiores tenebræ; quoniam *longius a te recesserunt* Ps. 67, 3.
horrenda arrogantia, a *te* vero *lumine illuminante omnem* Tit. 1, 10.
hominem venientem in hunc mundum. Attendite quid dica- Eph. 5, 8.
tis, et erubescite, et *accedite ad eum et illuminamini, et* Joh. 1, 9.
vultus vestri non erubescent. Ego cum deliberabam ut jam Ps. 33, 6.
servirem Domino Deo meo, sicut diu disposueram, ego eram
qui volebam, ego qui nolebam; ego, ego eram. Nec plene
volebam, nec plene nolebam. Ideo mecum contendebam, et
dissipabar a meipso. Et ipsa dissipatio me invito quidem fie-
bat, nec tamen ostendebat naturam mentis alienæ, sed pœnam
meæ*[d]. *Et ideo non jam ego operabar illam, sed quod habita-* Rom. 7, 17.

[b] Hæc est enim pœna inobedienti homini reddita in semetipso, ut ei vicissim non obediatur nec a semetipso. Aug. c. Advers. Leg. et propt. l. i. c. 14.

[c] Vid. sup. ad l. iv. §. 26. p. 59.

[d] Vid. sup. ad l. vii. §. 5. p. 106. n. f.

bat in me peccatum de supplicio liberioris peccati, quia eram filius Adam.

23. Nam si tot sunt contrariæ naturæ, quot voluntates sibi resistunt; non jam duæ, sed plures erunt. Si deliberet quisquam utrum ad conventiculum eorum pergat, an ad theatrum; clamant isti: Ecce duæ naturæ: una bona hac ducit; altera mala illac reducit. Nam unde ista cunctatio sibimet adversantium voluntatum? Ego autem dico ambas malas, et quæ ad illos ducit, et quæ ad theatrum reducit. Sed non credunt nisi bonam esse qua itur ad eos. Quid si ergo quisquam nostrum deliberet, et secum altercantibus duabus voluntatibus fluctuet, utrum ad theatrum pergat, an ad ecclesiam nostram? nonne et isti quid respondeant fluctuabunt? Aut enim fatebuntur, quod nolunt, bona voluntate pergi in ecclesiam nostram, sicut in eam pergunt qui sacramentis ejus imbuti sunt atque detinentur: aut duas malas naturas, et duas malas mentes in uno homine confligere putabunt; et non erit verum quod solent dicere, unam bonam alteram malam: aut convertentur ad verum, et non negabunt, cum quisque deliberat, animam unam diversis voluntatibus æstuare.

24. Jam ergo non dicant, cum duas voluntates in homine uno adversari sibi sentiunt, duas contrarias mentes de duabus contrariis substantiis et de duobus contrariis principiis contendere, unam bonam, alteram malam. Nam tu, Deus verax, improbas eos, et redarguis atque convincis eos, sicut in utraque mala voluntate, cum quisque deliberat utrum hominem veneno interimat an ferro; utrum fundum alienum illum, an illum invadat, quando utrumque non potest; utrum emat voluptatem luxuria, an pecuniam servet avaritia; utrum ad circum pergat, an ad theatrum, si uno die utrumque exhibeatur; addo etiam tertium, an ad furtum de domo aliena, si subest occasio; addo et quartum, an ad committendum adulterium, si et inde simul facultas aperitur, si omnia concurrant in unum articulum temporis, pariterque cupiantur omnia quæ simul agi nequeunt: discerpunt enim animum sibimet adversantibus quatuor voluntatibus, vel etiam pluribus in tanta copia rerum quæ appetuntur, nec tamen tantam multitudinem diversarum substantiarum solent dicere: ita et in bonis voluntatibus. Nam quæro ab eis utrum bonum sit delectari lectione Apostoli, et utrum bonum sit delectari psalmo

sobrio, et utrum bonum sit Evangelium disserere. Respondebunt ad singula: Bonum. Quid si ergo pariter delectent omnia simulque uno tempore? Nonne diversæ voluntates distendunt cor hominis, dum deliberatur quid potissimum arripiamus? Et omnes bonæ sunt, et certant secum, donec eligatur unum, quo feratur tota voluntas una, quæ in plures dividebatur. Ita etiam cum æternitas delectat superius, et temporalis boni voluptas retentat inferius, eadem anima est non tota voluntate illud aut hoc volens; et ideo discerpitur gravi molestia, dum illud veritate præponit, hoc familiaritate non ponit*.

25. Sic ægrotabam et excruciabar accusans memetipsum solito acerbius nimis, ac volvens et versans me in vinculo meo, donec abrumperetur totum quo jam exiguo tenebar, sed tenebar tamen. Et instabas tu in occultis meis, Domine, severa misericordia, flagella ingeminans timoris et pudoris, ne rursus cessarem, et non abrumperetur idipsum exiguum et tenue quod remanserat; et revalesceret iterum, et me robustius alligaret. Dicebam enim apud me intus: Ecce modo fiat, modo fiat. Et cum verbo jam ibam in placitum. Jam pene faciebam, et non faciebam: nec relabebar tamen in pristina, sed de proximo stabam, et respirabam. Et item conabar, et paulo minus ibi eram, et paulo minus jamjamque attingebam et tenebam; et non ibi eram, nec attingebam, nec tenebam, hæsitans mori morti, et vitæ vivere; plusque in me valebat deterius inolitum, quam melius insolitum: punctumque ipsum temporis quo aliud futurus eram, quanto propius admovebatur, tanto ampliorem incutiebat horrorem; sed non recutiebat retro, nec avertebat, sed suspendebat.

XI. Lucta spiritus et carnis in Augustino.

26. Retinebant nugæ nugarum, et vanitates vanitatum* antiquæ amicæ meæ, et succutiebant vestem meam carneam, et submurmurabant: Dimittisne nos? et a momento isto non erimus tecum ultra in æternum? et a momento isto non tibi licebit hoc et illud ultra in æternum? Et quæ suggerebant in eo quod dixi, Hoc et illud? quæ suggerebant, Deus meus? Avertat ab anima servi tui misericordia tua! Quas sordes suggerebant! quæ dedecora! Et audiebam eas jam longe minus quam dimidius, non tanquam libere contradicentes eundo in obviam, sed veluti a dorso mussitantes, et discedentem quasi furtim vellicantes, ut respicerem. Retardabant

tamen cunctantem me abripere atque excutere ab eis et transilire quo vocabar, cum diceret mihi consuetudo violenta: Putasne sine istis poteris?

27. Sed jam tepidissime hoc dicebat. Aperiebatur enim ab ea parte qua intenderam faciem, et quo transire trepidabam, casta dignitas continentiæ, serena et non dissolute hilaris, honeste blandiens* venirem neque dubitarem, et extendens ad me suscipiendum et amplectendum pias manus plenas gregibus bonorum exemplorum. Ibi tot pueri et puellæ; ibi juventus multa et omnis ætas, et graves viduæ, et virgines anus: et in omnibus ipsa continentia nequaquam sterilis; sed Ps. 112, 9. *fecunda mater filiorum* gaudiorum de marito te, Domine. Et irridebat me irrisione hortatoria, quasi diceret: Tu non poteris quod isti, quod istæ*? An vero isti et istæ in seipsis possunt, ac non* in Domino Deo suo? Dominus Deus eorum me dedit eis. Quid in te stas, et non stas? Projice te in eum; noli metuere, non se subtrahet ut cadas: projice te securus, excipiet et sanabit te. Et erubescebam nimis, quia illarum nugarum murmura* adhuc audiebam, et cunctabundus pendebam. Et rursus illa, quasi diceret: Obsurdesce adversus immunda illa membra tua super terram, ut mortifi- Ps. 118, 85. vid. Sabat. centur. *Narrant tibi delectationes, sed non sicut lex Domini Dei tui.* Ista controversia in corde meo, non nisi de meipso adversus meipsum. At Alypius affixus lateri meo, inusitati motus mei exitum tacitus opperiebatur.

XII. Vocis admonitu quomodo totus conversus.

28. Ubi vero a fundo arcano alta consideratio contraxit et congessit totam miseriam meam in conspectum cordis mei, oborta est procella ingens, ferens ingentem imbrem lacrymarum. Et ut totum effunderem cum vocibus suis, surrexi ab Alypio: solitudo mihi ad negotium flendi aptior suggerebatur; et secessi remotius, quam ut posset mihi onerosa esse etiam ejus præsentia. Sic tunc eram, et ille sensit, nescio quid*; aliquid enim, puto, dixeram, in quo apparebat sonus vocis meæ jam fletu gravidus, et sic surrexeram. Mansit ergo ille ubi sedebamus, nimie stupens. Ego sub quadam fici arbore stravi me nescio quomodo, et dimisi habenas lacrymis, et proruperunt flumina oculorum meorum, accep- Ps. 50, 19. tabile sacrificium tuum. Et non quidem his verbis, sed in Ps. 6, 4. hac sententia multa dixi tibi: *Et tu, Domine, usquequo?* Ps. 78, 5. 8. *Usquequo, Domine, irasceris in finem? Ne memor fueris*

iniquitatum nostrarum antiquarum. Sentiebam enim eis me teneri: jactabam voces miserabiles. Quamdiu? quamdiu, Cras et cras? Quare non modo? quare non hac hora finis turpitudinis meæ?

29. Dicebam hæc, et flebam amarissima contritione cordis mei. Et ecce audio vocem de vicina domo cum cantu dicentis et crebro repetentis, quasi pueri an puellæ, nescio: "Tolle, lege; tolle, lege." Statimque mutato vultu, intentissimus cogitare cœpi utrumnam solerent pueri in aliquo genere ludendi cantitare tale aliquid; nec occurrebat omnino audivisse me uspiam. Repressoque impetu lacrymarum, surrexi, nihil aliud interpretans, nisi* divinitus mihi juberi ut aperirem codicem, et legerem quod primum caput invenissem. Audieram enim de Antonio quod ex* evangelica lectione[e], cui forte supervenerat, admonitus fuerit, tanquam sibi diceretur quod
legebatur, *Vade, vende omnia quæ habes, et da pauperibus;* Mat. 19,
et habebis thesaurum in cœlis: et veni, sequere me; et tali 21.
oraculo confestim ad te esse conversum. Itaque concitus redii in eum locum ubi sedebat Alypius: ibi enim posueram codicem Apostoli, cum inde surrexeram. Arripui, aperui, et legi in silentio capitulum, quo primum conjecti sunt oculi
mei: *Non in comessationibus et ebrietatibus, non in cubilibus* Rom.
et impudicitiis, non in contentione et æmulatione: sed induite 13, 13. 14.
Dominum Jesum Christum, et carnis providentiam ne feceritis in concupiscentiis[f]. Nec ultra volui legere; nec opus erat. Statim quippe cum fine hujusce sententiæ quasi luce securitatis infusa cordi meo, omnes dubitationis tenebræ diffugerunt.

30. Tum interjecto aut digito aut nescio quo alio signo, codicem clausi, et tranquillo jam vultu indicavi Alypio. At ille quid in se ageretur, quod ego nesciebam, sic indicavit. Petit videre quid legissem: ostendi; et attendit etiam ultra quam ego legeram, et ignorabam quid sequeretur. Seque-
batur vero: *Infirmum autem in fide recipite**. Quod ille ad Ib. 14, 1.

[e] Antonius, quando huic monito obtemperavit, decimum octavum, vel, ut maximum, vicesimum agebat annum. Vid. Athanas. Vit. S. Antonii, §. 2, 3.

[f] Quod cum ait Apostolus, ostendit non esse culpandam carnis providentiam, quando ea providentur quæ ad necessitatem salutis corporalis valent. Si autem ad superfluas delectationes, atque luxurias, ut quisque in his gaudeat quæ carne cupit, recte reprehenditur, quia providentiam carnis in concupiscentiis facit. Aug. in exp. quarumd. prop. ex Ep. ad Rom. c. 77.

se retulit, mihique aperuit. Sed tali admonitione firmatus est, placitoque ac proposito bono et congruentissimo suis moribus, quibus a me in melius jam olim valde longeque distabat, sine ulla turbulenta cunctatione conjunctus est. Inde ad matrem ingredimur: indicamus; gaudet. Narramus quemadmodum gestum sit; exsultat et triumphat; et bene-
Eph. 3, 20. dicebat tibi, *qui potens es ultra quam petimus aut intelligimus facere,* quia tanto amplius sibi a te concessum de me videbat, quam petere solebat miserabilibus flebilibusque gemitibus. Convertisti enim me ad te, ut nec uxorem quærerem, nec aliquam spem hujus sæculi, stans in ea regula fidei[g] in qua
Ps. 29, 12. me ante tot annos ei revelaveras. *Et convertisti luctum ejus in gaudium* multo uberius quam voluerat; et multo charius atque castius, quam de nepotibus carnis meæ requirebat.

[g] Vid. sup. l. iii. c. 11.

LIBER NONUS.

Uni jam Deo vivere studens, Rhetoricæ professionem, sed non ante transactas vindemiales ferias quæ proxime instabant, abjicere statuit. Interim rure Cassiciaco apud amicum ejus Verecundum ad percipiendam Baptismi gratiam se parat; ac tandem cum Alypio, et filio suo Adeodato baptizatur. Nec multo post, Africam repetens, Ostiam venit, cum amicis et matre Monnica, cujus vitam et sanctos mores brevi compendio exhibet, quæque ibidem defungitur, anno ætatis suæ 56, Augustini 33.

1. *O Domine, ego servus tuus; ego servus tuus, et filius* I.
ancillæ tuæ. Disrupisti vincula mea; tibi sacrificabo Laudat Dei bo-
hostiam laudis.* Laudet te cor meum et lingua mea, nitatem,
et *omnia ossa mea dicant: Domine, quis similis tibi?* agnoscens
Dicant, et responde mihi, et *dic animæ meæ, Salus tua* suam miseriam.
ego sum. Quis ego, et qualis ego? Quid non mali aut Ps. 115,
facta mea*; aut, si non facta, dicta mea; aut, si non 16. 17.
dicta, voluntas mea fuit? Tu autem, Domine, bonus et Ps. 34, 10. 3.
misericors, et dextera tua respiciens profunditatem mortis
meæ, et a fundo cordis mei exhauriens abyssum corruptionis.
Et hoc erat totum nolle quod volebam, et velle quod volebas*.
Sed ubi erat tam annoso tempore, et de quo imo altoque
secreto evocatum est in momento liberum arbitrium meum,
quo subderem cervicem *leni jugo tuo*, et humeros *levi sarcinæ* Mat. 11,
tuæ, Christe Jesu, *adjutor meus et redemptor meus?* Quam 30.
suave mihi subito factum est carere suavitatibus nugarum! et Ps. 18, 15.
quas amittere metus fuerat, jam dimittere gaudium erat.
Ejiciebas enim eas a me, vera tu et summa suavitas[a]: ejiciebas, et intrabas pro eis omni suavitate* dulcior, sed non carni et sanguini; omni luce clarior, sed omni secreto interior; omni honore sublimior, sed non sublimibus in se. Jam liber erat animus meus a curis mordacibus ambiendi, acquirendi, et volutandi atque scalpendi scabiem libidinum; et garriebam

[a] Omni homini converso ad Deum mutatur delectatio, mutantur deliciæ; non enim subtrahuntur, sed mutantur. Aug. Præf. ad Psal. 74. Non enim amor temporalium rerum expugnaretur, nisi aliqua suavitate æternorum. Aug. de Musica, l. vi. c. 16.

tibi claritati meæ, et divitiis meis, et saluti meæ Domino Deo meo.

II. Deserere rhetorices professionem differt usque ad vindemiales ferias.

2. Et placuit mihi in conspectu tuo non tumultuose abripere, sed leniter subtrahere ministerium linguæ meæ nundinis loquacitatis*; ne ulterius pueri *meditantes* non *legem tuam*, non pacem tuam, sed insanias mendaces, et bella forensia, mercarentur ex ore meo arma furori suo. Et opportune jam paucissimi dies supererant ad vindemiales ferias, et statui tolerare illos, ut solemniter abscederem et redemptus a te jam non redirem venalis. Consilium ergo nostrum erat coram te; coram hominibus autem, nisi nostris, non erat. Et convenerat inter nos ne passim cuiquam effunderetur; quanquam tu nobis
Ps. 83, 6. 7. *a convalle plorationis ascendentibus*, et cantantibus canticum
Ps. 119, 3—5. graduum, *dederas sagittas acutas*, et *carbones vastatores adversum linguam subdolam*[b], velut consulendo contradicentem, et, sicut cibum assolet, amando consumentem.

3. Sagittaveras tu cor nostrum charitate tua, et gestabamus verba tua[b] transfixa visceribus; et exempla[b] servorum tuorum, quos de nigris lucidos, et de mortuis vivos feceras, congesta in sinum cogitationis nostræ urebant et absumebant gravem torporem, ne in ima vergeremus*; et accendebant nos valide, ut omnis ex *lingua subdola* contradictionis flatus inflammare nos acrius posset, non exstinguere. Verumtamen quia propter *nomen tuum*, quod *sanctificasti* per terras, etiam laudatores utique haberet votum et propositum nostrum, jactantiæ simile videbatur non opperiri tam proximum feriarum tempus, sed de publica professione atque ante oculos omnium sita ante discedere*; ut conversa in factum meum ora cunctorum intuentium, quam vicinum vindemialium diem prævenire voluerim, multa dicerent*, quod quasi appetissem magnus videri.

[b] E Vers. vet. "quid dabitur tibi—ad linguam dolosam," i. e. (inquit Aug. ad loc.) quod habeas adversus linguam dolosam, quo te munias adversus eam.—Respondet subjiciens sibi interroganti "sagittæ acutæ &c. sagittæ potentis acutæ, verba Dei sunt.—Novit Dominus sagittare ad amorem, et nemo pulcrius sagittat ad amorem, quam qui verbo sagittat.—Exempla sunt "carbones vastatores."—Ut puta, incipit enim tibi dicere Deus, "tu non potes? quare ille potest? quare alter potuit?—Fœminæ potuerunt, viri non possunt? Delicati divites potuerunt, pauperes non possunt? Videte ergo, quare dicti sunt carbones? Quia qui se convertunt ad Dominum, de mortuis reviviscunt. Carbones autem quando accenduntur, antequam accenderentur, exstincti erant. Nam extincti carbones, mortui dicuntur; ardentes, vivi appellantur. Exempla ergo multorum iniquorum, qui conversi sunt ad Dominum, carbones dicti sunt.—Quid sequitur? Jam repellit "linguam subdolam et labia iniqua," jam adscendit gradum, incipit proficere.

Et quo mihi erat istud, ut putaretur et disputaretur de animo meo, et *blasphemaretur bonum nostrum?* Rom. 14, 16.

4. Quin etiam, quod ipsa æstate litterario labori nimio pulmo meus[c] cedere cœperat, et difficulter trahere suspiria, doloribusque pectoris testari se saucium, vocemque clariorem productioremve recusare, primo perturbaverat me, quia magisterii illius sarcinam pene jam necessitate deponere cogebat, aut si curari et convalescere potuissem, certe intermittere*. Sed ubi plena voluntas *vacandi, et videndi quoniam tu es Dominus*, oborta mihi est atque firmata; nosti, Deus meus, etiam gaudere cœpi, quod hæc quoque suberat non mendax excusatio, quæ offensionem hominum temperaret, qui propter liberos suos me liberum esse nunquam volebant. Plenus igitur tali gaudio tolerabam illud intervallum temporis, donec decurreret: nescio utrum vel viginti[d] dies erant, sed tamen fortiter tolerabantur; quia recesserat cupiditas quæ mecum solebat ferre grave negotium, et ego premendus remanseram, nisi patientia succederet. Peccasse me in hoc quisquam servorum tuorum fratrum meorum dixerit, quod jam pleno corde militia tua, passus me fuerim vel una hora sedere in cathedra mendacii. At ego non contendo. Sed tu, Domine misericordissime, nonne et hoc peccatum, cum cæteris horrendis et funereis, in aqua sancta ignovisti et remisisti mihi? Ps. 45, 11.

III. Verecundus concedit illi rus suum.

5. Macerabatur anxietudine Verecundus de isto nostro bono, quod propter vincula sua, quibus tenacissime tenebatur, deseri se nostro consortio videbat. Nondum christianus, conjuge fideli; ea ipsa tamen arctiore præ cæteris compede, ab itinere quod aggressi eramus, retardabatur: nec christianum esse alio

[c] Cum utrumque verum fuerit, Aug. pro eorum indole, cum quibus agebat, nunc hanc, nunc illam causam profert, cur a professione abscesserit, ita tamen ut planum sit, ei hunc pulmonis dolorem re vera profuisse. Ad Mediolanenses utrumque (inf. c. 5.) ad Romanianum pectoris dolorem tantum profert; "quæ [mundi hujus dona] meipsum capere moliebantur quotidie ista cantantem [de vanitate rerum humanarum] nisi me pectoris dolor ventosam professionem abjicere, et in philosophiæ gremium confugere coegisset." c. Acad. i. 3. et ad Theodorum de Beata vita, §. 4. "Quid ergo restabat aliud, nisi ut immoranti mihi superfluis, tempestas quæ putabatur adversa, succurreret? Itaque tantus me arripuit pectoris dolor, ut illius professionis onus sustinere non valens, qua mihi velificabam fortasse ad Sirenas, abjicerem omnia, et optatæ tranquillitati vel quassatam navem fissamque perducerem." Ad Zenobium autem apertius, (de Ordine, l. i. §. 5.) "Nam cum stomachi dolor scholam me deserere coegisset, qui jam, ut scis, etiam sine ulla tali necessitate in philosophiam confugere moliebar," alibi vero (in Epist.) se id magis alliciente desiderio vacandi Deo fecisse testatur.

[d] Conversio ergo Aug[i]. plene effecta est circa fin. mensis Augusti vel initio Sept. A.D. 386.

modo se velle dicebat, quam illo quo non poterat. Benigne sane obtulit, quamdiu ibi essemus, in re ejus essemus*.
Luc. 14, 14. Retribues illi*, Domine, in *resurrectione justorum*, quia jam
Ps. 124, 3. ipsam *sortem* retribuisti ei. Quamvis enim absentibus nobis, cum Romæ jam essemus, corporali ægritudine correptus, et in ea christianus et fidelis factus, ex hac vita emigravit: ita misertus es non solum ejus, sed etiam nostri, ne cogitantes egregiam erga nos amici humanitatem, nec eum in grege tuo numerantes, dolore intolerabili cruciaremur. Gratias tibi, Deus noster, tui sumus; indicant hortationes et consolationes tuæ: fidelis promissor, reddis* Verecundo, pro rure illo ejus Cassiciaco, ubi ab æstu sæculi requievimus in te, amœnitatem sem-
Ps. 67, 16. piterne virentis paradisi tui, quoniam dimisisti ei peccata super terram, *in monte incaseato*[e], *monte tuo, monte uberi*.

6. Angebatur ergo tunc ipse; Nebridius autem collætabatur. Quamvis enim et ipse nondum christianus in illam foveam perniciosissimi erroris inciderat, ut Veritatis Filii tui carnem phantasma[f] crederet; tamen inde emergens, sic sibi erat, nondum imbutus ullis Ecclesiæ tuæ sacramentis, sed inquisitor[g] ardentissimus veritatis. Quem non multo post conversionem nostram et regenerationem per Baptismum tuum, ipsum etiam fidelem catholicum castitate perfecta atque continentia tibi servientem in Africa apud suos, cum tota domus ejus per eum christiana facta esset, carne solvisti; et
Luc. 16, 22. nunc ille vivit *in sinu Abraham*. Quidquid illud est quod illo significatur sinu[h], ibi Nebridius* vivit, dulcis amicus

[e] "Quem montem intelligere debemus nisi eundem Dominum Christum, de quo et alius Propheta dicit: 'erit—manifestus mons Domini, paratus in cacumine montium?' Ipse est mons incaseatus, propter parvulos gratia tamquam lacte nutriendos; mons uber, ad roborandos atque ditandos donorum excellentia; nam et ipsum lac unde fit caseus, miro modo significat gratiam: manat quippe ex abundantia viscerum maternorum, et misericordia delectabili parvulis gratis infunditur." Aug. ad loc.

[f] Vid. sup. l. v. c. 9. not. l. p. 72.

[g] Vid. sup. l. vi. §. 17. et not. ibid.

[h] Quid sinu Abrahæ significari crediderit Augustinus, aperuit ipse postea in lib. 4. de Anima et ejus Origine, c. 16. n. 24: "Sinum Abrahæ intellige remotam sedem quietis atque secretam, ubi est Abraham; et ideo Abrahæ dictum non quod ipsius tantum sit, sed quod ipse pater multarum gentium sit positus, quibus est ad imitandum fidei principatu propositus." [ed. Ben.] Neque tamen id in hoc loco voluisse videtur Aug. se omnino nescire, quid sit quod nomine "Abrahæ sinus" designet Dominus, verum qualis sit ejus loci indoles, qualia gaudia; occulta enim esse, et nobis, qui adhuc in carne sumus, minus posse intelligi. Cæterum, ubique, de illo agens loco, sibi constat Aug. Eum "secretum" esse, "ubi erat Abraham;—sinus erat, quia secretum erat." Serm. 14. c. 3. "secretæ cujusdam quietis habitatio." Ep. 164. §. 7. "Sinu ejus, h. e. in secreto quietis ejus." De Gen. ad litt. l. xii. §. 63. "Ejus sinum i. e. nescio cujus felicitatis magnum abditumque se-

meus, tuus autem, Domine, adoptivus ex liberto filius; ibi vivit. Nam quis alius tali animæ locus? Ibi vivit, unde me multa interrogabat homuncionem inexpertum. Jam non ponit aurem ad os meum, sed spirituale os ad fontem tuum; et bibit, quantum potest, sapientiam pro aviditate sua, sine fine felix. Nec eum sic arbitror inebriari ex ea, ut obliviscatur mei, cum tu, Domine, quem potat ille*, nostri sis memor. Sic ergo eramus, Verecundum consolantes tristem, salva amicitia, de tali conversione nostra*, et exhortantes ad fidem gradus sui, vitæ scilicet conjugalis; Nebridium autem opperientes quando sequeretur, quod de tam proximo poterat, et erat jam jamque facturus: cum ecce evoluti sunt dies illi tandem; nam longi et multi videbantur præ amore libertatis otiosæ ad cantandum de medullis omnibus, *Tibi dixit cor meum, Quæsivi vultum* Ps. 26, 8.
tuum; vultum tuum, Domine, requiram.

IV. Libri apud Cassiciacum scripti. Epistolæ ad Nebridium.

7. Et venit dies* quo etiam actu solverer a professione rhetorica, unde jam cogitatu solutus eram. Et factum est. Eruisti linguam meam unde jam erueras cor meum; et benedicebam tibi gaudens profectus in villam cum meis omnibus[i]. Ibi quid egerim in litteris, jam quidem servientibus tibi, sed adhuc superbiæ scholam tanquam in pausatione anhelantibus*, testantur libri disputati[k] cum præsentibus, et cum ipso me solo[l]

cretum." c. Faust. xxxiii. 5. quomodo etiam universe "justos defunctos in *occultis* piorum sedibus quietos" esse ait (de Civ. Dei, i. 13.) et iisdem fere verbis ubique utitur, unde constat eum non de loco ambiguum hæsisse, sed de gaudiis quibus "animæ justorum ac piorum defunctorum, quas in requie vivere dubitare fas non sit," (de Civ. Dei, xiii. 19.) ibi fruantur, cum certum sit ipsos plenioribus gaudiis post resurrectionem esse potituros. Cæterum eandem dubitationem de "sinu Abiaham" cernere licet ap. Greg. Naz. Orat. Funebr. in S. Cæsar. med. *ἐν κόλποις Ἀβραὰμ, οἵτινες δὴ οὗτοί εἰσιν, ἀναπαύσοιο.*

[i] Id mihi amore inveniendi veri jam in consuetudinem verterat, (ait Aug. de Ordin. i. §. 6. de hac agens vitæ ejus parte) ita ut aut primam si tales curæ inerant, aut certe ultimam, dimidiam tamen fere noctis partem pervigil quodcunque cogitarem; nec me patiebar adolescentium lucubrationibus a meipso avocari." Testatur etiam se "pœne quotidianis fletibus Deum rogare, ut sanentur vulnera" sua, "indigniorem tamen esse me, qui tam cito saner quam volo, sæpe memetipse convinco." Ib. §. 29.

[k] Sc. Disputt. iii. contra Academicos, "pauculis diebus transactis, posteaquam in agro vivere cœpisset." c. Acad. i. §. 4. liber de beata vita, "idibus Novembris die ejus natali" (§. 6.) inceptus, disputationibus autem triduanis confectus, et libri 2 de ordine (Retract. l. i. c. 3.)

[l] Soliloquiorum Libri duo, "secundum studium meum et amorem—ratione indagandæ veritatis, de his rebus quas maxime scire cupiebam, me interrogans, mihique respondens, tanquam duo essemus, ratio et ego, cum solus essem—ita ut in 1mo. libro quæreretur et utcunque appareret, qualis esse debeat, qui vult percipere sapientiam—et quadam ratiocinatione in libri fine colligitur, ea quæ vera sunt immortalia esse; in 2do. autem de immortalitate animæ diu res agitur, et non peragitur." Retract. l. i. c. 4. Hujus quasi supplementum, scripsit paullo post Mediolani, lib. de Immortal. Animæ, (Opp.

coram te: quæ autem cum absente Nebridio[m], testantur epistolæ. Et quando mihi sufficiat tempus commemorandi omnia magna erga nos beneficia tua in illo tempore, præsertim ad alia majora properanti? Revocat enim me recordatio mea, et dulce mihi fit, Domine, confiteri tibi quibus internis me stimulis perdomueris, et quemadmodum me *complanaveris, humiliatis montibus et collibus* cogitationum mearum, *et tortuosa* mea *direxeris, et aspera lenieris;* quomodo ipsum etiam Alypium fratrem cordis mei subegeris nomini unigeniti tui Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi, quod primo dedignabatur inseri litteris nostris. Magis enim eas volebat redolere gymnasiorum *cedros* quas jam *contrivit Dominus*, quam salubres herbas ecclesiasticas adversas serpentibus.

Is. 40, 4. Luc. 3, 45.

Ps. 28, 5.

Quibus cœlitus perfusus gratiis, et quam vivido pietatis sensu, dum Psalmos evolvit.

8. Quas tibi, Deus meus, voces dedi cum legerem Psalmos David, cantica fidelia, et sonos pietatis excludentes turgidum spiritum; rudis in germano amore tuo, catechumenus in villa cum catechumeno Alypio feriatus, matre adhærente nobis muliebri habitu, virili fide, anili securitate, materna charitate, christiana pietate! Quas tibi voces dabam in psalmis illis, et quomodo in te inflammabar ex eis, et accendebar eos recitare, si possem, toto orbe terrarum adversus typhum generis humani? Et tamen toto orbe cantantur, et *non est qui se abscondat a calore tuo.* Quam vehementi et acri dolore indignabar Manichæis; et miserabar eos rursus, quod illa sacramenta, illa medicamenta nescirent, et insani essent adversus antidotum quo sani esse potuissent! Vellem ut alicubi juxta essent tunc*, et me nesciente quod ibi essent intuerentur faciem meam, et audirent voces meas, quando legi quartum psalmum in illo tunc otio, quid de me fecerit ille psalmus. *Cum invocarem, exaudivit me Deus justitiæ meæ; in tribulatione dilatasti mihi. Miserere mei, Domine, et exaudi orationem meam.* Audirent ignorante me utrum audirent, ne me propter se illa dicere putarent quæ inter hæc verba dixerim. Quia et revera nec ea dicerem, nec sic ea dicerem, si me ab eis audiri viderique sentirem: nec, si dicerem, sic acciperent quomodo mecum et mihi coram te de familiari affectu animi mei.

Ps. 18, 7.

9. Inhorrui timendo, ibidemque inferbui sperando et exsul-

t. i. p. 387.) qui illo invito in manus hominum exiit, et de cujus obscuritate ipse conqueritur. (Retr. i. c. 5.)

[m] Paucæ quædam ex iis adhuc exstant cum Epp. Nebridii. Epp. iii—xiv. ed. Ben.

tando in tua misericordia, Pater. Et hæc omnia exibant
per oculos meos et vocem meam, cum conversus ad nos spiri-
tus tuus bonus ait nobis: *Filii hominum, quousque graves* Ps. 4, 3.
corde? Utquid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium?
Dilexeram enim vanitatem, et quæsieram mendacium. Et tu,
Domine, jam *magnificaveras Sanctum tuum, suscitans eum a* Ver. 4.
mortuis, et *collocans ad dexteram tuam*, unde *mitteret ex alto* Eph. 1, 20.
promissionem suam, Paracletum Spiritum veritatis: et mise- Luc. 24, 49.
rat eum jam, sed ego nesciebam. Miserat eum, quia jam
magnificatus erat, resurgens a mortuis, et ascendens in cœlum. Joh. 14, 16. 17.
Ante autem *Spiritus nondum erat datus, quia Jesus nondum* Act. 2, 1—4.
erat clarificatus. Et clamat propheta*: *Quousque graves* Joh. 7,
corde? Utquid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium? 39.
Et scitote quoniam Dominus magnificavit Sanctum suum.
Clamat, *quousque;* clamat, *scitote:* et ego tamdiu nesciens "vanitatem dilexi, et mendacium quæsivi;" et ideo audivi et contremui, quoniam talibus dicitur qualem me fuisse reminiscebar. In phantasmatibus* enim quæ pro veritate tenueram, vanitas erat et mendacium. Et insonui multa graviter ac fortiter in dolore recordationis meæ. Quæ utinam audissent qui adhuc usque "diligunt vanitatem et quærunt mendacium." Forte conturbarentur, et evomuissent illud; et exaudires eos cum clamarent ad te: quoniam vera morte carnis
mortuus est pro nobis, qui te *interpellat pro nobis.* Rom. 8, 34.

10. Legebam: *Irascimini, et nolite peccare.* Et quomodo movebar, Deus meus, qui jam didiceram irasci mihi de præteritis, ut de cætero non peccarem? Et merito irasci, quia non alia natura gentis tenebrarum de me peccabat[n], sicut dicunt
qui sibi non irascuntur, et *thesaurizant sibi iram in die iræ* Rom. 2,
et revelationis justi judicii tui. Nec jam bona mea foris 5.
erant, nec oculis carneis in isto sole[o] quærebantur. Volentes enim gaudere forinsecus, facile evanescunt; et effunduntur in ea quæ videntur et temporalia[p] sunt, et imagines eorum

[n] Vid. sup. iv. §. 26. n. g. p. 59. n. h. p. 60.

[o] Vid. sup. l. iii. c. 10. p. 26. n. e.

[p] Dum ordinem suum peragit pulchra mutabilitas temporum, deserit amantem species concupita. Aug. de Vera Relig. c. 20. Loca offerunt quod amemus, tempora surripiunt quod amamus; et relinquunt in anima turbas phantasmatum, quibus in aliud atque aliud cupiditas incitetur. Ita fit inquietus et ærumnosus animus, frustra tenere a quibus tenetur exoptans. Ib. c. 35.

famelica[q] cogitatione lambunt. Et o si fatigentur inedia[r], et dicant: *Quis ostendet nobis bona?* Et dicamus, et audiant: *Signatum est in nobis lumen vultus tui, Domine.* Non enim
Joh.1,9. *lumen* nos sumus *quod illuminat omnem hominem;* sed illu-
Eph. 5, 8. minamur a te, ut qui *fuimus aliquando tenebræ*, simus *lux in te.* O si viderent internum æternum*, quod ego quia gustaveram, frendebam, quoniam non eis poteram ostendere, si afferrent ad me cor in oculis suis foris a te, et dicerent: *Quis ostendet nobis bona?* Ibi enim, ubi* mihi iratus eram intus in cubili, ubi compunctus eram, ubi sacrificaveram mactans vetustatem meam, et inchoata meditatione renovationis meæ
Ps. 4, 7. sperans in te, ibi mihi dulcescere cœperas, et *dederas lætitiam in corde meo.* Et exclamabam legens hæc foris, et agnoscens intus; nec volebam multiplicari[s] terrenis bonis, devorans tempora et devoratus temporibus*, cum haberem
Ver. 8. in æterna simplicitate[s] aliud *frumentum, et vinum, et oleum.*

11. Et clamabam in consequenti versu clamore alto cordis mei: *O in pace! o in idipsum!* o quid dixit: *Obdormiam et somnum capiam!* Quoniam[t] quis resistet nobis cum fiet sermo
1 Cor. 15, 54. qui scriptus est, *Absorpta est mors in victoriam?* Et tu es *Idipsum* valde *qui non mutaris;* et in te requies obliviscens

[q] Quorum vita est spectare, contendere, manducare, bibere, concumbere, dormire, et in cogitatione sua nihil aliud quam phantasmata quæ de tali vita colligunt amplexari. Ibid. cap. 54.

[r] Nam qui videntur sibi copiosi, cum sint famelici, et pleni, cum sint inanissimi, non convertuntur. Aug. in Psal. 67.

[s] Temporalium enim specierum multiformitas ab unitate Dei hominem lapsum per carnales sensus diverberavit, et mutabili varietate multiplicavit ejus affectum: ita facta est abundantia laboriosa, et, si dici potest, copiosa egestas: dum aliud atque aliud sequitur, et nihil cum eo permanet. Sic " a tempore frumenti vini et olei sui, multiplicatus est," ut non inveniat " Idipsum," id est naturam incommutabilem et singularem, quam secutus non erret et assecutus non doleat. Aug. de Vera Relig. cap. 21. Non enim multiplicatio semper ubertatem significat, et non plerumque exiguitatem: cum dedita temporalibus voluptatibus anima semper exardescit cupiditate, nec satiari potest, et multiplici atque ærumnosa cogitatione distenta, simplex bonum videre non sinitur: qualis est illa de qua dicitur, " deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem." (Sap. 9.) Talis anima, temporalium bonorum decessione et successione, i. e. " a tempore frumenti, vini et olei sui," innumerabilibus completa phantasmatibus sic multiplicata est, ut non possit agere quod præceptum est, " Sentite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis quærite illum." (Sap. 1, 1.) Ista enim multiplicitas illi simplicitati vehementer adversa est.—Singulares ergo et simplices, id est, secreti a multitudine ac turba nascentium rerum ac morientium, amatores æternitatis et Unitatis esse debemus, si uni Deo et Domino nostro cupimus inhærere. August. in Psal. 4.

[t] Non dictum est, aut " Obdormivi, et somnum cepi" aut " Obdormio et somnum capio:" sed, " Obdormiam, et somnum capiam." Tunc " corruptibile hoc induetur incorruptione, et mortale hoc induetur immortalitate:" " tunc absorbebitur mors in victoriam." Id. Ib.

laborum omnium, quoniam nullus alius tecum, nec ad alia multa adipiscenda, quæ non sunt quod tu, sed *tu, Domine, singulariter in spe constituisti me.* Legebam, et ardebam; nec inveniebam quid facerem surdis mortuis, ex quibus fueram, pestis*, latrator amarus et cæcus adversus Litteras de melle cœli melleas, et de lumine tuo luminosas: et super inimicis* Scripturæ hujus tabescebam.

12. Quando recordabor* omnia dierum illorum feriatorum? Sed nec oblitus sum nec silebo flagelli tui asperitatem, et misericordiæ tuæ mirabilem celeritatem. Dolore dentium tunc excruciabas me; et cum in tantum ingravesceret ut non valerem loqui[u], ascendit in cor meum admonere omnes meos qui aderant, ut deprecarentur te pro me, Deum salutis omnimodæ. Et scripsi hoc in cera, et dedi ut eis legeretur. Mox ut genua supplici affectu fiximus, fugit dolor ille. Sed quis dolor? aut quomodo fugit? Expavi, fateor, Domine meus, Deus meus; nihil enim tale ab ineunte ætate expertus fueram. Et insinuati sunt mihi in profundo nutus tui; et gaudens in fide laudavi nomen tuum. Et ea fides me securum esse non sinebat de præteritis peccatis meis, quæ mihi per Baptismum tuum remissa nondum erant.

Acerrimo dolore dentium subito liberatur.

13. Renuntiavi, peractis vindemialibus, ut scholasticis suis Mediolanenses venditorem verborum alium providerent; quod et tibi ego servire delegissem, et illi professioni, præ difficultate spirandi ac dolore pectoris, non sufficerem. Et insinuavi per litteras antistiti tuo viro sancto Ambrosio pristinos errores meos, et præsens votum meum, ut moneret quid mihi potissimum de Libris tuis legendum esset, quo percipiendæ tantæ gratiæ paratior aptiorque fierem. At ille jussit Isaiam prophetam; credo, quod præ cæteris Evangelii[x] vocationisque Gentium sit prænuntiator apertior. Verumtamen ego primam hujus lectionem non intelligens, totumque talem arbitrans, distuli repetendum exercitatior in dominico eloquio.

V. Ambrosium consulit quid legendum.

[u] Dolorem corporis non ob aliud vehementer formido, nisi quia me impedit a quærendo. Quamquam enim acerrimo his diebus dentium dolore torquerer, non quidem sinebar animo volvere, nisi ea quæ jam forte didiceram, a discendo autem penitus impediebar, ad quod mihi tota intentione animi opus erat: tamen mihi videbatur, si se ille mentibus meis veritatis fulgor aperiret, aut me non sensurum fuisse illum dolorem, aut certe pro nihilo toleraturum. Soliloq. i. §. 21.

[x] Isaias ergo inter illa quæ arguit iniqua, et justa præcepit, et peccatori populo mala futura prædixit, etiam de Christo et Ecclesia, hoc est, de Rege et ea quam condidit Civitate, multo plura quam ceteri prophetavit: ita ut a quibusdam Evangelista quam Propheta potius diceretur. Aug. de Civ. Dei, xviii. 29.

VI. Mediolani baptizatur cum Alypio et Adeodato.

14. Inde ubi tempus advenit quo me nomen dare[y] oporteret, relicto rure, Mediolanum remeavimus. Placuit et Alypio renasci in te mecum, jam induto humilitate Sacramentis tuis congrua, et fortissimo domitori corporis, usque ad Italicum solum glaciale nudo pede obterendum insolito ausu. Adjunximus etiam nobis puerum Adeodatum ex me natum carnaliter de peccato meo. Tu bene feceras eum. Annorum erat ferme quindecim[z], et ingenio præveniebat multos graves et doctos viros. Munera tua tibi confiteor, Domine Deus meus, creator omnium, et multum potens formare* nostra deformia: nam ego in illo puero præter delictum non habebam. Quod enim enutriebatur a nobis in disciplina tua, tu inspiraveras nobis, nullus alius: munera tua tibi confiteor. Est liber noster qui inscribitur, de Magistro[a]: ipse ibi mecum loquitur. Tu scis illius esse sensa omnia quæ inseruntur ibi ex persona collocutoris mei, cum esset in annis sexdecim. Multa ejus alia mirabiliora expertus sum. Horrori mihi erat illud ingenium; et quis præter te talium miraculorum opifex? Cito de terra abstulisti vitam ejus; et securior eum recordor, non timens quidquam pueritiæ, nec adolescentiæ, nec omnino homini illi. Sociavimus eum coævum nobis in gratia tua, educandum in disciplina tua; et baptizati sumus[b], et fugit a

[y] Vid. sup. l. viii. §. 4. De hac nominum inscriptione vid. Bingham, l. x. c. 2. §. 6. "Quid autem aliud agit totum tempus, quo Catechumenorum locum et nomen tenent, nisi ut audiant quæ fides et qualis vita debeat esse Christiani; ut cum "se ipsos probaverint, tunc de mensa Domini manducent, et de calice bibant?"—Quod autem fit per omne tempus, quo in Ecclesia salubriter constitutum est, ut ad nomen Christi accedentes Catechumenorum gradus excipiat, hoc fit multo diligentius et instantius his diebus, quibus Competentes vocantur, cum ad percipiendum baptismum sua nomina jam dederunt." Aug. de fid. et operib. §. 9. De seipso autem ait Aug. ib. "An usque adeo dissimulamus a sensibus nostris, ut vel nos ipsos non recordemur quam fuerimus attenti atque solliciti quid nobis præceperint a quibus catechizabamur, cum fontis illius sacramenta peteremus, atque ob hoc Competentes vocaremur?"

[z] Ejus sententiola tunc temporis in lib. de beata vita conservatur "Ille est vere castus, qui Deum adtendit, et ad eum solum se tenet." §. 18. de eo scribit Aug. ibid. §. 6. "Erat etiam nobiscum ætate minimus omnium, sed cujus ingenium, si amore non fallor, magnum quiddam pollicetur, Adeodatus filius meus."

[a] "In quo, disputatur, et quæritur, et invenitur, magistrum non esse, qui docet hominem scientiam, nisi Deum, secundum illud etiam quod in Evangelio scriptum est, unus est magister vester Christus." Retract. i. 12. Exstat ap. Opp. Aug. t. i.

[b] Ab ipso baptizatus est Ambrosio, quod plus semel memorat. "Audi adhuc alium excellentem Dei dispensatorem, quem veneror ut patrem; in Christo enim Jesu per Evangelium ipse me genuit, et eo Christi ministro lavacrum regenerationis accepi. Beatum loquor Ambrosium, cujus pro Catholica fide gratiam, constantiam, labores, pericula, sive operibus sive sermonibus, et ipse sum expertus, et mecum non dubitat orbis prædicare Romanus." c. Julian. Pelagian. I. §. 10. cf. de nuptiis et concupisc. §. ult. et Ep.

nobis sollicitudo vitæ præteritæ. Nec satiabar illis diebus dulcedine mirabili, considerare altitudinem consilii tui super salutem generis humani. Quantum flevi in hymnis et canticis tuis, suave sonantis Ecclesiæ tuæ vocibus commotus acriter! Voces illæ influebant auribus meis, et eliquabatur veritas in cor meum; et exæstuabat inde affectus pietatis*, et currebant lacrymæ, et bene mihi erat cum eis.

VII. Ecclesiastici cantus institutio Mediolani.

15. Non longe cœperat Mediolanensis Ecclesia genus hoc consolationis et exhortationis celebrare, magno studio fratrum concinentium vocibus et cordibus. Nimirum annus erat, aut non multo amplius, cum Justina Valentiniani regis pueri mater hominem tuum Ambrosium persequeretur[c] hæresis suæ causa, qua* fuerat seducta ab Arianis. Excubabat pia plebs in ecclesia mori parata cum episcopo suo, servo tuo. Ibi mea mater, ancilla tua, sollicitudinis et vigiliarum primas tenens, orationibus vivebat. Nos adhuc frigidi a calore Spiritus tui, excitabamur tamen civitate attonita atque turbata. Tunc hymni et psalmi ut canerentur secundum morem orientalium partium, ne populus mœroris tædio contabesceret, institutum est; et ex illo in hodiernum retentum, multis jam ac pene omnibus gregibus tuis et per cætera orbis imitantibus*.

Inventio corporum SS. Protasii et Gervasii.

16. Tunc memorato antistiti tuo per visum aperuisti quo loco laterent martyrum corpora Protasii et Gervasii, quæ per tot annos incorrupta in thesauro secreti tui recondideras, unde opportune promeres ad coercendam rabiem femineam, sed regiam. Cum enim propalata et effossa digno cum

147. c. 23. " neque enim et mihi propterea placet sancti viri Ambrosii sententia quia per illius os potissimum me Dominus ab errore liberavit, et per illius ministerium gratiam mihi baptismi salutaris indulsit, tanquam plantatori et rigatori meo nimium faveam."

[c] Quo sc. " Basilicam Portianam, h. e. extramuranam,"Arrianis traderet; postea vero " basilicam novam h. e. intramuranam, quæ major est," petivit. vid. Ambr. Epp. 20—22. Serm. c. Auxentium de Basilicis tradendis, pp. 852—880. ed. Ben. cf. Tillemont. Hist. Eccl. S. Ambroise, Art. 44—48. pp. 76—82. Eo tempore Mediolani erat Valentinianus vid. inf. not. e.

[d] Longe ante Ambrosii tempus passi sunt, quippe qui narret " Invenimus miræ magnitudinis viros duos, *ut prisca ætas ferebat*." Ep. 22. §. 2. Eosdem tamen " longe posterius passos esse quam beatiss. Stephanum" " probe sciri" ait Aug. (Serm. 318.) " Sub ignobili cæspite latebant" (Ambr. l. c.) " in tantum ut supra ipsorum corpora ambularent omnes, qui vellent ad cancellos pervenire, quibus SS. Naboris et Felicis martyrum ab injuria sepulchra defendebantur." (Paullin. Vita S. Ambros. §. 14.) donec " Ambrosio per somnium revelata reperta sint." Aug. de Civ. Dei, l. xxii. c. 8. §. 2. Postea vero " senes repetierunt, se aliquando horum martyrum nomina titulumque legisse." Ambr. l. c. §. 12. Plerique eos sub Nerone passos esse credunt. vid. Tillemont. H. E. t. ii. Art. S. Gervais et S. Protais et nott. ibid. Ense martyrium adepti sunt; " avulsum humeris caput." (Ambr. l. c.)

honore transferrentur ad Ambrosianam basilicam, non solum quos immundi vexabant spiritus, confessis eisdem dæmonibus, sanabantur[e], verum etiam quidam plures annos cæcus[f], civis civitatique notissimus, cum populi tumultuante lætitia* causam quæsisset atque audisset, exsilivit, eoque se ut duceret, suum ducem rogavit. Quo perductus, impetravit
Ps. 115, 15. admitti, ut sudario tangeret feretrum *pretiosæ in conspectu tuo mortis sanctorum tuorum.* Quod ubi fecit, atque admovit oculis, confestim aperti sunt. Inde fama discurrens, inde laudes tuæ ferventes, lucentes*, inde illius inimicæ animus etsi ad credendi sanitatem non applicatus*, a persequendi tamen furore compressus est. Gratias tibi, Deus meus. Unde et quo duxisti recordationem meam, ut hæc etiam confiterer tibi, quæ magna oblitus præterieram? Et tamen tunc cum ita
Cant. 1, 3. fragraret *odor unguentorum tuorum*, non *currebamus post te.* Ideo plus flebam inter cantica hymnorum tuorum, olim suspirans tibi, et tandem respirans*, quantum patet aura in domo fenea.

VIII. Evodii conversio. Ps. 67, 7.

17. Qui *habitare facis unanimes in domo*, consociasti nobis et Evodium juvenem ex nostro municipio. Qui cum agens in rebus[g] militaret, prior nobis ad te conversus est et baptiza-

[e] Ita factum esse haud negabant Arriani, sed narrabant "venerabilem virum Ambrosium pecunia comparasse homines qui se vexari ab immundis spiritibus mentirentur." Paull. l. c. §. 15.

[f] Plura de eo habet Ambros. l. c. §. 2. "Dum transferimus, cæcus sanctus est" et postea, §. 17. in sermone coram populo frequente habito, "Negant [Arriani] cæcum illuminatum, sed ille non negat se sanatum. Ille dicit: Cæcus esse desivi: et probat facto. Isti beneficium negant, qui factum negare non possunt. Notus homo est, publicis cum valeret mancipatus obsequiis, Severus nomine, lanius ministerio. Deposuerat officium, postquam inciderat impedimentum. Vocat ad testimonium homines quorum ante sustentabatur obsequiis: eos indices suæ visitationis arcessit, quos habebat testes et arbitros cæcitatis. Clamat quia ut contigit fimbriam de veste martyrum, qua sacræ reliquiæ vestiuntur, redditum sibi lumen sit. Nonne simile istud est, atque illud quod in Evangelio legimus?—Detestabilior istorum quam Judæorum pertinacia. Illi cum dubitarent, vel parentes interrogabant: isti occulte interrogant, palam negant, jam non operi increduli, sed auctori."—Idem miraculum citat Aug. de Civ. Dei, l. xxii. c. 8. §. 2. inter ea, quæ "ad multorum notitiam potuerunt pervenire, quia et grandis est civitas et ibi erat tunc Imperator, et *immenso* populo teste res gesta est, concurrente ad corpora Martyrum Protasii et Gervasii;" ipse porro, ut ait, testis oculatus; (Serm. 286. §. 4.) "cujus tunc tantæ gloriæ Martyrum etiam ego testis fui. Ibi eram, Mediolani eram, facta miracula novi, adtestante Deo pretiosis mortibus sanctorum suorum: ut per illa miracula jam non solum 'in conspectu Domini,' sed etiam in conspectu hominum esset 'mors illa pretiosa.' Cæcus notissimus universæ civitati illuminatus est, cucurrit, adduci se fecit, sine duce reversus est. Nondum audivimus quod obierit: forte adhuc vivit. In ipsa eorum basilica, ubi sunt eorum corpora, totam vitam suam serviturum se esse devovit. Nos illum gavisi sumus videntem, reliquimus servientem." Paullinus autem, notarius Ambrosii, qui eadem refert, ait hominem "*nunc usque* in eadem basilica, quæ dicitur Ambrosiana, in quam Martyrum corpora sunt translata, religiose vivere." l. c. §. 14.

[g] Vid. sup. ad l. viii. c. 15.

tus, et relicta militia sæculari, accinctus in tua. Simul eramus[h], simul habitaturi* placito sancto. Quærebamus quisnam locus nos utilius haberet servientes tibi: pariter remeabamus in Africam. Et cum apud Ostia Tiberina essemus, mater defuncta est. Multa prætereo, quia multum festino. Accipe confessiones meas et gratiarum actiones, Deus meus, de rebus innumerabilibus etiam in silentio. Sed non præteribo quidquid mihi anima parturit de illa famula tua, quæ me parturivit; et carne, ut in hanc temporalem; et corde, ut in æternam lucem nascerer*[i]. Non ejus, sed tua dicam dona in ea; neque enim seipsam fecerat, aut educaverat seipsam. Tu creasti eam, nec pater nec mater sciebat qualis ex eis fieret. Et erudivit eam in timore tuo virga Christi tui, regimen unici Filii tui in domo fideli, bono membro Ecclesiæ tuæ. Nec tantam erga suam disciplinam diligentiam matris prædicabat, quantam famulæ cujusdam decrepitæ, quæ patrem ejus infantem portaverat, sicut dorso grandiuscularum puellarum parvuli portari solent. Cujus rei gratia, et propter senectam ac mores optimos, in domo christiana satis a dominis honorabatur. Unde etiam curam filiarum dominicarum commissam* diligenter gerebat, et erat in eis coercendis, cum opus esset, sancta severitate vehemens, atque in docendis sobria prudentia. Nam eas, præter illas horas quibus ad mensam parentum moderatissime alebantur, etiamsi exardescerent siti, nec aquam bibere sinebat, præcavens consuetudinem malam, et addens verbum sanum: "Modo aquam bibitis, quia in potestate vinum non habetis: cum autem ad maritos veneritis, factæ dominæ apothecarum et cellariorum, aqua sordebit; sed mos potandi permanebit*." Hac ratione præcipiendi et auctoritate imperandi, frenabat

Matris obitus, ejusque a teneris educatio.

[h] Hoc temporis intervallo, antequam Africam remearet, scripsit Aug. Libb. ii. "de moribus Ecclesiæ Catholicæ" et "de moribus Manichæorum," quo horum reprimeret "jactantiam de falsa et fallaci continentia vel abstinentia, qua se ad imperitos decipiendos, veris Christianis, quibus comparandi non sunt, insuper præferunt;" Retract. i. c. 7. et lib. "de animæ quantitate," quo eam incorpoream esse ostenderet (ib. c. 8.) item primum e 3. libb. "de libero arbitrio" e quibus constat "malum non exortum nisi ex libero voluntatis arbitrio." Ib. c. 9.

[i] Matris in se merita sæpius grato animo confitetur Aug. "in primis nostra mater, cujus meriti credo esse omne quod vivo" de beata vita §. 6. "cujus precibus indubitanter credo atque confirmo, mihi istam mentem Deum dedisse, ut inveniendæ veritati nihil omnino præponam, nihil aliud velim, nihil cogitem, nihil amem. Nec desino credere nos hoc tantum bonum, quod, te promerente, concupivimus, eadem, te petente, adepturos." Similia habet de dono Persever. §. 53. "me fidelibus et quotidianis matris meæ lacrymis ne perirem fuisse concessum."

aviditatem tenerioris ætatis; et ipsam puellarum sitim formabat ad honestum modum, ut jam nec liberet quod non deceret.

18. Et surrepserat tamen, sicut mihi filio famula tua narrabat, surrepserat ei vinolentia. Nam cum de more, tanquam puella sobria, juberetur a parentibus de cuppa vinum depromere, submisso poculo qua desuper patet, priusquam in lagunculam funderet merum, primoribus labris sorbebat exiguum, quia non poterat amplius, sensu recusante. Non enim ulla temulenta* cupidine faciebat hoc, sed quibusdam superfluentibus ætatis excessibus, qui ludicris motibus ebulliunt, et in puerilibus animis majorum pondere premi solent. Itaque ad illud modicum quotidiana modica addendo, quoniam qui
Eccli. 19, 1. *modica spernit, paulatim decidit*, in eam consuetudinem lapsa erat, ut prope jam plenos mero caliculos inhianter hauriret. Ubi tunc sagax anus, et vehemens illa prohibitio? Numquid valebat aliquid adversus latentem morbum, nisi tua medicina, Domine, vigilaret super nos? Absente patre et matre et nutritoribus, tu præsens, qui creasti, qui vocas, qui etiam per præpositos * homines boni aliquid agis ad animarum salutem, quid tunc egisti, Deus meus? Unde curasti? unde sanasti? Nonne protulisti durum et acutum ex altera anima convicium, tanquam medicinale ferrum ex occultis provisionibus tuis, et uno ictu putredinem illam præcidisti? Ancilla enim cum qua solebat accedere ad cuppam, litigans cum domina minore, ut fit, sola cum sola, objecit hoc crimen, amarissima insultatione vocans meribibulam. Quo illa stimulo percussa respexit fœditatem suam, confestimque damnavit atque exuit. Sicut amici adulantes pervertunt, sic inimici litigantes plerumque corrigunt. Nec tu quod per eos agis, sed quod ipsi voluerunt, retribuis eis. Illa enim irata exagitare appetivit minorem dominam, non sanare: et ideo clanculo, aut quia ita eas invenerat locus et tempus litis, aut ne forte et ipsa periclitaretur quod tam sero prodidisset. At tu, Domine, rector cœlitum*, et terrenorum, ad usus tuos contorquens profunda torrentis, fluxum sæculorum ordinate* turbulentum, etiam de alterius animæ insania[k] sanasti alteram; ne quisquam cum hoc adverterit,

[k] Multa enim fiunt a malis quidem contra voluntatem Dei; sed tantæ est ille sapientiæ tantæque virtutis, ut in eos exitus sive fines quos bonos et justos ipse præscivit, tendant omnia quæ voluntati ejus videntur adversa. Aug. de Civ. Dei, l. xxii. c. 2.

potentiæ suæ tribuat, si verbo ejus alius corrigatur, quem vult corrigi.

19. Educata itaque pudice ac sobrie, potiusque a te subdita parentibus, quam a parentibus tibi, ubi plenis annis nubilis facta est, tradita viro servivit veluti domino; et sategit eum lucrari tibi, loquens te illi moribus suis, quibus eam pulchram faciebas, et reverenter amabilem atque mirabilem viro. Ita autem toleravit cubilis injurias, ut nullam de hac re cum marito haberet unquam simultatem. Exspectabat enim misericordiam tuam super eum, ut in te credens castificaretur. Erat vero ille præterea, sicut benevolentia præcipuus, ita ira fervidus. Sed noverat hæc non resistere irato viro, non tantum facto, sed ne verbo quidem. Jam vero refractum et quietum cum opportunum videret, rationem facti sui reddebat, si forte ille inconsideratius commotus fuerat. Denique, cum matronæ multæ quarum viri mansuetiores erant, plagarum vestigia etiam dehonestata facie gererent, inter amica colloquia illæ arguebant maritorum vitam, hæc earum linguam, veluti per jocum graviter admonens, ex quo illas tabulas quæ matrimoniales vocantur, recitari audissent, tanquam instrumenta quibus ancillæ factæ essent, deputare debuisse; proinde memores conditionis superbire adversus dominos non oportere. Cumque mirarentur illæ, scientes quam ferocem conjugem sustineret, nunquam fuisse auditum, aut aliquo indicio claruisse, quod Patricius ceciderit uxorem, aut quod a se invicem vel unum diem domestica lite dissenserint, et causam familiariter quærerent; docebat illa institutum suum, quod supra memoravi. Quæ observabant, expertæ gratulabantur; quæ non observabant, subjectæ vexabantur.

IX. Laudabiles matris suæ mores prosequitur.

20. Socrum etiam suam primo susurris malarum ancillarum adversum se irritatam sic evicit obsequiis, perseverans tolerantia et mansuetudine, ut illa ultro filio suo medias linguas famularum proderet, quibus inter se et nurum pax domestica turbabatur, expeteretque vindictam. Itaque posteaquam ille, et matri obtemperans, et curans familiæ disciplinam, et concordiæ suorum consulens, proditas ad prodentis arbitrium verberibus coercuit, promisit illa talia de se præmia sperare debere, quæcumque de sua nuru sibi, quo placeret, mali aliquid loqueretur: nullaque jam audente, memorabili inter se benevolentiæ suavitate vixerunt.

21. Hoc quoque illi bono mancipio tuo, in cujus utero me creasti, Deus meus, misericordia mea, munus grande donaveras, quod inter dissidentes atque discordes quaslibet animas, ubi poterat, tam se præbebat pacificam, ut cum ab utraque multa de invicem audiret amarissima, qualia solet eructare turgens atque indigesta discordia quando præsenti amicæ de absente inimica per acida colloquia cruditas* exhalatur odiorum; nihil tamen alteri de altera proderet, nisi quod ad eas reconciliandas valeret. Parvum hoc bonum mihi videretur, nisi turbas innumerabiles tristis experirer, nescio qua horrenda pestilentia peccatorum latissime pervagante, non solum iratorum inimicorum iratis inimicis dicta prodere, sed etiam quæ non dicta sunt addere; cum contra homini* humano parum esse debeat inimicitias hominum nec excitare nec augere male loquendo, nisi eas etiam exstinguere bene loquendo studuerit; qualis illa erat, docente te magistro intimo in schola pectoris.

22. Denique etiam virum suum jam in extrema vita ejus temporali lucrata est tibi, nec in eo jam fideli planxit quod in nondum fideli toleraverat. Erat etiam serva servorum tuorum. Quisquis eorum noverat eam, multum in ea laudabat et honorabat et diligebat te; quia sentiebat præsentiam tuam in corde ejus, sanctæ conversationis fructibus testibus[h].
1 Tim. 5, 9, 4. 10. Fuerat enim *unius viri uxor, mutuam vicem parentibus reddiderat, domum suam pie tractaverat, in operibus bonis testimonium habebat.* Gal. 4, 19. *Nutrierat* filios, toties *eos parturiens,* quoties abs te deviare cernebat. Postremo nobis, Domine, omnibus, quia ex munere tuo sinis loqui servis tuis, qui ante dormitionem ejus in te jam consociati vivebamus percepta gratia Baptismi tui, ita curam gessit quasi omnes genuisset, ita servivit quasi ab omnibus genita fuisset.

X. Colloquium cum matre de regno cœlorum.

23. Impendente autem die quo ex hac vita erat exitura, quem diem tu noveras, ignorantibus nobis; provenerat, ut credo, procurante te occultis tuis modis, ut ego et ipsa soli

h Mater nostra, cujus ingenium, atque in res divinas inflammatum animum, cum antea convictu diuturno, et diligenti consideratione perspexeram, tum vero in quadam disputatione non parvæ rei, tanta mihi mens ejus apparuerat, ut nihil aptius veræ philosophiæ videretur. De Ord. l. ii. §. 1. Ibid. l. i. §. 32. eam "divinas scripturas vehementer" ait "amplecti" et eximium ejus profert responsum; "Si bona quæ velit et habeat, beatus est; si autem mala velit, quamvis habeat, miser est." De beata vita, §. 10.

staremus incumbentes ad quamdam fenestram, unde hortus intra domum quæ nos habebat prospectabatur, illic apud Ostia Tiberina, ubi remoti a turbis post longi itineris laborem instaurabamus nos navigationi: colloquebamur ergo soli valde
dulciter; et *præterita obliviscentes, in ea quæ ante sunt ex-* Phil. 3,
tenti, quærebamus inter nos apud præsentem Veritatem, quod 13.
tu es, qualis futura esset vita æterna sanctorum, *quam nec* 1 Cor. 2,
oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit. 9.
Sed inhiabamus ore cordis in superna fluenta fontis tui, *fontis* Ps. 35,
vitæ qui est apud te; ut inde pro captu nostro aspersi, quoquo 10.
modo rem tantam cogitaremus.

24. Cumque ad eum finem sermo perduceretur, ut carnalium sensuum delectatio quantalibet, in quantalibet luce corporea, præ illius vitæ jucunditate, non comparatione, sed ne commemoratione quidem digna videretur; erigentes nos ardentiore affectu *in idipsum*[m], perambulavimus gradatim cuncta corporalia, et ipsum cœlum, unde sol et luna et stellæ lucent super terram. Et adhuc ascendebamus interius cogitando, et loquendo*, et mirando opera tua; et venimus in mentes nostras, et transcendimus[n] eas, ut attingeremus regionem uber-
tatis indeficientis, ubi *pascis Israel* in æternum veritatis Ps. 79,
pabulo, et ubi vita sapientia est, per quam fiunt omnia ista, et 2.
quæ fuerunt, et quæ futura sunt; et ipsa non fit, sed sic est ut fuit, et sic erit semper; quin potius fuisse, et futurum esse non est in ea, sed esse solum, quoniam æterna est: nam fuisse et futurum esse, non est æternum. Et dum loquimur et inhiamus illi, attigimus eam modice toto ictu cordis; et suspiravi-
mus* et relinquimus ibi religatas *primitias spiritus*[o], et remea- Rom. 8,
vimus ad strepitum oris nostri, ubi verbum et incipitur et 23.
finitur. Et quid simile Verbo tuo Domino nostro, *in se* Sap. 7,
permanenti sine vetustate, atque *innovanti omnia?* 27.

25. Dicebamus ergo: Si cui sileat tumultus carnis, sileant phantasiæ terræ et aquarum et aeris, sileant et poli, et ipsa sibi anima sileat, et transeat se non se cogitando, sileant

[m] i. e. in id quod summe est. Alludit ad illud Prophetæ, Ps. 4, 5. "In pace, in Idipsum dormiam et requiescam." [Dub.] Vid. sup. §. 11.

[n] Quod enim sicuti est cogitare non possumus, utique nescimus; sed quidquid cogitanti occurrerit, abjicimus, respuimus, improbamus, non hoc esse quod quærimus novimus, quamvis illud nondum quale sit, noverimus. Aug. Ep. 130. §. 27.

[o] i. e. ipsi adhæsimus qua parte per primitias Spiritus innovati jam eramus. Vid. inf. l. xii. c. 16. et l. xiii. c. 13. [Dub.]

somnia et imaginariæ revelationes, omnis lingua et omne signum, et quidquid transeundo fit, si cui sileat omnino;
Ps. 99, 3. quoniam si quis audiat*, dicunt hæc omnia, *Non ipsa nos fecimus*, sed *fecit nos* qui *manet in æternum:* his dictis si jam taceant quoniam erexerunt aurem in eum qui fecit ea, et loquatur ipse solus, non per ea, sed per seipsum, ut audiamus verbum ejus, non per linguam carnis, neque per vocem angeli,
Ps. 76, 18. nec per sonitum nubis, nec *per ænigma* similitudinis; sed ipsum
1 Cor. 13, 12. quem in his amamus, ipsum sine his audiamus, sicut nunc extendimus nos, et rapida cogitatione attingimus* æternam Sapientiam super omnia manentem; si continuetur hoc, et subtrahantur aliæ visiones longe imparis generis, et hæc una rapiat et absorbeat et recondat in interiora gaudia spectatorem suum, ut talis sit sempiterna vita, quale fuit hoc momentum
Mat. 25, 21. intelligentiæ, cui suspiravimus; nonne hoc est, *Intra in*
1 Cor. 15, 51. *gaudium Domini tui?* Et istud quando? An cum *omnes resurgemus, sed non omnes immutabimur?*

26. Dicebam talia*, et si non isto modo et his verbis, tamen, Domine, tu scis quod illo die, cum talia loqueremur, et mundus iste nobis inter verba vilesceret cum omnibus delectationibus suis, tunc ait illa: " Fili, quantum ad me attinet, nulla jam re delector in hac vita. Quid hic faciam adhuc, et cur hic sim nescio, jam consumpta spe hujus sæculi. Unum erat propter quod in hac vita aliquantum immorari cupiebam, ut te christianum catholicum viderem, priusquam morerer. Cumulatius hoc mihi Deus meus præstitit, ut te etiam, contempta felicitate terrena, servum ejus videam: quid hic facio?"

XI. De ecstasi et morte matris.

27. Ad hæc ei quid responderim, non satis recolo. Cum interea vix intra quinque dies, aut non multo amplius decubuit febribus. Et cum ægrotaret, quodam die defectum animæ passa est, et paululum subtracta a præsentibus. Nos concurrimus, sed cito reddita est sensui, et aspexit astantes, me et fratrem[p] meum, et ait nobis quasi quærenti similis: " Ubi eram?" Deinde nos intuens mœrore attonitos: " Ponitis* hic, inquit, matrem vestram." Ego silebam, et fletum frenabam. Frater autem meus quiddam locutus est, quo eam non peregre, sed in patria defungi tanquam felicius optaret. Quo audito, illa vultu anxio reverberans eum oculis quod

p Nomine Navigium, Aug. de vita beat. §. 6.

talia saperet, atque inde me intuens: "Vide, ait, quid dicit." Et mox ambobus: "Ponite, inquit, hoc corpus ubicumque; nihil vos ejus cura conturbet: tantum illud vos rogo, ut ad Domini altare memineritis mei ubi ubi fueritis." Cumque hanc sententiam verbis quibus poterat explicasset, conticuit; et ingravescente morbo exercebatur.

28. Ego vero cogitans dona tua, Deus invisibilis, quæ immittis in corda fidelium tuorum, et proveniunt inde fruges admirabiles; gaudebam et gratias tibi agebam, recolens quod noveram, quanta cura semper æstuasset de sepulcro quod sibi providerat et præparaverat juxta corpus viri sui. Quia enim valde concorditer vixerant, id etiam volebat, ut est animus humanus minus capax divinorum, adjungi ad illam felicitatem, et commemorari ab hominibus, concessum sibi esse post transmarinam peregrinationem, ut conjuncta terra amborum conjugum terra tegeretur. Quando autem ista inanitas plenitudine bonitatis tuæ cœperat in ejus corde non esse, nesciebam, et lætabar admirans quod sic mihi aperuisset*; quanquam et in illo sermone nostro ad fenestram cum dixit, "Jam quid hic facio?" non apparuit desiderare in patria mori. Audivi etiam postea, quod jam cum Ostiis essemus, cum quibusdam amicis meis materna fiducia colloquebatur quodam die de contemptu vitæ hujus et bono mortis, ubi ipse non aderam; illisque stupentibus virtutem feminæ, quam tu dederas ei, quærentibusque utrum non formidaret tam longe a sua civitate corpus relinquere: "Nihil, inquit, longe est Deo; neque timendum est ne ille non agnoscat in fine sæculi, unde me resuscitet." Ergo die nono ægritudinis suæ, quinquagesimo et sexto anno ætatis suæ, tricesimo et tertio ætatis meæ[q], anima illa religiosa et pia corpore soluta est.

29. Premebam oculos ejus, et confluebat in præcordia mea mœstitudo ingens, et transfluebat in lacrymas: ibidemque oculi mei violento animi imperio resorbebant fontem suum usque ad siccitatem, et in tali luctamine valde male mihi erat. Tum vero ubi efflavit extremum*, puer Adeodatus exclamavit in planctum, atque ab omnibus nobis coercitus tacuit. Hoc modo etiam meum quiddam puerile quod labebatur in fletus

XII. Quomodo luxerit mortem matris.

[q] Hunc numerum omnes ad unum codices, cum editi, tum scripti assignant; unde intelligitur locum minime corruptum esse, quod suspicatus est Cæsar Baronius ad an. 388, n. 71, et in not. ad Mart. die 5 Maii. [ed. Ben.]

juvenili voce cordis, coercebatur et tacebat. Neque enim decere arbitrabamur funus illud questibus lacrymosis gemitibusque celebrare*; quia his plerumque solet deplorari quædam miseria morientium, aut quasi omnimoda exstinctio. At illa nec misere moriebatur, nec omnino moriebatur. Hoc et documentis morum ejus, et fide non ficta, rationibusque certis tenebamus.

30. Quid erat ergo quod intus mihi graviter dolebat, nisi ex consuetudine simul vivendi dulcissima et charissima repente disrupta vulnus recens? Gratulabar quidem testimonio ejus, quod in ea ipsa ultima ægritudine, obsequiis meis interblandiens, appellabat me pium, et commemorabat grandi dilectionis affectu nunquam se audisse ex ore meo jaculatum in se durum aut contumeliosum sonum*. Sed tamen quid tale, Deus meus, qui fecisti nos, quid comparabile habebat honor a me delatus illi, et servitus ab illa mihi? Quoniam itaque deserebar tam magno ejus solatio, sauciabatur anima*, et quasi dilaniabatur vita, quæ una facta erat ex mea et illius.

31. Cohibito ergo a fletu illo puero, Psalterium arripuit Evodius, et cantare cœpit psalmum[r]; cui respondebamus
Ps. 100, 1. omnis domus: *Misericordiam et judicium cantabo tibi, Domine.* Audito autem quid ageretur, convenerunt multi fratres ac religiosæ feminæ; et de more illis, quorum officium erat, funus curantibus, ego in parte ubi decenter poteram, cum eis qui me non deserendum esse censebant, quod erat tempori congruum disputabam; eoque fomento veritatis mitigabam cruciatum tibi notum, illis ignorantibus et intente audientibus, et sine sensu doloris me esse arbitrantibus. At ego in auribus tuis, ubi eorum nullus audiebat, increpabam mollitiem affectus mei, et constringebam fluxum mœroris: cedebatque mihi paululum; rursusque impetu suo ferebatur, non usque ad eruptionem lacrymarum, nec usque ad vultus mutationem, sed ego sciebam quid corde premerem. Et quia mihi vehementer displicebat tantum in me posse hæc humana, quæ ordine debito et sorte conditionis nostræ accidere necesse est, alio dolore dolebam dolorem meum, et duplici tristitia macerabar.

[r] Αἱ δὲ τῶν Θεαρχικῶν ἐπαγγελιῶν ᾠδαὶ καὶ ἀναγνώσεις ἐκφαντορικαὶ μέν εἰσι τῶν μακαριωτάτων λήξεων, εἰς ἃς αἱ θείαν ἐσχηκότες τελείωσιν, αἰωνίως καταταχθήσονται· τοῦ δὲ κοιμηθέντος ἱερῶς ἀποδεκτικαὶ, τῶν ἔτι δὲ ζώντων προτρεπτικαὶ πρὸς τὴν ὁμοίαν τελείωσιν. Dionys. Eccl. Hier. c. 7.

32. Cum ecce corpus elatum est*, imus[s], redimus sine lacrymis. Nam neque in eis precibus[t] quas tibi fudimus, cum offerretur pro ea sacrificium pretii nostri, jam juxta sepulcrum posito cadavere, priusquam deponeretur, sicut illic fieri solet, nec in eis ego precibus flevi: sed toto die graviter in occulto mœstus eram, et mente turbata rogabam te, ut poteram, quo sanares dolorem meum, nec faciebas; credo, commendans memoriæ meæ, vel hoc uno documento, omnis consuetudinis vinculum, etiam adversus mentem quæ jam non fallaci verbo pascitur*. Visum etiam mihi est ut irem lavatum; quod audieram inde balneis nomen inditum, quia Græci βαλανεῖον dixerint, quod anxietatem pellat ex animo. Ecce et hoc confiteor misericordiæ tuæ, *Pater orphanorum*, quoniam lavi, Ps. 67, 6.
et talis eram qualis priusquam lavissem. Neque enim exsudavit de corde meo mœroris amaritudo. Deinde dormivi et evigilavi, et non parva ex parte mitigatum inveni dolorem meum; atque ut eram in lecto meo solus, recordatus sum veridicos versus Ambrosii tui: tu es enim

Deus creator omnium,
Polique rector, vestiens
Diem decoro lumine,
Noctem sopore * gratiæ:
Artus solutos ut quies
Reddat laboris usui,
Mentesque fessas allevet,
Luctusque solvat anxios.

33. Atque inde paulatim reducebam in pristinum sensum ancillam tuam, conversationemque ejus piam in te, et sancte* in nos blandam atque morigeram, qua subito destitutus sum; et libuit flere in conspectu tuo de illa et pro illa, de me et pro me. Et dimisi lacrymas quas continebam, ut effluerent quantum vellent, substernens eas cordi meo; et requievi in eis*, quoniam ibi erant aures tuæ, non cujusquam hominis superbe interpretantis ploratum meum. Et nunc, Domine, confiteor tibi in litteris. Legat qui volet, et interpretetur ut volet; et si peccatum invenerit, flevisse me matrem exigua parte horæ,

[s] Effertur, imus, Ter. Andr. i. 1. 90.

[t] Preces pro mortuis dogmati Ecclesiæ Romanæ de Purgatorio haud favere, immo omnino adversari, vid. inter alios, Bull, Serm. 3. et "Corruptions of the Church of Rome." cf. Bingham, Antiq. l. xv. c. 3. §. 16. l. xxiii. c. 3. §. 13. Collyer, "Eccl. Hist. of Great Britain," p. ii. b. iv. p. 257. Usher, Answer to a Jesuit. Field, on the Church, p. 750, 1. &c.

matrem oculis meis interim mortuam, quæ me multos annos fleverat ut oculis tuis viverem, non irrideat; sed potius, si est grandi charitate, pro peccatis meis fleat ipse ad te Patrem omnium fratrum Christi tui.

XIII. Orat pro matre defuncta. 34. Ego autem, jam sanato corde ab illo vulnere in quo poterat redargui carnalis affectus, fundo tibi, Deus noster, pro illa famula tua longe aliud lacrymarum genus, quod manat de concusso spiritu consideratione periculorum omnis
1 Cor. 15, 22. animæ *quæ in Adam moritur.* Quanquam illa *in Christo vivificata*, etiam nondum a carne resoluta, sic vixerit ut laudetur nomen tuum in fide moribusque ejus; non tamen audeo dicere, ex quo eam per Baptismum regenerasti, nullum ver-
Mat. 12, 3. bum exisse ex ore ejus contra præceptum tuum. Et dictum
Ib. 5, 23. est a Veritate Filio tuo: *Si quis dixerit fratri suo, Fatue, reus erit gehennæ ignis.* Et væ etiam laudabili vitæ hominum, si, remota misericordia, discutias eam. Quia vero non exquiris delicta vehementer, fiducialiter speramus aliquem apud te locum*. Quisquis autem tibi enumerat vera merita sua, quid tibi enumerat nisi munera tua[u]? O si cognoscant se
2 Cor. 10, 17. homines homines; et *qui gloriatur, in Domino glorietur*!*

35. Ego itaque, laus mea et vita mea, Deus cordis mei, sepositis paulisper bonis ejus actibus, pro quibus tibi gaudens gratias ago, nunc pro peccatis matris meæ deprecor te; exaudi me per Medicinam vulnerum nostrorum quæ pependit
Rom. 8, 34. in ligno, et sedens ad dexteram tuam *interpellat te pro nobis.*
Mat. 18, 36; 6, 12. Scio misericorditer operatam, et *ex corde dimisisse debita debitoribus suis; dimitte* illi et tu *debita sua*, si qua etiam contraxit per tot annos post aquam salutis. Dimitte, Domine,
Ps. 142, 2. dimitte obsecro, *ne intres cum ea in judicium. Superexaltet*
Jac. 2, 13. *misericordia judicio*, quoniam eloquia tua vera sunt, et pro-
Mat. 5, 7. misisti *misericordiam misericordibus:* quod ut essent, tu dedisti eis, qui *misereberis cui misertus eris, et misericordiam*
Ex. 33, 19; Ro. 9, 15. *præstabis cui misericors fueris.*

36. Et credo quod* jam feceris quod te rogo, sed *volun-*
Ps. 118, 108. *taria oris mei approba, Domine.* Namque illa imminente die resolutionis suæ non cogitavit suum corpus sumptuose contegi, aut condiri aromatibus, aut monumentum electum concupivit aut curavit sepulcrum patrium; non ista mandavit

[u] Vid. sup. §. 17. cum Deus coronat munera sua. Ep. 194. §. 19. ubi merita nostra, nihil aliud coronat quam plur.

nobis: sed tantummodo memoriam sui ad altare tuum fieri
desideravit, cui nullius diei prætermissione servierat; unde
sciret dispensari victimam sanctam, qua *deletum est chiro-* Col. 2,
graphum quod erat contrarium nobis, qua *triumphatus est* 14.
hostis computans delicta nostra, et quærens quid objiciat, et
nihil inveniens in illo[x] in quo vincimus. Quis ei refundet Joh. 14,
innocentem sanguinem? Quis ei restituet pretium quo nos emit 30.
ut nos auferat ei*? Ad cujus pretii nostri sacramentum liga-
vit ancilla tua animam suam vinculo fidei. Nemo a pro-
tectione tua disrumpat eam. Non se interponat nec vi nec
insidiis *leo et draco:* neque enim respondebit illa nihil se Ps. 90,
debere, ne convincatur et obtineatur ab accusatore callido; 13.
sed respondebit dimissa debita sua ab eo, cui nemo reddet
quod pro nobis non debens reddidit.

37. Sit ergo in pace cum viro, ante quem nulli et post
quem nulli nupta est; cui servivit *fructum* tibi *afferens cum* Luc. 8,
tolerantia, ut eum quoque lucraretur tibi. Et inspira, Domine 15.
Deus meus*, inspira servis tuis fratribus meis, filiis tuis
dominis meis, quibus et corde et voce et litteris servio, ut
quotquot hæc legerint, meminerint ad altare tuum Monnicæ
famulæ tuæ[y], cum Patricio quondam ejus conjuge, per quorum
carnem introduxisti me in hanc vitam, quemadmodum, nescio.
Meminerint cum affectu pio parentum meorum in hac luce
transitoria, et fratrum meorum sub te patre in matre Catholica,
et civium meorum in æterna Jerusalem, cui suspirat peregri-
natio populi tui ab exitu usque ad reditum; ut quod a me
illa poposcit extremum, uberius ei præstetur in multorum
orationibus, per confessiones*, quam per orationes meas.

[x] Quæ est justitia qua victus est diabolus? Quæ, nisi justitia Jesu Christi? Et quomodo victus est? Quia cum in eo nihil dignum morte inveniret, occidit eum tamen. Et utique justum est, ut debitores quos tenebat, liberi dimittantur, credentes in eum quem sine ullo debito occidit. Hoc est quod justificari dicimur in sanguine Christi: Sic quippe in remissionem peccatorum nostrorum innocens sanguis ille effusus est. Unde se dicit, in Psalmis, "in mortuis liberum." Solus enim a debito mortis liber est mortuus. Aug. de Trin. l. xiii. c. 14.

[y] Imitari visum est vetustos codices, qui cum gemina littera *nn* præferunt, *Monnicæ:* quo pacto etiam scriptum reperitur in oratione, quam Willelmus abbas, piis Augustini votis obtemperandi studio, composuit sub his verbis: "Memento, Domine, animæ famuli tui Patricii, et famulæ tuæ Monnicæ; et si quid pro anima filii ipsorum domini mei Augustini, dilectissimi confessoris tui, mihi misero peccatori licet vel intimo cordis affectu desiderare, etc." Quæ oratio integra habetur in Veterum Analectorum tomo primo. [ed. Ben.]

LIBER DECIMUS.

Quemadmodum prioribus Libris aperuit, qualis ante perceptam baptismi gratiam fuerit, in hoc scrutatur, qualis esset quo tempore hæc scribebat. Ac primum se Deum amare profitetur. Tum quæ ad ipsum cognoscendum ineunda sit via disquirens, omnes animæ suæ facultates lustrat; sed in primis memoriam, cujus vim plane stupendam exhibet, Deumque in ipsa habitare dignari ostendit. Deinde inquirit in actus, in sensus et affectus suos, ex triplici tentatione, voluptatis, curiositatis et superbiæ; et quid circa unamquamque præscribat temperantia Christiana, luculentur docet. Tum de Christo Mediatore disserit, cujus ope omnes animæ suæ languores sanatum iri confidit.

I. 1. Cognoscam te, cognitor meus, *cognoscam sicut et cog-*
In Deo solo spes *nitus sum.* Virtus animæ meæ, intra in eam, et coapta tibi,
et gaudium. ut habeas et possideas *sine macula et ruga.* Hæc est mea
1 Cor. spes, *ideo loquor;* et in ea spe gaudeo, quando sanum*
13, 12. gaudeo. Cætera vero vitæ hujus tanto minus flenda, quanto
Eph. 5, 27. magis fletur; et tanto magis flenda, quanto minus fletur in
Ps. 115, 10. eis. Ecce enim *veritatem dilexisti*, quoniam *qui facit eam*,
venit ad lucem. Volo eam facere in corde meo coram te in
Ps. 50, 8. confessione; in stilo autem meo coram multis testibus.
Joh. 3, 21. 2. Et tibi quidem, Domine, *cujus oculis nuda est* abyssus
II. Cum humanæ conscientiæ, quid occultum esset in me, etiamsi
Deo nollem confiteri tibi? Te enim mihi absconderem, non me
nota sint arcana, tibi. Nunc autem quod gemitus meus testis est displicere
quid est confiteri illi. me mihi, tu refulges et places, et amaris et desideraris; ut
erubescam de me, et abjiciam me atque eligam te, et nec
Heb. 4, 13. tibi nec mihi placeam nisi de te. Tibi ergo, Domine, mani-
Ecclus. festus sum quicumque sim; et quo fructu tibi confitear, dixi.
42, 18. Neque enim* id ago verbis carnis et vocibus, sed verbis
animæ et clamore cogitationis, quem novit auris tua. Cum
enim malus sum, nihil est aliud confiteri tibi, quam displicere
mihi; cum vero pius, nihil est aliud confiteri tibi, quam hoc
Ps. 5, 13. non tribuere mihi: *quoniam tu, Domine, benedicis justum*,
Rom. 4, 5. sed prius eum *justificas impium.* Confessio itaque mea,
Deus meus, in conspectu tuo tibi tacite fit, et non tacite.

Tacet enim strepitu, clamat affectu. Neque enim* dico recti aliquid hominibus, quod non a me tu prius audieris; aut etiam tu aliquid tale audis a me, quod non mihi tu prius dixeris.

III. Quo fructu confitebitur deinceps quis sit, non quis fuerit.

3. Quid mihi ergo est cum hominibus ut audiant confessiones meas, quasi ipsi *sanaturi* sint *omnes languores meos?* Curiosum genus ad cognoscendam vitam alienam, desidiosum ad corrigendam suam. Quid a me quærunt audire qui sim, qui nolunt a te audire qui sint? Et unde sciunt, cum a meipso de meipso audiunt, an verum dicam; quandoquidem *nemo scit hominum quid agatur in homine, nisi spiritus hominis qui in ipso est?* Si autem a te audiant de seipsis, non poterunt dicere, Mentitur Dominus. Quid est enim a te audire de se, nisi cognoscere se? Quis porro cognoscit, et dicit, Falsum est, nisi ipse mentiatur? Sed quia *charitas omnia credit,* inter eos utique quos connexos sibimet unum facit, ego quoque, Domine, etiam sic tibi confiteor, ut audiant homines, quibus demonstrare non possum an vera confitear; sed credunt mihi quorum mihi aures charitas aperit.

Ps. 102, 3. 1 Cor. 2, 11. Ibid. 13, 7.

4. Verumtamen tu, medice meus intime, quo fructu ista faciam, eliqua mihi. Nam confessiones præteritorum malorum meorum, quæ *remisisti et texisti* ut *beares me* in te, mutans animam meam fide et Sacramento tuo, cum leguntur et audiuntur, excitant cor ne dormiat in desperatione et dicat, Non possum; sed evigilet in amore misericordiæ tuæ et dulcedine gratiæ tuæ, qua potens est omnis infirmus, qui sibi per ipsam fit conscius infirmitatis suæ. Et delectat bonos audire præterita mala eorum qui jam carent eis; nec ideo delectat quia mala sunt, sed quia fuerunt et non sunt. Quo itaque fructu Domine Deus meus cui quotidie confitetur conscientia mea, spe misericordiæ tuæ securior quam innocentia sua; quo fructu, quæso, etiam hominibus coram te confiteor per has litteras adhuc quis ego sim, non quis fuerim? Nam illum fructum vidi et commemoravi. Sed quis adhuc sim, ecce in ipso tempore confessionum mearum, et multi hoc nosse cupiunt qui me noverunt et non me noverunt, qui ex me vel de me aliquid audierunt; sed auris eorum non est ad cor meum, ubi ego sum quicumque sum. Volunt ergo audire confitentem me quid ipse intus sim, quo nec

Ps. 31, 1.

oculum nec aurem nec mentem possunt intendere; credituri tamen volunt; numquid cognituri? Dicit enim eis charitas qua boni sunt non mentiri me de me confitentem, et ipsa in eis credit mihi.

IV. Quod magni sint fructus hujuscemodi confessionis.

5. Sed quo fructu id volunt? An congratulari mihi cupiunt cum audierint quantum accedam* munere tuo, et orare pro me cum audierint quantum retarder pondere meo? Indicabo me talibus. Non enim parvus est fructus, Domine Deus meus, ut *a multis tibi gratiæ agantur de nobis*, et a multis rogeris pro nobis. Amet in me fraternus animus quod amandum doces,
2 Cor. 1, 11. et doleat in me quod dolendum doces. Animus ille hoc
Ps. 143, 8. faciat fraternus, non extraneus, non *filiorum alienorum, quorum os locutum est vanitatem, et dextera eorum dextera iniquitatis;* sed fraternus ille qui cum approbat me, gaudet de me; cum autem improbat me, contristatur pro me: quia sive approbet sive improbet me, diligit me. Indicabo me talibus; respirent in bonis meis, suspirent in malis meis. Bona mea instituta tua sunt et dona tua; mala mea delicta mea sunt et judicia[z] tua. Respirent in illis, et suspirent in his; et hymnus et fletus ascendant in conspectum tuum de
Apoc. 8, 3. fraternis cordibus, *thuribulis tuis.* Tu autem, Domine, de-
Ps. 50, 1. lectatus odore sancti templi tui, *miserere mei secundum magnam misericordiam tuam*, propter nomen tuum; et nequaquam deserens cœpta tua, consumma imperfecta mea.

6. Hic est fructus confessionum mearum, non qualis fuerim, sed qualis sim, ut hoc confitear* non tantum coram te secreta
Ps. 2, 11. *exsultatione cum tremore* et secreto mœrore cum spe; sed etiam in auribus credentium filiorum hominum, sociorum gaudii mei et consortium mortalitatis meæ, civium meorum et mecum peregrinorum, præcedentium et consequentium et comitum viæ meæ. Hi sunt servi tui fratres mei, quos filios tuos esse voluisti, dominos meos quibus jussisti ut serviam, si volo tecum de te vivere. Et hoc mihi Verbum tuum parum erat si loquendo præciperet, nisi et faciendo præiret. Et ego id ago factis et dictis, id ago *sub alis tuis*, nimis cum ingenti periculo, nisi quia sub alis tuis tibi subdita est anima mea, et infirmitas mea tibi nota est. Parvulus sum, sed vivit semper Pater meus, et idoneus est mihi tutor meus; idem

[z] Vid. sup. l. vii. §. 5. p. 106. n. f. et p. 132. n. p. et p. 139. n. b.

ipse est enim qui genuit me et tuetur me: et tu ipse es
omnia bona mea, tu omnipotens qui mecum es, et priusquam
tecum sim. Indicabo ergo talibus qualibus jubes ut serviam,
non quis fuerim, sed quis jam sim, et quis adhuc sim; *sed* 1 Cor. 4,
neque meipsum dijudico: sic itaque audiar. 3.

7. *Tu* enim, *Domine, dijudicas me*, quia etsi *nemo scit homi-* V.
num quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est; ta- Homo sese to-
men est aliquid hominis quod nec ipse scit spiritus hominis qui tum non novit.
in ipso est; tu autem, Domine, scis ejus omnia qui fecisti eum. 1 Cor. 4,
Ego vero quamvis præ tuo conspectu me despiciam, et æsti- 3.
mem me *terram et cinerem;* tamen aliquid de te scio quod
de me nescio. Et certe *videmus nunc per speculum in ænig-* Id. 13,
mate, nondum *facie ad faciem:* et ideo quamdiu *peregrinor* 12. 2 Cor. 5,
abs te, mihi sum præsentior quam tibi, et tamen te novi nullo 6.
modo posse violari; ego vero quibus tentationibus resistere
valeam, quibusve non valeam, nescio. Et spes est, *quia fidelis* 1 Cor. 10,
es, qui nos non sinis tentari supra quam possumus ferre, sed fa- 13.
cis cum tentatione etiam exitum ut possimus sustinere. Confi-
tear ergo quid de me sciam, confitear et quid de me nesciam.
Quoniam et quod de me scio, te mihi lucente scio; et quod
de me nescio, tamdiu nescio, donec *fiant tenebræ meæ sicut* Is. 58,
meridies in vultu tuo. 10.

8. Non dubia sed certa conscientia, Domine, amo te. Per- VI.
cussisti cor meum verbo tuo, et amavi te. Sed et *cælum, et* Quid amat,
terra, et omnia quæ in eis sunt, ecce undique mihi dicunt ut cum Deum
te amem, nec cessant dicere omnibus *ut sint inexcusabiles.* amat;
Altius autem tu *misereberis cui misertus eris, et misericordiam* et quomodo ex
præstabis cui misericors fueris: alioquin cœlum et terra sur- creaturis
dis loquuntur laudes tuas. Quid autem amo, cum te amo? Deus cognos-
Non speciem corporis, nec decus temporis, non candorem citur.
lucis ecce* istis amicum oculis, non dulces melodias cantile- Rom. 1, 20.
narum omnimodarum, non florum et unguentorum et aromatum Ib. 9, 15.
suaveolentiam, non manna et mella, non membra acceptabilia
carnis amplexibus. Non hæc amo, cum amo Deum meum;
et tamen amo quamdam lucem, et quamdam vocem, et quem-
dam odorem, et quemdam cibum, et quemdam amplexum,
cum amo Deum meum, lucem, vocem, odorem, cibum, am-
plexum interioris hominis mei; ubi fulget animæ meæ quod
non capit locus, et ubi sonat quod non rapit tempus, et ubi
olet quod non spargit flatus, et ubi sapit quod non minuit

edacitas, et ubi hæret quod non divellit satietas. Hoc est quod amo, cum Deum meum amo.

9. Et quid est hoc? Interrogavi terram[b], et dixit, Non sum; et quæcumque in eadem sunt, idem confessa sunt. Interrogavi mare et abyssos, et reptilia animarum vivarum, et responderunt: Non sumus Deus tuus; quære super nos. Interrogavi auras flabiles, et inquit universus aer cum incolis suis: Fallitur Anaximenes; non sum Deus. Interrogavi cœlum, solem, lunam, stellas; Neque nos sumus Deus quem quæris, inquiunt. Et dixi omnibus his quæ circumstant fores carnis meæ: Dixistis* mihi de Deo meo quod vos non estis, dicite mihi de illo aliquid. Et exclamaverunt voce magna:
Ps.99,3. *Ipse fecit nos:* Interrogatio mea, intentio mea; et responsio eorum, species eorum[c]. Et direxi me ad me, et dixi mihi, Tu quis es? Et respondi, Homo. Et ecce corpus et anima in me mihi præsto sunt; unum exterius, et alterum interius. Quid horum est unde quærere debui Deum meum*? Jam quæsiveram per corpus a terra usque ad cœlum, quousque potui mittere nuntios, radios oculorum meorum. Sed melius quod interius. Ei quippe renuntiabant omnes nuntii corporales præsidenti et judicanti de* responsionibus cœli et terræ et omnium quæ in eis sunt dicentium: Non sumus Deus, et *ipse fecit nos.* Homo interior cognovit hæc per exterioris ministerium: ego interior cognovi hæc; ego, ego animus per sensum corporis mei. Interrogavi mundi molem de Deo meo, et respondit mihi: Non ego sum, sed *ipse me fecit.*

10. Nonne omnibus quibus integer sensus est, apparet hæc species? Cur non omnibus eadem loquitur? Animalia pusilla et magna vident eam, sed interrogare nequeunt: non enim præposita est in eis nuntiantibus sensibus judex ratio.
Rom. 1, 20. Homines autem possunt interrogare, ut *invisibilia Dei, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciantur*;* sed amore subduntur eis, et subditi judicare non possunt. Nec respondent ista interrogantibus, nisi judicantibus; nec vocem suam mutant, id est speciem suam, si alius tantum videat, alius autem videns interroget, ut aliter illi appareat, aliter huic; sed eodem

[b] Vox quædam est mutæ terræ species terræ. Adtendis, et vides speciem ejus, vides et consideratione tua tamquam interrogas eam; et ipsa inquisitio interrogatio est. Aug. in Psal. 144. §. 13.

[c] Nonne considerata universa pulchritudine mundi hujus, tamquam una voce tibi species ipsa respondet, Non me ego feci sed Deus? Id. ib.

modo utrique apparens, illi muta est, huic loquitur: imo vero omnibus loquitur; sed illi intelligunt qui ejus vocem acceptam foris intus cum veritate conferunt. Veritas enim dicit mihi: Non est Deus tuus cœlum, et terra; neque omne corpus. Hoc dicit eorum natura videnti*: Moles est; moles minor est in parte quam in toto. Jam tu melior es; tibi dico, anima; quoniam tu vegetas molem corporis tui, præbens ei vitam; quod nullum corpus præstat corpori. Deus autem tuus etiam tibi vitæ vita est*.

VII. Corporea aut sensitiva virtute Deus non invenitur.

11. Quid ergo amo, cum Deum meum amo? Quis est ille super caput animæ meæ? Per ipsam animam meam ascendam ad illum. Transibo vim meam, qua hæreo corpori, et vitaliter compagem ejus repleo. Non ea vi reperio Deum meum: nam reperiret *equus, et mulus, quibus non est intellectus;* quia* est eadem vis qua vivunt etiam eorum corpora. Ps.31,9. Est alia vis non solum qua vivifico, sed etiam qua sensifico carnem meam quam mihi fabricavit Dominus; jubens oculo ut non audiat, et auri ut non videat; sed illi per quem videam, huic per quam audiam: et propria singillatim cæteris sensibus sedibus suis et officiis suis; quæ diversa per eos ago unus ego animus*. Transibo et istam vim meam: nam et hanc habet equus, et mulus; sentiunt enim etiam ipsi per corpus.

VIII. Memoriæ vis.

12. Transibo ergo et istam vim naturæ meæ, gradibus ascendens ad eum qui fecit me; et venio in campos et lata prætoria memoriæ, ubi sunt thesauri innumerabilium imaginum de cujuscemodi* rebus sensis invectarum. Ibi reconditum est quidquid etiam cogitamus, vel augendo vel minuendo, vel utcumque variando ea quæ sensus attigerit; et si quid aliud commendatum et repositum est, quod nondum absorbuit et sepelivit oblivio. Ibi quando sum, posco ut proferatur quidquid volo, et quædam statim prodeunt; quædam requiruntur diutius, et tanquam de abstrusioribus quibusdam receptaculis eruuntur; quædam catervatim se proruunt*, et dum aliud petitur et quæritur, prosiliunt in medium quasi dicentia, Ne forte nos sumus? Et abigo ea manu cordis a facie recordationis meæ, donec enubiletur quod* volo, atque in conspectum prodeat ex abditis. Alia faciliter atque imperturbata serie, sicut poscuntur suggeruntur; et cedunt præcedentia consequentibus; et cedendo conduntur, iterum cum voluero processura. Quod totum fit, cum aliquid narro memoriter.

13. Ibi sunt omnia distincte generatimque servata, quæ suo quæque aditu ingesta sunt; sicut lux atque omnes colores formæque corporum per oculos; per aures autem omnia genera sonorum: omnesque odores per aditum narium; omnes sapores per oris aditum; a sensu autem totius corporis, quid durum, quid molle, quid calidum frigidumve, lene aut asperum, grave seu leve, sive extrinsecus sive intrinsecus corpori. Hæc omnia recipit recolenda cum opus est et retractanda grandis memoriæ recessus, et nescio qui secreti atque ineffabiles sinus ejus; quæ omnia suis quæque foribus intrant ad eam, et reponuntur in ea. Nec ipsa tamen intrant, sed rerum sensarum imagines illic præsto sunt cogitationi reminiscenti eas. Quæ quomodo fabricatæ sint quis dicit, cum appareat quibus sensibus raptæ sint interiusque reconditæ? Nam et in tenebris atque in silentio dum habito, in memoria mea* profero, si volo, colores; et discerno inter album et nigrum, et inter quos alios volo: nec incurrunt soni atque perturbant quod per oculos haustum considero, cum et ipsi ibi sint, et quasi seorsum repositi lateant. Nam et ipsos posco si placet, atque adsunt illico. Et quiescente lingua ac silente gutture canto quantum volo; imaginesque illæ colorum quæ nihilominus ibi sunt, non se interponunt neque interrumpunt, cum thesaurus alius retractatur qui influxit ab auribus. Ita cætera quæ per sensus cæteros ingesta atque congesta sunt, recordor prout libet: et auram liliorum discerno a violis, nihil olfaciens; et mel defruto, lene aspero, nihil tunc gustando neque contrectando, sed reminiscendo antepono.

14. Intus hæc ago, in aula ingenti memoriæ meæ. Ibi enim mihi cœlum et terra et mare præsto sunt, cum omnibus quæ in eis sentire potui, præter illa quæ oblitus sum. Ibi mihi et ipse occurro, meque recolo, quid, quando, et ubi egerim, quoque modo cum agerem affectus fuerim. Ibi sunt omnia quæ sive experta a me sive credita memini. Ex eadem copia etiam similitudines rerum vel expertarum, vel ex eis quas expertus sum creditarum, alias atque alias et ipse contexo præteritis; atque ex his etiam futuras actiones et eventa et spes, et hæc omnia rursus quasi præsentia meditor. "Faciam hoc aut* illud," dico apud me in ipso ingenti sinu animi mei pleno tot et tantarum rerum imaginibus; "et hoc

aut illud sequetur." "O si esset hoc aut illud!" "Avertat Deus hoc aut illud!" Dico apud me ista: et cum dico, præsto sunt imagines omnium quæ dico ex eodem thesauro memoriæ, nec omnino aliquid eorum dicerem si defuissent.

15. Magna ista vis est memoriæ, magna nimis, Deus meus, penetrale amplum et infinitum. Quis ad fundum ejus pervenit? Et vis est hæc animi mei, atque ad meam naturam pertinet; nec ego ipse capio totum quod sum. Ergo animus ad habendum seipsum angustus est. Et ubi sit, quod sui non capit*? Numquid extra ipsum ac non in ipso? Quomodo ergo non capit? Multa mihi super hoc oboritur admiratio, stupor apprehendit me. Et eunt homines admirari alta montium, et ingentes fluctus maris, et latissimos lapsus fluminum, et Oceani ambitum, et gyros siderum, et relinquunt seipsos; nec mirantur, quod hæc omnia cum dicerem, non ea videbam oculis, nec tamen dicerem nisi montes et fluctus et flumina et sidera quæ vidi, et Oceanum quem credidi, intus in memoria mea viderem spatiis tam ingentibus quasi foris viderem: nec ea tamen videndo absorbui quando vidi oculis; nec ipsa sunt apud me, sed imagines eorum. Et novi quid ex quo sensu corporis impressum sit mihi.

IX. Memoria disciplinarum.

16. Sed non ea sola gestat immensa ista capacitas memoriæ meæ. Hic sunt et illa omnia quæ de doctrinis liberalibus percepta nondum exciderunt, quasi remota interiore loco, non loco*; nec eorum imagines, sed res ipsas gero. Nam quid sit litteratura, quid peritia disputandi, quot genera quæstionum, quidquid horum scio sic hic* est in memoria mea, ut non retenta imagine rem foris reliquerim, aut sonuerit et præterierit, sicut vox impressa per aures vestigio quo recoleretur*, quasi sonaret cum jam non sonaret; aut sicut odor dum transit et evanescit in ventos, olfactum afficit, unde trajicit in memoriam imaginem sui quam reminiscendo repetamus; aut sicut cibus qui certe in ventre jam non sapit, et tamen in memoria quasi sapit; aut sicut aliquid quod corpore tangendo sentitur, quod etiam separatum a nobis imaginatur memoria. Istæ quippe res non intromittuntur ad eam, sed earum solæ imagines mira celeritate capiuntur, et miris tanquam cellis reponuntur, et mirabiliter recordando proferuntur.

X. Disciplinæ in

17. At vero cum audio tria genera esse quæstionum, an sit, quid sit, quale sit; sonorum quidem quibus hæc verba con-

memoriam non introducuntur per sensus, sed ex ejus abditiore sinu eruuntur.

fecta sunt imagines teneo, et eos per auras* cum strepitu transisse ac jam non esse scio. Res vero ipsas quæ illis significantur sonis neque ullo sensu corporis attigi, neque uspiam vidi præter animum meum, et in memoria recondidi non imagines earum, sed ipsas; quæ unde ad me intraverint, dicant si possunt*. Nam percurro januas omnes carnis meæ, nec invenio qua earum ingressæ sint. Quippe oculi dicunt: Si coloratæ sunt, nos eas nuntiavimus. Aures dicunt: Si sonuerunt, a nobis indicatæ sunt. Nares dicunt: Si oluerunt, per nos transierunt. Dicit etiam sensus gustandi: Si sapor non est, nihil me interroges. Tactus dicit: Si corpulentum non est, non contrectavi; si non contrectavi, non indicavi. Unde et qua hæc intraverunt in memoriam meam? Nescio quomodo; nam cum ea didici non credidi alieno cordi, sed in meo recognovi, et vera esse approbavi, et commendavi ei, tanquam reponens unde proferrem cum vellem. Ibi ergo erant et antequam ea didicissem, sed in memoria non erant. Ubi ergo, aut quare cum dicerentur agnovi, et dixi: Ita est, verum est; nisi quia jam erant in memoria, sed tam remota et retrusa quasi in caveis abditioribus, ut nisi admonente aliquo eruerentur, ea fortasse cogitare non possem?

XI. Quid sit discere.

18. Quocirca invenimus nihil esse aliud discere ista, quorum non per sensus haurimus imagines, sed sine imaginibus sicuti sunt per seipsa intus cernimus; nisi ea quæ passim atque indisposite memoria continebat, cogitando quasi colligere, atque animadvertendo curare, ut tanquam ad manum posita in ipsa memoria, ubi sparsa prius et neglecta latitabant, jam familiari intentioni facile occurrant. Et quam multa hujusmodi gestat memoria mea quæ jam inventa sunt, et sicut dixi, quasi ad manum posita, quæ didicisse et nosse dicimur! Quæ si modestis temporum intervallis recolere desivero, ita rursus demerguntur, et quasi in remotiora penetralia dilabuntur, ut denuo velut nova excogitanda sint indidem iterum* (neque enim est alia regio eorum), et cogenda rursus ut sciri possint, id est velut ex quadam dispersione colligenda, unde dictum est cogitare. Nam cogo et cogito, sic est ut ago et agito, facio et factito. Verumtamen sibi animus hoc verbum proprie vindicavit, ut non quod alibi, sed quod in animo colligitur, id est cogitur, cogitari proprie jam dicatur.

XII. Rerum Mathematicarum memoria.

19. Item continet memoria numerorum dimensionumque rationes et leges innumerabiles, quarum nullam corporis sensus impressit; quia nec ipsæ coloratæ sunt, aut sonant, aut olent, aut gustatæ, aut contrectatæ sunt. Audivi sonos verborum quibus significantur cum de his disseritur; sed illi alii, istæ autem aliæ sunt: nam illi aliter Græce, aliter Latine sonant; istæ vero nec Græcæ nec Latinæ sunt, nec aliud eloquiorum genus. Vidi lineas fabrorum, vel etiam tenuissimas, sicut filum araneæ; sed illæ aliæ sunt, non sunt imagines earum quas mihi nuntiavit carnis oculus: novit eas quisquis sine ulla cogitatione qualiscumque corporis intus agnovit eas. Sensi etiam numeros omnibus corporis sensibus quos numeramus; sed illi alii sunt quibus numeramus, nec imagines istorum sunt, et ideo valde sunt. Rideat me ista dicentem qui non eos videt, et ego doleam ridentem me.

XIII. Memoria meminisse nos meminimus.

20. Hæc omnia memoria teneo, et quomodo ea didicerim memoria teneo. Multa etiam quæ adversus hæc falsissime disputantur audivi, et memoria teneo: quæ tametsi falsa sunt, tamen ea meminisse me non est falsum; et discrevisse me inter illa vera et hæc falsa quæ contradicuntur, et hoc memini; aliterque nunc video discernere me ista, aliter autem memini sæpe me discrevisse cum ea sæpe cogitarem. Ergo et intellexisse me sæpius ista memini; et quod nunc discerno et intelligo, recondo in memoria, ut postea me nunc intellexisse meminerim. Ergo et meminisse me memini; sicut postea quod hæc reminisci nunc potui si recordabor, utique per vim memoriæ recordabor.

XIV. Quomodo memoria continet affectus animi. Læta non læti quomodo recordamur.

21. Affectiones quoque animi mei eadem memoria continet: non illo modo quo eas habet ipse animus cum patitur eas; sed alio multum diverso, sicut sese habet vis memoriæ. Nam et lætatum me fuisse reminiscor non lætus, et tristitiam meam præteritam recordor non tristis, et me aliquando timuisse recolo sine timore, et pristinæ cupiditatis sine cupiditate sum memor; aliquando et e contrario tristitiam meam transactam lætus reminiscor, et tristis lætitiam. Quod mirandum non est de corpore: aliud enim animus, aliud corpus. Itaque si præteritum dolorem corporis gaudens memini, non ita mirum est. Hic vero cum animus sit etiam ipsa memoria: nam et cum mandamus aliquid ut memoriter habeatur, dicimus, "Vide ut illud in animo habeas;" et cum obliviscimur, dicimus, "Non

fuit in animo;" et, "Elapsum est animo;" ipsam memoriam vocantes animum: cum ergo ita sit, quid est hoc quod cum tristitiam meam præteritam lætus memini, animus habet lætitiam, et memoria tristitiam; lætusque est animus ex eo quod inest ei lætitia, memoria vero ex eo quod inest ei tristitia, tristis non est? Num forte non pertinet ad animum? Quis hoc dixerit? Nimirum ergo memoria quasi venter est animi, lætitia vero atque tristitia quasi cibus dulcis et amarus: cum memoriæ commendantur quasi trajecta in ventrem recondi illic possunt, sapere non possunt. Ridiculum est hæc illis similia putare, nec tamen sunt omnimodo dissimilia.

22. Sed ecce de memoria profero, cum dico quatuor esse perturbationes animi; cupiditatem, lætitiam, metum, tristitiam: et quidquid de his disputare potuero, dividendo singula per species sui cujusque generis et definiendo; ibi invenio quid dicam, atque inde profero: nec tamen ulla earum perturbatione perturbor, cum eas reminiscendo commemoro; et antequam recolerentur a me et retractarentur, ibi erant; propterea inde per recordationem potuere depromi. Forte ergo, sicut de ventre cibus ruminando, sic ista de memoria recordando proferuntur. Cur igitur in ore cogitationis non sentitur a disputante, hoc est a reminiscente, lætitiæ dulcedo vel amaritudo mœstitiæ? An in hoc dissimile est, quod non undique simile est? Quis enim talia volens loqueretur, si quoties tristitiam metumve nominamus, toties mœrere vel timere cogeremur? Et tamen non ea loqueremur, nisi in memoria nostra non tantum sonos nominum secundum imagines impressas e sensibus corporis*; sed etiam rerum ipsarum notiones inveniremus, quas nulla janua carnis accepimus, sed eas ipse animus per experientiam passionum suarum sentiens memoriæ commendavit, aut ipsa sibi hæc etiam non commendata retinuit.

XV. Etiam quæ absunt meminimus.

23. Sed utrum per imagines, an non, quis facile dixerit? Nomino quippe lapidem, nomino solem, cum res ipsæ non adsunt sensibus meis; in memoria sane mea præsto sunt imagines earum. Nomino dolorem corporis, nec mihi adest dum nihil dolet; nisi tamen adesset imago ejus in memoria mea, nescirem quid dicerem, nec eum in disputando a voluptate discernerem. Nomino salutem corporis cum salvus sum corpore: adest mihi quidem res ipsa; verumtamen nisi et imago ejus inesset in memoria mea, nullo modo recordarer quid

hujus nominis significaret sonus. Nec ægrotantes agnoscerent salute nominata quid esset dictum; nisi eadem imago vi memoriæ teneretur, quamvis ipsa res abesset a corpore. Nomino numeros quibus numeramus, en adsunt in memoria mea non imagines eorum, sed ipsi. Nomino imaginem solis, et hæc adest in memoria mea: neque enim imaginem imaginis ejus, sed ipsam recolo; ipsa mihi reminiscenti præsto est. Nomino memoriam, et agnosco quod nomino. Et ubi agnosco, nisi in ipsa memoria? Num et ipsa per imaginem suam sibi adest, ac non per seipsam?

24. Quid, cum oblivionem nomino, atque itidem agnosco quod nomino? unde agnoscerem nisi meminissem? Non eumdem sonum nominis dico, sed rem quam significat; quam si oblitus essem; quid ille valeret sonus, agnoscere utique non valerem. Ergo cum memoriam memini, per seipsam sibi præsto est ipsa memoria: cum vero memini oblivionem, et memoria præsto est et oblivio; memoria qua meminerim, oblivio quam meminerim. Sed quid est oblivio, nisi privatio memoriæ? Quomodo ergo adest ut eam meminerim, quando cum adest meminisse non possum? At si quod meminimus memoria retinemus; oblivionem autem nisi meminissemus, nequaquam possemus audito isto nomine, rem quæ illo significatur agnoscere; memoria retinetur oblivio. Adest ergo ne obliviscamur, quæ cum adest obliviscimur. An ex hoc intelligitur non per seipsam inesse memoriæ cum eam meminimus, sed per imaginem suam? quia si per seipsam præsto esset oblivio, non ut meminissemus, sed ut obliviseeremur efficeret. Et hoc quis tandem indagabit? quis comprehendet quomodo sit?

XVI. Et oblivionis memoria est.

25. Ego certe, Domine, laboro hic, et laboro in meipso: factus sum mihi terra difficultatis, et sudoris nimii. Neque enim nunc scrutamur plagas cœli, aut siderum intervalla dimetimur*, vel terræ libramenta quærimus: ego sum qui memini, ego animus. Non ita mirum, si a me longe est quidquid ego non sum. Quid autem propinquius meipso mihi? Et ecce memoriæ meæ vis non comprehenditur a me, cum ipsum me non dicam præter illam. Quid enim dicturus sum quando mihi certum est meminisse me oblivionem? An dicturus sum non esse in memoria mea quod memini? an dicturus sum ad hoc inesse oblivionem in memoria mea, ut

Gen. 3, 7.

non obliviscar? Utrumque absurdissimum est. Quid illud tertium? quo pacto dicam imaginem oblivionis teneri memoria mea, non ipsam oblivionem, cum eam memini? Quo pacto et hoc dicam, quandoquidem cum imprimitur rei cujusque imago in memoria, prius necesse est ut adsit res ipsa unde illa imago possit imprimi? Sic enim Carthaginis memini, sic omnium locorum quibus interfui, sic facies hominum quas vidi, et cæterorum sensuum nuntiata, sic ipsius corporis salutem sive dolorem. Cum præsto essent ista, cepit ab eis imagines memoria quas intuerer præsentes, et retractarem animo cum illa et absentia reminiscerer. Si ergo per imaginem suam non per seipsam in memoria tenetur oblivio, ipsa utique aderat ut ejus imago caperetur. Cum autem adesset, quomodo imaginem suam in memoria conscribebat, quando id etiam quod jam notatum invenit, præsentia sua delet oblivio? Et tamen quocumque modo, licet sit modus iste incomprehensibilis et inexplicabilis, etiam ipsam oblivionem meminisse me certus sum, qua id quod meminerimus obruitur.

XVII. Magna memoriæ vis, sed ultra progrediendum ut attingatur Deus.

26. Magna vis est memoriæ, nescio quid horrendum, Deus meus, profunda et infinita multiplicitas; et hoc animus est, et hoc ego ipse sum. Quid ergo sum, Deus meus? quæ natura sum? Varia, multimoda vita, et immensa vehementer. Ecce in memoriæ meæ campis et antris et cavernis innumerabilibus, atque innumerabiliter plenis innumerabilium rerum generibus, sive per imagines, sicut omnium corporum; sive per præsentiam, sicut artium; sive per nescio quas notiones vel notationes, sicut affectionum animi, quas et cum animus non patitur, memoria tenet, cum in animo sit quidquid est in memoria: per hæc omnia discurro et volito; hac illac penetro etiam quantum possum, et finis nusquam; tanta vis est memoriæ, tanta vitæ vis est in homine vivente mortaliter! Quid igitur agam, tu vera mea vita Deus meus? Transibo et hanc vim meam quæ memoria vocatur, transibo eam ut pertendam ad te, dulce lumen. Quid dicis mihi? Ecce ego ascendens per animum meum ad te qui desuper mihi manes. Transibo et istam vim meam, quæ memoria vocatur, volens te attingere unde attingi potes, et inhærere tibi unde inhæreri* tibi potest. Habent enim memoriam et pecora et aves; alioquin non cubilia nidosve repeterent, non alia multa quibus assuescunt, neque enim et assuescere valerent ullis rebus nisi per memo-

riam. Transibo ergo et memoriam, ut attingam eum qui separavit me a quadrupedibus, et volatilibus cœli sapientiorem me fecit. Transibo et memoriam; et ubi te inveniam, vere bona et secura suavitas? et ubi te inveniam? Si præter memoriam meam te invenio, immemor tui sum. Et quomodo jam inveniam te, si memor non sum tui?

XVIII. Non inveniretur ea res quæ excidit, nisi memoria teneretur.

Luc. 15, 8.

27. Perdiderat enim mulier drachmam, et quæsivit eam cum lucerna, et nisi memor ejus esset, non inveniret eam. Cum enim esset inventa, unde sciret utrum ipsa esset, si memor ejus non esset? Multa me memini perdita quæsisse atque invenisse. Inde istud scio, quia cum quærerem aliquid eorum, et diceretur mihi, Num forte hoc est, num forte illud? tamdiu dicebam, Non est, donec id offerretur quod quærebam. Cujus nisi memor essem, quidquid illud esset, etiam si mihi offerretur non invenirem, quia non agnoscerem. Et semper ita fit, cum aliquid perditum quærimus et invenimus. Verumtamen si forte aliquid ab oculis perit, non a memoria, veluti corpus quodlibet visibile, tenetur intus imago ejus, et quæritur donec reddatur aspectui*. Quod cum inventum fuerit, ex imagine quæ intus est recognoscitur. Nec invenisse nos dicimus quod perierat, si non agnoscimus; nec agnoscere possumus, si non meminimus: sed hoc perierat quidem oculis, memoria tenebatur.

XIX. Quid sit reminisci.

28. Quid cum ipsa memoria perdit aliquid, sicut fit cum obliviscimur, et quærimus ut recordemur? Ubi tandem quærimus, nisi in ipsa memoria? Et ibi si aliud pro alio forte offeratur, respuimus, donec illud occurrat quod quærimus: et cum occurrerit, dicimus, Hoc est; quod non diceremus nisi agnosceremus, nec agnosceremus nisi meminissemus. Certe ergo obliti fueramus. An* non totum exciderat, sed ex parte qua tenebatur pars alia quærebatur; quia sentiebat se memoria non simul volvere quod simul solebat, et quasi detruncata consuetudine claudicans, reddi quod deerat flagitabat? Tanquam si homo notus sive conspiciatur oculis, sive cogitetur, et nomen ejus obliti requiramus, quidquid aliud occurrerit non connectitur: quia non cum illo cogitari consuevit, ideoque respuitur donec illud adsit, ubi simul assuefacta notitia non inæqualiter acquiescat. Et unde adest, nisi ex ipsa memoria? Nam et cum ab alio commoniti recognoscimus, inde adest. Non enim quasi novum credimus, sed recordantes approba-

mus hoc esse quod dictum est. Si autem penitus aboleatur ex animo, nec admoniti reminiscimur. Neque enim omnimodo adhuc obliti sumus, quod vel oblitos nos esse meminimus. Hoc ergo nec amissum quærere poterimus, quod omnino obliti fuerimus.

XX. Ut beatitudinem omnes appetant, oportet eam noverint.

29. Quomodo ergo te quæro, Domine? Cum enim te Deum meum quæro, vitam beatam quæro. Quæram te ut vivat anima mea. Vivit enim corpus meum de anima mea, et vivit* anima mea de te. Quomodo ergo quæro vitam beatam, quia non est mihi donec dicam, "Sat est," illic ubi oportet ut dicam? quomodo eam quæro? Utrum per recordationem, tanquam eam oblitus sim, oblitumque me esse adhuc teneam; an per appetitum discendi incognitam, sive quam nunquam scierim, sive quam sic oblitus fuerim ut me nec oblitum esse meminerim? Nonne ipsa est beata vita quam omnes volunt[d], et omnino qui nolit nemo est? Ubi noverunt eam, quod sic volunt eam? Ubi viderunt, ut amarent eam? Nimirum habemus eam nescio quomodo. Et est alius quidam modus, quo quisque cum habet eam, tunc beatus est; et sunt qui spe beati sunt. Inferiore modo isti habent eam, quam illi qui jam re ipsa beati sunt; sed tamen meliores quam illi qui nec re nec spe beati sunt. Qui tamen etiam ipsi nisi aliquo modo haberent eam, non ita vellent beati esse, quod eos velle certissimum est. Nescio quomodo noverunt eam, ideoque habent eam in nescio qua notitia, de qua satago utrum in memoria sit: quia si ibi est, jam beati fuimus aliquando; utrum singillatim omnes, an in illo homine qui primus peccavit, *in quo* et *omnes mortui sumus*, et de quo omnes cum miseria nati sumus, non quæro nunc; sed quæro utrum in memoria sit beata vita. Neque enim amaremus eam nisi nossemus Audimus nomen hoc, et omnes rem ipsam nos appetere fatemur; non enim sono delectamur. Nam hoc cum Latine audit Græcus, non delectatur, quia ignorat quid dictum sit; nos autem delectamur, sicut etiam ille si Græce hoc audierit; quoniam res ipsa nec Græca nec Latina est, cui adipiscendæ Græci Latinique inhiant, cæterarumque linguarum homines. Nota est igitur omnibus, qui una voce si interrogari possent,

1 Cor. 15, 22.

[d] Scio quid velis, beatitudinem quæris: si ergo vis esse beatus, esto immaculatus. Illud enim omnes, hoc autem pauci volunt, sine quo non pervenitur ad illud quod omnes volunt. Aug. in Ps. 118. §. 1.

utrum beati esse vellent, sine ulla dubitatione, velle responderent. Quod non fieret, nisi res ipsa cujus hoc nomen est, eorum memoria teneretur.

30. Numquid ita ut* meminit Carthaginem qui vidit? Non: vita enim beata non videtur oculis, quia non est corpus. Numquid sicut meminimus numeros? Non: hos enim qui habet in notitia, non adhuc quærit adipisci; vitam vero beatam habemus in notitia, ideoque amamus*, et tamen adipisci eam volumus ut beati simus. Numquid sicut meminimus eloquentiam? Non: quamvis enim* et hoc nomine audito recordentur ipsam rem qui etiam nondum sunt eloquentes, multique esse cupiant, unde apparet eam esse in eorum notitia; tamen per corporis sensus alios eloquentes animadverterunt et delectati sunt et hoc esse desiderant (quanquam nisi ex interiore notitia* non delectarentur, neque hoc esse vellent nisi delectarentur); beatam vero vitam nullo sensu corporis in aliis experimur. Numquid sicut meminimus gaudium? Fortasse ita. Nam gaudium meum etiam tristis memini, sicut vitam beatam miser: neque unquam corporis sensu gaudium meum vel vidi, vel audivi, vel odoratus sum, vel gustavi, vel tetigi; sed expertus sum in animo meo quando lætatus sum, et adhæsit ejus notitia memoriæ meæ, ut id reminisci valeam aliquando cum aspernatione, aliquando cum desiderio, pro earum rerum diversitate de quibus me gavisum esse memini. Nam et de turpibus gaudio quodam perfusus sum, quod nunc recordans detestor atque exsecror; aliquando de bonis et honestis, quod desiderans recolo, tametsi forte non adsunt, et ideo tristis gaudium pristinum recolo.

XXI. Quomodo memoria beatam vitam continet.

31. Ubi ergo et quando expertus sum vitam meam beatam ut recorder eam, et amem et desiderem? Nec ego tantum, aut cum paucis, sed beati prorsus omnes esse volumus. Quod nisi certa notitia nossemus, non tam certa voluntate vellemus. Sed quid est hoc quid si quæratur a duobus, utrum militare velint, fieri possit ut alter eorum velle se, alter nolle respondeat: si autem ab eis quæratur, utrum esse beati velint, uterque se statim sine ulla dubitatione dicat optare; nec ob aliud velit ille militare, nec ob aliud iste nolit, nisi ut beati sint? Num* forte quoniam alius hinc, alius inde gaudet ita se omnes beatos esse velle consonant, quemadmodum consonarent, si hoc interrogarentur, se velle gaudere, atque

ipsum gaudium vitam beatam vocant? Quod etsi alius hinc, alius illinc assequitur, unum est tamen quo pervenire omnes nituntur, ut gaudeant. Quæ quoniam res est quam se expertum non esse nemo potest dicere, propterea reperta in memoria recognoscitur, quando beatæ vitæ nomen auditur.

XXII. Beata vita quæ, et ubi. Is. 48, 22.

32. Absit, Domine, absit a corde servi tui, qui confitetur tibi; absit ut quocumque gaudio gaudeam, beatum me putem. Est enim *gaudium* quod *non* datur *impiis*, sed eis qui te gratis colunt, quorum gaudium tu ipse es. Et ipsa est beata vita gaudere ad te, de te, propter te; ipsa est, et non est altera[e]. Qui autem aliam putant esse, aliud sectantur gaudium, neque ipsum verum. Ab aliqua tamen imagine gaudii voluntas eorum non avertitur.

XXIII. Item prosequitur quæ sit beata vita, et ubi. Gal. 5, 17.

33. Non ergo certum est quod omnes esse beati volunt, quoniam qui non de te gaudere volunt, quæ sola vita beata est, non utique vitam beatam volunt. An omnes hoc volunt? Sed *quoniam caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem ut non faciant quod volunt*, cadunt in id quod valent, eoque contenti sunt; quia illud quod non valent, non tantum volunt, quantum sat est ut valeant[f]. Nam quæro ab omnibus utrum malint de veritate quam de falsitate gaudere: tam non dubitant dicere de veritate se malle, quam non dubitant dicere beatos esse se velle. Beata quippe vita est gaudium de veritate. Hoc est enim gaudium de te qui *veritas es*, Deus *illuminatio mea, salus faciei meæ, Deus meus.* Hanc vitam beatam omnes volunt, hanc vitam quæ sola beata est omnes volunt, gaudium de veritate omnes volunt[g]. Multos expertus sum qui vellent fallere; qui autem falli, neminem. Ubi ergo noverunt hanc vitam beatam, nisi ubi noverunt etiam veritatem? Amant enim et ipsam, quia* falli nolunt. Et cum amant beatam vitam quod non est aliud quam de veritate gaudium, utique amant etiam veritatem; nec amarent nisi esset aliqua notitia ejus in memoria eorum. Cur ergo non de illa gaudent? cur non beati sunt? Quia fortius occupantur in aliis quæ potius eos faciunt miseros, quam illud beatos quod tenuiter meminerunt[h]. Adhuc enim modicum lumen

(Joh. 14, 6. Ps. 26, 1; 41, 11.)

[e] Quisquis enim fruitur eo quod amat, verumque et summum bonum amat, quis eum beatum nisi miserrimus neget? Aug. de Civit. Dei, l. viii. c. 9.

[f] Vid. sup. l. viii. c. 8. sub fin.

[g] Vid. sup. c. 20.

[h] Nihil mirum est quod miseri homines non adipiscuntur quod volunt, id est,

est in hominibus; ambulent, *ambulent, ne eos tenebræ comprehendant.* Joh. 12, 35.

34. Cur autem "veritas parit odium[i]," et inimicus eis factus est homo tuus verum prædicans, cum ametur beata vita, quæ non est nisi gaudium de veritate: nisi quia sic amatur veritas, ut quicumque aliud amant, hoc quod amant velint esse veritatem; et quia falli nolunt, nolunt convinci quod falsi sint? Itaque propter eam rem oderunt veritatem, quam pro veritate amant. Amant eam lucentem, oderunt eam redarguentem. Quia enim falli nolunt et fallere volunt, amant eam cum se ipsa indicat, et oderunt eam cum eos ipsos indicat*. Inde retribuet eis, ut qui se ab ea manifestari nolunt, et eos nolentes manifestet, et eis ipsa non sit manifesta. Sic sic etiam, sic animus humanus, etiam sic cæcus et languidus, turpis atque indecens latere vult; se autem ut lateat aliquid non vult. Contra illi redditur ut ipse non lateat veritatem, ipsum autem veritas lateat. Tamen etiam sic dum miser est, veris* mavult gaudere quam falsis. Beatus ergo erit, si nulla interpellante molestia, de ipsa, per quam vera sunt omnia, sola veritate gaudebit.

Joh. 8, 40.

Joh. 5, 35.

XXIV. Gratulatur quod sua in memoria Deus locum habeat.

35. Ecce quantum spatiatus sum in memoria mea, quærens te, Domine, et non te inveni extra eam. Neque enim aliquid de te inveni quod non meminissem ex quo didici te. Nam ex quo didici te, non sum oblitus tui. Ubi enim inveni veritatem, ibi inveni Deum meum ipsam veritatem[k], quam, ex quo didici, non sum oblitus. Itaque ex quo te didici, manes in memoria mea, et illic te invenio, cum reminiscor tui et delector in te. Hæ sunt sanctæ deliciæ meæ, quas donasti mihi misericordia tua respiciens paupertatem meam.

XXV. In quo memoriæ gradu reperiatur Deus.

36. Sed ubi manes in memoria mea, Domine, ubi illic manes? quale cubile fabricasti* tibi? quale sanctuarium* ædificasti tibi? Tu dedisti hanc dignationem memoriæ meæ ut maneas in ea; sed in qua ejus parte maneas, hoc considero. Transcendi[l] enim partes ejus, quas habent et bestiæ, cum te recordarer, quia non ibi te inveniebam inter imagines rerum corporalium; et veni ad partes ejus, ubi commendavi

beatam vitam; illud enim, cui comes est, et sine quo ea nemo dignus est, nemoque assequitur, recte scilicet vivere, non itidem volunt. Aug. de Lib. Arb. l. i. c. 14.

[i] Ter. Andr. i. 1, 40.
[k] Sup. l. iv. c. 12. l. vii. c. 10.
[l] Sup. c. 17.

affectiones animi mei, nec* illic inveni te. Et intravi ad ipsius animi mei sedem, quæ illi est in memoria mea, quoniam sui quoque meminit animus, nec ibi tu eras: quia sicut non es imago corporalis, nec affectio viventis, qualis est cum lætamur, contristamur*, cupimus, metuimus, meminimus, obliviscimur, et quidquid hujusmodi est; ita nec ipse animus es, quia Dominus Deus animi tu es, et commutantur hæc omnia, tu autem incommutabilis manes super omnia, et dignatus es habitare in memoria mea ex quo te didici. Et quid quæro quo loco ejus habites, quasi vero loca ibi sint? Habitas certe in ea, quoniam tui memini ex quo te didici, et in ea te invenio cum recordor te.

XXVI. Ubi invenitur Deus.

37. Ubi ergo te inveni ut discerem te? Neque enim jam eras in memoria mea priusquam te discerem. Ubi ergo inveni te ut discerem te, nisi in te supra me? Et nusquam locus, et recedimus, et accedimus[m], et nusquam locus. Veritas, ubique, præsides omnibus consulentibus te, simulque respondes omnibus etiam diversa consulentibus. Liquide tu respondes, sed non liquide omnes audiunt. Omnes unde volunt consulunt, sed non semper quod volunt audiunt. Optimus minister tuus est, qui non magis intuetur hoc a te audire quod ipse voluerit, sed potius hoc velle quod a te audierit.

XXVII. Quomodo hominem rapiat Dei pulchritudo.

38. Sero te amavi, pulchritudo tam antiqua et tam nova! sero te amavi! Et ecce intus eras, et ego foris, et ibi te quærebam; et in ista formosa quæ fecisti, deformis irruebam[n]. Mecum eras, et tecum non eram. Ea me tenebant longe a te, quæ si in te non essent, non essent[o]. Vocasti, et clamasti, et rupisti surditatem meam. Coruscasti, splenduisti, et fugasti cæcitatem meam. Fragrasti*, et duxi spiritum, et anhelo tibi. Gustavi, et esurio, et sitio. Tetigisti me, et exarsi in pacem tuam.

XXVIII Miseriæ hujus vitæ.

39. Cum inhæsero tibi ex omni me, nusquam erit mihi dolor et labor; et viva erit vita mea, tota plena te. Nunc autem quoniam quem tu imples, sublevas eum; quoniam tui plenus non sum, oneri mihi sum. Contendunt lætitiæ meæ flendæ cum lætandis mœroribus; et ex qua parte stet victoria nescio. Hei mihi! Domine, miserere mei. Contendunt mœ-

[m] Sup. l. vii. c. 10. p. 115. not. p.

[n] Sup. l. iv. §. 18. p. 55. not. x.

[o] Ib. not. y. et vii. c. 14, 20.

rores mei mali cum gaudiis bonis, et ex qua parte stet victoria nescio. Hei mihi! Domine, miserere mei. Hei mihi! ecce vulnera mea non abscondo: medicus es, æger sum; misericors es, miser sum. Numquid non *tentatio est vita humana super* Job 7, 1.
terram? Quis velit molestias et difficultates? Tolerari jubes ea*, non amari. Nemo quod tolerat amat, etsi tolerare amat. Quamvis enim gaudeat se tolerare, mavult tamen non esse quod toleret. Prospera in adversis desidero, adversa in prosperis timeo. Quis inter hæc medius locus, ubi non sit *humana vita tentatio**? Væ prosperitatibus sæculi, semel et iterum, a timore adversitatis, et a corruptione lætitiæ! Væ adversitatibus sæculi, semel et iterum et tertio, a desiderio prosperitatis, et quia ipsa adversitas dura est, et ne frangat tolerantiam*! numquid non *tentatio* est *vita humana super terram* sine ullo interstitio?

40. Et tota spes mea non nisi in magna valde misericordia XXIX.
tua. Da quod jubes, et jube quod vis[p]. Imperas nobis con- In Deo spes
tinentiam. *Et cum scirem,* ait quidam, *quia nemo potest esse* tota.
continens nisi Deus det: et hoc ipsum erat sapientiæ scire Sap. 8, 21.
cujus esset hoc donum. Per continentiam[q] quippe colligimur et redigimur in unum, a quo in multa defluximus. Minus enim te amat qui tecum aliquid amat quod non propter te amat[r]. O amor qui semper ardes et numquam exstingueris! Charitas Deus meus, accende me. Continentiam jubes; da quod jubes, et jube quod vis.

41. Jubes certe ut contineam a concupiscentia carnis, et XXX. Confitetur ut se

[p] Quæ mea verba Pelagius Romæ, cum a quodam fratre et coepiscopo meo fuissent eo præsente commemorata, ferre non potuit, et contradicens aliquanto commotius, pene cum eo qui illa commemoraverat litigavit. Aug. de dono Persev. §. 53.

[q] Duo sunt, quæ in hac vita veluti laboriosa nobis præcipiuntur, continere et sustinere. Jubemur enim continere ab his quæ in hoc mundo dicuntur bona, et sustinere ea quæ in hoc mundo abundant mala. Illa continentia, ista sustinentia vocatur. Duæ virtutes quæ mundant animam, et capacem faciunt divinitatis. In frenandis libidinibus et coërcendis voluptatibus, ne seducat quod male blanditur, et enervet quod prosperum dicitur, continentia nobis opus est: non credere felicitati terrenæ, et usque ad finem quærere felicitatem, quæ non habet finem. Ut autem est continentia, felicitati mundi non credere: ita sustinentiæ est, infelicitati mundi non cedere. Aug. Serm. 38. init.

[r] Non quo non sit amanda creatura; sed si ad Creatorem refertur ille amor, non jam cupiditas, sed caritas erit. Tunc enim est cupiditas, cum propter se amatur creatura. Aug. de Trin. ix. §. 13. Habet igitur vir temperans in hujuscemodi rebus mortalibus et fluentibus, vitæ regulam utroque testamento firmatam; ut eorum nihil diligat, nihil per se appetendum putet, sed ad vitæ hujus atque officiorum necessitatem quantum sat est usurpet, utentis modestia, non amantis affectu. Aug. de mor. Eccl. Cath. §. 39.

habet ad tentationes carnalis libidinis. 1 Joh. 2, 16. concupiscentia oculorum, et ambitione sæculi[s]. Jussisti a concubitu; et de ipso conjugio melius aliquid monuisti quam concessisti. Et quoniam dedisti, factum est et antequam dispensator sacramenti tui fierem. Sed adhuc vivunt in memoria mea, de qua multa locutus sum, talium rerum imagines, quas ibi* consuetudo mea fixit; et occursantur mihi vigilanti quidem carentes viribus, in somnis autem non solum usque ad delectationem, sed etiam usque ad consensionem factumque simillimum. Et tantum valet imaginis illusio in anima mea et in carne mea, ut dormienti falsa visa persuadeant quod vigilanti vera non possunt. Numquid tunc ego non sum, Domine Deus meus? Et tamen tantum interest inter meipsum et meipsum; intra momentum quo hinc ad soporem transeo, vel huc inde retranseo! Ubi est tunc ratio, quæ talibus suggestionibus resistit vigilans? Et si res ipsæ ingerantur, inconcussa manet*. Numquid clauditur cum oculis? numquid sopitur cum sensibus corporis? Et unde sæpe etiam in somnis resistimus, nostrique propositi memores, atque in eo castissime permanentes, nullum talibus illecebris adhibemus assensum? Et tamen tantum interest, ut cum aliter accidit, evigilantes ad conscientiæ requiem redeamus; ipsaque distantia reperiamus nos non fecisse, quod tamen in nobis quoquo modo factum esse doleamus.

42. Numquid non potens es* Deus omnipotens, sanare omnes languores animæ meæ, atque abundantiore gratia tua lascivos motus etiam mei soporis exstinguere? Augebis, Domine, magis magisque in me munera tua, ut anima mea sequatur me ad te, concupiscentiæ visco expedita, ut non sit rebellis sibi, atque ut in somnis etiam, non solum non perpetret istas corruptelarum turpitudines per imagines animales usque ad carnis fluxum, sed ne consentiat quidem. Nam ut nihil tale vel tantillum libeat*, quantulum possit nutu cohiberi,

[s] Hæc autem tria genera vitiorum, id est voluptas carnis, et superbia, et curiositas, omnia peccata concludunt. Quæ mihi videntur a Johanne Apostolo enumerata. Per oculos enim maxime curiositas prævalet. Reliqua vero quo pertineant, manifestum est. Et illa Dominici hominis tentatio tripartita est: per cibum, id est, per concupiscentiam carnis; ubi suggeritur, 'Dic lapidibus istis ut panes fiant:' per inanem jactantiam; ubi, in monte constituto, ostenduntur omnia regna hujus terræ, et promittuntur si adoraverit: per curiositatem; ubi de pinna templi admonetur ut se deorsum mittat, tentandi gratia utrum ab Angelis suscipiatur. Itaque posteaquam nullo istorum tentamento valere apud eum potuit inimicus, hoc de illo dicitur, 'Postquam complevit omnem tentationem diabolus.' Aug. in Ps. 8. v. fin.

etiam in casto dormientis affectu, non tantum in hac vita, sed etiam in hac ætate, non magnum est omnipotenti, qui *vales facere supra quam petimus et intelligimus.* Nunc tamen in quid* adhuc sim in hoc genere mali mei, dixi Domino bono meo *exsultans cum tremore* in eo quod donasti mihi, et lugens in eo quod inconsummatus sum, sperans* perfecturum te in me misericordias tuas usque ad pacem plenariam, quam tecum habebunt interiora et exteriora mea, cum *absorpta fuerit mors in victoriam.*

Eph. 3, 20. Ps. 2, 11. 1 Cor. 15, 54.

XXXI. Ut se gerit ad tentationes gulæ.

43. Est alia *malitia diei*, quæ utinam *sufficiat* ei. Reficimus enim quotidianas ruinas corporis edendo et bibendo, priusquam *escas et ventrem destruas*, cum occideris indigentiam meam* satietate mirifica, et *corruptibile hoc indueris incorruptione* sempiterna. Nunc autem suavis est mihi necessitas, et adversus istam suavitatem pugno ne capiar; et quotidianum bellum gero in jejuniis, sæpius *in servitutem redigens corpus* meum; et dolores mei voluptate pelluntur. Nam fames et sitis quidam dolores sunt; urunt, et sicut febris, necant, nisi alimentorum medicina succurrat. Quæ quoniam præsto est, ex consolatione munerum tuorum, in quibus nostræ infirmitati terra et aqua et cœlum serviunt, calamitas deliciæ vocantur*.

Mat. 6, 34. 1 Cor. 6, 13. Ib. 15, 54. Ib. 9, 27.

44. Hoc me docuisti, ut quemadmodum medicamenta, sic alimenta sumpturus accedam. Sed dum ad quietem satietatis ex indigentiæ molestia transeo, in ipso transitu mihi insidiatur laqueus concupiscentiæ. Ipse enim transitus voluptas est, et non est alius qua transeatur quo* transire cogit necessitas. Et cum salus sit causa edendi et bibendi, adjungit se tanquam pedissequa periculosa jucunditas; et plerumque præire conatur, ut ejus causa fiat quod salutis causa me facere vel dico, vel volo. Nec idem modus utriusque est: nam quod saluti satis est, delectationi parum est. Et sæpe incertum fit utrum adhuc necessaria corporis cura subsidium petat, an voluptaria cupiditatis fallacia ministerium suppetat. Ad hoc incertum hilarescit infelix anima, et in eo præparat excusationis patrocinium, gaudens non apparere quid satis sit moderationi valetudinis, ut obtentu salutis obumbret negotium voluptatis. His tentationibus quotidie conor resistere, et invoco dexteram tuam* et ad te refero æstus meos, quia consilium mihi de hac re nondum stat.

45. Audio vocem jubentis Dei mei: *Non graventur corda* Luc. 21, 34.

vestra in crapula et ebrietate. Ebrietas longe est a me; misereberis, ne appropinquet mihi. Crapula[t] autem nonnunquam subrepit servo tuo; misereberis, ut longe fiat a me.
Sap. 8, 21. *Nemo enim potest esse continens, nisi tu des.* Multa nobis orantibus tribuis; et quidquid boni antequam oraremus accepimus, a te accepimus; et ut hoc postea cognosceremus, antea* accepimus. Ebriosus nunquam fui, sed ebriosos a te factos sobrios ego novi. Ergo a te factum est ut hoc non essent qui nunquam fuerunt, a quo factum est ut hoc non semper essent qui fuerunt, a quo etiam factum est ut scirent
Ecc. 18, 30. utrique a quo factum est. Audivi aliam vocem tuam: *Post concupiscentias tuas non eas, et a voluntate tua avertere.*
1 Cor. 8, 8. Audivi et illam ex munere tuo quam multum amavi: *Neque si manducaverimus, abundabimus; neque si non manducaverimus, deerit nobis.* Hoc est dicere, Nec illa res me copiosum faciet, nec illa ærumnosum. Audivi et alteram:
Phil. 4, 11—13. *Ego enim didici in quibus sum sufficiens esse; et abundare novi, et penuriam pati novi. Omnia possum in eo qui me confortat.* Ecce miles castrorum cœlestium, non pulvis quod nos* sumus. Sed memento, Domine, quia pulvis sumus, et de
Ps. 102, 14; et Gen. 3, 19. *pulvere fecisti hominem;* et *perierat, et inventus est. Nec* ille in se potuit, quia idem pulvis fuit, quem talia dicentem afflatu tuæ inspirationis adamavi: *Omnia possum*, inquit, *in*
Luc. 15, 24. 32. *eo qui me confortat.* Conforta me, ut possim. Da quod
1 Cor. 1, 30. 31. jubes, et jube quod vis[u]. Iste se accepisse confitetur, et *quod gloriatur, in Domino gloriatur**. Audivi alium rogantem ut
Ecc. 23, 6. accipiat: *Aufer a me*, inquit, *concupiscentias ventris.* Unde apparet, sancte Deus meus, te dare, cum fit quod imperas fieri.

Rom. 14, 20. 1 Tim. 4, 4. 46. Docuisti me, Pater bone, *Omnia munda mundis; sed malum esse homini qui per offensionem manducat;* et *omnem*

t "Crapula, Nimia ciborum voluptas, apud S. Aug. Confess. x. 31. et Aëlred. edit. P. Gibbon, p. 260, et 410. Vide Camusat. in Hist. crit. Diar. t. 2. Art. 4. p. 54." Carpent. Suppl. Citat etiam Martin S. Benedicti Reg. c. 39. "de mensura ciborum," ("de mensurâ potûs" in c. 40. seorsim agitur) ubi "crapula" de cibo nimio capiendo usurpatur "quod si labor forte factus fuerit major, in arbitrio et potestate Abbatis erit, si expediat, aliquid augere, remota præ omnibus *crapula*, ut nunquam subrepat monacho indigeries; quia nihil sic contrarium est omni Christiano quomodo crapula, sicut ait Dominus noster, "videte ne graventur corda vestra in crapulâ." Vers. Arab. quod notat idem, in Luc. 21, 34. reddit 'cibi satietas.'

u Deus igitur impossibilia non jubet, sed jubendo monet et facere quod possis, et petere quod non possis. Aug. de Nat. et Grat. c. 43.

creaturam tuam bonam esse, nihilque abjiciendum quod cum gratiarum actione percipitur; et quia *esca nos non commendat Deo*; et ut *nemo nos judicet in cibo aut in potu*; et ut *qui* 1 Cor. 8,
manducat non manducantem non spernat; et qui non man- 8.
ducat, manducantem non judicet. Didici hæc; gratias tibi, Col. 2, 16.
laudes tibi Deo meo, magistro meo, pulsatori aurium mearum, Rom.
illustratori cordis mei: eripe me ab omni tentatione. Non 14, 3.
ego immunditiam obsonii timeo, sed immunditiam cupiditatis.
Scio Noe omne carnis[u] genus quod cibo esset usui manducare Gen. 9,
permissum; Eliam cibo carnis refectum; Joannem mirabili 2. 3.
abstinentia præditum, animalibus, hoc est locustis, in escam 3 Reg. 17, 6.
cedentibus non fuisse pollutum. Et scio Esau lenticulæ con- Mat. 3,
cupiscentia deceptum; et David propter aquæ desiderium a 4. Gen. 25,
seipso reprehensum; et Regem nostrum non de carne, sed de 34.
pane esse tentatum. Ideoque et populus in eremo, non quia 2 Reg. 23, 15—
carnes desideravit, sed quia escæ desiderio adversus Dominum 17.
murmuravit, meruit improbari. Mat. 4, 3.

47. In his ergo tentationibus positus, certo quotidie adver- Num.
sus concupiscentiam manducandi et bibendi: non enim est 11.
quod semel præcidere et ulterius non attingere decernam, sicut de concubitu potui. Itaque freni gutturis temperata relaxatione et constrictione tenendi sunt. Et quis est, Domine, qui non rapiatur aliquantulum extra metas necessitatis? Quisquis est, magnus est; magnificet nomen tuum. Ego
autem non sum, quia peccator homo sum. Sed et ego mag- Rom. 8,
nifico nomen tuum; et *interpellat te pro peccatis meis* qui 34. Joh. 16,
vicit sæculum, numerans me inter *infirma membra corporis* 33.
sui, *quia et imperfectum ejus*[x]* *viderunt oculi tui, et in libro* 1 Cor. 12, 22.
tuo omnes scribentur. Ps. 138,

48. De illecebra odorum non satago nimis. Cum absunt, 16. XXXII.
non requiro; cum adsunt, non respuo, paratus eis etiam Ut se
semper carere. Ita mihi videor; fortasse* fallor. Sunt enim gerit ad odorum illecebras.

[u] c. Manichæos, qui carnibus vesci nefas putabant.

[x] 'Imperfectum meum viderunt oculi tui; et in libro tuo omnes scribentur:' non solum perfecti, sed etiam imperfecti. Non timeant imperfecti, tantum proficiant. Nec quia dixi, Non timeant, ament imperfectionem, et ibi remaneant ubi inventi sunt. Tantum proficiant, quantum in ipsis est. Quotidie addant, quotidie accedant: tamen a corpore Domini non recedant; ut in uno corpore, et in his membris compaginati possint mereri de se dictam esse vocem istam, 'Imperfectum meum viderunt oculi tui; et in libro tuo omnes scribentur.' Aug. in Ps. 138. §. 21. Ipse Filius dicit, 'Imperfectum meum viderunt oculi tui.' Imperfectum quod est in corpore meo, viderunt oculi tui. Et quid deinde? Habent spem qui imperfecti sunt? Habent plane. Audi quod sequitur: 'Et in libro tuo omnes scribentur.' Aug. Serm. 135. de verb. Ev. Joh. 9. c. 5.

et istæ plangendæ tenebræ, in quibus me latet facultas mea quæ in me est: ut animus meus de viribus suis ipse se interrogans non facile sibi credendum existimet; quia et quod inest, plerumque occultum est, nisi experientia manifestetur[y].
Job 7, 1. Et nemo securus esse debet in ista vita, quæ *tota tentatio* nominatur, utrum qui fieri potuit ex deteriore melior, non fiat etiam ex meliore deterior. Una spes, una fiducia, una firma promissio, misericordia tua.

XXXIII Ut se gerit ad voluptates aurium.

49. Voluptates aurium tenacius me implicaverant et subjugaverant; sed resolvisti, et liberasti me. Nunc in sonis quos animant eloquia tua, cum suavi et artificiosa voce cantantur, fateor, aliquantulum acquiesco; non quidem ut hæream, sed ut surgam cum volo. Attamen cum ipsis sententiis quibus vivunt, ut admittantur ad me, quærunt in corde meo nonnullius dignitatis locum, et vix eis præbeo congruentem. Aliquando enim plus mihi videor honoris eis tribuere quam decet, dum ipsis sanctis dictis religiosius et ardentius sentio moveri animos nostros in flammam pietatis, cum ita cantantur, quam si non ita cantarentur; et omnes affectus spiritus nostri pro suavi diversitate* habere proprios modos in voce atque cantu, quorum nescio qua occulta familiaritate excitentur. Sed delectatio carnis meæ, cui mentem enervandam non oportet dari, sæpe me fallit, dum rationem sensus non ita comitatur ut patienter sit posterior; sed tantum quia propter illam meruit admitti, etiam præcurrere ac ducere conatur. Ita in his pecco non sentiens, et postea sentio.

50. Aliquando autem hanc ipsam fallaciam immoderatius cavens, erro nimia severitate: sed valde interdum, ut melos omne cantilenarum suavium quibus Davidicum Psalterium frequentatur, ab auribus meis removeri velim, atque ipsius Ecclesiæ; tutiusque mihi videtur quod de Alexandrino episcopo Athanasio sæpe mihi dictum commemini, qui tam modico flexu vocis faciebat sonare lectorem psalmi, ut pronuntianti vicinior esset quam canenti. Verumtamen, cum reminiscor lacrymas meas, quas fudi ad cantus Ecclesiæ tuæ in primordiis recuperatæ fidei meæ, et nunc ipso quod moveor*, non cantu, sed rebus quæ cantantur, cum liquida voce et

y Occulta scilicet Dei dona non nisi interrogatio tentationis, etiam in semetipso, unicuique declarat. Aug. de Sancta Virginit. c. 4. 4.

convenientissima modulatione cantantur, magnam instituti hujus utilitatem rursus agnosco. Ita fluctuo inter periculum voluptatis et experimentum salubritatis; magisque adducor, non quidem irretractabilem sententiam proferens, cantandi consuetudinem approbare in Ecclesia; ut per oblectamenta aurium infirmior animus in affectum pietatis assurgat. Tamen, cum mihi accidit ut me amplius cantus, quam res quæ canitur, moveat, pœnaliter me peccare confiteor, et tunc mallem non audire cantantem. Ecce ubi sum; flete mecum, et pro me flete, qui aliquid boni vobiscum intus agitis unde facta procedunt. Nam qui non agitis, non vos hæc movent. Tu autem, Domine Deus meus, exaudi; respice, et vide*, et *miserere, et sana me*, in cujus oculis *mihi quæstio factus sum*, Ps. 6, 3.
et *ipse est languor meus*. Ps. 77, 10.

51. Restat voluptas oculorum istorum carnis meæ, de qua XXXIV
loquor* confessiones quas audiant aures templi tui, aures Ut se gerit ad
fraternæ ac piæ, ut concludamus tentationes concupiscentiæ oculo-
carnis, quæ me adhuc pulsant ingemiscentem, et *habitaculum* rum illecebras.
meum, quod de cœlo est, superindui cupientem. Pulchras 2 Cor.
formas et varias, nitidos et amœnos colores amant oculi. Non 5, 2.
teneant hæc animam meam: teneat eam Deus *qui fecit* hæc, Gen. 1,
bona quidem *valde;* sed ipse est bonum meum, non hæc. Et 31.
tangunt me vigilantem totis diebus, nec requies ab eis datur mihi, sicut datur a vocibus canoris, aliquando ab omnibus, in silentio. Ipsa enim regina colorum lux ista, perfundens cuncta quæ cernimus, ubiubi per diem fuero, multimodo allapsu blanditur mihi aliud agenti, et eam non advertenti. Insinuat autem se ita vehementer, ut si repente subtrahatur, cum desiderio requiratur: et si diu absit, contristat animum*.

52. O lux quam videbat Tobias, cum clausis oculis istis Tob. 4.
filium docebat vitæ viam, et ei præibat pede charitatis nusquam errans. Aut quam videbat Isaac prægravatis et opertis senectute carneis luminibus, cum filios non agnoscendo benedicere, sed benedicendo agnoscere meruit. Aut quam videbat Gen. 27.
Jacob, cum et ipse præ grandi ætate captus oculis, in filiis præsignata futuri populi genera luminoso corde radiavit; et nepotibus suis ex Joseph divexas mystice manus, non sicut pater eorum foris corrigebat, sed sicut ipse intus discernebat, Gen. 48.
imposuit. Ipsa est lux, una est*, et unum omnes qui vident 49.
et amant eam. At ista corporalis de qua loquebar, illecebrosa

ac periculosa dulcedine condit vitam sæculi cæcis amatoribus. Qui autem et de ipsa laudare te norunt, "Deus[z] creator omnium," assumunt eam in hymno tuo, non absumuntur ab ea in somno suo: sic esse cupio. Resisto seductionibus oculorum, ne implicentur pedes mei, quibus ingredior viam tuam; et erigo
Ps. 24, 15. ad te invisibiles oculos, ut tu *evellas de laqueo pedes meos.* Tu subinde evellis eos, nam illaqueantur. Tu non cessas evellere, ego autem crebro hæreo in ubique sparsis insidiis:
Ps. 120, 4. *quoniam non dormies, neque dormitabis, qui custodis Israel.*

53. Quam innumerabilia, variis artibus et opificiis, in vestibus, calceamentis, vasis, et cujuscemodi fabricationibus*, picturis etiam, diversisque figmentis, atque his usum necessarium atque moderatum et piam significationem longe transgredientibus, addiderunt homines ad illecebras oculorum; foras sequentes quod faciunt, intus relinquentes a quo facti sunt, et exterminantes quod facti sunt! At ego, Deus meus, et decus meum, etiam hinc tibi dico hymnum, et sacrifico laudem sacrificatori meo*; quoniam pulchra trajecta per animas in manus artificiosas[a], ab illa pulchritudine veniunt, quæ super animas est, cui suspirat anima mea die ac nocte. Sed pulchritudinum exteriorum operatores et sectatores inde trahunt approbandi modum, non autem inde trahunt utendi[b] modum.
Ps. 58, 10. Et ibi est, et non vident eum[c], ut non eant longius, et *fortitudinem suam ad te custodiant,* nec eam spargant in deliciosas lassitudines. Ego autem hæc loquens atque discernens etiam istis pulchris gressum innecto; sed tu evellis, Domine, evellis
Ps. 25, 3. tu, *quoniam misericordia tua ante oculos meos est.* Nam* ego capior miserabiliter, et tu evellis misericorditer; aliquando non sentientem, quia suspensius incideram; aliquando cum dolore, quia jam inhæseram.

XXXV. Ut se habet ad secundum tentationis

54. Huc accedit alia forma tentationis multiplicius periculosa. Præter* enim concupiscentiam carnis, quæ inest in delectatione omnium sensuum et voluptatum, cui servientes depereunt qui longe se faciunt a te, inest animæ per

[z] Carmen Ambrosii quod initio noctis cantare soliti sunt. Vid. sup. l. ix. §. 32.

[a] Inf. l. xi. c. 5.

[b] Vid. sup. ad c. 29. not. p.

[c] Tamquam enim dorsum ad te ponentes, in carnali opere velut in umbra sua defiguntur, et tamen etiam ibi quod eos delectat, adhuc habent de circumfulgentia lucis tuæ. Sed umbra, dum amatur, languidiorem facit oculum animi, et invalidiorem ad perferendum conspectum tuum. Propterea magis magisque homo tenebratur, dum sectatur libentius, quidquid infirmiorem tolerabilius excipit. Ex quo incipit non posse videre quod summe est. Aug. de lib. arb. l. i. §. 43.

eosdem sensus corporis quædam non se oblectandi in carne, sed experiendi per carnem vana et curiosa cupiditas, nomine cognitionis et scientiæ palliata. Quæ quoniam in appetitu noscendi est, oculi autem sunt ad cognoscendum * in sensibus principes, *concupiscentia oculorum* eloquio divino appellata est. Ad oculos enim proprie videre pertinet. Utimur autem hoc verbo etiam in cæteris sensibus, cum eos ad cognoscendum intendimus. Neque enim dicimus, Audi quid rutilet; aut, olfac quam niteat; aut, gusta quam splendeat; aut, palpa quam fulgeat: videri enim dicuntur hæc omnia. Dicimus autem non solum, Vide quid luceat, quod soli oculi sentire possunt; sed etiam, Vide quid sonet; vide quid oleat; vide quid sapiat; vide quam durum sit. Ideoque generalis experientia sensuum concupiscentia, sicut dictum est, oculorum vocatur; quia videndi officium in quo primatum oculi tenent, etiam cæteri sensus sibi de similitudine usurpant, cum aliquid cognitionis explorant.

genus, quod est curiositatis.

1 Joh. 2, 16.

55. Ex hoc autem evidentius discernitur quid voluptatis, quid curiositatis agatur per sensus: quod voluptas pulchra, canora, suavia, sapida, lenia sectatur; curiositas autem etiam his contraria tentandi causa, non ad subeundam molestiam, sed experiendi noscendique libidine *. Quid enim voluptatis habet videre in laniato cadavere quod exhorreas; et tamen sicubi jaceat, concurrunt ut contristentur, ut palleant. Timent etiam ne in somnis hoc videant; quasi quisquam eos vigilantes videre coegerit, aut pulchritudinis ulla fama persuaserit. Ita et in cæteris sensibus, quæ persequi longum est. Ex hoc morbo cupiditatis, in spectaculis exhibentur quæque miracula. Hinc ad perscrutanda naturæ (quæ præter nos est) operta proceditur *, quæ scire nihil prodest, et nihil aliud quam scire homines cupiunt [d]. Hinc etiam, si quid eodem perversæ scientiæ fine per artes magicas quæritur. Hinc etiam in ipsa religione Deus tentatur, cum signa et prodigia flagitantur, non ad aliquam salutem, sed ad solam experientiam desiderata.

56. In hac tam immensa silva plena insidiarum et periculo-

[d] Si causæ corporalium motionum noscendæ nobis essent, nullas magis nosse quam nostræ valetudinis deberemus. Cum vero eis ignoratis Medicos quærimus, quis non videat quod de secretis cœli et terræ nos latet quanta patientia sit nesciendum? Aug. Enchir. cap. 16.

rum, ecce multa* præciderim et a meo corde dispulerim, sicuti donasti me facere, Deus salutis meæ; attamen quando audeo dicere, cum circumquaque quotidianam vitam nostram tam multa hujus generis rerum circumstrepant; quando audeo dicere nulla re tali me intentum fieri ad spectandum, et vana cura capiendum? Sane me jam theatra non rapiunt, nec curo nosse transitus siderum, nec anima mea unquam responsa quæsivit umbrarum; omnia sacrilega sacramenta detestor. A te, Domine Deus meus, cui humilem[e] famulatum ac simplicem debeo, quantis mecum suggestionum machinationibus agit inimicus, ut signum aliquod petam! Sed obsecro te per Regem nostrum, et patriam Jerusalem simplicem, castam, ut quemadmodum a me longe est ista consensio, ita sit semper longe atque longius. Pro salute autem cujusquam cum te rogo, alius multum differens finis est intentionis meæ; et te facientem quod vis, das* mihi, et dabis libenter sequi.

57. Verumtamen in quam multis minutissimis et contemptibilibus rebus curiositas quotidie nostra tentatur*; et quam sæpe labamur, quis enumerat? Quoties narrantes inania, primo quasi toleramus ne offendamus infirmos, deinde paulatim libenter advertimus! Canem currentem post leporem jam non specto, cum in circo fit: at vero in agro, si casu transeam, avertit me fortassis et ab aliqua magna cogitatione, atque ad se convertit illa venatio; non deviare cogens corpore jumenti, sed cordis inclinatione. Et nisi jam mihi demonstrata infirmitate mea, cito admoneas, aut ex ipsa visione per aliquam considerationem in te assurgere, aut totum contemnere atque transire, vanus hebesco. Quid cum me domi sedentem stellio muscas captans, vel aranea retibus suis irruentes implicans, sæpe intentum facit? Num quia parva sunt animalia, ideo non res eadem geritur? Pergo inde ad laudandum te, creatorem mirificum atque ordinatorem rerum omnium, sed non inde esse intentus incipio. Aliud est cito

[e] Jam vero ut perseverent in eo quod esse cœperunt, etiam pro se ipsis orant fideles. Utile est quippe omnibus vel pene omnibus propter humilitatem saluberrimam, ut quales futuri sint, scire non possint. Ad hoc dicitur, 'Qui videtur stare, videat ne cadat.' Propter hujus timoris utilitatem, ne regenerati et pie vivere incipientes, tamquam securi alta sapiamus, quidam non perseveraturi perseveraturis Dei permissione vel provisione ac dispositione miscentur; quibus cadentibus 'territi cum timore et tremore' gradiamur viam justam, donec ex hac 'vita, quæ tentatio est super terram,' transeamus ad aliam, ubi jam non sit elatio comprimenda, nec contra ejus suggestiones tentationesque luctandum. Aug. Ep. 217. §. 14.

surgere, aliud est non cadere. Et talibus vita mea plena est, et una spes mea magna valde misericordia tua. Cum enim hujuscemodi rerum conceptaculum* fit cor nostrum, et portat copiosæ vanitatis catervas, hinc et orationes nostræ sæpe interrumpuntur atque turbantur, et ante conspectum tuum dum ad aures tuas vocem cordis intendimus, nescio unde irruentibus nugatoriis cogitationibus res tanta præciditur. Numquid etiam hoc inter contemnenda deputabimus, aut aliquid nos reducet in spem, nisi tota misericordia tua*, quoniam cœpisti mutare nos?

58. Et tu scis quanta ex parte mutaveris, qui me primitus sanas a libidine vindicandi me, ut *propitius* fias etiam cæteris *omnibus iniquitatibus meis, et sanes omnes languores meos, et redimas de corruptione vitam meam, et corones me in miseratione et misericordia, et saties in bonis desiderium meum;* quia* compressisti a timore tuo superbiam meam, et mansuefecisti jugo tuo cervicem meam. Et nunc porto illud, et *lene est* mihi, quoniam sic promisisti et fecisti; et vere sic erat, et nesciebam, quando id subire metuebam.

XXXVI Ut se habet ad tertium tentationis genus, quod est superbiæ.

Ps. 102, 3—5. Mat. 11, 30.

59. Sed numquid, Domine, qui solus sine typho dominaris, quia solus verus Dominus es qui non habes dominum; numquid hoc quoque tertium tentationis genus cessavit a me*, aut cessare in hac tota vita potest, timeri et amari velle ab hominibus, non propter aliud, sed ut inde sit gaudium, quod non est gaudium*? Misera vita est, et fœda jactantia. Hinc fit vel maxime non amare te, nec caste timere te. Ideoque tu *superbis resistis, humilibus* autem *das gratiam;* et intonas super ambitiones sæculi, et *contremunt fundamenta montium.* Itaque nobis, quoniam propter quædam humanæ societatis officia necessarium est amari et timeri ab hominibus, instat adversarius veræ beatitudinis nostræ, ubique spargens in laqueis, "Euge, euge:" ut dum avide colligimus, incaute capiamur, et a veritate tua gaudium nostrum deponamus, atque in hominum fallacia ponamus; libeatque nos amari et timeri, non propter te, sed pro te; atque isto modo sui similes factos secum habeat, non ad concordiam charitatis, sed ad consortium supplicii, qui statuit *sedem suam ponere in aquilone*, ut te perversa et distorta via imitanti*, tenebrosi frigidique servirent. Nos autem, Domine, *pusillus grex* tuus ecce sumus; tu nos posside. Prætende alas tuas, et fugiamus

1 Pet. 5, 5. Jac. 4, 6. Ps. 17, 8. Is. 14, 13—15. Luc. 12, 32.

sub eas. Gloria nostra tu esto; propter te amemur, et verbum tuum timeatur in nobis. Qui laudari vult ab hominibus vituperante te, non defendetur ab hominibus judicante te,
Ps. 10, 3. nec eripietur damnante te. Cum autem non *peccator laudatur in desideriis animæ suæ*, nec *qui iniqua gerit benedicitur*, sed laudatur homo propter aliquod donum quod dedisti ei, at ille plus gaudet sibi laudari se, quam ipsum donum habere unde laudatur, etiam iste te vituperante laudatur: et melior jam ille qui laudavit, quam iste qui laudatus est. Illi enim placuit in homine donum Dei; huic amplius placuit donum hominis quam Dei.

XXXVII Ut movetur laudibus humanis. Prov. 27, 21. Ps. 18, 13.

60. Tentamur his tentationibus quotidie, Domine; sine cessatione tentamur. Quotidiana *fornax* nostra est *humana lingua*. Imperas nobis et in hoc genere continentiam: da quod jubes, et jube quod vis. Tu nosti de hac re ad te gemitum cordis mei, et flumina oculorum meorum. Neque enim facile colligo quam sim ab ista peste mundatior, et multum timeo *occulta mea*, quæ norunt oculi tui, mei autem non. Est enim qualiscumque in aliis generibus tentationum mihi facultas explorandi me; in hoc pene nulla est. Nam et a voluptatibus carnis, et a curiositate supervacanea cognoscendi, video quantum assecutus sim posse refrenare animum meum, cum eis rebus careo, vel voluntate, vel cum absunt* [f]. Tunc enim me interrogo, quam magis minusve mihi molestum sit non habere. Divitiæ vero quæ ob hoc expetuntur, ut alicui trium istarum cupiditatum, vel duabus earum, vel omnibus serviant, si persentiscere non potest animus utrum eas habens contemnat, possunt et dimitti ut se probet. Laude vero ut careamus, atque in eo experiamur quid possumus, numquid male vivendum est, et tam perdite atque immaniter, ut nemo nos noverit qui non detestetur? Quæ major dementia dici aut cogitari potest? At si bonæ vitæ bonorumque operum comes et solet et debet esse laudatio, tam comitatum ejus, quam ipsam bonam vitam deseri non oportet. Non autem sentio sine quo esse aut æquo animo aut ægre possim, nisi cum abfuerit.

[f] Homo qui prosperis rebus proficit, asperis quid profecerit discit. Cum enim mutabilium bonorum adest copia, non eis confidit: sed cum subtrahuntur, agnoscit utrum eum non ceperint. Quia plerumque cum adsunt nobis, putamus quod non ea diligamus: sed cum abesse cœperint, invenimus qui simus. Hoc enim sine amore nostro aderat, quod sine dolore discedit. Aug. de vera relig. c. 47.

61. Quid igitur tibi in hoc genere tentationis, Domine, confiteor? quid, nisi delectari me laudibus; sed amplius ipsa veritate quam laudibus? Nam si mihi proponatur utrum malim furens, aut in omnibus rebus errans, ab omnibus hominibus laudari; an constans, et in veritate certissimus, ab omnibus vituperari; video quid eligam. Verumtamen nollem ut vel augeret mihi gaudium cujuslibet boni mei suffragatio oris alieni. Sed auget, fateor; non solum, sed et vituperatio minuit. Et cum ista miseria mea perturbor, subintrat mihi excusatio, quæ qualis sit, tu scis, Deus; nam me incertum facit. Quia enim nobis imperasti non tantum continentiam, id est, a quibus rebus amorem cohibeamus, verum etiam justitiam, id est, quo eum conferamus, nec te tantum voluisti a nobis, verum etiam proximum diligi, sæpe mihi videor de profectu aut spe proximi delectari, cum bene intelligentis laude delector; et rursus ejus malo contristari, cum eum audio vituperare quod aut ignorat, aut bonum est. Nam et contristor aliquando laudibus meis, cum vel ea laudantur in me, in quibus ipse mihi displiceo; vel etiam bona minora et levia pluris æstimantur quam æstimanda sunt. Sed rursus, unde scio an propterea sic afficior, quia nolo de meipso a me dissentire laudatorem meum; non quia illius utilitate moveor, sed quia eadem bona quæ mihi in me placent, jucundiora mihi sunt cum et alteri placent? Quodammodo enim non ego laudor, cum de me sententia mea non laudatur; quandoquidem aut illa laudantur quæ mihi displicent, aut illa amplius quæ mihi minus placent. Ergone de hoc incertus sum mei?

62. Ecce in te, Veritas, video non me laudibus meis propter me, sed propter proximi utilitatem moveri oportere[g]. Et utrum ita sim* nescio. Minus mihi in hac re notus sum ipse quam tu*. Obsecro te, Deus meus, et meipsum mihi indica, ut confitear oraturis pro me fratribus meis quod in

[g] Laus enim humana non appeti a recte faciente, sed subsequi debet recte facientem; ut illi proficiant qui etiam imitari possunt quod laudant, non ut hic putet aliquid sibi prodesse, quem laudant. Aug. de Serm. Dom. in monte, l. ii. c. 2. Ille autem novit, sub cujus oculis loquor, immo sub cujus oculis cogito, non me tam delectari laudibus popularibus, quam stimulari et angi quomodo vivant qui me laudant. Laudari autem a male viventibus nolo, abhorreo, detestor: dolori mihi est, non voluptati. Laudari autem a bene viventibus, si dicam nolo, mentior: si dicam volo, timeo ne sim inanitatis appetentior quam soliditatis. Ergo quid dicam? Nec plene volo, nec plene nolo. Non plene volo, ne in laude humana pericliter: non plene nolo, ne ingrati sint quibus prædico. Aug. Serm. 339. in die ordinat. suæ, §. 1.

me saucium comperero. Iterum me diligentius interrogem. Si utilitate proximi moveor in laudibus meis, cur minus moveor, si quisquam alius injuste vituperetur, quam si ego? cur ea contumelia magis mordeor quæ in me, quam quæ in alium eadem iniquitate coram me jacitur? An et hoc nescio?
Gal. 6, 3. Etiamne id restat ut *ipse me seducam*, et verum non faciam coram te in corde et lingua mea? Insaniam istam, Domine,
Ps. 140, 5. longe fac a me, *ne oleum peccatoris mihi sit os meum ad*
Ps. 108, 22. *impinguandum caput meum. Egenus et pauper sum ego*, et melior in occulto gemitu displicens mihi, et quærens misericordiam tuam, donec reficiatur defectus meus, et perficiatur usque in pacem quam nescit arrogantis oculus.

XXXVIII. Et virtuti periculum a vana gloria.

63. Sermo autem ore procedens, et facta quæ innotescunt hominibus, habent tentationem periculosissimam ab amore laudis, qui ad privatam quamdam excellentiam contrahit emendicata suffragia; tentat* et cum a me in me arguitur, eo ipso quo arguitur; et sæpe de ipso vanæ gloriæ contemptu vanius gloriatur: ideoque non jam de ipso contemptu* gloriæ gloriatur; non enim eam contemnit, cum gloriatur.

XXXIX. Amoris proprii vis et natura.

64. Intus etiam intus est aliud in eodem genere tentationis malum, quo inanescunt qui placent sibi de se, quamvis aliis vel non placeant*, vel displiceant, nec placere affectent cæteris. Sed sibi placentes multum tibi displicent, non tantum de non bonis quasi bonis, verum etiam de bonis tuis quasi suis[h]; aut etiam sicut de tuis, sed tanquam ex meritis suis; aut etiam sicut ex tua gratia*, non tamen socialiter gaudentes, sed aliis invidentes eam*. In his omnibus atque hujuscemodi periculis et laboribus, vides tremorem cordis mei; sed et vulnera mea magis subinde a te sanari, quam mihi non infligi sentio.

XL. Quod in se et cæteris rebus Deum investigavit.

65. Ubi non mecum ambulasti, Veritas, docens quid caveam et quid appetam, cum ad te referrem inferiora visa mea quæ potui, teque consulerem? Lustravi mundum foris sensu quo potui, et attendi vitam corporis mei de me, sensusque ipsos meos. Inde ingressus sum in recessus memoriæ meæ, multiplices amplitudines plenas miris modis copiarum innume-

h Qui autem vera pietate in Deum, quem diligit, credit et sperat, plus intendit in ea in quibus sibi displicet, quam in ea, si qua in illo sunt, quæ non tam ipsi quam veritati placent. Neque id, unde jam potest placere, tribuit nisi ejus misericordiæ cui timet displicere; de his sanatis gratias agens, de illis sanandis preces fundens. Aug. de Civ. Dei, l. v. c. 20.

rabilium; et consideravi, et expavi, et nihil eorum discernere potui sine te, et nihil eorum esse te inveni. Nec ego ipse inventor qui peragravi omnia, et distinguere et pro suis quæque dignitatibus æstimare conatus sum, excipiens alia nuntiantibus sensibus, et interrogans alia mecum commixta sentiens, ipsosque nuntios dignoscens atque dinumerans, jamque in memoriæ* latis opibus alia pertractans, alia recondens, alia eruens. Nec ego ipse cum hæc agerem, id est vis mea qua id agebam, nec ipsa eras tu, quia lux es tu permanens quam de omnibus consulebam an essent, quid essent, quanti pendenda essent: et audiebam docentem ac jubentem. Et sæpe istud facio; hoc me delectat, et ab actionibus necessitatis quantum relaxari possum, ad istam voluptatem refugio. Neque in his omnibus, quæ percurro consulens te, invenio tutum locum animæ meæ nisi in te, quo colligantur sparsa mea[i], nec a te quidquam recedat ex me. Et aliquando intromittis me in affectum multum inusitatum introrsus ad nescio quam dulcedinem, quæ si perficiatur in me, nescio quid erit quod vita ista non erit. Sed recido in hæc ærumnosis ponderibus, et resorbeor solitis, et teneor, et multum fleo, sed multum teneor. Tantum consuetudinis sarcina degravat*! Hic esse valeo, nec volo; illic volo, nec valeo; miser utrobique.

66. Ideoque consideravi languores peccatorum meorum in cupiditate triplici; et dexteram tuam invocavi ad salutem meam. Vidi enim splendorem tuum corde saucio, et repercussus dixi: "Quis illuc potest? *Projectus sum a facie oculorum tuorum.*" Tu es Veritas super omnia præsidens: at ego per avaritiam[k] meam non amittere te volui, sed volui tecum possidere mendacium; sicut nemo vult ita falsum dicere, ut nesciat ipse quid verum sit. Itaque amisi te, quia non dignaris cum mendacio possideri.

XLI. Triplex cupiditas.

Ps. 30, 23.

67. Quem invenirem qui me reconciliaret tibi? Ambiendum* mihi fuit ad Angelos? Qua prece? quibus sacramentis? Multi conantes ad te redire, neque per seipsos valentes, sicut audio, tentaverunt hæc, et inciderunt in desiderium

XLII. Nonnulli ad dæmones tanquam redeundi ad Deum

[i] Jam diu occupata vixisti et desideriorum diversitate verberata portas plagas saucia, divisa per amores multos. Colligere ad teipsam: quidquid tibi foris placet, quære quem habeat authorem. Aug. in Ps. 145. §. 5. Vide sup. l. ix. §. 10. et inf. l. xi. c. 29.

[k] Vid. sup. iii. c. 8. v. fin. p. 38. not. l.

mediatores infeliciter recurrerunt. curiosarum visionum, et digni habiti sunt illusionibus. Elati enim te quærebant doctrinæ fastu, exerentes potius quam tundentes pectora, et adduxerunt sibi per similitudinem cordis sui conspirantes et socias superbiæ suæ *potestates aeris hujus*, a quibus per potentias magicas deciperentur, quærentes mediatorem per quem purgarentur, et non erat. *Diabolus* enim erat *transfigurans se in Angelum lucis.* Et* multum illexit superbam carnem, quod carneo corpore ipse non esset. Erant enim illi mortales et peccatores; tu autem, Domine, cui reconciliari superbe quærebant, immortalis et sine peccato. *Mediator* autem *inter Deum et homines*, oportebat ut haberet aliquid simile Deo, aliquid simile hominibus: ne in utroque hominibus similis, longe esset a Deo; aut in utroque Deo similis, longe esset ab hominibus, atque ita mediator non esset. Fallax itaque ille mediator, quo per secreta judicia tua, superbia mereretur illudi, unum cum hominibus habet, id est peccatum; aliud videri vult habere cum Deo, ut quia carnis mortalitate[1] non tegitur, pro immortali se ostentet. Sed quia *stipendium peccati mors est*, hoc habet commune cum hominibus, unde simul damnetur in mortem.

[Eph. 2, 2. — 2 Cor. 11, 14. — 1 Tim. 2, 5. — Rom. 6, 20.]

XLIII. Christus verus mediator. 68. Verax autem mediator quem secreta tua misericordia demonstrasti humilibus, et misisti ut ejus exemplo etiam ipsam discerent humilitatem, *mediator ille Dei et hominum homo Christus Jesus*, inter mortales peccatores et immortalem justum apparuit; mortalis cum hominibus, justus cum Deo. Ut quoniam stipendium justitiæ vita et pax est, per justitiam conjunctam Deo evacuaret mortem justificatorum impiorum*, quam cum illis voluit habere communem. Hinc* demonstratus est antiquis sanctis, ut ita ipsi per fidem futuræ passionis ejus, sicut nos per fidem præteritæ, salvi fierent. Inquantum enim homo, intantum mediator[m]; inquantum autem Verbum, non medius, quia æqualis Deo, et Deus apud Deum, et simul* unus Deus.

Rom. 8, 32. 69. Quomodo[n] nos amasti, Pater bone, qui *Filio tuo unico*

[1] Verus ille benignusque mediator, in ea se ostendit mortalitate mortalibus, quam maligni fallacesque mediatores non habendo, se superbius extulerunt; miserisque hominibus adjutorium deceptorium, velut immortales mortalibus, promiserunt. Aug. de Civ. Dei, l. x. c. 24.

[m] Nec enim ob hoc mediator est quia Verbum; maxime quippe immortale, et maxime beatum, Verbum longe est a mortalibus miseris; sed mediator per quod homo. Aug. de Civ. Dei, l. iii. c. 15. Vide ad l. vii. c. 18. p. 119. not. x.

[n] Qui de pulvere hominem fecit, et animavit, pro isto figmento Unicum ad

non pepercisti, sed pro nobis impiis tradidisti eum! Quomodo Phil.2,6.
nos amasti pro quibus ille, *non rapinam arbitratus esse
æqualis tibi, factus est subditus usque ad mortem crucis*;
unus ille *in mortuis liber, potestatem habens ponendi animam* Ps. 87,
suam, et potestatem habens iterum sumendi eam°; pro nobis 6—8. Joh. 10,
tibi victor et victima, et ideo victor quia victima; pro nobis 18.
tibi sacerdos et sacrificium, et ideo sacerdos quia sacrificium;
faciens tibi nos de servis filios, de te nascendo, nobis servi-
endo! Merito mihi spes valida in illo est, quod *sanabis omnes* Rom. 8,
languores meos, per eum qui *sedet ad dexteram tuam et te* 34.
interpellat pro nobis; alioquin desperarem. Multi enim et
magni sunt iidem languores mei, multi sunt et magni; sed
amplior est medicina tua. Potuimus putare Verbum tuum
remotum esse a conjunctione hominis, et desperare de nobis,
nisi *caro fieret et habitaret in nobis.* Joh. 1,

70. Conterritus peccatis meis et mole miseriæ meæ, agita- 14.
veram* corde meditatusque fueram fugam in solitudinem; sed
prohibuisti me, et confirmasti me, dicens: *Ideo Christus pro* 2 Cor.
omnibus mortuus est, ut qui vivunt, jam non sibi vivant, sed 5, 15.
ei qui pro ipsis mortuus est. Ecce, Domine, jacto in te
curam meam ut vivam, et *considerabo mirabilia de lege tua.* Ps. 118,
Tu scis imperitiam meam et infirmitatem meam: doce me, et 18.
sana me. Ille tuus Unicus *in quo sunt omnes thesauri sapi-* Col.2,3.
entiæ et scientiæ absconditi, redemit me sanguine suo. Non
calumnientur mihi superbi: quoniam cogito pretium meum,
et manduco, et bibo, et erogo; et *pauper* cupio saturari ex
eo, inter illos qui *edunt et saturantur*, et *laudant Deum qui* Ps. 21,
requirunt eum. 27.

mortem dedit, quantum nos amet quis potest explicare; quis potest saltem digne cogitare? Aug. Serm. 57. c. 13. Porro, persuadendum erat homini quantum nos dilexerit Deus, et quales dilexerit; quantum, ne desperaremus, quales, ne superbiremus. Id. de Trin. l. iv. c. 1.

° In his verbis maxime persona Domini apparet. Quis enim alius "inter mortuos liber," nisi "in similitudine carnis peccati" inter peccatores solus "sine peccato?" Hic ergo "inter mortuos liber," qui "in potestate habebat ponere animam suam, et iterum sumere eam; a quo eam nemo tollebat, sed eam ipse voluntate ponebat;" qui etiam carnem suam, tanquam solutum ab eis templum, resuscitare poterat, cum volebat; quem &c. Aug. in Ps. 87. §. 5. vid. sup. p. 167. not. x. ad l. ix. §. 36.

Hic ubi vitæ præteritæ enarrationem abrumpit Aug., haud inutile erit adponere, quid hæreticis responderit, auctoritatem ejus in fidei defensione elevantibus, propter ea, quæ nondum fidelis commiserit. Ii vero præcipue fuerunt Dona-

tistæ. His præclare coram populo respondit. (Serm. 3. in Ps. 36. §. 19.) "Loquantur ergo adversus nos quidquid volunt: nos diligemus illos et nolentes. Novimus enim, Fratres, novimus linguas eorum: propter quas eis non irascamur, patienter ferte nobiscum. Vident enim in caussa se nihil habere, et linguas convertunt in nos; et incipiunt de nobis dicere mala, multa quæ sciunt, multa quæ nesciunt. Quæ sciunt, præterita nostra sunt. Fuimus enim aliquando, sicut dicit Apostolus, "stulti et increduli, et ad omne opus bonum reprobi." In errore perverso desipientes et insanientes fuimus, non negamus; et quantum præteritum nostrum non negamus, tanto magis Deum qui nobis ignovit, laudamus. Quid ergo hæretice dimittis caussam, et is ad hominem? Quid enim ego sum? Quid sum? Numquid Catholica ego sum? Numquid hereditas Christi diffusa per gentes ego sum? Sufficit mihi ut in ea sim. Vituperas mala mea præterita, quid magnum facis? Severior sum ego in mala mea quam tu: quod tu vituperasti, ego damnari. Utinam velles imitari, ut et error tuus fieret aliquando præteritus. Ista sunt mala præterita, quæ noverunt, maxime in ista civitate. Hic enim male viximus, quod ego confiteor: et quantum gaudeo de gratia Dei, tantum de meis præteritis quid dicam—Doleo? Dolerem, si adhuc essem. Sed quid dicam? Gaudeo? Nec hoc possum dicere: utinam enim numquam fuissem. Quidquid tamen fui, in nomine Christi præteritum est. Quod autem modo reprehendunt, non norunt. Sunt quæ adhuc in me reprehendant: sed tamen multum est ad illos ut hæc noverint. Multa enim ago in cogitationibus meis, pugnans adversus malas suggestiones meas, et habens conflictationem diuturnam, et prope continuam cum tentationibus inimici subvertere me volentis. Gemo ad Deum in infirmitate mea; et novit quid parturit cor meum, ille qui novit partum meum. "Mihi autem minimum est, ut a vobis dijudicer, aut ab humano die," ait Apostolus; "sed neque ego meipsum judico." Melius enim me ego novi quam illi, sed melius Deus quam ego. Non ergo vobis insultent de nobis, non, faciat Christus. Dicunt enim, Et qui sunt? et unde sunt? malos hic illos novimus, ubi baptizati sunt? Si nos bene noverunt, sciunt quia et navigavimus aliquando; sciunt quia et peregrinati sumus; sciunt quia alii ivimus, et alii redivimus. Non hic baptizati sumus: sed ubi baptizati sumus, Ecclesia est nota universo orbi terrarum. Et multi fratres nostri sunt, qui et norunt quia baptizati sumus, et nobiscum baptizati sunt. Facile est ergo hoc nosse, si quis fratrum est inde sollicitus.

LIBER UNDECIMUS.

Quæ ex instituto dicenda occurrebant, quo tandem modo ad Officia Divina exequenda fuerit perductus, silentio præterit, Deum ex eo laudaturus, quod Scripturæ suæ interiora sensim ei aperuerit. Moysen non nisi in Christo intelligendum esse fatetur, ne exordium quidem libri Geneseos, *In principio fecit Deus cœlum et terram.* De his disserens, occurrit obtrectantibus, " quid faceret Deus antequam cœlum et terram conderet; et unde ei in mentem venerit tandem aliquando ea facere, cum antea non fecisset." Dum vero iis refellendis insistit, de Tempore copiose et accurate disserit.

1. NUMQUID, Domine, cum tua sit æternitas, ignoras quæ tibi dico, aut ad tempus vides quod fit in tempore? Cur ergo tibi tot rerum narrationes digero? Non utique ut per me noveris eas, sed affectum meum excito in te, et eorum qui hæc legunt, ut dicamus omnes: *Magnus Dominus, et laudabilis valde.* Jam dixi, et dicam: amore amoris tui facio istud. Nam et oramus, et tamen Veritas ait: *Novit Pater vester quid vobis opus sit, priusquam petatis ab eo.* Affectum ergo nostrum patefacimus in te, confitendo tibi miserias nostras et misericordias tuas super nos, ut liberes nos omnino, quoniam cœpisti, ut desinamus esse miseri in nobis, et beatificemur in te; quoniam vocasti nos ut simus *pauperes spiritu, et mites,* et *lugentes,* et *esurientes ac sitientes justitiam,* et *misericordes,* et *mundicordes,* et *pacifici.* Ecce narravi tibi multa quæ potui, et quæ volui; quoniam tu prior voluisti ut confiterer tibi Domino Deo meo, *quoniam bonus es, quoniam in sæculum misericordia tua.*

I. Cur confitemur Deo scienti. — Ps. 95, 4. — Mat. 6, 8. — Mat. 5, 3—9. — Ps. 117, 1.

2. Quando autem sufficio lingua calami enuntiare omnia hortamenta tua, et omnes terrores tuos, et consolationes, et gubernationes quibus me perduxisti prædicare verbum, et sacramentum tuum dispensare populo tuo[a]? Et si sufficio

II. Petit a Deo Scripturarum sancta-

[a] Pauca quædam de ordinatione, quam invitus accepit, habet Aug. Ep. 21. ad Valerium et 126. ad Albinam, §. 7. de episcopatu Ep. 31. ad Paulinum et Therasiam; uberiora paullo de iis saltem quæ eo vel ab eo facta sunt, in Serm. quem, ne " fama sua pollueretur," de vita et moribus clericorum suorum habuit. §.355. §. 2. " Ego, quem Deo propitio videtis episcopum vestrum, juvenis veni ad istam

rum intelligentiam. hæc enuntiare ex ordine, caro mihi valent stillæ temporum. Et olim inardesco meditari in lege tua, et in ea tibi confiteri scientiam et imperitiam meam, primordia illuminationis tuæ, et reliquias tenebrarum mearum, quousque devoretur a fortitudine infirmitas. Et nolo in aliud horæ diffluant, quas invenio liberas a necessitatibus reficiendi corporis, et intentionis animi, et servitutis quam debemus hominibus, et quam non debemus [b] et tamen reddimus.

3. Domine Deus meus, intende orationi meæ, et misericordia tua exaudiat desiderium meum; quoniam non mihi soli æstuat, sed usui vult esse fraternæ charitati: et vides in corde meo quia sic est. Sacrificem* tibi famulatum cogita-
Ps.85,1. tionis et linguæ meæ; et da quod offeram tibi. *Inops* enim
Rom. 10, 12. *et pauper sum; tu dives in omnes invocantes te*, qui securus curam nostri geris. *Circumcide* ab omni temeritate omnique mendacio interiora et exteriora *labia mea*. Sint castæ deliciæ

civitatem, ut multi vestrum noverunt. Quærebam ubi constituerem monasterium, et viverem cum fratribus meis. Spem quippe omnem sæculi reliqueram, et quod esse potui, esse nolui: nec tamen quæsivi esse quod sum. 'Elegi in domo Dei mei abjectus esse magis, quam habitare in tabernaculis peccatorum.' Ab eis qui diligunt sæculum, segregavi me: sed eis qui præsunt populis, non me coæquavi. Nec in convivio Domini mei superiorem locum elegi, sed inferiorem et abjectum: et placuit illi dicere mihi, 'Adscende sursum.' Usque adeo autem timebam episcopatum, ut quoniam cœperat esse jam alicujus momenti inter Dei servos fama mea, in quo loco sciebam non esse episcopum, non illo accederem. Cavebam hoc, et agebam quantum poteram, ut in loco humili salvarer, ne in alto periclitarer. Sed, ut dixi, domino servus contradicere non debet. Veni ad istam civitatem propter videndum amicum, quem putabam me lucrari posse Deo, ut nobiscum esset in monasterio; quasi securus, quia locus habebat episcopum. Apprehensus, presbyter factus sum, et per hunc gradum perveni ad episcopatum. Non adtuli aliquid, non veni ad hanc Ecclesiam, nisi cum iis indumentis quibus illo tempore vestiebar." Suam, quam vocat "tenuem paupertatulam (seu "paucos agellulos paternos" Ep. 126. §. 6.) vendiderat, et pauperibus erogaverat, ut de communi viveret; ("commune autem nobis esset magnum et uberrimum prædium ipse Deus." ib.) quum eam "perfectionem de qua Dominus locutus est Mat. 19, 21. vehementer adamaverit" (Ep. 157. §. 39.) et "solo victu ad valetudinem corporis necessario contentus esse decreverit." (de util. cred. §. 3.)

b Vid. sup. l. vi. §. 3. p. 85. c. 15. p. 95. et not. m. et Actt. Eccles. S. Aug. Ep. 213. "ante meridiem et post meridiem occupationibus hominum implicor" ub. plur. et de op. Monach. §. 37. "Dominum Jesum, in cujus nomine securus hæc dico, testem invoco super animam meam, quoniam quantum adtinet ad meum commodum, multo mallem per singulos dies certis horis, quantum in bene moderatis monasteriis constitutum est, aliquid manibus operari, et ceteras horas habere ad legendum et orandum, aut aliquid de divinis litteris agendum liberas, quam tumultuosissimas perplexitates caussarum alienarum pati de negotiis sæcularibus, vel judicando dirimendis, vel interveniendo præcidendis: quibus nos molestiis idem affixit Apostolus, non utique suo, sed ejus, qui per eum loquebatur, arbitrio. Omitto alias innumerabiles ecclesiasticas curas, quas fortasse nemo credit nisi qui expertus est. Non ergo 'alligamus onera gravia, et humeris vestris imponimus quæ nos digito non tangimus:' quandoquidem si officii nostri salva ratione possemus, (videt ille qui probat corda nostra,) mallemus hæc agere, quæ ut agatis hortamur, quam ea quæ nos agere cogimur."

meæ, Scripturæ tuæ; nec fallar in eis, nec fallam ex eis.
Domine attende; et miserere, Domine Deus meus, lux cæco-
rum et virtus infirmorum, statimque lux videntium et virtus
fortium; attende animam meam, et audi *clamantem de pro-* Ps. 130,
fundo. Nam nisi adsint et in profundo aures tuæ, quo 1. Ps. 73,
ibimus? quo clamabimus? *Tuus est dies, et tua est nox:* 16.
ad nutum tuum momenta transvolant. Largire inde spatium
meditationibus nostris in *abdita legis tuæ,* neque adversus
pulsantes claudas eam. Neque enim frustra scribi voluisti
tot paginarum opaca secreta[c]; aut non habent illæ *silvæ* Ps.28,9.
cervos[d] suos recipientes se in eas et resumentes, ambulantes
et pascentes, recumbentes * et ruminantes[e]. O Domine, *perfice*
me, et *revela* mihi *eas.* Ecce vox tua gaudium meum, vox
tua super affluentiam voluptatum *. Da quod amo: amo enim;
et hoc tu dedisti. Ne dona tua deseras, nec herbam tuam
spernas sitientem. Confitear tibi quidquid invenero in Libris
tuis; et *audiam vocem laudis* et te bibam, et *considerem* Ps.25,7.
mirabilia de lege tua, ab usque *principio in quo fecisti* Ps. 118,
cœlum et terram, usque ad regnum tecum perpetuum sanctæ 18.
civitatis tuæ.

4. Domine, miserere mei, et exaudi desiderium meum.
Puto enim quod non sit de terra, non de auro et argento et de
lapidibus, aut decoris vestibus, aut honoribus et potestatibus,
aut voluptatibus carnis, neque de necessariis corpori et huic
vitæ peregrinationis nostræ, quæ omnia nobis *apponuntur* Mat. 6,
quærentibus regnum et justitiam tuam. Vide, Domine Deus 33.
meus, unde sit desiderium meum. *Narraverunt mihi injusti* Ps. 118,
delectationes, sed non sicut lex tua, Domine. Ecce unde est 85.
desiderium meum. Vide, Pater, aspice, et vide, et approba;
et placeat in conspectu misericordiæ tuæ invenire me gratiam
ante te, ut aperiantur pulsanti mihi interiora sermonum tuo-
rum. Obsecro per Dominum nostrum Jesum Christum filium
tuum, *virum dexteræ tuæ, filium hominis, quem confirmasti* Ps. 79,
tibi mediatorem tuum et nostrum; per quem nos quæsisti 18.

[c] Porro mysteria sua in Scripturis Deus ideo nebulis texit, ut amor veri in hominibus ipsa inveniendi difficultate accendatur. Si enim ea tantum essent quæ facillime intelliguntur, nec studiose quæreretur, nec suaviter inveniretur veritas. Aug. de vera relig. c. 17.

[d] "Vox Domini perficientis cervos." Vox enim Domini primo perfecit superatores et repulsores venenosarum linguarum. "Et revelabit silvas." Et tunc eis revelabit opacitates divinorum librorum et umbracula mysteriorum, ubi cum libertate pascantur. Aug. ad Ps. 28. 9.

[e] Vid. ad l. vi. c. 3.

Joh. 1, 3. non quærentes te, quæsisti autem ut quæreremus te; *Verbum tuum per quod fecisti omnia*, in quibus et me; Unicum tuum per quem vocasti in adoptionem populum credentium, in quo
Rom. 8, 34. et me: per eum te obsecro *qui sedet ad dexteram tuam et te*
Col. 2, 3. *interpellat pro nobis, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et*
Joh. 5, 46. *scientiæ absconditi.* Ipsos * quæro in Libris tuis. *Moyses de illo scripsit:* hoc ipse ait; hoc Veritas ait.

III. Quæ scripsit Moyses de creatione cœli et terræ, intelligere non potest nisi donante Deo.

5. Audiam et intelligam quomodo *in principio fecisti*
Gen. 1, 1. *cœlum et terram.* Scripsit hoc Moyses, scripsit et abiit, transivit hinc a te ad te*; neque nunc ante me est. Nam si esset, tenerem eum, et rogarem eum, et per te obsecrarem ut mihi ista panderet; et præberem aures corporis mei sonis erumpentibus ex ore ejus. Et si Hebræa voce loqueretur, frustra pulsaret sensum meum, nec inde mentem meam quidquam tangeret; si autem Latine, scirem quid diceret. Sed unde scirem an verum diceret? Quod si et hoc scirem, num ab illo scirem? Intus utique mihi, intus in domicilio cogitationis, nec Hebræa, nec Græca, nec Latina, nec barbara veritas, sine oris et linguæ organis, sine strepitu syllabarum diceret, Verum dicit: et ego statim certus confidenter illi homini tuo dicerem, Verum dicis. Cum ergo illum interrogare non possim, te, te quo plenus vera dixit, Veritas, rogo; te, Deus meus, rogo, parce peccatis meis; et qui illi servo tuo dedisti hæc dicere, da et mihi hæc intelligere.

IV. Creatura clamat creatorem Deum.

6. Ecce sunt cœlum et terra: clamant quod facta sint; mutantur enim atque variantur. Quidquid autem factum non est, et tamen est, non est in eo * quidquam quod ante non erat, quod est mutari atque variari [f]. Clamant etiam quod seipsa non fecerint: Ideo sumus, quia facta sumus; non ergo eramus antequam essemus, ut fieri possemus a nobis. Et vox dicentium est ipsa evidentia. Tu ergo, Domine, fecisti ea qui pulcher es, pulchra sunt enim; qui bonus es, bona sunt enim; qui es, sunt enim. Nec ita pulchra sunt, nec ita bona sunt, nec ita sunt, sicut tu, conditor eorum; cui * comparata, nec pulchra sunt, nec bona sunt, nec sunt. Scimus hæc, gratias tibi. Et scientia nostra scientiæ tuæ comparata, ignorantia est.

V. Ex nihilo conditus mundus.

7. Quomodo autem *fecisti cœlum et terram* *, et quæ machina tam grandis operationis tuæ? Non enim sicut homo

[f] Vid. inf. l. vii. c. 11.

artifex formans corpus de corpore, arbitratu animæ valentis imponere utcumque speciem quam cernit in semetipsa interno oculo[g]. Et unde hoc valeret, nisi quia tu fecisti eam? Et imponit speciem jam existenti et habenti ut esset; veluti terræ, aut lapidi, aut ligno, aut auro, aut id genus rerum cuilibet. Et unde ista essent, nisi tu instituisses ea? Tu fabro corpus, tu animum membris imperitantem fecisti; tu materiam unde facit aliquid; tu ingenium quo artem capiat, et videat intus quid faciat foris; tu sensum corporis quo interprete trajiciat ab animo ad materiam id quod facit, et renuntiet animo quid factum sit; ut ille intus consulat præsidentem sibi veritatem, an bene factum sit. Te laudant* hæc omnia creatorem omnium: sed tu quomodo facis ea? quomodo *fecisti*, Deus, *cœlum et terram?* Non utique in cœlo neque in terra *fecisti cœlum et terram;* neque in aere aut in aquis, quoniam et hæc pertinent ad cœlum et terram: neque in universo mundo fecisti universum mundum, quia non erat ubi fieret antequam fieret ut esset. Nec manu tenebas aliquid unde *faceres cœlum et terram;* nam unde tibi hoc quod tu non feceras, unde aliquid faceres? Quid enim est, nisi quia tu es? Ergo *dixisti, et facta sunt*, atque *in verbo tuo fecisti ea.* Ps. 32, 9. 6.

VI. Quomodo Deus dixit, ut fieret mundus. Mat. 3, 17; et 17, 5.

8. Sed quomodo dixisti? Numquid illo modo quo facta est vox de nube, dicens: *Hic est filius meus dilectus?* Illa enim vox acta atque transacta est, cœpta et finita. Sonuerunt syllabæ atque transierunt, secunda post primam, tertia post secundam, atque inde ex ordine, donec ultima post cæteras, silentiumque post ultimam. Unde claret atque eminet, quod creaturæ motus expressit eam, serviens æternæ voluntati tuæ ipse temporalis. Et hæc ad tempus facta verba tua nuntiavit auris exterior menti prudenti, cujus auris interior posita est ad æternum Verbum tuum. At illa comparavit hæc verba temporaliter sonantia, cum æterno in silentio Verbo tuo, et dixit: "Aliud est, longe aliud est." Hæc longe infra me sunt; nec sunt, quia fugiunt et prætereunt: *Verbum autem Domini** mei supra me *manet in æternum.* Si ergo verbis sonantibus et prætereuntibus dixisti ut *fieret cœlum et terra*, atque ita *fecisti cœlum et terram*, erat jam creatura corporalis ante cœlum et terram, cujus motibus temporalibus temporaliter vox illa percurreret. Nullum autem corpus ante cœlum et terram:

[g] Vid. l. x. §. 53.

aut si erat, id certe sine transitoria voce feceras, unde transitoriam vocem faceres qua diceres ut *fieret cœlum et terra.* Quidquid enim illud esset unde talis vox fieret, nisi abs te factum esset, omnino non esset. Ut ergo fieret corpus unde verba ista fierent, quo verbo a te dictum est?

VII. Verbum Dei coæternum Deo.

9. Vocas ergo nos ad intelligendum Verbum Deum apud te Deum, quod sempiterne dicitur, et eo sempiterne dicuntur omnia: neque enim finitur quod dicebatur, et dicitur aliud ut possint dici omnia; sed simul ac sempiterne omnia[h]. Alioquin jam tempus et mutatio, et non vera æternitas, nec vera immortalitas. Hoc novi, Deus meus, et gratias ago. Novi, confiteor tibi, Domine; mecumque novit et benedicit te quisquis ingratus non est certæ veritati. Novimus, Domine, novimus; quoniam inquantum quidquid non est quod erat, et est quod non erat, intantum moritur et oritur. Non ergo quidquam Verbi* tui cedit atque succedit quoniam vere immortale atque æternum est. Et ideo Verbo tibi coæterno, simul et sempiterne* dicis omnia quæ dicis, et fit quidquid dicis ut fiat; nec aliter, quam dicendo, facis: nec tamen simul et sempiterna fiunt omnia quæ dicendo facis.

VIII. Verbum Dei ipsum est principium quo docemur omnem veritatem.

Joh. 8, 25.

10. Cur quæso, Domine Deus meus? Utcumque video; sed quomodo id eloquar nescio: nisi quia omne quod esse incipit et esse desinit, tunc esse incipit et tunc* desinit, quando debuisse incipere vel desinere in æterna ratione cognoscitur, ubi nec incipit aliquid nec desinit. Ipsum est Verbum tuum, quod et *Principium*[i] *est quia* et loquitur nobis.* Sic in Evangelio per carnem ait; et hoc insonuit foris auribus hominum, ut crederetur, et intus quæreretur, et inveniretur in æterna veritate, ubi omnes discipulos bonus et solus magister docet. Ibi audio vocem tuam, Domine, dicentis* mihi, quoniam ille loquitur nobis qui docet nos. Qui autem non docet nos, etiam si loquitur, non nobis loquitur. Quis porro nos docet, nisi stabilis veritas? Quia et per creaturam

[h] In æterno enim, cum proprie dicitur, neque quicquam præteritum, quasi transierit, neque quicquam futurum quasi nondum sit; sed quidquid est tantummodo est. Aug. lib. 83 quæst. qu. 19.

[i] Principium, ait, quia et loquor vobis. Principium me credite, ne moriamini in peccatis vestris. Tamquam enim in eo quod dixerunt, 'Tu quis es,' nihil aliud dixerint, quam 'Quid te esse credimus:' respondit, 'Principium,' id est, 'Principium me credite.' Nam si principium sicuti est, ita maneret apud Patrem, ut non acciperet formam servi et homo loqueretur hominibus, quomodo ei crederent; cum infirma corda intelligibile Verbum sine voce sensibili audire non possent? 'Ergo,' inquit, 'credite me esse principium; quia, ut credatis, non solum sum, sed et loquor vobis.' Aug. ad loc.

mutabilem cum admonemur, ad veritatem stabilem ducimur; ubi* vere discimus cum *stamus et audimus eum, et gaudio gaudemus propter vocem sponsi*, reddentes nos unde sumus. Et ideo Principium, quia nisi maneret, cum erraremus non esset quo rediremus[k]. Cum autem redimus ab errore, cognoscendo utique redimus; ut autem cognoscamus, docet nos, *quia Principium* est, et *loquitur nobis*. Joh. 3, 29.

IX. Quomodo Verbum Dei loquatur cordi.

11. *In* hoc *Principio, fecisti, Deus, cœlum et terram*, in Verbo tuo, in Filio tuo, in Virtute tua, in Sapientia tua, in Veritate tua, miro modo dicens, et miro modo faciens. Quis comprehendet? quis enarrabit? Quid est illud quod interlucet mihi, et percutit cor meum sine læsione; et inhorresco, et inardesco? Inhorresco inquantum dissimilis ei sum; inardesco inquantum similis ei sum. Sapientia, sapientia* ipsa est, quæ interlucet mihi, discindens nubilum meum, quod me rursus cooperit deficientem ab ea, caligine atque aggere pœnarum mearum; quoniam sic *infirmatus est in egestate* vigor meus*, ut non sufferam bonum meum, donec tu, Domine, qui *propitius factus es omnibus iniquitatibus meis*, etiam *sanes omnes languores meos; quia* et *redimes de corruptione vitam meam, et coronabis me in miseratione et misericordia, et satiabis in bonis desiderium meum; quoniam renovabitur juventus mea sicut aquilæ. Spe enim salvi facti sumus*, et promissa tua *per patientiam exspectamus*. Audiat te intus sermocinantem qui potest; ego fidenter ex oraculo tuo clamabo: *Quam magnificata sunt opera tua Domine, omnia in Sapientia fecisti!* et illa *Principium*, et *in* eo *Principio fecisti cœlum et terram*. Ps. 30, 11. Ps. 102, 3—5. Rom. 8, 24. 25. Ps. 103, 24.

X. Obtrectantes quid faceret Deus antequam cœlum et terram conderet.

12. Nonne ecce pleni sunt vetustatis suæ qui nobis dicunt: "Quid faciebat Deus antequam faceret cœlum et terram?" "Si enim vacabat," inquiunt, "et non operabatur aliquid, cur non sic semper et deinceps, quemadmodum retro semper cessavit ab opere? Si enim ullus motus in Deo novus exstitit*, et voluntas nova ut creaturam conderet quam nunquam ante condiderat; quomodo jam vera æternitas, ubi oritur voluntas quæ non erat? Neque enim voluntas Dei creatura est, sed ante creaturam; quia non crearetur aliquid, nisi

[k] Quo se autem convertat, ut fiat bonus animus, nisi ad bonum, cum hoc amat, et appetit, et adipiscitur? Unde se si rursus avertat, fiatque non bonus, hoc ipso quo se avertit a bono, nisi maneat in se illud bonum, unde se avertit, non est quo se iterum, si voluerit emendare, convertat. Aug. de Trin. l. viii. c. 3.

creatoris voluntas præcederet. Ad ipsam ergo Dei substantiam pertinet voluntas ejus. Quod si exortum est aliquid in Dei substantia quod prius non erat; non veraciter dicitur æterna illa substantia: si autem voluntas Dei sempiterna erat ut esset creatura; cur non sempiterna et creatura?"

XI. Objectioni respondet quod æternitas Dei nescit tempora.

13. Qui hæc dicunt, nondum te intelligunt, o Sapientia Dei, lux mentium; nondum intelligunt, quomodo fiant quæ per te, atque in te fiunt: et conantur æterna sapere; sed adhuc in præteritis et futuris rerum motibus cor eorum volitat, et adhuc vanum est. Quis tenebit illud, et figet illud, ut paululum stet, et paululum rapiat splendorem semper stantis æternitatis, et comparet cum temporibus nunquam stantibus, et videat esse incomparabilem; et videat longum tempus, nisi ex multis prætereuntibus motibus, qui simul extendi non possunt, longum non fieri; non autem præterire* quidquam in æterno, sed totum esse præsens; nullum vero tempus totum esse præsens: et videat omne præteritum propelli ex futuro, et omne futurum ex præterito consequi; et omne præteritum ac futurum ab eo quod semper est præsens, creari et excurrere? Quis tenebit cor hominis, ut stet, et videat quomodo stans dictet et futura et præterita tempora, nec futura nec præterita æternitas? Numquid manus mea valet hoc, aut manus oris mei per loquelas agit tam grandem rem?

XII. Deus fecerit ante mundi creationem.

14. Ecce respondeo dicenti, "Quid faciebat Deus antequam *faceret cœlum et terram?*" respondeo non illud quod quidam respondisse perhibetur jlocalariter, eludens quæstionis violentiam: "Alta," inquit, "scrutantibus gehennas parabat." Aliud est videre, aliud* ridere; hæc non respondeo. Libentius enim responderim, "Nescio," quod nescio; quam illud unde irridetur qui alta interrogavit, et laudatur qui falsa respondit. Sed dico te, Deus noster, omnis creaturæ creatorem. Et si cœli et terræ nomine omnis creatura intelligitur; audenter dico, "Antequam *faceret Deus cœlum et terram*, non faciebat aliquid: si enim faciebat, quid nisi creaturam faciebat?" Et utinam sic sciam, quidquid utiliter scire cupio, quemadmodum scio quod nulla fiebat creatura*, antequam fieret ulla creatura.

15. At si cujusquam volatilis sensus vagatur per imagines retro temporum, et te Deum omnipotentem et omnicreantem

et omnitenentem, cœli et terræ artificem, ab opere tanto, antequam id faceres, per innumerabilia sæcula cessasse miratur; evigilet atque attendat, quia falsa miratur. Nam unde poterant innumerabilia sæcula præterire, quæ ipse non feceras, cum sis omnium sæculorum auctor et conditor? aut quæ tempora fuissent quæ abs te condita non essent[l]? aut quomodo præterirent, si nunquam fuissent? Cum ergo sis operator omnium temporum, si fuit aliquod tempus antequam *faceres cœlum et terram*, cur dicitur quod ab opere cessabas? Idipsum enim tempus tu feceras, nec præterire potuerunt tempora antequam faceres tempora. Si autem ante cœlum et terram nullum erat tempus, cur quæritur quid tunc faciebas? Non enim erat Tunc, ubi non erat tempus.

16. Nec tu tempore tempora præcedis, alioquin non omnia tempora præcederes. Sed præcedis omnia præterita celsitudine semper præsentis æternitatis; et superas omnia futura, quia illa futura sunt, et cum venerint, præterita erunt; *tu autem idem ipse es, et anni tui non deficiunt*. Anni tui nec eunt nec veniunt; isti enim nostri et eunt et veniunt, ut omnes veniant. Anni tui omnes simul stant, quoniam stant; nec euntes a venientibus excluduntur, quia non transeunt: isti autem nostri omnes erunt, cum omnes non erunt. Anni tui dies unus; et dies tuus non quotidie, sed hodie, quia hodiernus tuus non cedit crastino; neque enim succedit hesterno. Hodiernus tuus æternitas[m]; ideo coæternum genuisti, cui dixisti, *Ego hodie genui te*. Omnia tempora tu fecisti, et ante omnia tempora tu es; nec aliquo tempore non erat tempus.

XIII. Quod ante tempora a Deo creata nullum tempus fuerit.

Ps. 110, 28.

Ps. 2, 7; Heb. 5, 5.

17. Nullo ergo tempore non feceras aliquid, quia ipsum tempus tu feceras. Et nulla tempora tibi coæterna sunt, quia tu permanes: at illa si permanerent, non essent tempora. Quid est enim tempus? Quis hoc facile breviterque explicaverit? Quis hoc, ad verbum de illo proferendum, vel cogitatione comprehenderit? Quid autem familiarius et notius in loquendo commemoramus quam tempus? Et intelligimus utique cum id loquimur, intelligimus etiam cum alio loquente id audimus. Quid est ergo tempus? Si nemo ex me quærat, scio; si quærenti explicare velim nescio: fidenter tamen

XIV. Temporis differentiæ tres.

[l] Vid. sup. l. vii. c. 15.

[m] Ubi enim dies nec hesterni fine inchoatur, nec initio crastini terminatur, semper hodiernus est. Aug. Enchir. 49.

dico scire me, quod si nihil præteriret, non esset præteritum tempus; et si nihil adveniret, non esset futurum tempus; et si nihil esset, non esset præsens tempus. Duo ergo illa tempora, præteritum et futurum quomodo sunt, quando et præteritum jam non est, et futurum nondum est? Præsens autem si semper esset præsens, nec in præteritum transiret; jam non esset tempus, sed æternitas. Si ergo præsens, ut tempus sit, ideo fit quia in præteritum transit; quomodo et hoc esse dicimus, cui causa ut sit, illa est quia non erit; ut scilicet non vere dicamus tempus esse, nisi quia tendit non esse*?

XV. Mensura temporis in quo.

18. Et tamen dicimus longum tempus, et breve tempus; neque hoc nisi de præterito aut futuro dicimus. Præteritum tempus longum, verbi gratia, vocamus ante centum annos; futurum itidem longum, post centum annos. Breve autem præteritum, sicut puta, dicimus ante decem dies; et breve futurum, post decem dies. Sed quo pacto longum est aut breve, quod non est? Præteritum enim jam non est, et futurum nondum est. Non itaque dicamus, "Longum est;" sed dicamus de præterito, "Longum fuit," et de futuro, "Longum erit." Domine meus, lux mea, nonne et hic veritas tua deridebit hominem? Quod enim longum fuit præteritum tempus, cum jam esset præteritum longum fuit, an cum adhuc præsens esset? Tunc enim poterat esse longum, quando erat quod esset longum: præteritum vero jam non erat; unde nec longum esse poterat, quod omnino non erat. Non ergo dicamus, "Longum fuit præteritum tempus;" neque enim inveniemus quid fuerit longum, quando ex quo præteritum est, non est: sed dicamus, "Longum fuit illud præsens tempus;" quia cum præsens esset, longum erat. Nondum enim præterierat ut non esset, et ideo erat quod longum esse posset. Postea vero quam præteriit, simul et longum esse destitit, quod esse destitit.

19. Videamus ergo, o anima humana, utrum præsens tempus possit esse longum; datum enim tibi est sentire moras atque metiri. Quid respondebis mihi? An centum anni præsentes longum tempus est? Vide prius utrum possint præsentes esse centum anni. Si enim primus eorum annus agitur, ipse præsens est; nonaginta vero et novem futuri sunt, et ideo nondum sunt: si autem secundus annus agitur; jam unus est

præteritus, alter præsens, cæteri futuri. Atque ita* mediorum quemlibet centenarii hujus numeri annum præsentem posuerimus; ante illum præteriti erunt, post illum futuri: quocirca centum anni præsentes esse non poterunt*. Vide saltem utrum qui agitur unus, ipse sit præsens. Et ejus enim si primus agitur mensis, futuri sunt cæteri; si secundus, jam et primus præteriit, et reliqui nondum sunt. Ergo nec annus qui agitur, totus est præsens; et si non totus est præsens, non est annus præsens. Duodecim enim menses annus est, quorum quilibet unus mensis qui agitur, ipse præsens est; cæteri autem, præteriti aut futuri. Quanquam neque mensis qui agitur, præsens est, sed unus dies: si primus, futuris cæteris; si novissimus, præteritis cæteris; si mediorum quilibet, inter præteritos et futuros.

20. Ecce præsens tempus quod solum inveniebamus longum appellandum, vix ad unius diei spatium contractum est. Sed discutiamus etiam ipsum, quia nec unus dies totus est præsens. Nocturnis enim et diurnis horis omnibus viginti quatuor expletur, quarum prima cæteras futuras habet, novissima præteritas; aliqua vero interjectarum ante se præteritas, post se futuras. Et ipsa una hora fugitivis particulis agitur; quidquid ejus avolavit, præteritum est; quidquid ei* restat, futurum. Si quid intelligitur temporis, quod in nullas jam vel in minutissimas momentorum partes dividi possit, id solum est quod præsens dicatur. Quod tamen ita raptim a futuro in præteritum transvolat, ut nulla morula extendatur. Nam si extenditur, dividitur in præteritum et futurum: præsens autem nullum habet spatium. Ubi est ergo tempus quod longum dicamus? An futurum? Non quidem dicimus, "Longum est," quia nondum est quod longum sit; sed dicimus, "Longum erit." Quando igitur erit? Si enim et tunc cum adhuc futurum erit, non erit longum; quia quod sit longum, nondum erit: si autem tunc erit longum cum ex futuro, quod nondum est, esse jam cœperit, et præsens factum erit, ut possit esse quod longum sit; jam superioribus vocibus clamat præsens tempus, longum se esse non posse.

XVI. Quale tempus metiri liceat, et quale non.

21. Et tamen, Domine, sentimus intervalla temporum, et comparamus sibimet, et dicimus alia longiora, et alia breviora. Metimur etiam quanto sit brevius aut longius illud tempus quam illud; et respondemus duplum esse hoc vel triplum,

illud autem simplum, aut tantum hoc esse quantum illud. Sed prætereuntia metimur tempora cum sentiendo metimur; præterita vero quæ jam non sunt, aut futura quæ nondum sunt, quis metiri potest? nisi forte audebit quis dicere metiri posse quod non est. Cum ergo præterit tempus, sentiri et metiri potest; cum autem præterierit, quoniam non est, non potest.

XVII. Ubi tempus præteritum et futurum.

22. Quæro, Pater, non affirmo: Deus meus, præside mihi et rege me. "Quisnam est qui dicat mihi non esse tria tempora, sicut pueri didicimus, puerosque docuimus, præteritum, præsens, et futurum; sed tantum præsens, quoniam illa duo non sunt? An et ipsa sunt, sed ex aliquo procedit occulto, cum ex futuro fit præsens; et in aliquod recedit occultum, cum ex præsenti fit præteritum? Nam ubi ea viderunt qui futura cecinerunt, si nondum sunt? Neque enim potest videri id quod non est. Et qui narrant præterita, non utique narrarent*, si animo illa non cernerent: quæ si nulla essent cerni omnino non possent. Sunt ergo et futura et præterita."

XVIII. Quomodo præterita et futura tempora sint præsentia.

23. Sine me, Domine, amplius quærere; spes mea, non conturbetur intentio mea. Si enim sunt futura et præterita, volo scire ubi sint. Quod si nondum valeo, scio tamen ubicumque sunt, non ibi ea futura esse, aut præterita, sed præsentia. Nam si et ibi futura sunt, nondum ibi sunt; si et ibi præterita sunt, jam non ibi sunt. Ubicumque ergo sunt quæcumque sunt, non sunt nisi præsentia. Quanquam præterita cum vera narrantur, ex memoria proferuntur non res ipsæ quæ præterierunt, sed verba concepta ex imaginibus earum, quæ in animo velut vestigia per sensus prætereundo fixerunt. Pueritia quippe mea quæ jam non est, in tempore præterito est quod jam non est, imaginem vero ejus cum eam recolo et narro, in præsenti tempore intueor, quia est adhuc in memoria mea. Utrum similis causa sit etiam prædicendorum futurorum, ut rerum quæ nondum sunt, jam existentes præsentiantur imagines*; confiteor, Deus meus, nescio. Illud sane scio, nos plerumque præmeditari futuras actiones nostras, eamque præmeditationem esse præsentem, actionem autem quam præmeditamur nondum esse, quia futura est; quam cum aggressi fuerimus, et quod præmeditabamur agere cœperimus, tunc erit illa actio, quia tunc non futura sed præsens est*.

24. Quoquo modo se itaque habeat arcana præsensio futurorum, videri nisi quod est non potest. Quod autem jam est, non futurum sed præsens est. Cum ergo videri dicuntur futura, non ipsa quæ nondum sunt, id est quæ futura sunt, sed eorum causæ, vel signa forsitan videntur, quæ jam sunt; ideo non futura, sed præsentia sunt jam videntibus, ex quibus futura prædicantur animo concepta. Quæ rursus conceptiones jam sunt, et eas præsentes apud se intuentur qui illa prædicunt. Loquatur mihi aliquod exemplum tanta rerum numerositas. Intueor auroram, oriturum solem prænuntio: quod intueor, præsens est; quod prænuntio, futurum: non sol futurus qui jam est, sed ortus ejus qui nondum est: tamen etiam ortum ipsum nisi animo imaginarer, sicut modo cum id loquor, non eum possem prædicere. Sed nec illa aurora quam in cœlo video, solis ortus est, quamvis eum præcedat; nec illa imaginatio in animo meo: quæ duo præsentia cernuntur, ut futurus ille ante dicatur. Futura ergo nondum sunt; et si nondum sunt, non sunt: et si non sunt, videri omnino non possunt; sed prædici possunt ex præsentibus, quæ jam sunt, et videntur.

25. Tu itaque, regnator creaturæ tuæ, quis est modus quo doces animas ea quæ futura sunt? docuisti enim Prophetas tuos. Quisnam ille modus est quo doces futura, cui futurum quidquam non est; vel potius de futuris doces præsentia? Nam quod non est, nec doceri utique potest. Nimis longe est modus iste ab acie mea; *invaluit ex me, non potero ad illum;* potero autem ex te, cum dederis tu, *dulce lumen* occultorum* *oculorum meorum.*

XIX. Non capit modum, quo Deus docet futura.

Ps. 128, 6.

26. Quod autem nunc liquet et claret, nec futura sunt, nec præterita. Nec proprie dicitur, Tempora sunt tria; præteritum, præsens et futurum: sed fortasse proprie diceretur, Tempora sunt tria; præsens de præteritis, præsens de præsentibus, præsens de futuris. Sunt enim hæc in anima tria quædam, et alibi ea non video; præsens de præteritis memoria, præsens de præsentibus contuitus, præsens de futuris exspectatio. Si hæc permittimur dicere, tria tempora video, fateorque* tria sunt. Dicatur etiam, Tempora sunt tria, præteritum, præsens et futurum; sicut abutitur consuetudo, dicatur: ecce non curo, nec resisto, nec reprehendo; dum tamen intelligatur quod dicitur, neque id quod futurum est,

XX. Differentiæ temporis quomodo nominandæ.

esse jam, neque id quod præteritum est. Pauca sunt enim quæ proprie loquimur, plura non proprie; sed agnoscitur quid velimus.

XXI. Quomodo tempus liceat metiri.

27. Dixi ergo paulo ante, quod prætereuntia tempora metimur, ut possimus dicere duplum esse hoc temporis ad illud simplum, aut tantum hoc quantum illud, et si quid aliud de partibus temporum possumus renuntiare metiendo. Quocirca, ut dicebam, prætereuntia metimur tempora. Et si quis mihi dicat, "Unde scis?" respondeam, "Scio quia metimur, nec metiri quæ non sunt possumus, et non sunt præterita vel futura. Præsens vero tempus quomodo metimur, quando non habet spatium? Metitur ergo cum præterit, cum autem præterierit, non metitur*; quid enim metiatur, non erit. Sed unde et qua et quo præterit, cum metitur? Unde, nisi ex futuro? qua, nisi per præsens? quo, nisi in præteritum? Ex illo ergo quod nondum est, per illud quod spatio caret, in illud quod jam non est. Quid autem metimur, nisi tempus in aliquo spatio? Neque enim dicimus simpla, et dupla, et tripla, et æqualia, et si quid hoc modo in tempore dicimus, nisi spatia temporum. In quo ergo spatio metimur tempus præteriens? Utrum in futuro, unde præterit? Sed quod nondum est, non metimur. An in præsenti, qua præterit? Sed nullum spatium non metimur. An in præterito, quo præterit? Sed quod jam non est, non metimur.

XXII. Petit ænigmatis istius solutionem a Deo.

28. Exarsit animus meus nosse istud implicatissimum ænigma. Noli claudere, Domine Deus meus bone Pater, per Christum obsecro, noli claudere desiderio meo ista, et usitata et abdita, quominus in ea penetret, et dilucescant allucente misericordia tua, Domine. Quem percunctabor de his? et cui fructuosius confitebor* imperitiam meam, nisi tibi cui non sunt molesta studia mea, flammantia vehementer in Scripturas tuas? Da quod amo: amo enim, et hoc tu dedisti. Da, Pater, qui vere* *nosti data bona dare filiis tuis*. Da, quoniam suscepi cognoscere*, *et labor est ante me*, donec aperias. Per Christum obsecro, in nomine ejus Sancti sanctorum, nemo mihi obstrepat. Et *ego credidi, propter quod et loquor*. Hæc est spes mea; ad hanc vivo* ut *contempler delectationem Domini*. Ecce *veteres posuisti dies meos*, et transeunt; et quomodo, nescio. Et dicimus, Tempus et tempus, tempora et tempora; Quamdiu dixit hoc ille, quamdiu fecit hoc ille;

Mat. 7, 11. Ps. 72, 16. Ps. 115, 1. Ps. 26, 4. Ps. 38, 6.

et, Quam longo tempore illud non vidi! et, Duplum temporis habet hæc syllaba ad illam simplam brevem. Dicimus hæc, et audimus hæc; et intelligimur, et intelligimus. Manifestissima et usitatissima sunt; et eadem rursus nimis latent, et nova est inventio eorum.

29. Audivi a quodam homine docto, quod solis et lunæ ac siderum motus, ipsa sint tempora; et nil annui*. Cur enim non potius omnium corporum motus sint tempora? An vero si cessarent cœli lumina, et moveretur rota figuli, non esset tempus quo metiremur eos gyros, et diceremus aut æqualibus morulis agi; aut si alias tardius, alias velocius moveretur, alios magis diuturnos esse, alios minus? Aut cum hoc diceremus, non et nos in tempore loqueremur, aut essent in verbis nostris aliæ longæ syllabæ, aliæ breves, nisi quia illæ longiore tempore sonuissent, istæ breviore? Deus, dona hominibus videre in parvo communes notitias rerum parvarum atque magnarum. *Sunt et sidera et luminaria cœli in signis, et in temporibus, et in annis, et in diebus:* sunt vero; sed nec ego dixerim circuitum illius ligneolæ* rotæ diem esse, nec tamen ideo tempus non esse ille dixerit.

XXIII. Quid sit tempus.

Gen. 1, 14.

30. Ego scire cupio vim naturamque temporis, quo metimur corporum motus, et dicimus illum motum, verbi gratia, tempore duplo esse diuturniorem quam istum. Nam quæro, quoniam dies dicitur, non tantum mora solis super terram, secundum quod aliud est dies, aliud nox, sed etiam totius* ejus circuitus ab oriente usque ad orientem, secundum quod dicimus, 'Tot dies transierunt;' cum suis enim noctibus dicuntur tot dies, nec extra reputantur spatia noctium: quoniam ergo dies expletur motu solis, atque circuitu ab oriente usque ad orientem; quæro utrum motus ipse sit dies, an mora ipsa quanta peragitur, an utrumque. Si enim primum dies esset; dies ergo esset etiamsi tanto spatio temporis sol cursum illum peregisset, quantum est horæ unius. Si secundum; non ergo esset dies, si ab ortu solis usque in ortum alterum, tam brevis mora esset quam est horæ unius; sed vicies et quater circumiret sol ut expleret diem. Si utrumque; nec ille appellaretur dies, si horæ spatio sol totum suum gyrum circumiret; nec ille*, si sole cessante tantum temporis præteriret, quanto peragere sol totum ambitum de mane in mane assolet. Non itaque nunc quæram, quid sit illud quod vocatur dies, sed

quid sit tempus quo metientes solis circuitum, diceremus eum dimidio spatio temporis peractum minus quam solet, si tanto spatio temporis peractus esset, quanto peraguntur horæ duodecim; et utrumque tempus comparantes diceremus illud simplum, hoc duplum, etiamsi aliquando illo simplo, aliquando isto duplo sol ab oriente usque ad orientem circumiret. Nemo ergo mihi dicat cœlestium corporum motus esse tempora: quia et cujusdam voto cum sol stetisset; ut victoriosum* prælium perageret, sol stabat, sed tempus ibat. Per suum quippe spatium temporis, quod ei sufficeret, illa pugna gesta atque finita est. Video igitur tempus quamdam esse distentionem. Sed video, an videre mihi videor? Tu demonstrabis, Lux, Veritas.

Jos. 10, 13.

XXIV. Tempus est quo metimur motum corporis.

31. Jubes ut approbem si quis dicat tempus esse motum corporis? Non jubes. Nam corpus nullum, nisi in tempore, moveri audio: tu dicis. Ipsum autem corporis motum tempus esse non audio: non tu dicis. Cum enim movetur corpus, tempore metior quamdiu moveatur, ex quo moveri incipit donec desinat. Et si non vidi ex quo cœpit, et perseverat moveri, ut non videam cum desinit; non valeo metiri, nisi forte ex quo videre incipio donec desinam. Quod si diu video, tantummodo longum tempus esse renuntio, non autem quantum sit; quia et quantum cum* dicimus, collatione dicimus; velut, 'Tantum hoc, quantum illud;' aut, 'Duplum hoc ad illud' et si quid aliud isto modo. Si autem notare potuerimus locorum spatia, unde et quo veniat corpus quod movetur, vel partes ejus, si tanquam in torno movetur, possumus dicere quantum sit temporis, ex quo ab illo loco usque ad illum locum motus corporis vel partis ejus effectus est. Cum itaque aliud sit motus corporis, aliud quo metimur quamdiu sit; quis non sentiat quid horum potius tempus dicendum sit? Nam si et* varie corpus aliquando movetur, aliquando stat; non solum motum ejus, sed etiam statum tempore metimur; et dicimus, 'Tantum stetit, quantum motum est;' aut, 'Duplo vel triplo stetit, ad id quod motum est;' et si quid aliud nostra dimensio sive comprehenderit sive existimaverit, ut dici solet, plus minus. Non est ergo tempus corporis motus.

XXV. Rursus Deum interpellat.

32. Et confiteor tibi, Domine, adhuc ignorare me quid sit tempus; et rursus confiteor tibi, Domine, scire me in tempore

ista dicere, et diu me jam loqui de tempore, atque id* ipsum diu non esse diu nisi mora temporis. Quomodo igitur hoc scio, quando quid sit tempus nescio? An forte nescio quemadmodum dicam quod scio? Hei mihi qui nescio saltem quid nesciam! Ecce, Deus meus, coram te, quia non mentior; sicut loquor, ita est cor meum. Tu illuminabis lucernam meam, Domine Deus meus, *illuminabis tenebras meas.* Ps. 17, 25.

XXVI. Quomodo tempus metimur.

33. Nonne tibi confitetur anima mea confessione veridica metiri me tempora? Itane, Deus meus, metior, et quid metiar nescio? Metior motum corporis tempore; item* ipsum tempus non metior? An vero corporis motum metirer quamdiu sit, et quamdiu hinc illuc perveniat, nisi tempus in quo movetur metirer? Ipsum ergo tempus unde metior? An tempore breviore metimur longius, sicut spatio cubiti spatium transtri? Sic enim videmur spatio brevis syllabæ metiri spatium longæ syllabæ, atque id duplum dicere. Ita metimur spatia carminum spatiis versuum, et spatia versuum spatiis pedum, et spatia pedum spatiis syllabarum, et spatia longarum spatiis brevium: non in paginis (nam eo modo loca metimur, non tempora), sed cum voces pronuntiando transeunt, et dicimus, 'Longum carmen est, nam tot versibus contexitur; longi versus, nam tot pedibus constant; longi pedes, nam tot syllabis tenduntur; longa syllaba est, nam dupla est ad brevem.' Sed neque ita comprehenditur certa mensura temporis; quandoquidem fieri potest, ut ampliori spatio temporis personet versus brevior si productius pronuntietur, quam longior si correptius. Ita carmen, ita pes, ita syllaba. Inde mihi visum est, nihil esse aliud tempus quam distentionem: sed cujus rei, nescio; et mirum si non ipsius animi. Quid enim metior, obsecro, Deus meus, et dico aut indefinite, 'Longius est hoc tempus quam illud;' aut etiam definite, 'Duplum est hoc ad illud*?' Tempus metior, scio: sed non metior futurum, quia nondum est; non metior præsens, quia nullo spatio tenditur; non metior præteritum, quia jam non est. Quid ergo metior? An prætereuntia tempora, non præterita? sic enim dixeram.

XXVII. Quomodo metimur tempus permanens in animo.

34. Insiste, anime meus, et attende fortiter: Deus adjutor noster; *ipse fecit nos, et non ipsi nos.* Attende ubi albescit veritas. Ecce puta*, vox corporis incipit sonare, et sonat, et adhuc sonat, et ecce desinit; jamque silentium est, et vox Ps. 99, 3.

illa præterita est, et non est jam vox. Futura erat antequam sonaret, et non poterat metiri, quia nondum erat, et nunc non potest, quia jam non est. Tunc ergo poterat cum sonabat, quia tunc erat quæ metiri posset. Sed et tunc non stabat; ibat enim et præteribat. An ideo magis poterat? Præteriens enim tendebatur in aliquod spatium temporis quo metiri posset, quoniam præsens nullum habet spatium. Si ergo tunc poterat, ecce puta, altera cœpit sonare, et adhuc sonat, continuato tenore* sine ulla distinctione: metiamur eam dum sonat; cum enim sonare cessaverit, jam præterita erit, et non erit quæ possit metiri; metiamur plane, et dicamus quanta sit. Sed adhuc sonat, nec metiri potest nisi ab initio sui quo sonare cœpit, usque ad finem quo desinit. Ipsum quippe intervallum metimur ab aliquo initio usque ad aliquem finem. Quapropter vox quæ nondum finita est, metiri non potest, ut dicatur quam longa vel brevis sit; nec dici aut æqualis alicui, aut ad aliquam simpla vel dupla, vel quid aliud. Cum autem finita fuerit, jam non erit. Quo pacto igitur metiri poterit? Et metimur tamen tempora; nec ea quæ nondum sunt, nec ea quæ jam non sunt, nec ea quæ nulla mora extenduntur, nec ea quæ terminos non habent: nec futura ergo nec præterita, nec præsentia, nec prætereuntia tempora metimur; et metimur tamen tempora.

35. "Deus creator omnium;" versus iste octo syllabarum, brevibus et longis alternat syllabis. Quatuor itaque breves; prima, tertia, quinta, septima, simplæ sunt ad quatuor longas; secundam, quartam, sextam, octavam. Hæ singulæ ad illas singulas duplum habent temporis; pronuntio*, renuntio, et ita est quantum sentitur sensu manifesto. Quantum sensus manifestus est, brevi syllaba longam metior, eamque sentio habere bis tantum. Sed cum altera post alteram sonat, si prior brevis, longa posterior, quomodo tenebo brevem, et quomodo eam longæ metiens applicabo, ut inveniam quod bis tantum habeat; quandoquidem longa sonare non incipit, nisi brevis sonare destiterit? Ipsamque longam num præsentem metior, quando nisi finitam non metior? Ejus autem finitio, præteritio est. Quid ergo est quod metiar? Ubi est, qua* metior, brevis? ubi est longa quam metior? Ambæ sonuerunt, avolaverunt, præterierunt, jam non sunt; et ego metior, fidenterque respondeo, quantum exercitato sensu fiditur, illam

simplam esse, illam duplam, in spatio scilicet temporis. Neque hoc possum, nisi quia præterierunt et finitæ sunt. Non ergo ipsas quæ jam non sunt, sed aliquid in memoria mea metior quod infixum manet.

36. In te, anime meus, tempora metior; noli mihi obstrepere: quod est, Noli tibi obstrepere turbis affectionum tuarum. In te, inquam, tempora metior; affectionem quam res prætereuntes in te faciunt, et cum illæ præterierint manet, ipsam metior præsentem, non eas* quæ præterierunt ut fieret: ipsam metior, cum tempora metior. Ergo aut ipsa sunt tempora, aut non tempora metior. Quid cum metimur silentia, et dicimus illud silentium tantum tenuisse temporis, quantum illa vox tenuit? Nonne cogitationem tendimus ad mensuram vocis, quasi sonaret, ut aliquid de intervallis silentiorum in spatio temporis renuntiare possimus? Nam et voce atque ore cessante, peragimus cogitando carmina, et versus et quemque sermonem, motionumque dimensiones quaslibet, et de spatiis temporum, quantum illud ad illud sit renuntiamus, non aliter ac si ea sonando diceremus. Si voluerit aliquis edere longiusculam vocem, et constituerit præmeditando quam longa futura sit; egit utique iste spatium temporis in silentio, memoriæque commendans cœpit edere illam vocem quæ sonat, donec ad propositum terminum perducatur: imo sonuit et sonabit; nam quod ejus jam peractum est, utique sonuit; quod autem restat, sonabit: atque ita peragitur, dum præsens intentio futurum in præteritum trajicit, diminutione futuri crescente præterito, donec consumptione* futuri sit totum præteritum.

37. Sed quomodo minuitur aut consumitur futurum, quod nondum est? aut quomodo crescit præteritum quod jam non est, nisi quia in animo qui illud agit tria sunt? Nam et exspectat et attendit et meminit, ut id quod exspectat, per id quod attendit, transeat in id quod meminerit. Quis igitur negat futura nondum esse? Sed tamen jam est in animo exspectatio futurorum. Et quis negat præterita jam non esse? Sed tamen adhuc est in animo memoria præteritorum. Et quis negat præsens tempus carere spatio, quia in puncto præterit? Sed tamen perdurat attentio per quam pergat* abesse quod aderit. Non igitur longum tempus futurum quod non est, sed longum futurum longa exspectatio futuri est; XXVIII Animo metimur tempora.

neque longum præteritum tempus quod non est, sed longum præteritum longa memoria præteriti est.

38. Dicturus sum canticum quod novi: antequam incipiam, in totum exspectatio mea tenditur; cum autem cœpero, quantum ex illo* in præteritum decerpsero, tenditur in memoria mea: atque distenditur vita hujus actionis meæ in memoriam, propter quod dixi; et in exspectationem, propter quod dicturus sum: præsens tamen adest attentio mea, per quam trajiciatur quod erat futurum ut fiat præteritum. Quod quanto magis agitur et agitur, tanto breviata exspectatione prolongatur memoria; donec tota exspectatio consumatur, cum tota illa actio finita transierit in memoriam. Et quod in toto cantico, hoc in singulis particulis ejus fit, atque in singulis syllabis ejus; hoc in actione longiore, cujus forte particula est illud canticum; hoc in tota vita hominis, cujus partes sunt omnes actiones hominis; hoc in toto sæculo filiorum hominum, cujus partes sunt omnes vitæ hominum.

XXIX. Se in temporalia distentum cupit in Deum colligi. Ps. 62, 4. Phil. 3, 13. 14. Ps. 25, 7. Ps. 26, 4.

39. Sed quoniam *melior est misericordia tua super vitas*, ecce distentio est vita mea, et *me suscepit dextera tua* in Domino meo mediatore Filio hominis inter te unum et nos multos, in multis per multa, *ut* per eum *apprehendam in quo et apprehensus sum*, et a veteribus diebus colligar sequens unum[n], *præterita oblitus;* non in ea quæ futura et transitura sunt, sed *in ea quæ ante sunt*, non distentus, sed *extentus**, non secundum distentionem, sed secundum intentionem *sequor ad palmam supernæ vocationis;* ubi *audiam vocem laudis* tuæ, et *contempler delectationem* tuam, nec venientem, nec prætereuntem. Nunc vero anni mei in gemitibus. Et tu solatium meum, Domine, pater meus æternus es: at ego in tempora dissilui*, quorum ordinem nescio; et tumultuosis varietatibus dilaniantur cogitationes meæ, intima viscera animæ meæ, donec in te confluam purgatus et liquidus igne amoris tui.

XXX. Coarguit rursum obtrectantes, quid fecerit Deus ante mundi creationem.

40. Et stabo atque solidabor in te, in forma mea, veritate tua; nec patiar quæstiones hominum, qui pœnali morbo plus sitiunt quam capiunt, et dicunt, "Quid faciebat Deus antequam *faceret cœlum et terram?* Aut quid ei venit in mentem, ut aliquid faceret, cum antea nunquam aliquid fecerit?" Da illis, Domine, bene cogitare quid dicant, et invenire quia non

[n] Antequam perveniamus ad unum, multis indigemus. Unum nos extendat, ne multa distendant, et abrumpant ab uno. Aug. Serm. 255. c. 6.

dicitur, "Nunquam," ubi non est tempus. Quod* ergo dicitur, "nunquam fecisse," quid aliud dicitur nisi "nullo tempore fecisse?" Videant itaque nullum tempus esse posse sine creatura[o], et desinant istam *vanitatem loqui. Extendantur* etiam *in ea quæ ante sunt*, et intelligant te ante omnia tempora æternum creatorem omnium temporum, neque ulla tempora tibi esse coæterna, nec ullam creaturam, etiam si est aliqua supra tempora.

41. Domine Deus meus, quis ille sinus est alti secreti tui, et quam longe inde me projecerunt consequentia delictorum meorum? Sana oculos meos, et* congaudeam luci tuæ. Certe si est tam grandi scientia et præscientia pollens animus, cui cuncta præterita et futura ita nota sint, sicut mihi unum canticum notissimum; nimium mirabilis est animus iste, atque ad horrorem stupendus: quippe quem ita non lateat quidquid peractum, et quidquid reliquum sæculorum est; quemadmodum me non latet cantantem illud canticum, quid et quantum ejus abierit ab exordio, quid et quantum restet ad finem. Sed absit ut tu conditor universitatis, conditor animarum et corporum, absit ut ita noveris omnia futura et præterita. Longe tu, longe mirabilius, longeque secretius. Neque enim sicut nota cantantis notumve canticum audientis, exspectatione vocum futurarum et memoria præteritarum variatur affectus, sensusque distenditur; ita tibi aliquid accidit incommutabiliter æterno, hoc est, vere æterno creatori mentium[p]. Sicut ergo nosti in principio cœlum et terram sine varietate notitiæ tuæ, ita *fecisti in principio cœlum et terram* sine distentione* actionis tuæ. Qui intelligit, confiteatur tibi; et qui non intelligit, confiteatur tibi. O quam excelsus es, et humiles corde sunt domus tua! *Tu* enim *erigis elisos*, et non cadunt quorum celsitudo tu es.

XXXI. Quomodo cognoscit Deus, quomodo creatura.

Ps. 145, 8.

[o] Si enim recte discernuntur æternitas et tempus, quod tempus sine aliqua mobili mutabilitate non est, in æternitate autem nulla mutatio est; quis non videat quod tempora non fuissent nisi creatura fieret, quæ aliquid aliqua mutatione mutaret? Aug. de Civ. Dei, l. xi. c. 6. Vide inf. l. xii. c. 29. sub fin.

[p] Apud Deum quidem disposita et fixa sunt omnia; nec aliud facit, quasi consilio repentino, quod non ex æternitate se facturum esse præscivit: sed in creaturæ temporalibus motibus, quam gubernat mirabiliter, ipse, non temporaliter motus, quasi repentina voluntate facere dicitur, quod ordinatis rerum causis consilii sui secretissimi immutabilitate disposuit, qua suis quæque temporibus agnita et præsentia facit, et futura jam fecit. Aug. in Ps. 105, 45. §. 35.

LIBER DUODECIMUS.

Primi Geneseos versiculi interpretationem prosequitur, *In principio fecit Deus cœlum et terram;* in quo *cœli* nomine significari docet creaturam illam spiritualem vel intellectualem, quæ faciem Dei semper contemplatur; *terræ* autem vocabulo informem materiam, ex qua rerum corporearum species fuerunt posthac formatæ. Verum alias interpretandi rationes haudquaquam improbandas esse; imo ex Scripturæ divinæ profunditate sensum multiplicem erui posse et debere, quinimo, quidquid omnino veri in ejus verbis inveniri potest, id in iis revera contineri, confitetur.

I. Difficilis inquisitio veri.

1. Multa satagit cor meum, Domine, in hac inopia vitæ meæ, pulsatum verbis sanctæ Scripturæ tuæ: et ideo plerumque in sermone copiosa est egestas humanæ intelligentiæ; quia plus loquitur inquisitio quam inventio, et longior est petitio quam impetratio, et operosior est manus pulsans quam sumens. Tenemus promissum; quis corrumpet illud? *Si Deus pro nobis, quis contra nos? Petite, et accipietis; quærite, et invenietis; pulsate, et aperietur vobis. Omnis enim qui petit accipit, et quærens invenit, et pulsanti aperietur.* Promissa tua sunt; et quis falli timeat, cum promittit Veritas?

Rom. 8, 31. Mat. 7, 7. 8.

II. De duplici cœlo et terra.

2. Confitetur altitudini tuæ humilitas linguæ meæ, quoniam *tu fecisti cœlum et terram;* hoc cœlum quod video, terramque quam calco, unde est hæc terra quam porto, tu fecisti. Sed ubi est cœlum cœli, Domine, de quo audivimus in voce Psalmi: *Cœlum cœli Domino; terram autem dedit filiis hominum?* Ubi est cœlum quod non cernimus, cui terra est hoc omne quod cernimus? Hoc enim totum corporeum, non ubique totum ita accepit* speciem pulchram in novissimis, cujus* fundus est terra nostra; sed ad illud cœlum cœli, etiam terræ nostræ cœlum terra est. Et hoc utrumque magnum corpus non absurde terra est, ad illud nescio quale cœlum quod Domino est, non filiis hominum.

Ps. 113, 16.

III. Quid tenebræ super faciem abyssi.

3. Et nimirum hæc *terra erat invisibilis et incomposita,* et nescio quæ profunditas abyssi super quam non erat lux; quia nulla species erat illi; unde jussisti ut scriberetur, quod

tenebræ erant super abyssum; quid aliud quam lucis absentia? Ubi enim lux esset, si esset, nisi superesset eminendo et illustrando? Ubi ergo lux nondum erat, quid erat adesse tenebras, nisi abesse lucem? Super itaque erant tenebræ, quia super lux aberat; sicut sonus ubi non est, silentium est. Et quid est esse ibi silentium, nisi sonum ibi non esse? Nonne tu, Domine, docuisti hanc * animam quæ tibi confitetur? Nonne tu, Domine, docuisti me, quod priusquam istam informem materiam formares atque distingueres, non erat aliquid; non color, non figura, non corpus, non spiritus? Non tamen omnino nihil: erat quædam informitas sine ulla specie. Gen. 1, 2.

IV. Quid terra invisibilis et incomposita.

4. Quid ergo vocaretur, quo etiam sensu tardioribus utcumque insinuaretur, nisi usitato aliquo vocabulo? Quid autem in omnibus mundi partibus reperiri potest propinquius informitati omnimodæ, quam terra et abyssus? Minus enim speciosa sunt, pro suo gradu infimo, quam cætera superiora perlucida et luculenta omnia. Cur ergo non accipiam informitatem materiæ, quam sine specie feceras, unde speciosum mundum faceres, ita commode hominibus intimatam, ut appellaretur *terra invisibilis et incomposita?*

V. Cur sic appellata videtur materia informis.

5. Ut cum in ea* quærit cogitatio quid sensus attingat, et dicit sibi, "Non est intelligibilis forma sicut vita, sicut justitia, quia materies est corporum; neque sensibilis, quoniam quod * videatur et quod sentiatur in invisibili et incomposita non est:" dum sibi hæc dicit humana cogitatio, conetur eam vel nosse ignorando, vel ignorare noscendo.

VI. Quid olim cum Manichæis senserit de materia informi, quid modo.

6. Ego vero, Domine, si totum confitear * tibi ore meo et calamo meo, quidquid de ista materia docuisti me, cujus antea nomen audiens et non intelligens, narrantibus mihi eis[a] qui non intelligerent, eam cum speciebus innumeris et variis cogitabam; et ideo non eam cogitabam: fœdas et horribiles formas perturbatis ordinibus volvebat animus, sed formas tamen; et informe appellabam, non quod careret forma, sed quod talem haberet, ut, si appareret, insolitum et incongruum aversaretur sensus meus, et conturbaretur infirmitas hominis. Verum autem * illud quod cogitabam, non privatione omnis formæ, sed comparatione formosiorum erat informe: et suadebat vera ratio, ut omnis formæ qualescumque reliquias omnino

[a] Manichæis, vid. sup. ad l. iii. §. 11. p. 34. n. c.

detraherem, si vellem prorsus informe cogitare; et non poteram. Citius enim non esse censebam, quod omni forma privaretur, quam cogitabam quiddam inter formatum et nihil, nec formatum nec nihil, informe prope nihil*. Et cessavit mens mea interrogare hinc spiritum meum plenum imaginibus formatorum corporum, et eas pro arbitrio mutantem atque variantem; et intendi in ipsa corpora, eorumque mutabilitatem altius inspexi, qua desinunt esse quod fuerant, et incipiunt esse quod non erant; eumdemque transitum de forma in formam per informe quiddam fieri suspicatus sum, non per omnino nihil: sed nosse cupiebam, non suspicari. Et si totum tibi confiteatur vox et stilus meus, quidquid de ista quæstione enodasti mihi, quis legentium capere durabit? Nec ideo tamen cessabit cor meum tibi dare honorem et canticum laudis de his quæ dictare non sufficit. Mutabilitas enim rerum mutabilium ipsa capax est formarum omnium in quas mutantur res mutabiles. Et hæc quid est? Numquid animus? numquid corpus? numquid species animi vel corporis? Si dici posset, "Nihil aliquid," et, "Est non est*," hoc eam dicerem; et tamen jam utcumque erat, ut species caperet istas visibiles et compositas.

VII. Deus fecit de nihilo cœlum, id est Angelos; et terram, id est informem materiam.

7. Et unde utcumque erat, nisi esset abs te, a quo sunt omnia inquantumcumque sunt? Sed tanto a te longius, quanto dissimilius; neque enim locis. Itaque tu, Domine, qui non es alias aliud* et alias aliter, sed idipsum[b] et idipsum et idipsum, *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus omnipotens;* (Isa. 6, 3.) in Principio quod est de[c] te, in Sapientia tua quæ nata est de substantia tua, fecisti aliquid et de nihilo. Fecisti enim cœlum et terram; non de te; nam esset æquale Unigenito tuo, ac per hoc et tibi; et nullo modo justum esset, ut æquale tibi esset, quod de te non esset. Et aliud præter te non erat unde faceres ea, Deus una Trinitas, et trina Unitas: et ideo de nihilo* fecisti cœlum et terram, magnum quiddam et parvum quiddam; quoniam omnipotens et bonus es ad facienda omnia bona, magnum cœlum et parvam terram. Tu eras, et aliud nihil unde fecisti cœlum et terram, duo quædam; unum prope te, alterum prope nihil: unum, quo superior tu esses; alterum, quo inferius nihil esset.

b Vid. sup. l. ix. §. 11. et not. h. p. 60. ad l. iv. §. 26.
c Vid. sup. l. iii. §. 10. p. 32. not. e.

VIII. Materia informis ex nihilo: ex hac omnia visibilia.

8. Sed illud cœlum cœli tibi, Domine; *terra autem quam dedisti filiis hominum* cernendam atque tangendam, non erat talis* qualem nunc cernimus et tangimus. Invisibilis enim erat et incomposita, et abyssus erat super quam non erat lux; aut*, *Tenebræ erant super abyssum*, id est, magis quam in abysso. Ista quippe abyssus aquarum jam visibilium etiam in profundis suis habet speciei suæ lucem utcumque sensibilem piscibus, et repentibus in suo fundo animantibus: illud autem totum prope nihil erat, quoniam adhuc omnino informe erat; jam tamen erat quod formari poterat. Tu enim, Domine, fecisti mundum de materia informi, quam fecisti de nulla re pene nullam rem, unde faceres magna quæ miramur filii hominum. Valde enim mirabile hoc cœlum corporeum, quod firmamentum inter aquam et aquam secundo die post conditionem lucis dixisti, *Fiat; et sic est factum.* Quod firmamentum vocasti cœlum; sed cœlum terræ hujus et maris quæ fecisti tertio die, dando speciem visibilem informi materiæ quam fecisti ante omnem diem. Jam enim feceras et cœlum ante omnem diem, sed cœlum cœli hujus; quia *in principio feceras cœlum et terram.* Terra autem ipsa quam feceras, informis materies erat, quia *invisibilis erat et incomposita, et tenebræ super abyssum*: de qua terra invisibili et incomposita, de qua informitate, de quo pene nihilo faceres hæc omnia quibus iste mutabilis mundus constat, et non constat, in quo ipsa mutabilitas apparet in qua sentiri et dinumerari possunt tempora; quia rerum mutationibus fiunt tempora dum variantur et vertuntur species, quarum materies prædicta est terra invisibilis.

Ps. 113, 15. Gen. 1, 2. Gen. 1, 6. 7.

IX. Cur absque dierum mentione scriptum est, Deum fecisse in principio cœlum et terram.

9. Ideoque Spiritus doctor famuli tui, cum te commemorat fecisse *in principio cœlum et terram*, tacet de temporibus, silet de diebus. Nimirum enim cœlum cœli quod in principio fecisti, creatura est aliqua intellectualis; quanquam nequaquam tibi Trinitati coæterna, particeps tamen æternitatis tuæ, valde mutabilitatem suam præ dulcedine felicissimæ contemplationis tuæ cohibet, et sine ullo lapsu ex quo facta est inhærendo tibi, excedit omnem volubilem vicissitudinem temporum. Ista vero informitas, *terra* invisibilis et incomposita*, nec ipsa in diebus numerata est. Ubi enim nulla species, nullus ordo; nec venit quidquam, nec præterit: et ubi hoc non fit; non sunt utique dies, nec vicissitudo spatiorum temporalium.

X. A Deo cupit edoceri.

10. O lumen Veritas, lumen cordis mei, non tenebræ meæ loquantur mihi. Defluxi ad ista et obscuratus sum; sed hinc etiam, hinc adamavi te. Erravi et recordatus sum tui. Audivi vocem tuam post me ut redirem, et vix audivi propter tumultus impacatorum[d]*. Et nunc ecce redeo æstuans et anhelans ad fontem tuum. Nemo me prohibeat; hunc bibam, et tunc vivam. Non ego vita mea sim, male vixi ex me, mors mihi fui; et in te revivisco*. Tu me alloquere, tu mihi sermocinare. Credidi Libris tuis, et verba eorum arcana valde.

XI. Quid a Deo dicerit. 1 Tim. 6, 16.

11. Jam dixisti mihi, Domine, voce forti in aurem* interiorem, quia tu æternus es, *solus habeas immortalitatem*[e]; quoniam ex nulla specie motuve mutaris, nec temporibus variatur voluntas tua; quia non est immortalis voluntas, quæ alia et alia est. Hoc in conspectu tuo claret mihi, et magis magisque clarescat, oro te, atque in ea manifestatione persistam sobrius sub alis tuis. Item dixisti mihi, Domine, voce forti in aurem interiorem, quod omnes naturas atque substantias quæ non sunt quod tu es, et tamen sunt, tu fecisti; et hoc solum a te non est, quod non est; motusque voluntatis a te, qui es, ad id quod minus est, quia talis motus delictum atque peccatum est[f]; et quod nullius peccatum aut tibi nocet, aut perturbat ordinem imperii tui vel in primo vel in imo[g]. Hoc in conspectu tuo claret mihi, et magis magisque clarescat, oro te, atque in ea manifestatione persistam sobrius sub alis tuis.

12. Item dixisti mihi voce forti in aurem interiorem, quod nec illa creatura tibi coæterna est, cujus voluptas* tu solus es, teque perseverantissima castitate[h] hauriens, mutabilitatem suam nusquam et nunquam exserit[i], et te sibi semper præsente, ad quem toto affectu se tenet, non habens futurum quod

[d] Sc. Manichæorum.

[e] Nec frustra de illo dictum est, quod solus habeat immortalitatem: nam immortalitas ejus vere immortalitas est, in cujus natura nulla est commutatio. Ipsa est etiam vera æternitas quæ est immutabilis Deus, sine initio, sine fine; consequenter et incorruptibilis. Aug. de Trin. l. xv. §. 7.

[f] "Vos substantiam quamdam malum esse dicitis; nos vero non substantiam, sed inclinationem ab eo quod magis est, ad id quod minus est, malum esse dicimus. (Aug. c. Secundin. Man. c. 12.) Voluntas autem aversa ab incommutabili et communi bono, et conversa ad proprium bonum, aut ad exterius, aut ad inferius, peccat. Ad proprium convertitur, cum suæ potestatis vult esse: ad exterius, cum aliorum propria, vel quæcumque ad se non pertinent cognoscere studet: ad inferius, cum voluptatem corporis diligit; atque ita homo superbus, curiosus, et lascivus (vid. sup. ad l. x. §. 41. p. 188. n. s.) effectus, excipitur ab alia vita, quæ, in comparatione superioris vitæ, mors est. Id. de lib. arb. l. ii. §. 53. vid. sup. l. vii. c. 16.

[g] Vid. sup. l. v. c. 2. p. 63. et not. b. c. d.

[h] Vid. sup. ad l. iv. §. 3. p. 46. n d.

[i] Vid. inf. §. 19. et ib. not.

exspectet, nec in præteritum trajiciens[k] quod meminerit, nulla vice variatur, nec in tempora ulla distenditur. O beata, si qua ista est, inhærendo beatitudini tuæ; beata sempiterno inhabitatore te, atque illustratore suo! Nec invenio quid libentius appellandum existimem *Cœlum cœli Domino*, quam domum tuam, contemplantem delectationem tuam sine ullo defectu egrediendi in aliud; mentem puram, concordissime unam stabilimento pacis sanctorum spirituum[l], civium civitatis tuæ in cœlestibus super ista cœlestia.

13. Unde intelligat anima cujus peregrinatio* longinqua facta est, si jam *sitit tibi;* si jam *factæ sunt ei lacrymæ suæ panis, dum dicitur ei per singulos dies, Ubi est Deus tuus?* si jam *petit a te unam et hanc requirit, ut inhabitet in domo tua per omnes dies vitæ suæ:* (Et quæ vita ejus nisi tu? et qui dies tui nisi æternitas tua, sicut *anni tui* qui *non deficiunt,* quia *idem ipse es?*) hinc ergo intelligat anima quæ potest, quam longe super omnia tempora sis æternus; quando tua domus quæ peregrinata non est, quamvis non sit tibi coæterna, tamen indesinenter et indeficienter tibi cohærendo nullam patitur vicissitudinem temporum. Hoc in conspectu tuo claret mihi, et magis magisque clarescat, oro te, atque in hac manifestatione persistam sobrius sub alis tuis.

Ps. 41, 3. 4. 11. Ps. 26, 4. Ps. 101, 28.

14. Ecce nescio quid informe in istis mutationibus rerum extremarum atque infimarum. Et quis dicet mihi, nisi quisquis per inania cordis sui cum suis phantasmatibus vagatur et volvitur; quis nisi talis dicet mihi, quod diminuta atque consumpta omni specie, si sola remaneat informitas, per quam de specie in speciem res mutabatur et vertebatur, possit exhibere vices temporum? Omnino enim non potest, quia sine varietate motionum non sunt tempora: et nulla varietas, ubi nulla species.

XII. Creatura duplex carens tempore.

15. Quibus consideratis quantum donas, Deus meus, quantum me ad pulsandum excitas, quantumque pulsanti aperis; duo reperio quæ fecisti carentia temporibus, cum tibi neutrum coæternum sit. Unum, quod ita formatum est, ut sine ullo defectu contemplationis, sine ullo intervallo mutationis, quamvis mutabile tamen non mutatum, tua æternitate atque incommutabilitate perfruatur: alterum, quod ita informe erat, ut ex qua forma, in quam formam vel motionis vel stationis muta-

[k] Sup. l. xi. §. 38. inf. §. 18. [l] Inf. ad l. xiii c. 35.

retur, quo tempori subderetur, non haberet. Sed hoc ut informe esset non reliquisti, quoniam fecisti ante omnem diem, *in principio cœlum et terram*, hæc duo quæ dicebam. *Terra autem invisibilis erat et incomposita, et tenebræ super abyssum.* Quibus verbis insinuatur informitas, ut gradatim excipiantur, qui omnimodam speciei privationem nec tamen ad nihil perventionem cogitare non possunt, unde fieret alterum cœlum, et terra visibilis atque composita, et aqua speciosa, et quidquid deinceps in constitutione hujus mundi non sine diebus factum commemoratur; quia talia sunt ut in eis agantur vicissitudines temporum, propter ordinatas commutationes motionum atque formarum[m].

XIII. Cur sine dierum commemoratione dicit Scriptura, quod in principio fecit Deus cœlum et terram. Gen. 1, 1. 1 Cor. 13, 12.

16. Hoc interim sentio Deus meus, cum audio loquentem Scripturam tuam, *In principio fecit Deus cœlum et terram: terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebræ erant super abyssum*, neque commemorantem quoto* die feceris hæc. Sic interim sentio, propter illud cœlum cœli, cœlum intellectuale, ubi est intellectus nosse simul, non *ex parte*, non *in ænigmate*, non *per speculum;* sed ex toto, in manifestatione*, *facie ad faciem:* non modo hoc, modo illud; sed quod dictum est, nosse simul sine ulla vicissitudine temporum: et propter *invisibilem atque incompositam terram* sine ulla vicissitudine temporum, quæ solet habere modo hoc et modo illud; quia ubi nulla species, nusquam est hoc et illud. Propter duo hæc primitus formatum et penitus informe; illud, cœlum, sed *cœlum cœli;* hoc vero, terram, sed *terram invisibilem et incompositam:* propter duo hæc interim sentio sine commemoratione dierum dicere Scripturam tuam, *In principio fecit Deus cœlum et terram.* Statim quippe subjecit quam terram dixerit. Et quod secundo die commemoratur factum firmamentum, et vocatum cœlum; insinuat de quo cœlo prius sine diebus sermo locutus sit.

XIV. Scripturæ profunditas. Ps. 138, 22.

17. Mira profunditas eloquiorum tuorum, quorum ecce ante nos superficies blandiens parvulis: sed mira profunditas, Deus meus, mira profunditas! Horror est intendere in eam; horror honoris, et tremor amoris. *Odi hostes*[n] *ejus* vehe-

[m] Vid. inf. c. 29. v. fin. et ib. not. a. p. 247.

[n] Manichæos, qui V. T. respuerunt, ideoque eos forsan "gladio bis acuto" salubriter feriri cupit, utpote qui utrumque Testamentum designet. "Sermo Dei, gladius bis acutus. Unde bis acutus? Dicit de temporalibus, dicit de æternis. In utroque probat quod dicit, et eum quem ferit, separat a mundo."

menter. O si *occidas* eos de* *gladio bis acuto*, et non sint hostes ejus! Sic enim amo eos occidi sibi, ut vivant tibi. Ecce autem alii non reprehensores, sed laudatores libri Geneseos: "Non," inquiunt, "hoc voluit in his verbis intelligi Spiritus Dei, qui per Moysen famulum ejus ista conscripsit; non hoc voluit intelligi quod tu dicis, sed aliud quod nos dicimus." Quibus ego, te arbitro, Deus, omnium nostrum*, ita respondeo.

18. "Num dicetis falsa esse, quæ mihi Veritas voce forti in aurem interiorem dicit de vera æternitate Creatoris, quod nequaquam ejus substantia per tempora varietur, nec ejus voluntas extra ejus substantiam sit? Unde non eum modo velle hoc, modo velle illud; sed semel et simul et semper velle omnia quæ vult; non iterum et iterum, neque nunc ista nunc illa, nec velle postea quod nolebat, aut nolle quod volebat prius: quia talis voluntas mutabilis est, et omne mutabile æternum non est; Deus autem noster æternus est. Item quod mihi dicit* in aurem interiorem, exspectatio rerum venturarum fit contuitus cum venerint; idemque contuitus fit memoria cum præterierint: omnis porro intentio quæ ita variatur, mutabilis est; et omne mutabile æternum non est: Deus autem noster æternus est." Hæc colligo atque conjungo et invenio Deum meum, Deum æternum, non aliqua nova voluntate condidisse creaturam, nec scientiam ejus transitorium aliquid pati.

XV. Quæ de Deo deque Angelis et informi materia sentit Augustinus, non possunt oblocutores negare.

19. "Quid ergo dicetis, contradictores? An falsa sunt ista?" "Non," inquiunt. "Quid illud? num falsum est omnem naturam formatam materiamve formabilem non esse, nisi ab illo qui summe bonus est, quia summe est?" "Neque hoc negamus," inquiunt. "Quid igitur? an illud negatis, sublimem quamdam esse creaturam tam casto amore cohærentem Deo vero et vere æterno, ut quamvis ei coæterna non sit, in nullam tamen temporum varietatem et vicissitudinem ab illo se resolvat et defluat, sed in ejus solius veracissima con-

Quidquid temporaliter nobis promissum est, ad unam partem gladii pertinet; quidquid in sempiternum, ad alteram partem gladii pertinet. Venit ergo Dominus noster ferens gladium bis acutum, promittens æterna, implens temporalia. Nam ideo et duo Testamenta dicuntur.—Duo Testamenta ad gladium bis acutum pertinent? Vetus Testamentum terrena promittit, Novum æterna. In utroque sermo Dei verax inventus est, ut gladius bis acutus. Aug. in Ps. 149, 6. cf. in Ps. 143, 17.

templatione requiescat?" Quoniam tu, Deus, diligenti te quantum præcipis, ostendis ei te et sufficis ei; et ideo non declinat a te, nec ad se[o]. Hæc est domus[p] Dei non terrena, neque ulla cœlesti mole corporea, sed spiritualis et particeps
Ps. 148, 6. æternitatis tuæ, quia sine labe in æternum*. *Statuisti enim eam in sæculum et in sæculum sæculi; præceptum posuisti et non præteribit.* Nec tamen tibi Deo coæterna, quoniam non sine initio facta est enim.

Eccli. 1, 4. 20. Nam etsi non invenimus tempus ante illam, *prior quippe omnium creata est sapientia;* nec utique illa Sapientia tibi, Deus noster, Patri suo plane coæterna et æqualis et *per quam creata sunt omnia*, et in quo *Principio fecisti cœlum et terram;* sed profecto sapientia quæ creata est, intellectualis natura scilicet, quæ contemplatione luminis lumen est: dicitur enim et ipsa, quamvis creata, sapientia. Sed quantum interest inter lumen quod illuminat et quod illuminatur[q], tantum inter sapientiam quæ creat et istam quæ creata est; sicut inter justitiam justificantem et justitiam quæ justificatione facta est. Nam et nos dicti sumus justitia tua.
2 Cor. 5, 21. Ait enim quidam servus tuus, *ut nos simus justitia Dei in ipso.* Ergo quia prior omnium creata est quædam sapientia quæ creata est, mens rationalis et intellectualis castæ civitatis
Gal. 4, 26. tuæ, *matris nostræ quæ sursum est, et libera est*, et *æterna in cœlis;* (quibus cœlis, nisi qui *te laudant cœli cœlorum;* quia
Ps. 148, 4. hoc est et cœlum cœli Domino?) etsi non invenimus tempus ante illam, quia et creaturam temporis antecedit, quæ prior omnium creata est; ante illam tamen est ipsius Creatoris æternitas, a quo facta sumpsit exordium, (quamvis non temporis quoniam* nondum erat tempus,) ipsius tamen conditionis suæ.

21. Unde ita est abs te Deo nostro, ut aliud sit plane quam tu, et non idipsum[r]. Quoniam etsi non solum ante illum, sed nec in illa invenimus tempus, quia est idonea faciem tuam

[o] Fatendum est enim et Angelos natura esse mutabiles, si solus Deus est incommutabilis. Sed ea voluntate qua magis Deum quam se diligunt, firmi et stabiles manent in illo, et fruuntur majestate ipsius, ei uni libentissime subditi. Aug. de vera relig. c. 13.

[p] Templo autem suo, quod sunt omnes sancti et Angeli et homines, sic impertitur habitationem suam Deus, ut illi ex ipso habeant tale bonum, quo beati esse possint, non ex eis ille talem domum, sine qua beatus esse non possit. Aug. c. Adv. Leg. et Proph. l. i. c. 2.

[q] Cf. in Joh. Tract. xiv. §. 2. xxxv. §. 3. c. Ep. Parmenian. l. ii. c. 14.

[r] C. Manichæos, vid. sup. l. iv. n. 26. n. f. p. 59.

semper videre nec uspiam deflectitur ab ea, quo fit ut nulla mutatione varietur; inest ei tamen ipsa mutabilitas unde tenebresceret et frigesceret, nisi amore grandi tibi cohærens, tanquam semper meridies luceret et ferveret ex te. O *domus* Ps.25,8.
luminosa et speciosa, *dilexi decorem tuum, et locum habitationis gloriæ* Domini mei fabricatoris et possessoris tui! Tibi suspiret* peregrinatio mea; et dico ei qui fecit te, ut possideat et me in te, quia fecit et me. *Erravi sicut ovis perdita;* Ps. 118, 176.
sed *in humeris pastoris mei*, structoris tui, spero me *reportari* Luc. 15, 5.
tibi.

22. Quid dicitis mihi quos alloquebar contradictores, qui tamen et Moysen pium famulum Dei, et libros ejus oracula sancti Spiritus creditis? Estne ista *domus* Dei, non quidem Deo coæterna, sed tamen secundum modum suum *æterna in cælis*, ubi vices temporum frustra quæritis, quia non invenietis? supergreditur enim omnem distentionem, et omne spatium ætatis volubile, cui semper *inhærere Deo bonum est.* Ps. 62, 28.
"Est," inquiunt. Quid igitur ex iis quæ clamavit cor meum ad Deum meum, cum *audiret* interius *vocem laudis ejus*, quid tandem falsum esse contenditis? An quia erat informis materies, ubi propter nullam formam nullus ordo erat; ubi autem nullus ordo erat, nulla esse vicissitudo temporum poterat; et tamen hoc pene nihil, inquantum non omnino nihil erat, ab illo utique erat a quo est quidquid est, quod utcumque aliquid est? "Hoc quoque," aiunt, "non negamus."

XVI. Rem habere non vult cum iis qui contradicunt veritati divinæ.

23. Cum his enim volo coram te aliquid colloqui, Deus meus, qui hæc omnia, quæ intus in mente mea non tacet veritas tua, vera esse concedunt*. Nam qui hæc negant, latrent quantum volunt et obstrepant sibi; persuadere conabor ut quiescant, et viam præbeant ad se verbo tuo: quod si noluerint et repulerint me; obsecro, Deus meus, *ne tu sileas a me.* Ps.27,1.
Tu loquere in corde meo veraciter; solus enim sic loqueris; et dimittam eos foris sufflantes in pulverem, et excitantes terram in oculos suos; et *intrem in cubile meum*, et cantem tibi amatoria, gemens inenarrabiles gemitus in peregrinatione mea, et recordans Jerusalem, extento in eam sursum corde, Jerusalem patriam meam, *Jerusalem matrem meam*, teque super eam regnatorem, illustratorem, patrem, tutorem, maritum, castas et fortes delicias, et solidum gaudium, et omnia bona ineffabilia simul omnia; quia unum

summum et verum bonum: et non avertar, donec in ejus pacem matris charissimæ, ubi sunt *primitiæ spiritus*[s] mei, unde mihi ista certa sunt, colligas totum quod sum, a dispersione[t] et deformitate hac, et conformes atque confirmes in æternum, Deus meus, misericordia mea. Cum his autem qui cuncta illa quæ vera sunt, falsa esse non dicunt, honorantes et in culmine sequendæ auctoritatis nobiscum constituentes illam per sanctum Moysen editam sanctam Scripturam tuam, et tamen nobis aliquid contradicunt, ita loquor: Tu esto, Deus noster, arbiter inter confessiones meas et contradictiones eorum.

XVII. Ut cœli et terræ nominibus aliud et aliud intelligi potest. Gen. 1. 1.

24. Dicunt enim: "Quamvis vera sint hæc, non ea tamen duo Moyses intuebatur, cum revelante spiritu diceret: *In principio fecit Deus cœlum et terram.* Non cœli nomine spiritualem vel intellectualem illam creaturam, semper faciem Dei contemplantem significavit; nec terræ nomine informem materiam." "Quid igitur?" "Quod nos dicimus," inquiunt, "hoc ille vir sensit, hoc verbis istis elocutus est." "Quid est illud?" "Nomine," aiunt, "cœli et terræ, totum istum visibilem mundum prius universaliter et breviter significare voluit, ut postea digereret dierum enumeratione, quasi articulatim, universa quæ sancto Spiritui placuit sic enuntiare. Tales quippe homines erant rudis ille atque carnalis populus cui loquebatur, ut eis opera Dei non nisi sola visibilia commendanda judicaret. *Terram* vero *invisibilem et incompositam*, tenebrosamque abyssum, unde consequenter ostenditur per illos dies facta atque disposita esse cuncta ista visibilia quæ nota sunt omnibus, non incongruenter informem istam materiam intelligendam esse consentiunt."

25. Quid si dicat alius, "eamdem informitatem, confusionemque materiæ, *cœli et terræ* nomine prius insinuatam, quod ex ea mundus iste visibilis cum omnibus naturis quæ in eo manifestissime apparent, qui *cœli et terræ* nomine sæpe appellari solet, conditus atque perfectus est?" Quid si dicat et alius, "*cœlum et terram* quidem invisibilem visibilemque naturam non indecenter appellatam; ac per hoc universam creaturam quam *fecit* in Sapientia, id est *in Principio, Deus*, hujuscemodi duobus vocabulis esse comprehensam: verum-

[s] Vid. sup. l. ix. §. 24. v. fin. et inf. l. xiii. c. 13.

[t] Vid. sup. l. ii. c. 1. et not. a. p. 18. l. ix. §. 10. l. x. c. 29. et 40. et ib. n. i. p. 201.

tamen quia non de ipsa substantia Dei, sed ex nihilo cuncta facta sunt, quia non sunt idipsum quod Deus, et inest quædam mutabilitas omnibus, sive maneant, sicut æterna domus Dei; sive mutentur, sicut anima hominis et corpus; communem omnium rerum invisibilium visibiliumque materiem adhuc informem, sed certe formabilem, unde fieret cœlum et terra, id est invisibilis atque visibilis jam utraque formata creatura, his nominibus enuntiatam, quibus appellaretur *Terra invisibilis et incomposita*, et, *Tenebræ super abyssum:* ea distinctione, ut *terra invisibilis et incomposita* intelligatur materies corporalis ante qualitatem formæ; *tenebræ* autem *super abyssum*, spiritualis materies ante cohibitionem quasi fluentis immoderationis et ante illuminationem Sapientiæ?"

26. Est adhuc quod dicat si quis alius velit, "non scilicet jam perfectas atque formatas invisibiles visibilesque naturas, *cœli et terræ* nomine significari cum legitur, *In principio fecit Deus cœlum et terram;* sed ipsam adhuc informem inchoationem rerum formabilem creabilemque materiam his nominibus appellatam, quod in ea jam essent ista confusa, nondum qualitatibus formisque distincta, quæ nunc jam digesta suis ordinibus vocantur *cœlum et terra;* illa spiritualis, hæc corporalis creatura."

27. Quibus omnibus auditis et consideratis, nolo verbis contendere; *ad nihil enim utile est, nisi ad subversionem audientium.* Ad ædificationem autem *bona est lex, si quis ea legitime utatur; quia finis ejus est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta.* Et novit magister noster *in* quibus *duobus præceptis totam Legem Prophetasque suspenderit.* Quæ mihi ardenter confitenti, Deus meus, lumen oculorum meorum in occulto, quid mihi obest, cum diversa in his verbis intelligi possint, quæ tamen vera sint, quid, inquam, mihi, obest, si aliud ego sensero, quam sensit alius eum sensisse qui scripsit? Omnes quidem qui legimus, nitimur hoc indagare atque comprehendere, quod voluit ille quem legimus. Et cum eum veridicum credimus, nihil quod falsum esse vel novimus vel putamus, audemus eum existimare dixisse. Dum ergo quisque conatur id sentire in Scripturis sanctis, quod in eis sensit ille qui scripsit; quid mali est si hoc sentiat, quod tu, lux omnium veridicarum

XVIII. Quis error innoxius in Scripturis.

2 Tim. 2, 14. 1 Tim. 1, 8. 5. Matt. 22, 40.

mentium, ostendis verum esse, etiamsi non hoc sensit ille quem legit; cum et ille verum, nec tamen hoc senserit?

XIX. Quæ liquido vera. Ps. 103, 24.

28. Verum est enim, Domine, fecisse te cœlum et terram; et verum est esse Principium *Sapientiam* tuam *in qua fecisti omnia.* Item verum est, quod mundus iste visibilis habet magnas partes suas cœlum et terram, brevi complexione factarum omnium conditarumque naturarum. Et verum est, quod omne mutabile insinuat notitiæ nostræ quamdam informitatem, qua formam capit, vel qua mutatur et vertitur. Verum est, nulla tempora perpeti quod ita cohæret formæ incommutabili, ut quamvis sit mutabile, non mutetur. Verum est, informitatem, quæ prope* nihil est, vices temporum habere non posse. Verum est, quod unde fit aliquid, potest quodam genere locutionis habere jam nomen ejus rei quæ inde fit; unde potuit vocari cœlum et terra quælibet informitas unde factum est cœlum et terra. Verum est, omnium formatorum nihil esse informi vicinius quam terram et abyssum. Verum est, quod non solum creatum atque formatum, sed etiam quidquid creabile atque formabile est, tu fecisti ex quo sunt omnia. Verum est, omne quod ex informi formatur, prius esse informe, deinde formatum.

XX. *In principio creavit* &c. varie intellectum.

29. Ex his omnibus veris, de quibus non dubitant quorum interiori oculo talia videre donasti, et qui Moysen famulum tuum in Spiritu veritatis locutum esse immobiliter credunt; ex his ergo omnibus aliud sibi tollit qui dicit: *In principio fecit Deus cœlum et terram*, id est, "In Verbo suo sibi coæterno fecit Deus intelligibilem atque sensibilem, vel spiritualem corporalemque creaturam." Aliud qui dicit: *In principio fecit Deus cœlum et terram*, id est, "In Verbo suo sibi coæterno fecit Deus universam istam molem corporei mundi hujus, cum omnibus quas continet manifestis notisque naturis." Aliud qui dicit: *In principio fecit Deus cœlum et terram*, id est, "In Verbo suo sibi coæterno fecit Deus informem materiam [u] creaturæ spiritualis et corporalis." Aliud qui dicit: *In*

[u] "Materiei" nomine designat Aug. quicquid, in "creaturis spiritualibus," incorporeum licet, non est Deus, sed Dei opificium, ut verbis Dub. utar, "Ipsamet creatura qualis esset si non æterna luce perfunderetur, et Deo inhæreret casto illo et indeficiente amore quo naturalis illius mutabilitas cohibetur" (coll. §. 9. 12. 15. 21. 25 sub fin. 33 sub fin.) unde, ne corporeum quiddam sonet, id alibi appellat (monente Martin.) "quandam pro suo genere materiam," "spiritalis materies, si fuit ulla, unde anima fieret," "quasi materies," de Gen. ad Litt. l. vii. §. 9. 10. "Sicut caro habuit materiem, id est terram, de qua fieret, ut omnino

principio fecit Deus cœlum et terram, id est, " In Verbo suo sibi coæterno fecit Deus informem materiam creaturæ corporalis ubi confusum adhuc erat cœlum et terra, quæ nunc jam distincta atque formata in istius mundi mole sentimus." Aliud qui dicit: *In principio fecit Deus cœlum et terram*, id est, " In ipso exordio faciendi atque operandi, fecit Deus informem materiam confuse habentem cœlum et terram; unde formata nunc eminent et apparent, cum omnibus quæ in eis sunt."

30. Item quod attinet ad intellectum verborum sequentium, ex illis omnibus veris, aliud sibi tollit qui dicit: *Terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebræ erant super abyssum*, id est, " Corporale* illud quod fecit Deus, adhuc materies erat corporearum rerum informis, sine ordine, sine luce." Aliud qui dicit: *Terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebræ erant super abyssum*, id est, " Hoc totum quod cœlum et terra appellatum est, adhuc informis et tenebrosa materies erat, unde fieret cœlum corporeum et terra corporea, cum omnibus quæ in eis sunt corporeis sensibus nota." Aliud qui dicit: *Terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebræ erant super abyssum*, id est, " Hoc totum quod cœlum et terra appellatum est, adhuc informis et tenebrosa materies erat, unde fieret cœlum intelligibile quod alibi dicitur cœlum cœli; et terra, scilicet omnis natura corporea, sub quo nomine intelligatur etiam hoc cœlum corporeum; id est unde fieret omnis invisibilis visibilisque creatura." Aliud qui dicit: *Terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebræ erant super abyssum;* " non illam informitatem nomine *cœli et terræ* Scriptura appellavit; sed jam erat, inquit, ipsa informitas quam terram invisibilem et incompositam tenebrosamque abyssum nominavit, de qua cœlum et terram Deum fecisse prædixerat, spiritualem scilicet, corporalemque creaturam." Aliud qui dicit: *Terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebræ erant super abyssum*, id est, " Informitas quædam jam materies erat, unde *cœlum et terram Deum fecisse* Scriptura prædixit; totam scilicet corpoream mundi molem, in duas maximas partes, superiorem atque inferiorem distri-

[Margin: XXI. *Terra erat invisibilis* &c. varie intellectum.]

[Margin: Ps. 113, 16.]

caro esset: sic fortasse potuit et anima, antequam ea ipsa natura fieret, quæ anima dicitur, cujus vel pulcritudo virtus, vel deformitas vitium est, habere aliquam materiam pro suo genere spiritalem, quæ nondum esset anima; sicut terra de qua caro facta est, jam erat aliquid, quamvis non erat caro.

butam, cum omnibus, quæ in eis sunt, usitatis notisque creaturis."

XXII. Aliquid esse a Deo conditum, de quo sileat liber Genesis, nihil repugnat.

31. Cum enim duabus istis extremis sententiis resistere quisquam ita tentaverit: "Si non vultis* hanc informitatem materiæ cœli et terræ nomine appellatam videri; erat ergo aliquid quod non fecerat Deus, unde cœlum et terram faceret; neque enim Scriptura narravit quod istam materiem Deus fecerit, nisi intelligamus* eam cœli et terræ, aut solius terræ vocabulo significatam cum diceretur, *In principio fecit Deus cœlum et terram;* ut id quod sequitur, *Terra autem erat invisibilis et incomposita,* quamvis informem materiam sic placuerit appellare, non tamen intelligamus nisi eam quam fecit Deus in eo quod præscriptum* est, *fecit Deus cœlum et terram.*" Respondebunt assertores duarum istarum sententiarum quas extremas posuimus, aut illius, aut illius, cum hæc audierint, et dicent: "Informem quidem istam materiam non negamus a Deo* factam, Deo a quo sunt omnia bona valde: quia sicut dicimus amplius bonum esse quod creatum atque formatum est, ita fatemur minus bonum esse quod factum est creabile atque formabile, sed tamen bonum: non autem commemorasse Scripturam, quod hanc informitatem fecerit Deus, sicut alia multa non commemoravit, ut Cherubim et Seraphim, et quæ
Isa. 6, 2; et 37, 16. Col. 1, 16. Apostolus distincte ait, *Sedes, Dominationes, Principatus, Potestates,* quæ tamen omnia Deum fecisse manifestum est. Aut si* eo quod dictum est, *fecit cœlum et terram,* comprehensa sunt omnia; quid de aquis dicimus, super quas ferebatur Spiritus Dei? Si enim, terra nominata, simul intelliguntur; quomodo jam terræ nomine materies informis accipitur, quando tam speciosas aquas videmus? Aut si ita accipitur; cur ex eadem informitate scriptum est, factum firmamentum et vocatum cœlum, neque scriptum est factas esse aquas? Non enim adhuc informes sunt et invisæ, quas ita decora specie fluere cernimus. Aut si tunc acceperunt istam speciem cum dixit Deus, *Congregetur aqua quæ est sub firmamento,* ut
Gen. 1, 9. congregatio sit ipsa formatio; quid respondebitur de aquis quæ super firmamentum sunt? quia neque informes tam honorabilem sedem accipere meruissent, nec scriptum est qua voce formatæ sint. Unde si aliquid Genesis tacuit Deum fecisse, quod tamen Deum fecisse nec sana fides, nec certus ambigit intellectus; nec ideo ulla sobria doctrina dicere

audebit istas aquas coæternas Deo, quia in libro Geneseos commemoratas quidem audimus*, ubi autem factæ sint non invenimus: cur non informem quoque illam materiem, quam Scriptura hæc terram invisibilem et incompositam, tenebrosamque abyssum appellat, docente veritate intelligamus ex* Deo factam esse de nihilo, ideoque illi non esse coæternam, quamvis ubi facta sit, omiserit enuntiare ista narratio?"

XXIII. Duo dissensionum genera in Scripturis interpretandis.

32. His ergo auditis atque perspectis pro captu infirmitatis meæ, quam tibi confiteor scienti Deo meo, duo video dissensionum genera oboriri posse, cum aliquid a nuntiis veracibus per signa enuntiatur: unum si de veritate rerum, alterum si de ipsius qui enuntiat voluntate dissensio est. Aliter enim quærimus de creaturæ conditione quid verum sit; aliter autem quid in his verbis Moyses, egregius domesticus fidei tuæ, intelligere lectorem auditoremque voluerit. In illo primo genere discedant a me omnes, qui ea quæ falsa sunt, se scire arbitrantur. In hoc item altero discedant a me omnes qui ea quæ falsa sunt, Moysen dixisse arbitrantur. Conjungar autem illis, Domine, in te, et delecter cum eis in te, qui veritate tua pascuntur in latitudine charitatis; et accedamus simul ad verba Libri tui, et quæramus in eis voluntatem tuam per voluntatem famuli tui, cujus calamo dispensasti ea.

XXIV. Ex multis veris non debet fidenter asseri hoc aut illud sensisse Moysen.

33. Sed quis nostrum sic inveniet eam inter tam multa vera*, quæ in illis verbis aliter atque aliter intellectis occurrunt quærentibus; ut tam fidenter dicat hoc sensisse Moysen, atque hoc in illa narratione voluisse intelligi, quam fidenter dicit hoc verum esse, sive ille hoc senserit sive aliud? Ecce enim, Deus meus, ego servus tuus qui vovi tibi sacrificium confessionis in his litteris, et oro ut ex misericordia tua *reddam tibi vota mea;* ecce ego quam fidenter dico in tuo Verbo incommutabili omnia te fecisse, invisibilia et visibilia, numquid tam fidenter dico non aliud quam hoc attendisse Moysen cum scriberet: *In principio fecit Deus cœlum et terram?* Quia non sicut in tua veritate hoc certum video, ita in ejus mente video id eum cogitasse cum hæc scriberet. Potuit enim cogitare in ipso faciendi exordio, cum diceret, *In principio:* potuit et cœlum et terram hoc loco, nullam jam formatam perfectamque naturam sive spiritualem sive corporalem, sed utramque inchoatam et adhuc informem velle intelligi. Video quippe vere potuisse dici, quidquid horum

diceretur; sed quid horum in his verbis ille cogitaverit, non ita video: quamvis sive aliquid * horum, sive quid aliud quod a me commemoratum non est, tantus vir ille mente conspexerit, cum hæc verba promeret, verum eum vidisse apteque id enuntiasse non dubitem.

XXV. Adversus eos qui aliorum interpretandi rationem temere rejiciunt.

34. Nemo jam mihi molestus sit dicendo mihi: Non hoc sensit Moyses quod tu dicis, sed hoc sensit quod ego dico. Si enim mihi diceret: "Unde scis hoc sensisse Moysen quod de his verbis ejus eloqueris?" æquo animo ferre deberem et responderem fortasse quæ superius respondi, vel aliquanto uberius, si esset durior. Cum vero dicit: "Non hoc ille sensit quod tu dicis, sed quod ego dico;" neque tamen negat, quod uterque nostrum dicit, utrumque verum esse; o vita pauperum Deus meus, in cujus sinu non est contradictio, plue mihi mitigationes in cor, ut patienter [x] tales feram qui non mihi hoc dicunt, quia divini sunt, et in corde famuli tui viderunt quod dicunt; sed quia superbi sunt: nec noverunt Moysi sententiam, sed amant suam; non quia vera est, sed quia sua est. Alioquin [y] et aliam veram pariter amarent, sicut ego amo quod dicunt, quando verum dicunt; non quia ipsorum est, sed quia verum est; et ideo jam nec ipsorum est, quia verum est. Si autem ideo ament illud quia verum est, jam et ipsorum est, et meum est; quoniam in commune omnium est veritatis * amatorum. Illud autem quod contendunt non hoc sensisse Moysen quod ego dico, sed quod ipsi dicunt; nolo, non amo: quia etsi ita est, tamen ista temeritas non scientiæ sed audaciæ est; nec visus, sed typhus eam peperit. Ideoque, Domine, tremenda sunt judicia tua; quoniam veritas tua nec mea est, nec illius aut illius, sed omnium nostrum quos ad ejus communionem publice vocas, terribiliter admonens nos, ut eam nolimus habere privatam, ne privemur ea. Nam quisquis id quod tu omnibus ad fruendum proponis, sibi proprie vindicat,

[x] Cum ista quæruntur, et ea sicut potest quisque conjectat, non inutiliter exerceantur ingenia, si adhibeatur disceptatio moderata, et absit error opinantium se scire quod nesciunt. Quid enim opus est, ut hæc atque hujusmodi affirmentur vel negentur, vel definiantur cum discrimine, quando sine crimine nesciuntur? Aug. Enchir. c. 59.

[y] In rebus obscuris, et a nostris oculis remotissimis, si qua inde scripta etiam divina legerimus, quæ possint, salva fide qua imbuimur, alias atque alias parere sententias, in nullam earum nos præcipiti affirmatione ita projiciamus, ut si forte diligentius discussa veritas eam labefactaverit, corruamus; non pro sententia divinarum scripturarum, sed pro nostra ita dimicantes, ut eam velimus scripturarum esse quæ nostra est, cum potius eam quæ scripturarum est, nostram esse velle debeamus. Aug. de Gen. ad Lit. l. i. §. 37.

et suum vult esse quod omnium est; a communi propellitur ad sua, hoc est, a veritate ad mendacium. *Qui enim loquitur mendacium, de suo loquitur.* Joh. 8, 44.

35. Attende, judex optime, Deus ipsa veritas, attende quid dicam contradictori huic, attende; coram te enim dico, et coram fratribus meis, qui *legitime utuntur Lege usque ad finem charitatis;* attende, et vide quid ei dicam, si placet tibi. 1 Tim. 1, 8. Hanc enim vocem huic refero fraternam et pacificam: "Si ambo videmus verum esse quod dicis, et ambo videmus verum esse quod dico; ubi, quæso, id videmus? Nec ego utique in te, nec tu in me; sed ambo in ipsa, quæ supra mentes nostras est, incommutabili Veritate. Cum ergo de ipsa Domini Dei nostri luce non contendamus; cur de proximi cogitatione contendimus, quam sic videre non possumus ut videtur incommutabilis Veritas; quando si ipse Moyses apparuisset nobis atque dixisset, 'Hoc cogitavi;' nec sic eam videremus, sed crederemus? Non itaque *supra quam scriptum est, unus pro altero infletur adversus alterum.* 1 Cor. 4, 6. *Diligamus Dominum Deum nostrum ex toto corde, et ex tota anima, et ex tota mente nostra, et proximum nostrum sicut nosmetipsos.* Deut. 6, 5; Mat. 22, 37. Propter quæ duo præcepta charitatis sensisse Moysen, quidquid in illis Libris sensit, nisi crediderimus, mendacem faciemus Deum, cum de animo conservi, aliter quam ille docuit opinamur. Jam vide quam stultum sit in tanta copia verissimarum sententiarum, quæ de illis verbis erui possunt temere affirmare, quam earum Moyses, potissimum senserit; et perniciosis contentionibus ipsam offendere charitatem, propter quam dixit omnia, cujus dicta conamur exponere."

XXVI. Qui sermo deceat Scripturam.

36. Et tamen ego, Deus meus, celsitudo humilitatis meæ, et requies laboris mei, qui audis confessiones meas, et *dimittis peccata mea;* quoniam tu mihi præcipis ut *diligam proximum meum sicut meipsum,* non possum minus credere de Moyse fidelissimo famulo tuo, quam mihi optarem ac desiderarem abs te dari muneris, si tempore illo natus essem quo ille, eoque loco me constituisses, ut per servitutem cordis ac linguæ meæ, Litteræ illæ dispensarentur, quæ tanto post essent omnibus gentibus profuturæ, et per universum orbem tanto auctoritatis culmine omnium falsarum superbarumque doctrinarum verba superaturæ. Vellem quippe, si tunc ego

essem Moyses, (ex eadem namque massa omnes venimus; et
Ps. 8, 5. *quid est homo, nisi quia memor es ejus?*) vellem ergo, si tunc ego essem quod ille, et mihi abs te Geneseos liber scribendus injungeretur, talem mihi eloquendi facultatem dari, et eum texendi sermonis modum, ut neque illi qui nondum queunt intelligere quemadmodum creat Deus, tanquam excedentia vires suas dicta recusarent; et illi qui hoc jam possunt, in quamlibet veram sententiam cogitando venissent, eam non prætermissam in paucis verbis tui famuli reperirent; et si alius aliam vidisset in luce veritatis, nec ipsa in eisdem verbis intelligenda deesset.

XXVII. Scripturam decet humile simplexque verborum genus.

37. Sicut enim fons in parvo loco uberior est, pluribusque rivis in ampliora spatia fluxum ministrat, quam quilibet eorum rivorum, qui per multa locorum ab eodem fonte deducitur; ita narratio dispensatoris tui sermocinaturis pluribus profutura, parvo sermonis modulo scatet fluenta liquidæ veritatis: unde sibi quisque verum quod de his rebus potest, hic illud, ille illud, per longiores loquelarum anfractus trahat. Alii enim cum hæc verba legunt vel audiunt, cogitant Deum quasi hominem, aut quasi aliquam molem immensa præditam potestate, novo quodam et repentino placito, extra seipsam tanquam locis distantibus *fecisse cœlum et terram*, duo magna corpora supra et infra, quibus omnia continerentur. Et cum audiunt, *Dixit Deus, Fiat illud, et factum est* illud; cogitant verba cœpta et finita, sonantia temporibus atque transeuntia, post quorum transitum statim existere* quod jussum est ut existeret: et si quid forte aliud hoc modo ex familiaritate carnis opinantur. In quibus adhuc parvulis animalibus, dum isto humillimo genere verborum, tanquam materno sinu, eorum gestatur infirmitas, salubriter ædificatur fides, qua certum habeant et teneant Deum fecisse omnes naturas, quas eorum sensus mirabili varietate circumspicit. Quorum si quispiam quasi vilitatem dictorum aspernatus, extra nutritorias cunas superba imbecillitate se extenderit, heu! cadet miser. *Domine Deus, miserere, ne implumem pullum conculcent qui transeunt viam; et mitte angelum tuum, qui eum reponat in nido, ut vivat donec volet.

XXVIII Ut varie intelligitur ab

38. Alii vero quibus hæc verba non jam nidus, sed opaca fruteta sunt, vident in eis latentes fructus, et volitant lætantes, et garriunt scrutantes, et carpunt eos. Vident enim, cum hæc

verba legunt vel audiunt, tua, Deus, æterna et stabili permansione cuncta præterita et futura tempora superari; nec tamen quidquam esse temporalis creaturæ, quod tu non feceris: cujus voluntas quia id est quod tu, nullo modo mutata, vel, quæ antea non fuisset, exorta voluntate fecisti omnia: non de te similitudinem tuam formam omnium, sed de nihilo dissimilitudinem informem, quæ formaretur per similitudinem tuam, recurrens in te unum pro captu ordinato, quantum cuique rerum in suo genere datum est: et* fierent omnia bona valde, sive maneant circa te, sive gradatim remotiori distantia per tempora et locos pulchras variationes* faciant aut patiantur. Vident hæc, et gaudent in luce veritatis tuæ, quantulum hic valent. eruditis Scriptura.

39. Et alius eorum intendit in id quod dictum est, *In principio fecit Deus*, et respicit Sapientiam *Principium, quia et loquitur ipsa nobis.* Alius itidem intendit in eadem verba, et principium intelligit exordium rerum conditarum; et sic accipit, *In principio fecit*, ac si diceretur, Primo fecit. Atque in eis qui intelligunt, *In principio*, quod in Sapientia fecisti cœlum et terram; alius eorum ipsum cœlum et terram, creabilem materiam cœli et terræ sic esse credit cognominatam; alius jam formatas distinctasque naturas; alius unam formatam, eamdemque spiritualem cœli nomine, aliam informem corporalis materiæ, terræ nomine. Qui autem intelligunt in nominibus cœli et terræ, adhuc informem materiem, de qua formaretur cœlum et terra, nec ipsi uno modo id intelligunt: sed alius unde consummaretur intelligibilis sensibilisque creatura; alius tantum unde sensibilis moles ista corporea, sinu grandi continens perspicuas promptasque naturas. Nec illi uno modo qui jam dispositas digestasque creaturas *cœlum et terram* vocari hoc loco credunt; sed alius invisibilem atque visibilem: alius solam visibilem in qua luminosum cœlum suspicimus, et terram caliginosam, quæque in eis sunt.

40. At ille qui non aliter accipit, *In principio fecit*, quam si diceretur, "Primo fecit;" non habet quomodo veraciter intelligat cœlum et terram, nisi materiem cœli et terræ intelligat, videlicet universæ, id est intelligibilis corporalisque creaturæ*. Si enim jam formatam velit universam, recte ab eo quæri poterit, "Si hoc primo fecit Deus, quid fecerit deinceps:" et post universitatem non inveniet; ac per hoc XXIX. Quot modis dicitur aliquid prius.

audiet invitus, "Quomodo illud primo, si postea nihil?" Cum vero dicit primo informem, deinde formatam, non est absurdus; si modo est idoneus discernere, quid præcedat æternitate, quid tempore, quid electione, quid origine. Æternitate, sicut Deus omnia; tempore, sicut flos fructum; electione, sicut fructus florem; origine, sicut sonus cantum. In his quatuor primum et ultimum quæ commemoravi, difficillime intelliguntur; duo media facillime. Namque rara visio est et nimis ardua conspicere, Domine, æternitatem tuam incommutabiliter mutabilia facientem, ac per hoc priorem. Quis deinde sic acutum * cernat animo, ut sine labore magno dignoscere valeat, quomodo sit prior sonus quam cantus, ideo quia cantus est formatus sonus, et esse utique aliquid non formatum potest, formari autem quod non est, non potest? Sic est prior materies, quam id quod ex ea fit[z]: non ideo prior quia ipsa efficit, cum potius fiat; nec prior intervallo temporis. Neque enim priore tempore sonos edimus informes sine cantu, et eos posteriore tempore in formam cantici coaptamus aut fingimus; sicut ligna quibus arca, vel argentum quo vasculum fabricatur. Tales quippe materiæ, tempore etiam præcedunt formas rerum quæ fiunt ex eis: at in cantu non ita est. Cum enim cantatur, auditur sonus ejus; non prius informiter sonat, et deinde formatur in cantum. Quod enim primo utcumque sonuerit, præterit; nec ex eo quidquam reperies quod resumptum arte componas: et ideo cantus in sono suo vertitur; qui sonus ejus, materies ejus est. Idem quippe formatur ut cantus sit; et ideo, sicut dicebam, prior materies sonandi quam forma cantandi: non per faciendi potentiam prior *; neque enim sonus est cantandi artifex, sed cantanti animæ subjacet ex corpore, de quo cantum faciat. Nec tempore prior; simul enim cum cantu editur. Nec prior electione; non enim potior sonus quam cantus, quandoquidem cantus est non tantum sonus, verum etiam speciosus sonus. Sed prior est origine; quia non cantus formatur ut sonus sit,

[z] Nec putandus est Deus informem prius fecisse materiam, et, intervallo aliquo interposito temporis, formasse quod prius informe fecerat; sed sicut a loquente fiunt verba sonantia, ubi non prius vox informis post accepit formam, sed formata profertur: ita intelligendus est Deus de materia quidem informi fecisse mundum, sed simul eam concreasse mundo. Non tamen inutiliter prius narratur unde aliquid fit, et postea quod inde fit; quia et si potest utrumque simul fieri, non simul potest utrumque narrari. Aug. contra Advers. Legis et Proph. l. i. c. 9. cf. de Gen. ad Lit. i. 14. v. 5. et sup. ad c. 20. p. 238. n. u.

sed sonus formatur ut cantus sit. Hoc exemplo, qui potest intelligat materiam rerum primo factam, et appellatam *cœlum et terram*, quia inde facta sunt cœlum et terra: nec tempore primo factam; quia formæ rerum exserunt tempora[a], illa autem erat informis; jamque in temporibus simul animadvertitur, nec tamen de illa narrari* aliquid potest, nisi velut tempore prior sit; cum pendatur extremior, quia profecto meliora sunt formata quam informia, et præcedatur* æternitate Creatoris, ut esset de nihilo, unde aliquid fieret.

XXX. Tractatores Scripturæ diversa sentientes concordent invicem charitate et studio veritatis.

41. In hac diversitate sententiarum verarum concordiam pariat ipsa Veritas; et Deus noster misereatur nostri, ut *legitime Lege utamur, præcepti fine, pura charitate:* ac per hoc si quis quærit ex me, quid horum Moyses tuus ille famulus senserit, non sunt hi sermones confessionum mearum. Si tibi non confiteor, nescio; et scio tamen illas veras esse sententias, exceptis carnalibus de quibus quantum existimavi locutus sum: quos tamen bonæ spei parvulos hæc verba Libri tui non territant, alta humiliter, et pauca copiose. Sed omnes quos in eis verbis vera cernere ac dicere fateor, diligamus nos invicem, pariterque diligamus te Deum nostrum fontem veritatis, si non vana, sed ipsam sitimus; eumdemque famulum tuum Scripturæ hujus dispensatorem, Spiritu tuo plenum, ita honoremus, ut hoc eum te revelante cum hæc scriberet attendisse credamus, quod in eis maxime et luce veritatis, et fruge utilitatis excellit.

XXXI. Sensisse putandus est Moyses quidquid veri potest in ipsius verbis inveniri.

42. Ita cum alius dixerit, "Hoc sensit quod ego;" et alius, "Imo illud quod ego;" religiosius me arbitror dicere, "Cur non utrumque potius, si utrumque verum est?" Et si quid tertium, et si quid quartum, et si quid omnino aliud verum quispiam in his verbis videt; cur non illa omnia vidisse credatur, per quem Deus unus sacras Litteras vera et diversa visuris multorum sensibus temperavit? Ego certe, quod intrepidus de meo corde pronuntio, si ad culmen auctoritatis aliquid scriberem; sic mallem scribere, ut quod veri quisque de his rebus capere posset, mea verba resonarent, quam ut

[a] Factæ itaque creaturæ motibus cœperunt currere tempora; unde ante creaturam frustra tempora requiruntur, quasi possint inveniri ante tempora tempora. Motus enim si nullus esset, vel spiritalis vel corporalis creaturæ, quo per præsens præteritis futura succederent, nullum esset tempus omnino: Moveri autem creatura non utique posset, si non esset. Potius ergo tempus a creatura, quam creatura cœpit a tempore, utrumque autem ex Deo. Aug. de Gen. ad Lit. l. v. c. 5.

veram sententiam ad hoc apertius ponerem, ut excluderem cæteras, quarum falsitas me non posset offendere. Nolo itaque, Deus meus, tam præceps esse, ut hoc illum virum de te meruisse non credam. Sensit ille omnino in his verbis, atque cogitavit cum ea scriberet, quidquid hic veri potuimus invenire, et quidquid nos non potuimus, aut nondum possumus, et tamen in eis inveniri potest.

XXXII. Veri Scripturæ sensus a Spiritu sancto revelantur.

Ps. 142, 10.

43. Postremo, Domine qui Deus es, et non caro et sanguis; si quid homo minus vidit*, numquid et *Spiritum tuum bonum* qui *deducet me in terram rectam*, latere potuit, quidquid eras in eis verbis tu ipse revelaturus legentibus posteris, etiamsi ille per quem dicta sunt, unam fortassis ex multis veris sententiam cogitavit? Quod si ita est, sit igitur illa quam cogitavit cæteris excelsior*. Nobis autem, Domine, aut ipsam demonstra, aut quam placet alteram veram; ut sive nobis hoc quod etiam illi homini tuo, sive aliud ex eorumdem verborum occasione patefacias, tu tamen pascas nos, non error illudat[h]. Ecce, Domine Deus meus, quam multa de paucis verbis, quam multa, oro te, scripsimus! Quæ nostræ vires, quæ tempora omnibus Libris tuis ad istum modum sufficient*? Sine me itaque brevius in eis confiteri tibi, et eligere unum aliquid quod tu inspiraveris verum, certum et bonum, etiamsi multa occurrerint, ubi multa occurrere poterunt; ea fide confessionis meæ, ut si hoc dixero quod sensit minister tuus, recte atque optime; id enim conari me oportet: quod si assecutus non fuero, id tamen dicam quod mihi per ejus verba tua Veritas dicere voluerit, quæ illi quoque dixit quod voluit.

[h] Cum divinos libros legimus, in tanta multitudine verorum intellectuum, qui de paucis verbis eruuntur, et sanitate fidei Catholicæ muniuntur, id potissimum eligamus, quod certum apparuerit eum sensisse quem legimus. Si autem hoc latet, id certe quod circumstantia Scripturæ non impedit, et cum sana fide concordat. Si autem et Scripturæ circumstantia pertractari et discuti non potest, saltem id solum quod fides sana præscribit. Aliud est enim quid potissimum Scriptor senserit non dignoscere, aliud a regula pietatis errare. Si utrumque vitetur, perfecte se habet fructus legentis. Si vero utrumque vitari non potest, etiam si Scriptoris voluntas incerta sit, sacræ fidei congruam non inutile est eruisse sententiam. Aug. de Gen. ad Lit. l. i. fin.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

Dei bonitatem vel ex hoc maxime commendari docet, quod cum rebus a se creatis nullatenus indigeret, eas non tantum condiderit, sed singulas quasque in suo genere perfecerit. Trinum Deum, ipsiusque Spiritus sancti proprietatem, primis Geneseos verbis insinuari ostendit; et de ejus in nobis effectibus præclare omnino disserit. Deinde tota conditi Universi historia nobis allegorice exhiberi docet mirabilem illum ordinem, quem in instituenda et sanctificanda Ecclesia Deus servare voluit, cum non alio plane fine condita fuerint universa.

I. Invocat Deum, cujus bonitate se præventum agnoscit.

1. Invoco te, Deus meus, misericordia mea, qui fecisti me, et oblitum tui non oblitus es. Invoco te in animam meam[a], quam præparas ad capiendum te ex desiderio quod inspiras ei: nunc invocantem te ne deseras, qui priusquam invocarem prævenisti et institisti crebrescens multimodis vocibus, ut audirem de longinquo et converterer, et vocantem me invocarem te. Tu enim, Domine, delevisti omnia mala merita mea, ne retribueres manibus meis in quibus a te defeci; et prævenisti omnia bona merita mea, ut retribueres manibus tuis quibus me fecisti; quia et priusquam essem, tu eras; nec eram cui præstares ut essem; et tamen ecce sum ex bonitate tua præveniente totum hoc quod me fecisti, et unde me fecisti. Neque enim eguisti[b] me, aut ego tale bonum sum quo tu adjuveris, Dominus meus et Deus meus; non ut tibi sic serviam quasi ne fatigeris in agendo, aut ne minor sit potestas tua carens obsequio meo; neque ut sic te colam quasi terram, ut sis incultus si non te colam; sed ut serviam tibi et colam te, ut de te mihi bene sit[c], a quo mihi est ut sim cui bene sit.

II. Creaturæ ex Dei bonitate subsistunt et perficiuntur.

2. Ex plenitudine quippe bonitatis tuæ creatura tua subsistit, ut bonum quod tibi nihil prodesset, ne* de te æquale tibi esset, tamen quia ex te fieri potuit, non deesset. Quid

[a] Vid. l. i. §. 2. et n. c. p. 2.

[b] Nec faciendis eguit, qui factis non eget. Aug. c. adv. Leg. et Proph. l. i. c. 4.

[c] Ille quippe servitute nostra non indiget, nos vero dominatione ejus indigemus, ut operetur et custodiat nos; et ideo verus et solus est Dominus, quia non illi ad suam, sed ad nostram utilitatem salutemque servimus. Aug. de Gen. ad Lit. l. viii. c. 11.

enim te promeruit *cœlum et terra*, quæ *fecisti in Principio?* Dicant quid te promeruerunt spiritualis corporalisque natura*, quas fecisti in Sapientia tua, ut inde penderent etiam inchoata et informia quæque in genere suo, vel spirituali vel corporali, euntia in immoderationem, et in longinquam dissimilitudinem tuam; spirituale informe præstantius, quam si formatum corpus esset; corporale autem informe præstantius, quam si omnino nihil esset: atque ita penderent in tuo Verbo informia, nisi per idem Verbum revocarentur ad unitatem tuam, et formarentur, et essent ab uno te summo bono universa bona valde. Quid te promeruerunt* ut essent saltem informia, quæ neque hoc essent, nisi ex te?

3. Quid te promeruit materies corporalis, ut esset saltem
Gen. 1, 1. *invisibilis et incomposita?* quia neque hoc esset, nisi quia fecisti eam; ideoque te, quia non erat, promereri ut esset non poterat. Aut quid te promeruit inchoatio creaturæ spiritualis, ut saltem tenebrosa fluitaret[d] similis abysso, tui dissimilis, nisi per idem Verbum converteretur ad idem a quo facta est, atque ab eo illuminata lux fieret, quamvis non æqualiter, tamen conformis formæ æquali tibi? Sicut enim corpori non hoc est esse quod pulchrum esse, alioquin deforme esse non posset: ita etiam creato spiritui non id est vivere, quod
Ps. 72, 18. sapienter vivere; alioquin incommutabiliter saperet. *Bonum* autem illi *est hærere tibi semper*[e], ne quod adeptus est conversione, aversione lumen amittat, et relabatur in vitam tenebrosæ abysso similem. Nam et nos qui secundum animam creatura spiritualis sumus, aversi a te nostro lumine, in ea
Eph. 5, 8. vita *fuimus aliquando tenebræ*, et in reliquiis obscuritatis
Ps. 35, 7. nostræ laboramus, donec simus *justitia tua* in Unico tuo *sicut montes Dei:* nam *judicia tua* fuimus, *sicut multa abyssus*[f].

[d] Creatura, quamquam spiritalis et intellectualis et rationalis, potest habere informem vitam.—Aversa enim a sapientia incommutabili, stulte ac misere vivit, quæ informitas ejus est. Formatur autem conversa ad incommutabile lumen sapientiæ, quod est verbum Dei. A quo enim existit ut sit, utque vivat, ad illum convertitur ut sapienter et beate vivat. Aug. de Gen. ad Lit. l. i. c. 5.

[e] Quod cum ita sit, huic naturæ, quæ in tanta excellentia creata est, ut licet ipsa sit mutabilis, inhærendo tamen incommutabili bono, id est, summo Deo, beatitudinem consequatur, nec expleat indigentiam suam nisi utique beata sit, eique explendæ non sufficiat nisi Deus; profecto non illi adhærere vitium est. Aug. de Civ. Dei, l. xii. c. 1.

[f] Quid " montibus Dei" designetur, vid. Aug. in Joann. Tract. i. &c. et in Ps.35,7, ubi (§.10.) ita pergit; "Abyssum dicit profunditatem peccatorum, quo quisque pervenit contemnendo Deum. Sicut

4. Quod autem in primis conditionibus dixisti, *Fiat lux, et facta est lux;* non incongruenter hoc intelligo in creatura spirituali; quia erat jam qualiscumque vita quam illuminares. Sed sicut non te promeruerat, ut esset talis vita quæ illuminari posset; ita nec cum jam esset, promeruit te ut illuminaretur. Neque enim ejus informitas placeret tibi, si non lux fieret, non existendo, sed intuendo illuminantem lucem eique hærendo*; ut et quod utcumque[g] vivit, et quod beate vivit, non deberet nisi gratiæ tuæ, conversa per commutationem meliorem ad id quod neque in melius neque in deterius mutari potest; quod tu solus es, quia solus simpliciter es, cui non est aliud vivere, aliud beate vivere, quia tua beatitudo[h] tu es.

III. Ex Dei gratia omnia. Gen. 1, 3.

5. Quid ergo tibi deesset ad bonum quod tu tibi es, etiamsi ista vel omnino nulla essent, vel informia remanerent, quæ non ex indigentia fecisti, sed ex plenitudine bonitatis tuæ, cohibens atque convertens ad formam, non ut tanquam tuum gaudium compleatur ex eis? Perfecto enim tibi displicet eorum imperfectio, ut ex te perficiantur et tibi placeant; non autem imperfecto, tanquam et tu eorum perfectione perficiendus sis. *Spiritus* enim tuus bonus *superferebatur super aquas;* non ferebatur ab eis tanquam in eis requiesceret. *In* quibus enim *requiescere* dicitur *Spiritus tuus* bonus, hos in se requiescere facit. Sed superferebatur incorruptibilis et incommutabilis voluntas tua, ipsa in se sibi sufficiens, super eam quam feceras vitam; cui non hoc est vivere quod beate vivere, quia vivit etiam fluitans in obscuritate sua; cui restat converti ad

IV. Deus non eget rebus conditis. Gen. 1, 2. Num. 11, 25, &c.

montes Dei justitia ejus, qui per gratiam ipsius fiunt magni: sic et per judicia ipsius fiunt in profundo, qui merguntur in ultima. Hac ergo delectent te montes, hac avertere ab abysso, et convertere ad id quod dicitur, 'Auxilium meum a Domino.' Sed unde? Quia 'levavi oculos meos in montes.' Quid est hoc? Latine dicam: In ecclesia Christi invenis abyssum, invenis et montes; invenis ibi pauciores bonos, quia montes pauci sunt, abyssus lata est, id est, multos male viventes ab ira Dei, quia sic egerunt ut traderentur in concupiscentias cordis sui, ut jam defendant peccata sua, et non confiteantur, sed dicant, Quare? Quid feci? Et ille illud fecit; et ille hoc fecit. Sed nondum es mons, nondum es abyssus: fuge abyssum, adtende in montes; sed nec remaneas in montibus. 'Auxilium enim tuum a Domino, qui fecit cælum et terram.'"

g Inde est civitatis sanctæ, quæ in sanctis Angelis sursum est, et origo, et informatio, et beatitudo. Nam si quæratur unde sit, Deus eam condidit; si unde sit sapiens, a Deo illuminatur; si unde sit felix, Deo fruitur. Subsistens modificatur, contemplans illustratur, inhærens jocundatur; est, videt; amat; in æternitate Dei viget; in veritate Dei lucet; in bonitate Dei gaudet. Aug. de Civ. Dei, l. xi. c. 24.

h Ille qui non alio, sed se ipso bono beatus est, ideo ipse miser non potest esse, quia non se potest amittere. Id. l. xii. c. 1.

Ps. 35, 10. eum a quo facta est, et magis magisque vivere apud *fontem vitæ, et in lumine ejus videre lumen*, et perfici, et illustrari, et beari.

V. Trinitas, qui Deus est, ex primis verbis Geneseos intelligitur.

6. Ecce apparet mihi in ænigmate Trinitas, quod es Deus meus; quoniam tu, Pater, in *Principio* sapientiæ nostræ* quod est tua Sapientia de te nata, æqualis tibi et coæterna, id est in Filio tuo, *fecisti cœlum et terram.* Et multa diximus de *cœlo cœli*, et de terra invisibili et incomposita, et de abysso tenebrosa, secundum spiritualis informitatis vagabunda deliquia, nisi converteretur ad eum a quo erat qualiscumque vita, et illuminatione fieret speciosa vita, et esset cœlum cœli ejus, quod inter aquam et aquam postea factum est; et tenebam jam Patrem in Dei nomine, qui fecit hæc, et Filium in Principii[k] nomine, in quo fecit hæc; et Trinitatem credens Deum meum, sicuti credebam, quærebam in eloquiis sanctis ejus, et ecce *Spiritus* tuus *superferebatur super aquas.* Ecce Trinitas Deus meus, Pater et Filius et Spiritus sanctus, creator universæ creaturæ.

VI. Cur dictus est Spiritus superferri super aquas.

7. Sed quæ causa fuerat, o lumen veridicum! tibi admoveo cor meum; ne me vana doceat, discute tenebras ejus, et dic mihi, obsecro te per matrem charitatem; obsecro te, dic mihi quæ causa fuerat, ut post nominatum cœlum, et terram invisibilem et incompositam, et tenebras super abyssum, tum demum Scriptura tua nominaret Spiritum tuum[l]? An quia oportebat sic eum insinuari, ut diceretur superferri; et non posset hoc dici, nisi prius illud commemoraretur cui superferri Spiritus tuus posset intelligi? Nec Patri enim nec Filio superferebatur; nec superferri recte diceretur, si nulli rei superferretur. Prius ergo dicendum erat cui superferretur, et deinde ille quem non oportebat aliter commemorari, nisi ut superferri diceretur. Cur ergo aliter eum insinuari non oportebat, nisi ut superferri diceretur?

VII. Effectus Spiritus sancti.

8. Jam hinc sequatur qui potest intellectu Apostolum tuum dicentem, quia *charitas* tua *diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis;* et *de spiritualibus docentem* et *demonstrantem supereminentem viam charitatis*, et *flectentem genua pro nobis ad te, ut cognoscamus super-*

Rom. 5, 5. 1 Cor. 12, 1. 31. Eph. 3, 14—19.

k Intelligimus Filium in Principii nomine, qui non Patri, sed per seipsum creatæ—creaturæ principium est. Aug. de Gen. ad Lit. l. i. §. 12.

l Eadem iisdem fere verbis habet Aug. Ib. §. 13.

eminentem scientiam charitatis Christi. Ideoque ab initio supereminens superferebatur super aquas. Cui dicam? quomodo dicam de pondere cupiditatis in abruptam abyssum, et de sublevatione charitatis per Spiritum tuum, qui superferebatur super aquas? Cui dicam? quomodo dicam*? Neque enim loca sunt quibus mergimur et emergimus. Quid similius et quid dissimilius? Affectus sunt, amores sunt; immunditia spiritus nostri defluens inferius amore curarum, et sanctitas tui attollens nos superius amore securitatis[m], ut sursum cor habeamus ad te, ubi Spiritus tuus superfertur super aquas, et veniamus ad supereminentem requiem, cum *pertransierit* Ps. 123, 5.
anima nostra aquas quæ sunt sine substantia[n].

VIII. Intellectuali creaturæ ad beatam requiem non sufficit quidquid Deo minus est.

9. Defluxit angelus, defluxit anima hominis, et indicaverunt abyssum universæ spiritualis* creaturæ in profundo tenebroso, nisi dixisses ab initio, *Fiat lux*, et facta esset lux, et inhæreret tibi omnis obediens intelligentia cœlestis civitatis tuæ, et requiesceret in Spiritu tuo, qui superfertur incommutabiliter super omne mutabile. Alioquin et ipsum cœlum cœli tenebrosa abyssus esset in se; *nunc autem lux est in Domino.* Nam et in ipsa misera inquietudine defluentium spirituum et indicantium tenebras suas nudatas veste luminis tui, satis ostendis quam magnam rationalem creaturam feceris, cui nullo modo sufficit ad beatam requiem quidquid te minus est[o], ac per hoc nec ipsa sibi. Tu enim, *Deus noster, illumi-* Ps. 17, 29.
nabis tenebras nostras: ex te oriuntur *vestimenta* nostra, et Ps. 138, 12.
tenebræ nostræ sicut meridies erunt. Da mihi te, Deus meus, redde mihi te: en amo*; et, si parum est, amem validius. Non possum metiri ut sciam quantum desit mihi amoris ad id quod sat est, ut currat vita mea in amplexus tuos, nec avertatur donec abscondatur* in abscondito vultus tui[p]. Hoc Ps. 30, 21.

m Nulla re fruitur anima cum libertate, nisi qua fruitur cum securitate. Nemo autem securus est in iis bonis, quæ potest invitus amittere. Aug. de lib. Arb. l. ii. §. 37.

n Quæ est 'aqua sine substantia,' nisi aqua peccatorum sine substantia. Peccata enim non habent substantiam; inopiam habent, non substantiam; egestatem habent, non substantiam. Aug. ad loc. §. 9.

o Quo etiam peccato suo teste convincitur, bonam conditam se esse naturam. Nisi enim magnum et ipsa, licet non æquale conditori, bonum esset, profecto desertio Dei, tanquam luminis sui, malum ejus esse non posset. Nam sicut cæcitas oculi vitium est, et idem ipsum indicat ad lumen videndum oculum esse creatum, ac per hoc, etiam ipso vitio suo excellentius ostenditur cœteris membris membrum capax luminis;—ita natura quæ fruebatur Deo, optimam se institutam docet etiam ipso suo vitio, quo ideo misera est quia non fruitur Deo. Aug. de Civ. Dei, l. xxii. c. 1.

p Qualis est locus iste? Non dixit, Abscondes eos in sinu Abrahæ. Vilescat

tantum scio, quia male mihi est præter te, non solum extra me, sed et in meipso; et omnis mihi copia quæ Deus meus non est, egestas est.

IX. Cur solus Spiritus sanctus superferebatur super aquas.

10. Numquid aut Pater aut Filius non superferebatur super aquas? Si tanquam loco sicut corpus, nec Spiritus sanctus: si autem incommutabilis divinitatis eminentia super omne mutabile, et Pater et Filius et Spiritus sanctus superferebatur super aquas. Cur ergo tantum de Spiritu tuo dictum est hoc? cur de illo tantum dictum est? Quasi locus ibi esset, qui non est locus, de quo solo dictum est quod sit donum tuum[q]. In dono tuo requiescimus; ibi te fruimur. Requies nostra, locus noster. Amor illuc attollit nos, et Spiritus tuus bonus *exaltat* humilitatem nostram *de portis mortis*. In bona voluntate pax nobis est. Corpus pondere suo nititur ad locum suum. Pondus non ad ima tantum est, sed ad locum suum. Ignis sursum tendit, deorsum lapis. Ponderibus suis aguntur*, loca sua petunt. Oleum infra aquam fusum, super aquam attollitur; aqua super oleum fusa, infra oleum demergitur; ponderibus suis aguntur, loca sua petunt. Minus ordinata, inquieta sunt; ordinantur, et quiescunt. Pondus meum amor meus; eo feror quocumque feror[r]. Dono tuo accendimur, et sursum ferimur. Inardescimus et imus. Ascendimus *ascensiones in corde*, et cantamus canticum graduum. Igne tuo, igne tuo bono inardescimus et imus; quoniam sursum imus *ad pacem Jerusalem*, quoniam *jucundatus sum in his qui dixerunt mihi*, *In domum Domini ibimus*. Ibi nos collocavit voluntas bona, ut nihil velimus aliud quam permanere illic in æternum.

(Ps. 9. 15. — Luc. 2, 14. — Ps. 83, 6. — Ps. 121, 6. 1.)

X. Ex dono Dei omnia.

11. Beata creatura quæ non novit aliud, cum esset ipsa aliud, nisi dono tuo quod superfertur super omne mutabile, mox ut facta est, attolleretur nullo intervallo temporis in ea vocatione qua dixisti, *Fiat lux, et fieret lux*. In nobis enim

(Gen. 1, 3.)

totum quidquid præter Deum est. Qui nos tuetur in loco vitæ hujus, ipse post istam vitam sit locus noster: quia et iste Psalmus, hoc ei ait superius, 'Esto mihi in Deum protectorem, et in domum refugii.' Ergo erimus in vultu Dei absconditi. Quis sinus est in facie Dei, a me exspectatis audire? Purgate cor, ut ipse illuminet, et quem invocatis, intret. Esto domus ejus, et erit domus tua: habitet in te, et tu habitabis in eo. Si eum in hoc sæculo exceperis corde tuo, ille post hoc sæculum excipiet te vultu suo. Aug. ad Ps. 30, 21. Enarr. 4. §. 8.

q Porro rectissime Spiritus sanctus, cum sit Deus, vocatur etiam Donum Dei. Quod donum proprie quid nisi charitas intelligenda est, quæ perducit ad Deum, et sine qua quodlibet aliud donum Dei non perducit ad Deum? Aug. de Trin. l. xv. c. 18.

r Ita enim corpus pondere, sicut animus amore fertur, quocumque fertur. Aug. de Civ. Dei, l. xi. c. 28.

distinguitur tempore, quod *tenebræ fuimus, et lux efficimur:* Eph.5,8.
in illa vero dictum est quid esset, nisi illuminaretur; et ita dictum est, quasi prius fuerit fluxa et tenebrosa; ut appareret causa qua factum est ut aliter esset, id est, ut ad lumen indeficiens conversa lux esset. Qui potest, intelligat*; a te petat. Utquid mihi molestus est, quasi ego *illuminem* ullum Joh.1,9.
hominem venientem in hunc mundum?

XI. Symbola Trinitatis in homine.

12. Trinitatem omnipotentem quis intelligit? Et quis non loquitur eam, si tamen eam? Rara anima quæ dum de illa loquitur, scit, quod loquitur*. Et contendunt et dimicant, et nemo sine pace videt istam visionem. Vellem ut hæc tria cogitarent homines in seipsis[s]. Longe aliud sunt ista tria

[s] "Et nos quidem in nobis, tametsi non æqualem, immo valde longeque distantem, neque coæternam, et, quo brevius totum dicitur, non ejusdem substantiæ, cujus est Deus, tamen qua Deo nihil sit in rebus ab eo factis natura propinquius, imaginem Dei, hoc est summæ illius Trinitatis, agnoscimus, adhuc reformatione perficiendam, ut sit etiam similitudine proxima. Nam et sumus, et nos esse novimus, et id esse ac nosse diligimus. In his autem tribus quæ dixi, nulla nos falsitas veri similis turbat." Aug. de Civ. Dei, l. xi. c. 26. "Sicut autem duo quædam sunt, mens et amor ejus, cum se amat: ita quædam duo sunt, mens et notitia ejus, cum se novit. Igitur ipsa mens et amor et notitia ejus, tria quædam sunt, et hæc tria unum sunt: et cum perfecta sunt, æqualia sunt. Si enim minus se amat quam est, ut, verbi gratia, tantum se amet hominis mens, quantum amandum est corpus hominis, cum plus sit ipsa quam corpus; peccat, et non est perfectus amor ejus. Item si amplius se amat quam est, velut si tantum se amet, quantum amandus est Deus, cum incomparabiliter minus sit ipsa quam Deus; etiam sic nimium peccat, et non perfectum habet amorem sui. Majore autem perversitate et iniquitate peccat, cum corpus tantum amat, quantum amandus est Deus. Item notitia si minor est, quam est illud quod noscitur, et plene nosci potest, perfecta non est. Mens vero cum se ipsam cognoscit, non se superat notitia sua; quia ipsa cognoscit, ipsa cognoscitur. Cum ergo se totam cognoscit, neque secum quidquam aliud, par illi est cognitio sua: quia neque ex alia natura est ejus cognitio, cum se ipsam cognoscit. Et cum se totam nihilque amplius percipit, nec minor nec major est. Recte igitur diximus, hæc tria cum perfecta sunt, esse consequenter æqualia.—Simul etiam admonemur, si utcumque videre possumus, hæc in anima exsistere, et tamquam involuta evolvi ut sentiantur et dinumerentur substantialiter, vel, ut ita dicam, essentialiter, non tamquam in subjecto, ut color aut figura in corpore, aut ulla alia qualitas aut quantitas. Quidquid enim tale est, non excedit subjectum in quo est. Non enim color iste aut figura hujus corporis potest esse, et alterius corporis. Mens autem amore quo se amat, potest amare et aliud præter se. Item non se solam cognoscit mens, sed et alia multa. Quamobrem non amor et cognitio tamquam in subjecto insunt menti; sed substantialiter etiam ista sunt, sicut ipsa mens: quia etsi relative dicuntur ad invicem, in sua tamen sunt singula quæque substantia.—At in illis tribus, cum se novit mens et amat se, manet trinitas, mens, amor, notitia; et nulla commixtione confunditur: quamvis et singula sint in semetipsis, et invicem tota in totis, sive singula in binis, sive bina in singulis. Itaque omnia in omnibus. Nam et mens est utique in se ipsa, quoniam ad se ipsam mens dicitur: quamvis noscens, vel nota, vel noscibilis, ad suam notitiam relative dicatur; amans quoque, et amata, vel amabilis, ad amorem referatur, quo se amat. Et notitia quamvis referatur ad mentem cognoscentem vel cognitam, tamen et ad se ipsam nota, et noscens dicitur: non enim sibi est incognita notitia, qua se mens ipsa cognoscit. Et amor, quamvis referatur ad mentem amantem, cujus amor est, tamen et ad se ipsum est amor, ut sit etiam in se ipso: quia et amor amatur, nec alio nisi amore amari

quam illa Trinitas: sed dico ubi se exerceant et ibi probent, et sentiant quam longe sunt*. Dico autem hæc tria: esse, nosse, velle. Sum enim, et novi, et volo: sum sciens, et volens; et scio esse me, et velle; et volo esse, et scire. In his igitur tribus quam sit inseparabilis vita, et una vita, et una mens, et una essentia, quam denique inseparabilis distinctio, et tamen distinctio, videat qui potest. Certe coram se est; attendat in se, et videat, et dicat mihi. Sed cum invenerit in his aliquid et dixerit, non jam se putet invenisse illud quod supra ista est incommutabile, quod est incommutabiliter, et scit incommutabiliter, et vult incommutabiliter: et utrum propter tria hæc et ibi Trinitas, an in singulis hæc tria, ut* terna singulorum sint; an utrumque miris modis simpliciter et multipliciter, infinito in se sibi fine, quo est, et sibi notum est, et sibi sufficit, incommutabiliter idipsum, copiosa unitatis magnitudine; quis facile cogitaverit? quis ullo modo dixerit? quis quolibet modo temere pronuntiaverit?

XII. Mundi creatio formationem Ecclesiæ præfigurat.

13. Procede in confessione, fides mea; dic Domino Deo tuo: *Sancte, Sancte, Sancte, Domine Deus* meus, in nomine tuo baptizati sumus, *Pater et Fili et Spiritus sancte; in nomine tuo baptizamus, Pater et Fili et Spiritus sancte;* quia et apud nos in Christo suo* *fecit Deus cœlum et terram*, spirituales et carnales Ecclesiæ suæ[t]; et *terra* nostra antequam acciperet formam doctrinæ, *invisibilis erat et incomposita*, et ignorantiæ tenebris tegebamur; quoniam *pro iniquitate erudisti hominem*, et *judicia tua sicut multa abyssus.* Sed quia *Spiritus* tuus *superferebatur super aquam*, non reliquit miseriam nostram misericordia tua, et dixisti: *Fiat lux. Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum cœlorum.*

Ps. 38, 12. Ps. 35, 7. Gen. 1, 2. Mat. 3, 12.

potest, id est, se ipso. Ita sunt hæc singula in se ipsis. In alternis autem ita sunt, quia et mens amans in amore est, et amor in amantis notitia, et notitia in mente noscente." Aug. de Trin. l. ix. c. 4, 5. ubi pluribus rem persequitur, non quo Sacrosanctæ Trinitatis mysterium planum faciat, sed quo ostendat Deum "se non sine testimonio" in mente humana "reliquisse;" librum vero ita claudit; "Et est quædam imago Trinitatis, ipsa mens, et notitia ejus, et amor tertius: et hæc tria unum, atque una substantia. Nec minor proles, dum tantam se novit mens quanta est: nec minor amor, dum tantum se diligit quantum novit et quanta est."

[t] Ut quoniam cœli et terræ nomine sæpe in Ecclesia spiritales carnalesque significantur, cœlos ostenderit pertinere ad serenam intelligentiam veritatis, dicens, 'Qui fecit cœlos in intelligentia;' terram vero ad fidem simplicem parvulorum, sed prophetica et evangelica prædicatione firmissimam, quæ per baptismum solidatur, et ideo subjecerit, dicens, 'Fundavit terram super aquam.' Aug. de Gen. ad Lit. l. ii. §. 4. cf. Serm. 56. in Mat. 6. §. 7. et 57. §. 6.

Pœnitentiam agite, Fiat lux. Et quoniam *conturbata erat ad* Ps.41,7.
nos ipsos anima nostra, commemorati sumus tui, Domine, de
terra Jordanis, et de monte[t] æquali tibi, sed *parvo* propter
nos; et displicuerunt nobis tenebræ nostræ, conversi sumus
ad te, *et facta est lux.* Et ecce *fuimus aliquando tenebræ;* Eph. 5,
nunc autem lux in Domino. 8.

XIII. Renovatio hominis dum hic vivit, nondum perfecta.

14. Et tamen adhuc *per fidem, nondum per speciem. Spe*
enim salvi facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est
spes. Adhuc *abyssus abyssum invocat,* sed jam *in voce* cata-*
ractarum tuarum[u]. Adhuc et ille qui dicit, *Non potui vobis*
loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus, etiam ipse
nondum *se arbitratur comprehendisse; et quæ retro oblitus,* 2 Cor. 5,
in ea quæ ante sunt, extenditur, et *ingemiscit gravatus,* et 7.
sitit anima ejus ad Deum vivum, quemadmodum cervus ad Rom. 8, 24.
fontes aquarum, et dicit: *Quando veniam? habitaculum* Ps.41,8.
suum quod de cœlo est, superindui cupiens, et *invocat* inferio- 1 Cor. 3,
rem *abyssum,* dicens: *Nolite conformari huic sæculo, sed* 1. Phil. 3,
reformamini in novitate mentis vestræ; et, *Nolite pueri effici* 13.
mentibus, sed malitia parvuli estote, ut mentibus perfecti* 2 Cor. 5, 4.
sitis; et, *O stulti Galatæ, quis vos fascinavit?* Sed jam non Ps.41,2.
in voce sua; in tua enim qui misisti Spiritum tuum de excel- 3.
sis, per eum qui *ascendit in altum, et aperuit cataractas* 2 Cor. 5, 2.
donorum suorum, ut *fluminis impetus lætificaret civitatem* Rom.
tuam. Illi enim suspirat *sponsi amicus, habens* jam *spiritus* 12, 2. 1 Cor.
primitias penes eum, sed adhuc *in semetipso ingemiscens,* 14, 20.
adoptionem exspectans redemptionem corporis sui: illi sus- Gal.3,1. Act.2,2.
pirat, membrum est enim sponsæ; et illi zelat, *amicus* est Ps. 67,
enim *sponsi;* illi zelat non sibi, quia *in voce cataractarum* 19. Mal. 3, 10.

Ps.45,5. Rom. 8, 23. Joh. 3, 29.

[t] "Propter ipsum Christum, qui assidue in Scripturis mons appellatur." Aug. de div. Quæst. 83. §. 6. vid. sup. n. l. p. 148. ad l. ix. §. 5.

[u] Quæ ergo abyssus, quam invocat abyssum? Si profunditas est abyssus, putamus non cor hominis abyssus est? Quid enim est profundius hac abysso? Loqui homines possunt, videre possunt per operationem membrorum, audiri in sermone: sed cujus cogitatio penetratur, cujus cor inspicitur? Quid intus gerat, quid intus possit, quid intus agat, quid intus disponat, quid intus velit, quid intus nolit, quis comprehendet? Puto non absurde intelligi abyssum hominum. Abyssus abyssum invocat, homo hominem. Abyssum invocant sancti prædicatores verbi Dei. Numquid et ipsi, non abyssus? Quanta profunditas infirmitatis latebat in Petro, quando quid in se ageretur intus nesciebat, et se moriturum cum Domino vel pro Domino temere promittebat! quanta abyssus erat! Quæ tamen abyssus nuda erat oculis Dei. Ergo omnis homo licet sanctus, licet justus, licet in multis proficiens, abyssus est, et abyssum invocat, quando homini aliquid fidei, aliquid veritatis propter vitam æternam prædicat. Sed tunc est utilis abyssus abysso invocatæ, quando fit in voce cataractarum tuarum. Aug. ad Ps. 41, 8. §. 13.

Ps. 41, 8. *tuarum*, non in voce sua *invocat* alteram *abyssum*, cui zelans
2 Cor. 11, 3. *timet, ne sicut serpens Evam decepit astutia sua, sic et eorum*
sensus corrumpantur a castitate, quæ est in sponso nostro
1 Joh. 3, 2. Unico tuo. Quæ est illa speciei lux? Cum *videbimus eum*
Ps. 41, 4. *sicuti est*, et transierint *lacrymæ quæ mihi factæ sunt panis*
die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie, Ubi est Deus tuus?

XIV. Fide et spe corroboramur.

15. Et ego dico: Deus meus, ubi es? Ecce ubi es*. Re-
spiro in te paululum, cum *effundo super me animam meam*
in voce exsultationis et confessionis, soni festivitatem cele-
Ps. 41, 5. *brantis.* Et adhuc *tristis est*, quia relabitur et fit *abyssus;*
Ps. 42, 5. 6. vel potius, sentit adhuc se esse *abyssum.* Dicit ei fides mea
Ps. 118, 105. quam accendisti in nocte ante pedes meos: *Quare tristis es,*
anima mea, et quare conturbas me? Spera in Domino; lu-
Rom. 8, 10. *cerna pedibus tuis verbum ejus. Spera* et persevera, donec
Cant. 2, 17. transeat nox mater iniquorum, donec transeat *ira* Domini,
Ps. 29, 13. cujus *filii* et *nos fuimus* aliquando *tenebræ*, quarum residua
trahimus in *corpore propter peccatum mortuo, donec aspiret*
Ps. 5, 5. *dies, et removeantur umbræ. Spera in Domino: mane*ˣ
Ps. 42, 5. *astabo**, *et contemplabor; semper confitebor illi. Mane*
Rom. 8, 11. *astabo, et videbo salutare vultus mei, Deum meum qui vivifi-*
2 Cor. 1, 22. *cabit et mortalia corpora nostra, propter Spiritum qui ha-*
bitat in nobis; quia super interius nostrum *tenebrosum et*
Eph. 5, 8. *fluidum misericorditer superferebatur.* Unde et in hac pere-
Rom. 8, 24. grinatione *pignus* accepimus, ut *jam simus lux*, dum adhuc
1 Thess. 5, 5. *spe salvi facti sumus, et filii lucis, et filii diei, non filii noctis*
Gen. 1, 5. *neque tenebrarum*, quod tamen *fuimus. Inter* quos et nos
in isto adhuc incerto humanæ notitiæ, tu solus *dividis*, qui
1 Cor. 4, 7. *probas corda* nostra, et *vocas lucem diem, et tenebras noctem.*
Rom. 9, 21. Quis enim nos discernit, nisi tu? *quid autem habemus quod*
non accepimus a te, ex eadem massa vasa in honorem, ex qua
sunt et alia facta in contumeliam?

XV. Explanat ver. 6. cap. 1. Gen. *Fiat firmamentum* &c. Quid firmamentum, quid superiores aquæ.

16. Aut quis, nisi tu, Deus noster, fecisti nobis *firmamen-*
tum auctoritatis super nos in Scriptura tua divina? *Cœlum*
Is. 24, 4. Ps. 103, 2. enim *plicabitur ut liber*, et nunc *sicut pellis extenditur* super
nos. Sublimioris enim auctoritatis est tua divina Scriptura,

ˣ Sentit se non videre quod cupit, et tamen sperare non desinit. Spes enim quæ videtur, non est spes. Intelligit tamen quare non videat, quia nondum nox peracta est, id est, tenebræ quas peccata meruerunt. Non ille es, inquit, qui possis videri ab eis, quorum ab oculis nox peccatorum nondum recessit: peracta ergo erroris mei nocte, et discedentibus tenebris, quas mihi peccatis meis feci, exaudies vocem meam. Aug. in Ps. 5, 4.

cum jam obierunt istam mortem illi mortales, per quos eam dispensasti nobis. Et tu scis, Domine, tu scis quemadmodum pellibus indueris homines, cum peccato mortales fierent[y].
Unde *sicut pellem extendisti firmamentum* Libri tui, con- Gen. 3, 21.
cordes utique sermones tuos, quos per mortalium ministerium superposuisti nobis. Namque ipsa eorum morte, *solidamentum*[z] auctoritatis in eloquiis tuis per eos editis sublimiter *extenditur* super omnia quæ subter sunt; quod cum hic viverent, non ita sublimiter extentum erat. Nondum *sicut pellem cœlum extenderas*, nondum mortis eorum famam usquequaque dilataveras[a].

17. *Videamus*, Domine, *cœlos, opera digitorum tuorum;*
disserena oculis nostris nubilum quo subtexisti eos. Ibi est Ps.18,8.
testimonium tuum, *sapientiam præstans parvulis. Perfice,* Ps. 8, 4.
Deus meus, *laudem* tuam *ex ore infantium et lactentium.*
Neque enim novimus alios libros ita destruentes superbiam,
ita *destruentes inimicum et defensorem*, resistentem recon- Ver. 3.
ciliationi tuæ defendendo peccata sua[b]. Non novi, Domine, non novi alia tam casta eloquia, quæ sic mihi persuaderent confessionem, et lenirent cervicem meam jugo tuo, et invitarent colere te gratis. Intelligam ea, Pater bone; da mihi hæc subterposito, quia subterpositis solidasti ea.

18. Sunt aliæ *aquæ super* hoc *firmamentum*, credo, immortales, et a terrena corruptione secretæ. Laudent nomen tuum, laudent te supercœlestes populi Angelorum tuorum, qui non opus habent suspicere* firmamentum hoc, et legendo cognoscere verbum tuum[c]. *Vident* enim *faciem* tuam *semper*, Mat. 18, 10.

[y] Vid. sup. n. z. ad l. vii. §. 24.

[z] Extat enim authoritas divinarum Scripturarum, unde mens nostra deviare non debet; nec relicto Solidamento divini eloquii, per suspicionum suarum abrupta præcipitari, ubi nec sensus corporis regit, nec perspicua ratio veritatis elucet. Aug. de Trin. l. iii. c. 10. Hanc auctoritatem primo posuit Deus in Ecclesia sua, inde cæpit exsequi cætera; posuit enim cœlum, et extendit sicut pellem. Id. in Ps. 103, §. 8.

[a] "Mortuorum dicta, quia non eorum, sed per eos illius erant, qui extendit cælum sicut pellem, manent usque ad posteritatem nostram. Nam post mortem plus innotuerunt Prophetæ et Apostoli, non erant tam noti cum viverent: Prophetas vivos sola Judæa habuit, mortuos omnes gentes. Cum enim viverent, nondum erat extenta pellis, nondum erat extentum cælum, ut tegeret orbem terrarum." Aug. ad Ps. 103. §. 8. Cæterum "typum" hunc, quo "cœli" ministros Dei designant, varie illustrat ad hunc loc. et ad Ps. 8, 4. §. 7. Ps. 18, 1. Ps. 32, 6. §. 4—7. Ps. 146, 8. §. 15.

[b] Imprimis Manichæos. vid. sup. l. iv. §. 26. et nott. f. g. h.

[c] Propterea enim legitur lex, quia nondum venimus ad illam sapientiam, quæ implet corda et mentes intuentium; et non opus erit ut aliquid ibi nobis legatur. Quia in eo quod nobis legitur, syllabæ sonant et transeunt; illa lux veritatis non præterit, sed fixa permanens inebriat corda videntium. Aug. in Ps. 93. §. 6.

et ibi legunt sine syllabis temporum, quid velit æterna voluntas tua. Legunt, eligunt et diligunt; semper legunt, et nunquam præterit quod legunt. Eligendo enim et diligendo legunt ipsam incommutabilitatem consilii tui. Non clauditur codex eorum, nec *plicatur* liber eorum; quia tu ipse illis hoc es, et es in æternum: quia super hoc firmamentum ordinasti eos, quod* firmasti super infirmitatem inferiorum populorum, ubi suspicerent et cognoscerent misericordiam tuam, tempo-
Ps. 35, 6. raliter enuntiantem te, qui fecisti tempora. *In cœlo* enim,
Domine, misericordia tua, et veritas tua usque ad nubes. Transeunt nubes, cœlum autem manet. Transeunt prædicatores verbi tui ex hac vita in aliam vitam; Scriptura vero tua usque in finem sæculi super populos extenditur. Sed et
Mat. 24, 35. *cœlum et terra transibunt; sermones autem* tui *non transibunt:* quoniam et *pellis plicabitur*, et *fenum* super quod
Isa. 40, 6. extendebatur, cum claritate sua præteriet; *verbum autem*
1 Cor. 13, 12. tuum *manet in æternum;* quod *nunc in ænigmate* nubium et *per speculum* cœli, non *sicuti est*, apparet nobis; quia et
1 Joh. 3, 2. *nos* quamvis Filio tuo dilecti simus, *nondum apparuit quod*
Cant. 2, 9. Vers. Vet. *erimus. Attendit per retia* carnis, et blanditus est, et inflammavit, et *cucurrimus post odorem* ejus. Sed *cum apparuerit,*
Cant. 1, 6. *similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est:* sicuti est, Domine, videre nostrum, quod nondum est nobis*.

1 Joh. 3, 2.

XVI. Solus Deus se scit omnino sicuti est.

19. Nam sicut omnino tu es, tu scis solus, qui es incommutabiliter, et scis incommutabiliter, et vis incommutabiliter. Et essentia tua scit et vult incommutabiliter, et scientia tua est et vult incommutabiliter, et voluntas tua est et scit incommutabiliter. Nec videtur justum esse coram te, ut quemadmodum se scit lumen incommutabile, ita sciatur ab illuminato
Ps. 142, 6. commutabili. Ideoque *anima mea tanquam terra sine aqua tibi;* quia sicut se illuminare de se non potest, ita se satiare
Ps. 35, 10. de se non potest. Sic enim *apud te fons vitæ,* quomodo *in lumine tuo videbimus lumen.*

XVII. In ver. 9: *Congregentur aquæ* &c. Quid

20. Quis congregavit amaricantes[d] in societatem unam?

[d] "'Spes omnium finium terræ et in mari longe:' et quia 'in mari,' ideo 'longe.' Mare enim in figura dicitur sæculum hoc, salsitate amarum, procellis turbulentum; ubi homines cupiditatibus perversis et pravis, facti sunt velut pisces invicem se devorantes. Ille si non esset spes, et in mari longe, non diceret discipulis suis, 'Faciam vos piscatores hominum.' Jam in mari capti per retia fidei, gaudeamus nos ibi natare adhuc intra retia; quia adhuc mare hoc sævit procellis, sed retia quæ nos ceperunt, perducentur ad littus. Littus est finis maris;

Idem namque illis finis est temporalis et terrenæ felicitatis, mare,
propter quam faciunt omnia; quamvis innumerabili varietate quid arida. Ex-
curarum fluctuent. Quis, Domine, nisi tu qui dixisti ut plicatur ver. 11:
congregarentur aquæ in congregationem unam, et appareret Germi-
arida, sitiens tibi? Quoniam *tuum est* et *mare*, et *tu fecisti* net terra &c.
illud, et aridam terram manus tuæ formaverunt; neque Ps.94,5.
enim amaritudo voluntatum, sed *congregatio aquarum* vocatur Ps.62,2.
mare. Tu enim coerces etiam malas cupiditates animarum,
et figis limites *quousque* progredi sinantur, *atque* * *ut in se* Job 38,
comminuantur fluctus earum; atque ita facis mare ordine 10. 11.
imperii tui super omnia[e].

21. At animas *sitientes tibi*, et *apparentes* tibi, alio fine distinctas a societate maris, occulto et dulci fonte irrigas, ut et *terra det fructum suum*[f]: et dat fructum suum *, et, te jubente Domino Deo suo, germinat anima nostra opera misericordiæ *secundum genus;* diligens proximum in subsidiis necessitatum carnalium, *habens in se semen secundum similitudinem;* quoniam ex nostra infirmitate compatimur ad subveniendum indigentibus, similiter opitulantes quemadmodum nobis vellemus opem ferri, si eodem modo indigeremus; non tantum in facilibus, tanquam in *herba seminali*, sed etiam in protectione adjutorii, forti robore, sicut *lignum fructiferum;* id est, beneficum * ad eripiendum eum qui injuriam patitur, de manu potentis, et præbendo protectionis umbraculum valido robore justi judicii.

22. Ita Domine, ita, oro te, *oriatur*, sicuti facis, sicuti das hila- XVIII.
ritatem et facultatem, *oriatur de terra veritas, et justitia de cœlo* In ver. 14: *Fiant*
respiciat, et *fiant in firmamento luminaria. Frangamus esuri-* *lumina-*
enti panem nostrum, et egenum sine tecto inducamus in domum *ria* etc. Quæ lu-
nostram; nudum vestiamus, et domesticos seminis nostri non minaria dividentia inter diem et noctem. Ps. 84, 12.

ergo perventio in finem sæculi. Interim intra ipsa retia, Fratres, bene vivamus: non retia rumpentes foras exeamus." Aug. in Ps. 64, 6. §. 9.

[e] Deus itaque super omnia, qui condidit omnia, et regit omnia, omnes naturas bonus creat; omnes voluntates justus ordinat. Aug. de Gen. ad Lit. l. viii. c. 9. vid. sup. l. i. c. 10. p. 9. n. i. l. v. c. 2. p. 63. n. d.

[f] "'Confiteantur tibi populi, Deus, confiteantur tibi populi omnes, terra dedit fructum suum.' Quem 'fructum?' 'Confiteantur tibi populi omnes.' Terra erat, spinis plena erat: accessit eradicantis manus, accessit vocatio majestatis ejus et misericordiæ, cœpit terra 'confiteri,' jam 'dat terra fructum suum.' Daret fructum suum, nisi ante complueretur? Daret terra fructum suum, nisi misericordia Dei veniret desuper?—Ergo hoc factum est, ibi pluente Domino per os suum, facta sunt quæ legimus in Evangelio; quo pluente per nubes suas, missis Apostolis, et prædicantibus veritatem, terra amplius dedit fructum suum, et ista seges jam implevit orbem terrarum." Aug. ad Ps. 66, 6. §. 8.

despiciamus. Quibus in terra natis fructibus, *vide quia bonum*
Isa. 58, 7. 8. *est;* et *erumpat* temporanea *lux nostra*, et de ista inferiori
fruge actionis in delicias contemplationis verbum vitæ supe-
Phil. 2, 15. rius obtinentes, appareamus *sicut luminaria in mundo*,
cohærentes *firmamento* Scripturæ tuæ. Ibi enim nobiscum
disputas, ut *dividamus* inter intelligibilia et sensibilia, tan-
quam *inter diem et noctem*, vel inter animas, alias intelligi-
bilibus, alias sensibilibus deditas; ut jam non tu solus in
abdito dijudicationis tuæ, sicut antequam fieret firmamentum,
dividas inter lucem et tenebras, sed etiam spirituales tui in
eodem firmamento positi atque distincti, manifestata per orbem
gratia tua *luceant super terram, et dividant inter diem et*
Rom. 13, 1. *noctem, et significent tempora:* quia *vetera transierunt, et* ecce*
2 Cor. 5, 17. *facta sunt nova;* et *quia propior est nostra salus, quam cum*
credidimus; et quia *nox præcessit, dies autem appropinqua-*
Ps. 64, 2. *vit;* et quia *benedicis coronam anni* tui, *mittens benignitatis**
Mat. 9, 38. *operarios in messem* tuam, in qua seminanda *alii laboraverunt*,
Joh. 4, 38. *mittens* etiam in aliam sementem, cujus *messis in fine est.* Ita
Mat. 13, 39. das vota optanti*, et benedicis annos justi; *tu autem idem ipse*
es, et in *annis tuis* qui *non deficiunt*, horreum præparas annis
Ps. 101, 28. transeuntibus. Æterno quippe consilio, propriis temporibus
bona cœlestia das super terram.

1 Cor. 12, 7—11. 23. Quoniam *quidem alii datur per Spiritum sermo sapien-*
tiæ[g], tanquam *luminare majus*, propter eos qui perspicuæ veri-
tatis luce delectantur, tanquam in principio diei; *alii autem*
sermo scientiæ secundum eumdem Spiritum, tanquam *luminare*
minus; alii fides, alii donatio curationum, alii operationes vir-

[g] Distat tamen ab æternorum contemplatione actio qua bene utimur temporalibus rebus, et illa sapientiæ, hæc scientiæ deputatur. Quamvis enim et illa quæ sapientia est, possit scientia nuncupari, sicut et Apostolus loquitur, ubi dicit, "Nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum;" quam scientiam profecto contemplationis Dei vult intelligi, quod sanctorum erit præmium summum: tamen ubi dicit, "Alii quidem datur per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundum eundem Spiritum;" hæc utique duo sine dubitatione distinguit, licet non ibi explicet quid intersit, et unde possit utrumque dignosci. Verum scripturarum sanctarum multiplicem copiam scrutatus, invenio scriptum esse in libro Job, eodem sancto viro loquente, "Ecce pietas est sapientia, abstinere autem a malis est scientia." In hac differentia intelligendum est, ad contemplationem sapientiam, ad actionem scientiam pertinere. Pietatem quippe hoc loco posuit Dei cultum, quæ Græce dicitur Θεοσέβεια. Nam hoc verbum habet ista sententia in codicibus Græcis. Et quid est in æternis excellentius quam Deus, cujus solius immutabilis est natura? Et quis cultus ejus, nisi amor ejus, quo nunc desideramus eum videre, credimusque et speramus nos esse visuros; et quantum proficimus 'videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem in manifestatione?' Aug. de Trin. l. xii. §. 22. add. §. 25. l. xiii. §. 1. de div. quæst. ad Simplic. l. ii. §. 3. et in Ps. 135. §. 8.

tutum, alii prophetia, alii dijudicatio spirituum, alteri genera linguarum; et hæc omnia tanquam *stellæ. Omnia enim hæc operatur unus atque idem Spiritus, dividens propria unicuique prout vult,* et faciens apparere sidera in *manifestatione ad utilitatem. Sermo* autem *scientiæ* qua continentur *omnia* 1 Cor.
sacramenta, quæ variantur temporibus[h] tanquam luna, et 13, 2.
cæteræ notitiæ donorum quæ deinceps tanquam stellæ commemorata sunt, quantum differunt ab illo candore sapientiæ quo gaudet prædictus dies, tantum in principia* noctis sunt[i]. His enim sunt necessaria, quibus ille prudentissimus servus tuus *non potuit loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus,* 1 Cor. 3, 1.
ille qui *sapientiam loquitur inter perfectos. Animalis autem* 1 Cor.
homo tanquam parvulus in Christo, lactisque potator, donec 2, 6.
roboretur ad solidum cibum, et aciem firmet ad solis aspectum, v. 14. Id. 3, 2.
non habeat desertam noctem suam, sed luce lunæ stellarumque contentus sit. Hæc nobiscum disputas, sapientissime Deus noster, in Libro tuo firmamento tuo; ut discernamus omnia contemplatione mirabili, quamvis adhuc *in signis, et in temporibus, et in diebus, et in annis.*

24. Sed prius *lavamini, mundi estote; auferte nequitiam* Is. 1, 16.
ab animis vestris, atque a *conspectu oculorum meorum,* ut *appareat arida. Discite bonum facere, judicate pupillo, et justificate viduam;* ut *germinet terra herbam pabuli et lignum fructiferum;* et *venite, disputemus, dicit Dominus,* ut *fiant luminaria in firmamento cœli, et luceant super terram.* Quærebat dives ille a *magistro bono, quid faceret ut vitam æternam consequeretur:* dicat ei *magister bonus,* quem putabat hominem, et nihil amplius; bonus est autem, quia Deus est: dicat ei, ut *si vult venire ad vitam, servet mandata;* separet a se amaritudinem malitiæ atque nequitiæ; *non occidat, non mœchetur, non furetur, non falsum testimonium dicat;* ut *appareat arida,* et *germinet* honorem patris et matris, et dilectionem proximi. *Feci,* inquit, *hæc omnia.*

[h] Si discernimus duo Testamenta, Vetus et Novum, non sunt eadem sacramenta, nec eadem promissa, eadem tamen pleraque præcepta. Sacramenta non eadem, quia alia sunt sacramenta dantia salutem, alia promittentia Salvatorem. Sacramenta novi Testamenti dant salutem, sacramenta veteris Testamenti promiserunt Salvatorem. Cum ergo jam teneas promissa, quid quæris promittentia, habens jam Salvatorem? Mutata sunt sacramenta, facta sunt faciliora, pauciora, salubriora, feliciora. Aug. in Ps. 73. §. 2.

[i] Nihil enim horum est, quod in hujus sæculi nocte non sit necessarium; quæ cum transierit, necessaria ista non erunt, ideo 'in potestatem noctis.' Aug. in Ps. 135. §. 8.

Unde ergo tantæ spinæ, si terra fructifera est? Vade, exstirpa silvosa dumeta avaritiæ; *vende quæ possides*, et implere frugibus *dando pauperibus, et habebis thesaurum in cœlis*, et *sequere Dominum si vis esse perfectus*, eis sociatus inter quos *loquitur sapientiam ille* qui novit quid distribuat diei et nocti, ut noris et tu, ut *fiant* et tibi *luminaria in firmamento cœli;*
Mat. 6, 21. quod non fiet, nisi fuerit *illic cor tuum;* quod item non fiet, nisi fuerit *illic thesaurus tuus*, sicut audisti a *magistro bono*.
Mat. 19, 16—22. Sed *contristata est* terra sterilis[k], et *spinæ offocaverunt verbum*.

1 Pet. 2, 9. 25. *Vos autem genus electum, infirma mundi, qui dimisistis omnia ut sequeremini Dominum;* ite post eum, et *con-*
Mat. 10, 28. *fundite fortia:* ite post eum, *speciosi pedes*, et *lucete in*
1 Cor. 1, 7. 8. *firmamento;* ut *cœli enarrent gloriam ejus, dividentes inter lucem* perfectorum sed nondum sicut Angelorum, *et tenebras*
Is. 52, 7. parvulorum sed non despectorum*: lucete super omnem ter-
Ps. 18, 2. ram; et *dies* sole candens *eructet diei verbum sapientiæ*, et *nox* luna lucens *annuntiet nocti verbum scientiæ*. Luna et stellæ nocti lucent; sed nox non obscurat eas, quoniam ipsæ illuminant eam pro modulo ejus. Ecce enim tanquam Deo dicente, *Fiant luminaria in firmamento cœli, factus est subito de cœlo sonus, quasi decurrens spiritus* vehemens, et visæ*
Act. 2, 2. 3. *sunt linguæ divisæ quasi ignis, qui et insedit super unumquemque illorum;* et *facta sunt luminaria in firmamento cœli*,
Mat. 5, 14. *verbum vitæ* habentia. Ubique discurrite, ignes sancti, ignes
1 John 1, 1. decori. *Vos* enim *estis lumen mundi*, nec estis *sub modio*. Exaltatus est cui adhæsistis, et exaltavit vos. Discurrite, et innotescite omnibus gentibus.

XX. In ver. 20: *Producant aquæ* &c. Quæ reptilia, quæ volatilia. 26. Concipiat et mare, et pariat opera vestra, et *producant aquæ reptilia animarum vivarum. Separantes* enim *pretiosum a vili*, facti estis os Dei, per quos* diceret: *Producant aquæ*, non animam vivam quam terra producit, sed *reptilia animarum vivarum, et volatilia volantia super terram*. Repserunt enim Sacramenta tua, Deus, per opera sanctorum tuorum inter medios fluctus tentationum sæculi, ad imbuendas
Jer. 15, 19. gentes in* nomine tuo, in baptismo tuo. Et inter hæc facta sunt magnalia mirabilia tanquam *ceti grandes*, et voces nuntiorum tuorum *volitantes super terram juxta firmamentum* Libri tui,

k Quia a deliciis ad delicias migrare cupiebat, et has quibus delectabatur relinquere formidabat, abscessit tristis ad thesauros suos terrenos. Aug. Serm. 38. c. 5.

præposito illo sibi ad auctoritatem, sub quo volitarent quocumque irent. *Neque* enim *sunt loquelæ neque sermones, quorum non audiantur voces eorum*, quando *in omnem terram exiit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum;* quoniam tu, Domine, *benedicendo multiplicasti* hæc. Ps. 18, 4. 5.

27. Numquid mentior, aut mixtione misceo, neque distinguo lucidas cognitiones harum rerum in firmamento cœli, et opera corporalia in undoso mari, et sub firmamento cœli? Quarum enim rerum notitiæ sunt solidæ, et terminatæ sine incrementis generationum, tanquam lumina *sapientiæ et scientiæ*, earumdem rerum sunt operationes corporales multæ ac variæ; et aliud ex alio crescendo multiplicantur in benedictione tua, Deus, qui consolatus es fastidia sensuum mortalium, ut in cognitione animi res una multis modis per corporis motiones figuretur atque dicatur[1]. Aquæ produxerunt hæc; sed in verbo tuo. Necessitates alienatorum ab æternitate veritatis tuæ populorum produxerunt hæc, sed in Evangelio tuo; quoniam ipsæ aquæ ista ejecerunt, quarum amarus languor fuit causa ut in tuo verbo ista procederent.

28. Et pulchra sunt omnia faciente te, et ecce tu inenarrabiliter pulchrior qui fecisti omnia: a quo * si non esset lapsus Adam, non diffunderetur ex utero ejus salsugo maris, genus humanum profunde curiosum, et procellose tumidum, et instabiliter fluidum; atque ita non opus esset ut in *aquis multis* corporaliter et sensibiliter operarentur dispensatores tui mystica facta et dicta. Sic enim mihi nunc occurrerunt reptilia et volatilia, quibus imbuti et initiati homines corporalibus sacramentis subditi, non ultra proficerent, nisi spiritualiter vivesceret anima gradu alio, et post initii verbum in consummationem respiceret.

29. Ac per hoc in verbo tuo non maris profunditas, sed ab aquarum amaritudine terra discreta ejecit*, non reptilia animarum vivarum et volatilia, sed animam vivam. Neque enim jam opus habet Baptismo quo gentibus opus est, sicut opus habebat cum aquis tegeretur; non enim *intratur* aliter *in regnum cœlorum* ex illo quo instituisti ut sic intretur: nec XXI. In ver. 24: *Producat terra animam vivam* &c. Joh. 3, 5.

[1] Dominus Deus noster fidem in quâ vivimus, et ex qua vivimus, per libros sanctos, Scripturas sanctas multipliciter nobis varieque diffudit, sacramenta quidem verborum varians, fidem tamen unam commendans. Una enim eademque res ideo multis modis dicitur, ut modo ipso dicendi propter fastidium varietur, sed propter concordiam una teneatur. Aug. in Ps. 46. init.

magnalia mirabilium quærit quibus fiat fides; neque enim
Joh. 4, 48. *nisi signa et prodigia viderit, non credit*, cum jam distincta
1 Cor. 14, 22. sit terra fidelis ab aquis maris infidelitate amaris; et *linguæ*
in signo sunt non fidelibus, sed infidelibus.* Nec isto igitur
genere *volatili*, quod verbo tuo *produxerunt aquæ*, opus
Ps. 135, 6. habet *terra* quam *fundasti super aquas*[m]. Immitte in eam
verbum tuum per nuntios tuos. Opera enim eorum narramus,
sed tu es qui operaris in eis, ut* operentur animam vivam.
Terra producit eam, quia terra causa est ut hæc agant in ea;
sicut mare fuit causa ut agerent *reptilia animarum vivarum*,
et *volatilia sub firmamento cœli*, quibus jam terra non in-
Luc. 24, 43. diget; quamvis piscem[n] manducet levatum de profundo in ea
Ps. 22, 5. *mensa* quam *parasti in conspectu credentium;* ideo enim de
profundo levatus est ut alat aridam. Et aves, marina pro-
genies, sed tamen super terram multiplicantur. Primarum
enim vocum evangelizantium infidelitas hominum causa ex-
stitit; sed et fideles exhortantur, et benedicuntur ab eis*
multipliciter de die in diem. At vero anima viva de terra
sumit* exordium, quia non prodest nisi jam fidelibus con-
tinere se ab amore hujus sæculi, ut anima eorum tibi vivat,
1 Tim. 5, 6. quæ *mortua* erat *in deliciis vivens*, deliciis, Domine, morti-
feris; nam tu puri cordis vitales deliciæ.

30. Operentur ergo jam in terra ministri tui, non sicut in
aquis infidelitatis, annuntiando et loquendo per miracula et
sacramenta et voces mysticas, ubi intenta* sit ignorantia
mater admirationis in timore occultorum signorum; talis
enim est introitus ad fidem filiis Adam oblitis tui, dum *se*
Gen. 3, 8. *abscondunt a facie* tua et fiunt abyssus: sed operentur etiam
sicut in arida discreta a gurgitibus abyssi; et sint forma fide-
libus, vivendo coram eis, et excitando ad imitationem. Sic
enim non tantum ad audiendum, sed etiam ad faciendum
Ps. 68, 33. audiunt: *Quærite Dominum, et vivet anima vestra*, ut *pro-*
Rom. 12, 2. *ducat terra animam viventem. Nolite conformari huic sæculo,*

[m] Et quia in Baptismo, quem acceperunt, inconcussa credulitate consistunt, ideo dictum est, "Firmavit terram super aquas." Aug. in Ps. 135. §. 8.

[n] Tertull. de Bapt. c. 1. Nos Pisciculi secundum ΙΧΘΥΝ nostrum Jesum Christum in aqua nascimur; nec aliter quam in aqua permanendo salvi sumus. Optat. cont. Parmen. l. iii. p. 62. Hic est Piscis qui in Baptismate per invocationem Frontalibus undis inseritur, ut quæ aqua fuerat, a Pisce etiam Piscina vocitetur. Cujus Piscis nomen, secundum Appellationem Græcam in uno nomine per singulas Literas turbam sanctorum nominum continet, ΙΧΘΥΣ quod est Latine, Jesus Christus Dei Filius Salvator.

continete vos ab eo. Evitando vivit anima, quæ appetendo moritur. Continete vos ab immani feritate superbiæ, ab inerti voluptate luxuriæ, et a *fallaci nomine scientiæ;* ut sint 1 Tim. 6, 20.
bestiæ mansuetæ, et pecora edomita, et innoxii serpentes. Motus enim animæ sunt isti in allegoria: sed fastus elationis, et delectatio libidinis, et venenum curiositatis, motus sunt animæ mortuæ; quia non ita moritur, ut omni motu careat, quoniam *discedendo a fonte vitæ* moritur[o], atque ita suscipitur Jer. 2, 13.
a prætereunte sæculo, et *conformatur ei.* Rom. 12, 2.

31. Verbum autem tuum, Deus, *fons vitæ* æternæ est, et non præterit: ideoque in verbo tuo cohibetur ille discessus, dum dicitur nobis, *Nolite conformari huic sæculo;* ut *producat terra*, in *fonte vitæ, animam viventem*, in verbo tuo per Evangelistas tuos animam continentem, imitando imitatores 1 Cor. 11, 1.
Christi tui. Hoc est enim *secundum genus*, quoniam æmulatio viri ab amico est: *Estote*, inquit, *sicut ego; quia et ego* Gal. 4, 12.
sicut vos. Ita erunt in anima viva* *bestiæ bonæ* in mansuetudine actionis. Mandasti enim, dicens: *In mansuetudine* Eccl. 3, 19.
opera tua perfice, et ab omni homine diligeris. Et *pecora bona, neque si manducaverint, abundantia; neque si non man-* 1 Cor. 8, 8.
ducaverint, egentia: et *serpentes* boni, non perniciosi ad nocendum, sed *astuti* ad cavendum; et tantum explorantes Mat. 10, 16.
temporalem naturam, quantum sufficit, ut *per ea quæ facta* Rom. 1, 20.
sunt, intellecta conspiciatur æternitas. Serviunt enim rationi hæc animalia[p], cum a progressu mortifero cohibita vivunt et *bona sunt.*

[o] Nulla vita est, quæ non sit ex Deo, quia Deus utique summa vita est, et ipse fons vitæ.—Vita ergo voluntario defectu deficiens ab eo, qui eam fecit, et cujus essentia fruebatur, et volens contra Dei legem frui corporibus, quibus eam Deus præfecit, vergit ad nihilum. Nam si ea quæ moriuntur, penitus morerentur, ad nihilum sine dubio pervenirent: sed tantum moriuntur, quantum minus essentiæ participant. Aug. de vera Rel. c. 11.

[p] Et quod eis dictum est, Habete potestatem, &c.: salvo quidem intellectu, quo manifestum est omnibus his animalibus hominem ratione dominari; recte tamen intelligitur etiam spiritaliter; ut omnes affectiones et motus animi, quos habemus istis animalibus similes, subditos haberemus, et eorum dominaremur per temperantiam et modestiam. Cum enim non reguntur isti motus, erumpunt et pergunt in fœdissimas consuetudines, et per diversas perniciosasque delectationes nos rapiunt, et faciunt similes omni generi bestiarum. Cum autem reguntur et subjiciuntur, omnino mansuescunt, et nobiscum concorditer vivunt. Non enim a nobis alieni sunt motus animi nostri. Pascuntur etiam nobiscum cognitione rationum et morum optimorum, et vitæ æternæ, tamquam herbis seminalibus et lignis fructiferis et herbis viridibus. Et hæc est hominis vita beata atque tranquilla, cum omnes motus ejus rationi veritatique consentiunt; et vocantur gaudia, et amores sancti, et casti, et boni. Si autem non consentiunt, nihilo minus dum negligenter geruntur, conscindunt et dissipant animum, et faciunt vitam miserrimam; et vocantur perturbationes, et libidines, et concupiscentiæ malæ. De quibus jam nobis præcipitur, ut eas cum

XXII. 32. Ecce enim, Domine Deus noster, creator noster, cum
In ver. 26: *Faciamus hominem ad imaginem* &c. Renovatio mentis. cohibitæ fuerint affectiones ab *amore sæculi*, quibus moriebamur male vivendo, et cœperit esse *anima vivens* bene vivendo, completumque fuerit verbum tuum, quod per Apostolum tuum dixisti, *Nolite conformari huic sæculo;* consequitur et illud quod adjunxisti statim et dixisti, *Sed reformamini in novitate mentis vestræ:* non jam *secundum genus*, tanquam imitantes præcedentem proximum, et* ex hominis melioris auctoritate viventes, (neque enim dixisti, "Fiat homo secundum genus;"
Gen. 1, 26. sed, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram;* ut nos *probemus quæ sit voluntas* tua. Ad hoc enim
1 Cor. 4, 15. 1 Thess. 2, 7. Rom. 12, 2. *dispensator* ille tuus *generans per Evangelium filios*, ne semper parvulos haberet quos lacte nutriret, et tanquam nutrix foveret: *Reformamini*, inquit, *in novitate mentis vestræ, ad probandum vos* quæ sit voluntas Dei, quod bonum et beneplacitum et perfectum.* Ideoque non dicis, Fiat homo; sed, *Faciamus hominem.* Nec dicis, Secundum genus; sed, *Ad imaginem et similitudinem nostram.* Mente quippe renovatus, et conspiciens intellectam veritatem tuam, homine
Jer. 31, 34. Heb. 8, 11. *demonstratore* non indiget, ut suum genus imitetur; sed te *demonstrante probat* ipse *quæ sit voluntas* tua, *quod bonum et beneplacitum et perfectum:* et doces eum* jam capacem videre Trinitatem unitatis, et unitatem Trinitatis[q]. Ideoque pluraliter dicto, *Faciamus hominem*, singulariter tamen infer-
Gen. 1, 27. tur, *Et fecit Deus hominem;* et pluraliter dicto, *Ad imaginem nostram*, singulariter infertur, *ad imaginem Dei.* Ita homo
Col. 3, 10. 1 Cor. 2, 15. *renovatur in agnitione Dei, secundum imaginem ejus qui creavit eum:* et *spiritualis* effectus *judicat omnia*, quæ utique judicanda sunt; *ipse autem a nemine judicatur.*

XXIII. 33. Quod autem *judicat omnia*, hoc est quod *habet pot-*
In eumdem versiculum: *Et præscit piscibus maris* &c. De quibus christianus judicet. 1 Cor. 2, 14. *estatem piscium maris, et volatilium cœli, et* omnium *pecorum* et ferarum, *et omnis terræ, et omnium repentium quæ repunt super terram.* Hoc enim agit per mentis intellectum, per quem *percipit quæ sunt Spiritus Dei.* Alioquin *homo in honore*

quanto possumus labore crucifigamus in nobis, 'donec absorbeatur mors in victoriam.' Dicit enim Apostolus: 'qui autem Jesu Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum perturbationibus et concupiscentiis.' Aug. de Gen. c. Manich. l. i. c. 20.

q Illa est igitur plena satietas animorum, hæc est beata vita, pie perfecteque cognoscere a quo inducaris in veritatem, qua veritate perfruaris, per quid connectaris summo modo. Quæ tria unum Deum intelligentibus unamque substantiam, exclusis vanitatibus variæ superstitionis, ostendunt. de Vita Beata, §. 35.

positus, non intellexit; comparatus est jumentis insensatis, et Ps. 48,
similis factus est illis. Ergo in Ecclesia tua, Deus noster, 13.
secundum gratiam tuam quam dedisti ei, quoniam *tuum* Eph. 2,
sumus figmentum, creati in operibus bonis, non solum qui 10.
spiritualiter præsunt, sed etiam hi* qui spiritualiter subduntur
eis qui præsunt (*Masculum enim et feminam fecisti hominem* Gen. 1,
hoc modo in gratia tua spirituali, ubi secundum sexum cor- 27.
poris *non est masculus et femina;* quia *nec Judæus, neque* Gal. 3,
Græcus, nec servus, neque liber): *spirituales* ergo, sive qui 28.
præsunt, sive qui obtemperant, spiritualiter *judicant:* non de 1 Cor. 2,
cognitionibus spiritualibus, quæ *lucent in firmamento* (non 15.
enim oportet de tam sublimi auctoritate judicare); neque
enim* de ipso Libro tuo, etiamsi quid ibi non lucet; quoniam
submittimus ei nostrum intellectum, certumque habemus etiam
quod clausum est aspectibus nostris, recte veraciterque dictum
esse. Sic enim homo, licet jam *spiritualis* et *renovatus in* Col. 3,
agnitione Dei, secundum imaginem ejus qui creavit eum; 10.
factor tamen *legis* debet esse, non *judex.* Neque de illa Jac. 4,
distinctione judicat, spiritualium videlicet atque carnalium 11.
hominum, qui tuis, Deus noster, oculis noti sunt, et nullis
adhuc nobis apparuerunt operibus, ut *ex fructibus eorum* Mat. 7,
cognoscamus eos: sed tu, Domine, jam scis eos et divisisti et 20.
vocasti in occulto, antequam fieret firmamentum. Neque de Ps. 49, 2.
turbidis hujus sæculi populis quanquam* *spiritualis* homo 1 Cor. 5,
judicat. Quid enim ei de his qui foris sunt judicare, ignoranti 12.
quis inde venturus sit in dulcedinem gratiæ tuæ, et quis in
perpetua impietatis amaritudine remansurus?

34. Ideoque *homo* quem *fecisti ad imaginem* tuam, non accepit potestatem *luminarium cœli,* neque ipsius occulti cœli, neque *diei et noctis,* quæ ante cœli constitutionem vocasti, neque *congregationis aquarum quod est mare;* sed accepit *potestatem piscium maris, et volatilium cœli, et omnium pecorum, et omnis terræ, et omnium repentium quæ repunt super terram.* Judicat enim; et approbat quod recte, improbat autem quod perperam invenerit; sive in ea solemnitate sacramentorum quibus initiantur, quos pervestigat in *aquis multis* misericordia tua; sive in ea qua ille *piscis*[r] exhibetur, quem levatum de profundo terra pia comedit; sive in verborum signis vocibusque subjectis auctoritati Libri tui

[r] Vid. sup. §. 29. not. n.

tanquam *sub firmamento* volitantibus, interpretando, exponendo, disserendo, disputando, benedicendo atque invocando te, ore erumpentibus atque sonantibus signis, ut respondeat populus, Amen. Quibus omnibus vocibus corporaliter enuntiandis, causa est *abyssus* sæculi, et cæcitas carnis, qua* cogitata non possunt videri, ut opus sit instrepere in auribus: ita quamvis *multiplicentur volatilia super terram*, ex aquis tamen originem ducunt. *Judicat* etiam *spiritualis*, approbando quod rectum, improbando autem quod perperam invenerit in operibus moribusque fidelium, eleemosynis tanquam terra *fructifera*, et de *anima viva* mansuefactis affectionibus, in castitate, in jejuniis, in cogitationibus piis, de his quæ per sensum corporis percipiuntur. De his enim *judicare* nunc dicitur, in quibus et potestatem corrigendi habet.

XXIV. In ver. 28: *Et benedixit eos Deus dicens, Crescite &c.*

35. Sed quid est hoc, et quale mysterium est? Ecce *benedicis homines*, o Domine, *ut crescant et multiplicentur, et impleant terram.* Nihilne nobis ex hoc innuis ut intelligamus aliquid? Cur non ita benedixeris *lucem* quam *vocasti diem*, nec *firmamentum cœli*, nec *luminaria*, nec *sidera*, nec *terram*, nec *mare?* Dicerem te, Deus noster qui nos *ad imaginem* tuam *creasti*, dicerem te hoc donum benedictionis homini proprie voluisse largiri; nisi hoc modo benedixisses et pisces et cetos ut *crescerent, et multiplicarentur, et implerent aquas maris, et volatilia multiplicarentur super terram.* Item dicerem ad ea rerum genera pertinere benedictionem hanc, quæ gignendo ex semetipsis propagantur; si eam reperirem in arbustis, et frutetis et in pecoribus terræ. Nunc autem nec herbis et lignis dictum est, nec bestiis et serpentibus, *Crescite et multiplicamini;* cum hæc quoque omnia, sicut pisces et aves et homines gignendo augeantur, genusque custodiant.

36. Quid igitur dicam, lumen meum Veritas? "quia vacat hoc, quia inaniter ita dictum est?" Nequaquam, Pater pietatis; absit ut hoc dicat servus Verbi tui. Et si ego non intelligo quid hoc eloquio significes, utantur eo melius meliores, id est intelligentiores quam ego sum, unicuique quantum sapere dedisti, Deus meus. Placeat autem et confessio mea coram oculis tuis, qua tibi confiteor credere me, Domine, non incassum te ita locutum, neque silebo quod mihi lectionis hujus occasio suggerit. Verum est enim, nec video quid impediat ita me sentire dicta figurata librorum tuorum. Novi enim

multipliciter significari per corpus, quod uno modo mente intelligitur; et multipliciter mente intelligi, quod uno modo per corpus significatur. Ecce simplex dilectio Dei et proximi, quam multiplicibus sacramentis, et innumerabilibus linguis, et in unaquaque lingua innumerabilibus locutionum modis, corporaliter enuntiatur! ita *crescunt et multiplicantur* fetus aquarum. Attende iterum quisquis hæc legis: ecce quod uno modo Scriptura effert*, et vox personat, *In principio fecit Deus cœlum et terram;* nonne multipliciter intelligitur, non errorum fallacia, sed verarum intelligentiarum generibus? ita *crescunt et multiplicantur* fetus hominum. Gen. 1, 1.

37. Itaque si naturas ipsas rerum non allegorice sed proprie cogitemus; ad omnia quæ de seminibus gignuntur, convenit verbum, *Crescite et multiplicamini.* Si autem figurate posita ista tractemus, quod potius arbitror intendisse Scripturam, quæ utique non supervacue solis aquatilium et hominum fetibus istam benedictionem attribuit; invenimus quidem multitudines et in creaturis spiritualibus atque corporalibus, tanquam in *cœlo* et in *terra;* et in animis justis et iniquis, tanquam in *luce* et *tenebris;* et in sanctis auctoribus, per quos lex ministrata est, tanquam in *firmamento* quod solidatum est *inter aquam et aquam;* et in societate amaricantium populorum, tanquam in *mari;* et in studio animarum piarum, tanquam in *arida;* et in operibus misericordiæ secundum præsentem vitam, tanquam in *herbis seminalibus et lignis fructiferis;* et in *spiritualibus donis manifestatis ad utilitatem*, sicut in *luminaribus cœli;* et in affectionibus* formatis ad temperantiam, tanquam in *anima viva.* In his omnibus nanciscimur multitudines, et ubertates, et incrementa: sed quod ita *crescat et multiplicetur*, ut una res multis modis enuntietur, et una enuntiatio multis modis intelligatur, non invenimus, nisi in signis corporaliter editis, et rebus intelligibiliter excogitatis. Signa corporaliter edita, generationes aquarum propter necessarias causas carnalis profunditatis; res autem intelligibiliter excogitatas, generationes humanas propter rationis fecunditatem intelligimus. Et ideo credimus utrique eorum* generi dictum esse abs te, Domine, *Crescite et multiplicamini.* In hac enim benedictione, concessam nobis a te potestatem ac facultatem accipio, et multis modis enuntiare quod uno modo intellectum tenuerimus, et multis

modis intelligere, quod obscure uno modo enuntiatum legerimus. Sic implentur aquæ maris, quæ non moventur nisi variis* significationibus: sic et fetibus humanis impletur et terra; cujus ariditas apparet in studio, et dominatur ei ratio.

XXV. In ver. 29: *Ecce dedi vobis omnem herbam.... in escam &c.*

Rom. 3, 4. Joh. 8, 44.

38. Volo etiam dicere, Domine Deus meus, quod me consequens tua Scriptura commonet; et dicam, nec verebor. Verum enim dicam, te mihi inspirante, quod ex eis verbis voluisti ut dicerem. Neque enim alio præter te inspirante credo me verum dicere, cum tu *sis veritas, omnis autem homo mendax.* Et ideo qui *loquitur mendacium, de suo loquitur.* Ergo ut verum loquar, de tuo loquar*. Ecce dedisti nobis *in escam omne fenum sativum, seminans semen quod est super omnem terram, et omne lignum quod habet in se fructum seminis sativi.* Nec nobis solis, sed *et omnibus avibus cœli, et bestiis terræ*, atque serpentibus*; piscibus autem et cetis magnis non dedisti hæc. Dicebamus enim eis terræ fructibus significari, et in allegoria figurari opera misericordiæ, quæ hujus vitæ necessitatibus exhibentur ex terra fructifera.

2 Tim. 1, 16. Talis terra erat pius *Onesiphorus*, cujus *domui dedisti misericordiam, quia frequenter* Paulum tuum *refrigeravit, et catenam ejus non erubuit.* Hoc fecerunt et fratres, et tali fruge

2 Cor. 11, 9. fructificaverunt, qui *quod* ei *deerat, suppleverunt ex Macedonia.* Quomodo autem dolet quædam ligna, quæ fructum

2 Tim. 4, 16. ei debitum non dederunt, ubi ait: *In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me dereliquerunt: non illis imputetur!* Ista enim debentur eis qui ministrant doctrinam rationalem per intelligentias divinorum mysteriorum; et ita eis debentur, tanquam *hominibus.* Debentur eis autem sicut *animæ vivæ*, præbentibus se ad imitandum in omni continentia. Item debentur eis tanquam *volatilibus*, propter benedictiones eorum quæ *multiplicantur super terram*, quoniam

Ps. 18, 5. *in omnem terram exivit sonus eorum.*

XXVI. Voluptas et utilitas ex beneficio in proximum collato.

Phil. 3, 19. Rom. 16, 18.

39. Pascuntur autem his escis qui lætantur eis; nec illi lætantur eis *quorum Deus venter est.* Neque enim in illis qui præbent ista, ea quæ dant, fructus est; sed quo animo dant. Itaque ille qui Deo serviebat, non *suo ventri*, video plane unde gaudeat; video, et congratulor ei valde. *Acceperat* enim a Philippensibus, quæ *per Epaphroditum* miserant; sed tamen unde gaudeat, video. Unde autem gaudet, inde pascitur, quia in veritate loquens, *Gavisus sum*, inquit, *mag-*

nifice in Domino, quia tandem aliquando repullulastis sapere pro me, in quo et sapiebatis; tædium autem habuistis. Isti ergo diuturno tædio marcuerant, et quasi exaruerant ab isto fructu boni operis; et gaudet eis quia *repullularunt*, non sibi quia ejus indigentiæ subvenerunt. Ideo secutus ait: *Non* Phil. 4, 10-13.
quod desit aliquid dico; ego enim didici, in quibus sum sufficiens esse. Scio et minus habere, scio et abundare; in omnibus et in omnia imbutus sum; et satiari, et esurire, et abundare, et penuriam pati: omnia possum in eo qui me confortat.

40. Unde ergo* gaudes, o Paule magne? Unde gaudes, unde pasceris, homo *renovate in agnitionem Dei secundum imaginem ejus qui creavit te*, et *anima viva* tanta continentia, et lingua *volatilis, loquens mysteria?* Talibus quippe animan- 1 Cor. 14, 2.
tibus ista esca debetur. Quid est quod te pascit? Lætitia. Quod sequitur audiamus. *Verumtamen*, inquit, *bene fecistis, communicantes tribulationi meæ.* Hinc gaudet, hinc pascitur, quia illi benefecerunt, non quia ejus angustia relaxata est, qui dicit tibi, *In tribulatione dilatasti mihi:* quia et *abundare et penuriam pati*[a] *novit in te qui confortas* eum. Ps. 4, 2.
Scitis enim, inquit, *et vos, Philippenses, quoniam in principio* Phil. 4, 14, 16.
Evangelii, cum ex Macedonia sum profectus, nulla mihi Ecclesia communicavit in ratione dati et accepti, nisi vos soli; quia et Thessalonicam, et semel et iterum, usibus meis misistis. Ad hæc bona opera eos redisse nunc gaudet, et *repullulasse* lætatur tanquam reviriscente fertilitate agri.

41. Numquid propter usus suos, quia dixit, *Usibus meis misistis?* numquid propterea gaudet? Non propterea. Et hoc unde scimus? Quoniam ipse sequitur dicens: *Non quia* Phil. 4, 17.
*quæro datum, sed requiro fructum**. Didicit a te, Deus meus, inter datum et fructum discernere. Datum est res ipsa quam dat, qui impertitur hæc necessaria; veluti est nummus, cibus, potus, vestimentum, tectum, adjutorium. Fructus autem, bona et recta voluntas datoris est. Non enim ait *Magister bonus, Qui susceperit prophetam*, tantum, sed addidit, *in nomine prophetæ:* neque ait tantum, *Qui susceperit justum;* sed addidit, *in nomine justi.* Ita quippe ille *mercedem*

[a] Penuriam quippe pati quorumcumque hominum est; sed scire penuriam pati magnorum est. Sic et abundare quis non potest? Sed scire et abundare non nisi eorum est quos abundantia non corrumpit. Aug. de Bonæ conjug. c. 21.

Mat. 10, 41, 42. *prophetæ*, iste *mercedem justi accipiet.* Nec solum ait, *Qui calicem aquæ frigidæ potum dederit uni ex minimis meis;* sed addidit, *tantum in nomine discipuli.* Et sic adjunxit: *Amen dico vobis, non perdet mercedem suam.* Datum est, *suscipere prophetam, suscipere justum, porrigere calicem aquæ frigidæ* discipulo; fructus autem, *in nomine prophetæ, in nomine justi, in nomine discipuli* hoc facere. Fructu
3 Reg. 17. pascitur Elias a vidua sciente quod hominem Dei pasceret, et propter hoc pasceret: per corvum autem dato pascebatur. Nec interior Elias, sed exterior pascebatur, qui posset etiam talis cibi egestate corrumpi.

XXVII. Quid per pisces et cetos significetur. 42. Ideoque dicam quod verum est coram te, Domine: cum homines idiotæ atque infideles, quibus initiandis atque lucrandis necessaria sunt sacramenta initiorum, et magnalia miraculorum, quæ nomine *piscium* et *cetorum* significari credimus*, suscipiunt corporaliter reficiendos, aut in aliquo usu præsentis vitæ adjuvandos pueros tuos, cum id quare faciendum sit, et quo pertineat ignorent; nec illi istos pascunt, nec isti ab illis pascuntur: quia nec illi hæc sancta et recta voluntate operantur; nec isti eorum datis, ubi fructum nondum vident, lætantur. Inde quippe animus pascitur, unde lætatur. Et ideo pisces et ceti non vescuntur escis, quas non germinat nisi jam terra ab amaritudine marinorum fluctuum distincta atque discreta.

XXVIII In ver. 31: *Et vidit Deus omnia quæ fecit, et ecce bona valde* &c. 43. Et vidisti, Deus, omnia quæ fecisti, *et ecce bona valde;* quia et nos videmus* ea, et *ecce omnia bona valde.* In singulis generibus operum tuorum, cum dixisses ut fierent et facta essent, illud atque illud* *vidisti quia bonum est.* Septies numeravi scriptum esse *te vidisse quia bonum est quod fecisti:* et hoc octavum est, quia *vidisti omnia quæ fecisti; et ecce* non solum bona, sed etiam *valde bona* tanquam simul omnia. Nam singula tantum *bona* erant; simul autem *omnia* et *bona*, et *valde*. Hoc dicunt* etiam pulchra quæque corpora; quia longe multo pulchrius est corpus quod ex membris pulchris omnibus constat, quam ipsa membra singula quorum ordinatissimo conventu completur universum, quamvis et illa etiam singillatim pulchra sint[t].

[t] Sane non est negligenter prætereundum quod dictum est, 'Et vidit Deus omnia quæcumque fecit, esse bona valde.' Cum enim de singulis ageret, dicebat tantum, 'Vidit Deus quia bonum est;' cum autem de omnibus diceretur, parum fuit dicere

44. Et attendi ut invenirem, utrum septies vel octies videris quia bona sunt opera tua, cum tibi placuerunt; et in tua visione non inveni tempora, per quæ intelligerem quod toties videris quæ fecisti, et dixi: "O Domine, nonne ista Scriptura tua vera est, quoniam tu verax et veritas edidisti* eam? Cur ergo tu mihi dicis non esse in tua visione tempora; et ista Scriptura tua mihi dicit, per singulos dies ea quæ fecisti te *vidisse quia bona sunt;* et cum ea numerarem, inveni quoties?" Ad hæc tu dicis mihi, quoniam tu es Deus meus, et dicis voce forti in aure interiore servo tuo, perrumpens meam surditatem, et clamans: "O homo, nempe quod Scriptura mea dicit, ego dico. Et tamen illa temporaliter dicit, Verbo autem meo tempus non accidit, quia æquali mecum æternitate consistit. Sic ea quæ vos per Spiritum meum videtis, ego video; sicut ea quæ vos per Spiritum meum dicitis, ego dico. Atque ita, cum vos temporaliter ea videatis, non ego temporaliter video; quemadmodum, cum vos temporaliter ea dicatis, non ego temporaliter dico."

XXIX. Quomodo intelligendum quod Deus octies vidit bona esse opera sua.

45. Et audivi, Domine Deus meus, et elinxi stillam dulcedinis ex tua veritate, et intellexi quoniam sunt quidam[u] quibus displicent opera tua; et multa eorum dicunt te fecisse necessitate compulsum, sicut fabricas cœlorum et compositiones siderum: et hæc non de tuo[x], sed jam fuisse alibi creata et aliunde, quæ tu contraheres et compaginares atque contexeres, cum de hostibus victis[y] mundana mœnia molireris, ut ea con-

XXX. Manichæorum deliria.

'bona,' nisi adderetur et 'valde.' Si enim singula opera Dei cum considerantur a prudentibus, inveniuntur habere laudabiles mensuras et numeros et ordines in suo quæque genere constituta, quanto magis omnia simul, id est ipsa universitas, quæ istis singulis in unum collectis, impletur! Omnis enim pulcritudo quæ partibus constat, multo est laudabilior in toto quam in parte: sicut in corpore humano, si laudamus oculos solos, et cetera si pulcra singula et sola laudamus; quanto magis totum corpus, cui omnia membra, quæ singula pulcra sunt, conferunt pulcritudinem suam: ita ut manus pulcra, quæ etiam sola laudabatur in corpore, si separetur a corpore, et ipsa amittat gratiam suam, et cetera sine illa inhonesta sint: tanta est vis et potentia integritatis et unitatis, ut etiam quæ multa sunt bona tunc placeant, cum in universum aliquid conveniunt et concurrunt. Universum autem ab unitate nomen accepit. Quod si Manichæi considerarent, laudarent universitatis auctorem et conditorem Deum; et quod eos propter conditionem nostræ mortalitatis in parte offendit, redigerent ad universi pulcritudinem, et viderent quemadmodum Deus fecerit omnia non solum bona, sed etiam bona valde. Aug. de Gen. c. Man. l. i. c. 21.

[u] Manichæi. "Offensi enim quibusdam rebus, et rursus quibusdam delectati, non earum quibus offenduntur, sed earum quibus delectantur volunt esse authorem Deum." Aug. de Vera Relig. c. 9. vide sup. l. vii. c. 14 et 16.

[x] Manichæus duas dicit esse naturas, unam bonam et alteram malam; bonam, quæ fecit mundum, malam, de qua factus est mundus. Euod. de fide c. 49.

[y] Dicunt isti vaniloqui et mentis seductores in illa pugna, [vid. sup. vii. §. 3.

structione devincti*, adversus te iterum rebellare non possent. Alia vero nec fecisse te, nec omnino compegisse, sicut omnes carnes et minutissima quæque animantia, et quidquid radicibus terram tenet: sed hostilem mentem naturamque aliam, non abs te conditam, tibique contrariam, in inferioribus mundi locis ista gignere atque formare. Insani dicunt hæc, quoniam non per Spiritum tuum vident opera tua, nec te cognoscunt in eis.

XXXI. Piis idem probatur quod Deo placuit. 46. Qui autem per Spiritum tuum vident ea, tu vides in eis. Ergo cum vident quia bona sunt, tu vides quia bona sunt: et quæcumque propter te placent, tu in eis places*; et quæ per Spiritum tuum placent nobis, tibi placent in nobis. *Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis* (1 Cor. 2,11.12.) *qui in ipso est? sic et quæ Dei sunt nemo scit, nisi Spiritus Dei. Nos autem*, inquit, *non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est, ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis.* Et admoneor ut dicam: "Certe *nemo scit quæ Dei sunt, nisi Spiritus Dei.* Quomodo ergo scimus et nos quæ a Deo donata sunt nobis?" Respondetur mihi quoniam quæ per ejus Spiritum scimus, etiam sic *nemo scit, nisi* (Mat. 10, 20.) *Spiritus Dei.* Sicut enim recte dictum est, *Non enim vos estis qui loquimini*, eis qui in Dei Spiritu loquerentur; sic recte dicitur, 'Non vos estis qui scitis,' eis qui in Dei Spiritu sciunt. Nihilominus igitur recte dicitur, 'Non vos estis qui videtis,' eis qui in Spiritu Dei vident: ita quidquid in Spiritu Dei *vident quia bonum est*, non ipsi, sed Deus *videt quia bonum est.* Aliud ergo est, ut putet quisque malum esse quod bonum est, quales supradicti sunt; aliud, ut quod bonum est, *videat* homo *quia bonum est*; (sicut multis tua creatura placet *quia bona est*, quibus tamen non tu places in ea, unde frui magis ipsa quam te volunt;) aliud autem, ut cum aliquid *videt* homo *quia bonum est, Deus* in illo *videat quia bonum est;* ut scilicet ille ametur in eo quod fecit[z], qui non amaretur

et nott.] quando primus eorum homo tenebrarum gentem elementis fallacibus irritavit, utriusque sexus principibus ibidem captis, cum ex eis mundus construeretur, plerosque eorum in cœlestibus fabricis colligatos. Aug. c. Faust. vi. 8. Non erubescitis, cum vos commentitium Christum vestrum, filium commentitii primi hominis vestri, non sub stellæ testificatione ponatis, sed in stellis omnibus colligatum esse dicatis, quia videlicet principibus tenebrarum commixtum esse creditis in illo bello, quo ipse primus homo vester cum tenebrarum gente pugnavit, ut de ipsis principibus tenebrarum tali commixtione captis mundus fabricaretur. ib. 11. 5.

[z] Et videmus hæc, et si est in nobis

nisi per Spiritum* quem dedit; *quoniam charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis*, per quem *videmus quia bonum est* quidquid aliquo modo est: ab illo enim est, qui non aliquo modo est, sed quod est, est*. Rom. 5, 5.

47. Gratias tibi, Domine. Videmus *cœlum et terram*, sive corporalem partem superiorem atque inferiorem, sive spiritualem corporalemque creaturam; atque in ornatu* harum partium quibus constat vel universa mundi moles, vel universa omnino creatura, videmus *lucem factam, divisamque a tenebris*. Videmus *firmamentum cœli:* sive inter spirituales aquas superiores et corporales inferiores[b], primarium corpus mundi; sive hoc spatium aeris, quia et hoc vocatur cœlum, per quod vagantur volatilia cœli inter aquas quæ vaporaliter eis superferuntur, et serenis etiam noctibus rorant, et has quæ in terris graves fluitant. Videmus *congregatarum aquarum* speciem per campos maris; et *aridam terram*, vel nudatam, vel formatam ut esset visibilis et composita, herbarum quoque atque arborum materiem. Videmus *luminaria* fulgere desuper; *solem* sufficere *diei, lunam et stellas* consolari *noctem* atque his omnibus notari et significari *tempora*. Videmus humidam usquequaque naturam, piscibus et belluis et alitibus fecundatam, quod aeris corpulentia, quæ volatus avium portat, aquarum exhalatione concrescit[c]. Videmus terrenis animalibus faciem terræ decorari; hominemque ad *imaginem et similitudinem tuam* cunctis irrationabilibus animantibus, ipsa tua *imagine ac similitudine*, hoc est rationis et intelligentiæ virtute, præponi. Et quemadmodum in ejus anima aliud est quod consulendo dominatur, aliud quod subditur ut obtemperet; sic viro factam esse etiam corporaliter feminam, quæ haberet quidem in mente rationalis intelligentiæ parem naturam; sexu tamen corporis ita masculino sexui subjiceretur, quemadmodum subjicitur appetitus actionis ad concipiendam[d]* de ratione mentis recte agendi solertiam. Videmus hæc et singula bona, et omnia bona valde.

XXXII. Compendio enarrat opera Dei.

Spiritus ipsius, sic nobis placent ut artifex laudetur; non ut ad opera conversi, ab artifice avertamur; et faciem quodammodo ponentes ad ea quæ fecit, dorsum ponamus ad eum qui fecit. Aug. Tract. in Joann. §. 1. Vid. sup. l. iv. §. 18. p. 55. n. x. et l. x. §. 53. p. 194. n. c.

b "Non satis considerate dictum est; res enim in abdito est valde." Aug. Retr. ii. 6.

c Cf. de Gen. c. Manich. l. ii. c. 15.

d Seu forsan "concupiscendam," quem

XXXIII Omnia de nihilo sive de concreata materia.

48. Laudent te opera tua, ut amemus te; et amemus te*, ut laudent te opera tua, quæ habent initium et finem ex tempore, ortum et occasum, profectum et defectum, speciem et privationem. Habent ergo consequentia mane et vesperam, partim latenter, partim evidenter. De nihilo enim a te, non de te facta sunt, non de aliqua non tua*, vel quæ antea fuerit, sed de concreata, id est simul a te creata materia; quia ejus informitatem sine ulla temporis interpositione formasti. Nam cum aliud sit cœli et terræ materies, aliud cœli et terræ species; materiem quidem de omnino nihilo, mundi autem speciem de informi materia, simul tamen utrumque fecisti, ut materiam forma, nulla moræ intercapedine, sequeretur.

XXXIV Totius creationis mundi allegorica expositio.

49. Inspeximus etiam propter quorum figurationem ista vel tali ordine fieri, vel tali ordine scribi voluisti, et vidimus quia *bona sunt* singula, et *omnia bona valde*, in Verbo tuo, in Unico tuo; *cœlum et terram*, caput et corpus Ecclesiæ, in prædestinatione ante omnia tempora, sine mane et vespera. Ubi autem cœpisti prædestinata temporaliter exsequi, ut occulta manifestares, et incomposita nostra componeres; quoniam super nos erant peccata nostra, et in profundum tenebrosum abieramus abs te, et *Spiritus tuus* bonus *superferebatur* ad subveniendum nobis *in tempore opportuno:* et justificasti impios, et *distinxisti* eos ab iniquis; et solidasti auctoritatem Libri tui inter superiores qui tibi dociles essent, et inferiores qui eis subderentur; et *congregasti* societatem infidelium in *unam* conspirationem, ut apparerent studia fidelium, et tibi opera misericordiæ parerent, distribuentes etiam pauperibus terrenas facultates ad acquirenda cœlestia. Et inde accendisti quædam *luminaria in firmamento*, verbum vitæ habentes sanctos tuos, et spiritualibus dónis prælata sublimi auctoritate fulgentes: et inde ad imbuendas infideles gentes, Sacramenta et miracula visibilia, vocesque verborum *secundum firmamentum* Libri tui, quibus etiam fideles *benedicerentur*, ex materia corporali produxisti: et deinde fidelium animam vivam per affectus ordinatos continentiæ vigore formasti*; atque inde tibi soli mentem subditam, et nullius

admodum fere Gen. 3, 16. interpretatur Aug. de Gen. c. Manich. l. ii. §. 15. Ad hujus rei exemplum femina facta est, quam rerum ordo subjugat viro: ut quod in duobus hominibus evidentius apparet, id est, in masculo et femina, etiam in uno homine considerari possit: ut appetitum animæ, per quem de membris corporis operamur, habeat mens interior tamquam virilis ratio subjugatum.

auctoritatis humanæ ad imitandum indigentem, renovasti *ad imaginem et similitudinem* tuam: præstantique intellectui rationabilem actionem, tanquam viro feminam, subdidisti; omnibusque tuis ministeriis[e] ad perficiendos fideles in hac vita necessariis, ab eisdem fidelibus ad usus temporales, fructuosa in futurum opera præberi voluisti. Hæc omnia videmus, et *bona sunt valde*, quoniam tu ea *vides* in nobis, *qui Spiritum*, quo ea videremus, et in eis te amaremus, *dedisti* nobis.

50. Domine Deus, pacem[f] da nobis (omnia enim præstitisti nobis); pacem quietis, pacem sabbati, sabbati sine vespera*. Omnis quippe iste ordo pulcherrimus rerum valde bonarum modis suis peractis transiturus est; et *mane* quippe in eis *factum est, et vespera.* XXXV. Optat pacem.

51. *Dies* autem *septimus* sine vespera est, nec habet occasum, quia *sanctificasti eum* ad permansionem sempiternam; ut id quod tu post *opera tua bona valde*, quamvis ea quietus feceris, *requievisti septimo die*, hoc præloquatur nobis vox Libri tui, quod et nos post opera nostra, ideo bona valde quia tu nobis ea donasti, sabbato vitæ æternæ requiescamus in te. XXXVI Diem septimum vespera quare non sequatur.

52. Etiam tunc enim sic requiesces in nobis, quemadmodum nunc operaris in nobis; et ita erit illa requies tua per nos, quemadmodum sunt ista opera tua per nos[g]. Tu autem, Domine, semper operaris, et semper requiescis. Nec vides ad tempus*, nec moveris ad tempus, nec quiescis ad tempus; et tamen facis et visiones temporales, et ipsa tempora, et quietem ex tempore. XXXVII. Deus in nobis quando quiescet.

53. Nos itaque ista quæ fecisti videmus, quia sunt: tu autem quia vides ea, sunt. Et nos foris videmus quia sunt, et intus quia *bona sunt:* tu autem ibi vidisti facta, ubi vidisti facienda. Et nos alio tempore moti sumus ad benefaciendum, posteaquam concepit de Spiritu tuo cor nostrum; priore XXXVIII Aliter Deus, aliter homo videt creata.

[e] Pro, Ministris; ut servitia pro servis. Vocem hanc eodem sensu usurpat Aug. de vera Relig. §. 110. [Dub.]

[f] Cœlestem pacem, quæ vere ita pax est, ut rationalis duntaxat creaturæ sola pax habenda et dicenda sit, ordinatissima scilicet et concordissima societas fruendi Deo, et invicem in Deo; quo cum ventum fuerit, non erit vita mortalis, sed plane certeque vitalis; nec corpus animale, quod, dum corrumpitur, aggravat animam, sed spiritale, sine ulla indigentia, ex omni parte subditum voluntati. Aug. de Civ. Dei, l. ix. c. 17.

[g] Sicut enim recte dicitur Deus facere, quidquid ipso in nobis operante fecerimus: ita recte Deus dicitur requiescere, cum ejus munere requiescimus. Aug. de Gen. ad lit. l. 4. c. 9.

autem tempore ad male faciendum movebamur deserentes te: tu vero, Deus une bone, nunquam cessasti benefacere. Et sunt quædam bona opera nostra ex munere quidem tuo, sed non sempiterna; post illa nos requieturos in tua grandi sanctificatione speramus: tu autem bonum nullo indigens bono, semper quietus es; quoniam tua quies tu ipse es. Et hoc intelligere quis hominum dabit homini? quis angelus angelo? quis angelus homini? A te petatur, in te quæratur, ad te
Mat. 7, 8. pulsetur: sic, sic accipietur, sic invenietur, sic aperietur. Amen.

AUGUSTINIANI ANNALES,

SIVE

COMPENDIOSA S. AUGUSTINI VITA

CUM SUIS ANNORUM NOTIS.

PRÆCIPUA FACTA.

Ann. Ær. vulg.

354. Augustinus Thagastæ nascitur, Patricio patre, matre Monnica, die decima tertia Novembris; et paulo post catechumenis ascribitur.

370. Sextum decimum ætatis annum agens, studiis intermissis, ex otio in luxuriam incidit. Mox Carthagine studens rhetoricæ, libidinosi amoris laqueo irretitur.

371. Patricius moritur, et Augustinus patre orbatus alitur Carthagine sumptibus matris et ope Romaniani.

372. Cum secundum Carthagine annum degeret, filium Adeodatum ex concubina suscipit.

374. In Manichæorum hæresim labitur, et complures ex familiaribus suis in eam pellicit: casum ejus deflet Monnica, et reditum sperat.

376. Aliquandiu Thagastæ grammaticam docet: sed mox redit Carthaginem, et ibi rhetoricam profitetur. Cum illi theatrici carminis certamen inire placuisset, palmam tulit.

379. Astrologiæ nimium tribuens, paulatim ab ea avocatur. De Pulchro et Apto libros scribit.

383. Manichæorum errores et imbecillitatem comperit, sed incidit in Academicorum dubia. Romam proficiscitur: ibi rhetoricam docet.

385. Mediolani artem oratoriam profitetur: Ambrosii auditor, ab erroribus paulatim resipiscit; at libidinis jugum excutere non adhuc valet.

386. Plurimum proficit ex apostoli Pauli lectione; et tandem cœlesti voce percussus convertitur. Magisterii onus cum abjecisset, adversus Academicos scribit.

387. Mediolani Baptismum, ministrante Ambrosio, suscipit cum filio suo Adeodato. Monnicæ ad Ostia Tiberina obitus.

388. Augustinus in Africam redit. Adeodatus optimæ indolis et mirabilis ingenii puer, morte immatura præripitur.

389. Augustinus presbyter Hipponensis ordinatur ab episcopo illius Ecclesiæ Valerio.

392. Adversus Manichæos scribit.

394. Donatistas refellit.

395. Hipponensis episcopus, Valerii coadjutor, anno exeunte ordinatur.

396. Valerii Hipponensis episcopi obitus.

397. Augustinus Confessiones suas scribit. Arianos, de Trinitate tractans, refellit.

398. Concilium Carthaginense IV, in quo adest Augustinus.

402. Petiliani Donatistæ epistolam confutat.

405. Cæciliani præsidium implorat adversus Hipponensium Donatistarum immanitatem.

408. De urbis Romæ obsidione scribit.

411. Collatio Carthagine habita inter episcopos Catholicos et Donatistas, in qua Augustinus eminet. Pelagianos errores nascentes oppugnat.

413. Ad scribendum suum opus de Civitate Dei animum appellit.

417. De gestis Palæstinæ synodi circa Pelagium scribit.

420. Priscillianistas impugnat.

424. Semipelagianos confutat.

426. Heraclium presbyterum sibi successorem designat.

428. Libros Retractationum scribit.

429. Epistolis Prosperi et Hilarii respondet.

430. Vandalis urbem Hipponensem obsidentibus, tertio obsidionis mense migravit ad Dominum die vigesima octava mensis Augusti.

SYLLABUS CODICUM

AD QUOS IN EDIT. NOVISSIMA PARISIENSI RECOGNITI SUNT CONFESSIONUM LIBRI,

NECNON VARIANTES LECTIONES.

MANUSCRIPTI CODICES.

Confessionum libri prodeunt hic de novo emendati ad veteres codices optimæ notæ Fossatensem, Thuaneum, Corbeiensem, Germanensem, Benignianum, qui ante annos 700 vel 800 scripti videntur :

Insuper, ad alios codices inferioris ætatis, aut nobis qui non omnes propriis oculis exploravimus incompertæ, scilicet ad Thedericensem, Albinensem, Lyranum, Valinensem, Regium, Vedastinum, Vaticanum, unum e bibliotheca RR. PP. Prædicatorum Paris. via Jacobæa, ex Sorbonica duos, ex Victorina tres, ex bibliotheca RR. PP. Augustinianorum majoris conventus Paris. quatuor :

Denique, ad Variantes Lectiones Lovaniensium cura ex quinque manuscriptis collectas ; necnon ad quatuor manuscriptos Anglicanos, scilicet unum ex Bodleiana bibliotheca, duos ex Collegio Mertonensi, et unum ex Archiva Laudina. [Hos, cum parum accurate collati fuerint, denuo contulimus.]

EDITI CODICES.

Confessionum Libris emendandis adhibiti sunt editi codices antiquiores et castigatiores :

Am. Id est, liber excusus Basileæ per Joannem de Amerbach, anno Domini 1489.

Bad. Quem Jodocus Badius per Joannem Parvum Parisiis excudi curavit, anno 1502.

Er. Desiderii Erasmi cura castigatus, et Frobeniano prelo editus Basileæ, anno 1529.

Lov. Liber qui juxta recognitionum Theologorum Lovaniensium, ex Plantiniana typographia prodiit Antuerpiæ, anno 1577.

Arn. Editio quæ D. Antonii Arnaldi doctoris Sorbonici studio ad duodecim manuscriptos recognita prodiit Parisiis, anno 1649.

Præter editiones modo allatas quibus solum usi fuerant RR. PP. Benedictini, Editioni recenti Parisiensi accurandæ adhibiti sunt castigatiores libri, tum veteres tum recentiores :

Lugd. Editio Lugdunensis, anni 1561.

Ven. Editio Veneta, anni 1584.

Somm. Editio H. Sommalii e Societate Jesu. Coloniæ Agrippinæ, anno 1629.

Lov. Editio posterior Theologorum Lovaniensium. Antuerpiæ, apud Engelbertum Gymnicum, anno 1662.

Dub. Editio quæ D. Dubois cura prodiit Parisiis ex typis Joannis Baptistæ Coignard, anno 1687.

Benedict. Editio Benedictina, excusa denuo Antuerpiæ, anno 1700.

Mart. Editio Dom. J. Martin Benedictini e Congregatione S. Mauri, recognita ad antiquam editionem Ulimmerii necnon ad duodecim manuscriptos. Parisiis, anno 1741.

Flor. Fr. Archangeli a Præsentatione sacerdotis, professi Carmelitæ excalceati, Theologiæ et Scripturæ sanctæ Lectoris, recognita ad multas editiones, necnon ad tredecim Etruriæ manuscriptos. Florentiæ, anno 1757.

Rond. L. St. Rondet studio collata cum sexdecim manuscriptis, necnon cum præcedentibus editionibus. Parisiis, 1776.

LECTIONES VARIANTES.

Relatis in textum, ex Benedictinorum consilio, nonnullis Variantibus Lectionibus quæ illos prætererant, prius ab ipsis usurpatam lectionem sub oculos hic ponimus uncis inclusam [ ].

Si quas lectiones, iis quas in textum receperant, Benedictini, curis posterioribus, prætulerunt, lectionem priorem uncis inclusam, (post ed. ult. Paris.) exhibuimus; si qua editor ille Paris. editionem Benedictinam emendavit, vel nos edit. Parisiensem immutavimus, lectionem priorem cum verbis ed. B., ed. P., *subjecimus.*

Ed. Oxon.

SIGNORUM INTERPRETATIO.

Cdd. codices.	Reg. Regius manuscriptus.
Mss. manuscripti.	Vatic. Vaticanus manuscriptus.
Edd. editi.	Theoderic. Theodericensis ms.

Et sic de cæteris manuscriptis codicibus designandis.

Codd. Oxonienses.

A. Cod. Coll. Æn. Nas.	D. Cod. Biblioth. Bodl. Bod. 185.
B. Cod. Coll. Merton. N. 3. 10. Art.	E. Ejusd. Laud. 137.
C. Ejusd. N. 1. 1. Art.	

Ubi vero hi Codices cum textu recepto conveniunt, id notare haud necesse duximus.

Cæterum hic illic signa illa usitata usurpavimus, =, si vc. omissum sit, †, si textui additum sit.

P. 1. l. 5. resistis.—Somm. Lov. quinque Mss. apud Mart. laudati, necnon Rond. cum tribus Mss. *superbis, Deus, resistis.* [bene]

l. 9. et scire.—*et si scire* ABCD.

l. 11. = te Germ. 2. ap. Mart. ABC. habet D manu post.

2. inferis.—Theoderic. Ms. *ego sum inferi*, non intoleranter. Alii plerique, *ego jam inferi*, librariorum lapsu, ut videtur. E.—Rond. cum uno codice*: non enim ego sum in inferis. non enim ego sum jam in inf.* ABC *sum jam inferi* D.

ut quoquam—*ut a quoquam* 2 Mss. ap. Mart. Lov. ABDE.

dissiparis.—Antiquiores edd. scilicet a Jodoco Badio Ascensio, a Joanne Amerbachio, et a Desiderio Erasmo, cum tribus Mss. *dispergeris.*

l. 12. tui = *tua* 3 Mss. &c. ap. Mart. ABCDE.

qui.—Ita Somm. Dub. Mart. Rond. [Ed. B. *quæ.* c. ABCE *quo* D.]

3. amisisti.—Somm. Flor. et Rond. *amittis.*

diximus.—Somm. Rond. cum uno Ms. *dicimus.*

est.—In antiquis edd. Bad. Am. et Er. necnon in uno e Mss. additur, *miseria.*

4. Sine.—Somm. et Rond. cum novem Mss. necnon duo apud Mart. Mss. *Sine me.* BE. D manu post.

mortalem.—Ita Mss. ferme omnes, et editio per Antonium Arnaldum doctorem Sorbonicum adornata, ubi verbum, *nescio*, refertur ad superiorem sententiam, *unde venerim huc*, qua se Augustinus significat circa animæ originem fluctuare. At Bad. Am. et Er. habent: *in istam dico mortalem vitam: mortalem dicam vitam, an mortem vitalem nescio:* quam lectionem Lovanienses ad trium Mss. fidem sic mutarunt: *in istam dicam mortalem vitam, an mortem vitalem, nescio.*

quo.—Apud Bad. Am. Er. et Lov. *ex qua et in qua.* Verius porro in Mss. et in editione Antonii Arn. pro designando utroque parente, *ex quo et in qua.*

eis.—Ita Somm. Dub. Mart. Rond. cum quatuor Mss. [Ed. B. *quod ex eis non.* ABCDE.]

5. tibi.—Somm. Lov. Rond. ex aliquot Mss. et 4 Mss. ap. Mart. *quærentem te, qui de hoc, quod novi, laudari te.*

deficiunt.—Lov. *an anni tui.* Abest tamen *an*, a nostris Mss. et ab aliis plerisque edd.—Insuper, Somm. et Rond. cum sex Mss., 1 ap. Mart., E. *deficient.*

ult. intelligat.—*intelligit* 3 Mss. ap. Mart.

6. me.—Lov. et Arn. *Quis mihi commemorat.* Bad. Am. et Er. *Quis mecum commemorat.* E. Sed vera lectio est quam Mss. ope restituimus, juxta quem loquendi modum in libro de Magistro, cap. 1, dicit Augustinus : " Duas jam loquendi causas constituo ; aut ut doceamus, aut ut commemoremus vel alios vel nosmetipsos." [mihi in memoriam revocat; quo sensu apud Aug. c. acc. p. conjungitur. Erasm.]

purgat.—*purgabat.* Angl. Mss. (ABCD) (E. *purgat*)—Sic etiam Rond. cum octo Mss.

cum.—Ita in Mss. et recte. Vult nimirum Augustinus posse vel ex eo probari, quod illa, quæ in infantibus benigne tolerantur, mala sint, quia in ætate provectioribus tolerari æquo animo non possunt. Mendose ergo legitur in edd. *Quod licet probes, tamen ferre.*

7. qua me vixisse.—Er. Lugd. Ven. Lov. Somm. et Rond. cum decem Mss. necnon tres apud Mart. Mss. et ACDE. *de qua* B. et paulo post, *qua vivo* ABCDE....*qua vixi.* CDE. [Ed. P. *quam me vixisse—quam vivo—quam vixi* AB.]

si et.—Omittitur, *si et*, in editione Lovaniensi. *sed etsi* B.

memoria. — Lov. *prensabam memoria.* Bad. Am. Er. et Arn. cum nonnullis Mss. *pensabam memoria.* ABCDE. 5 Mss. ap. Mart. *præstabam.* Melior visa est lectio Mss. Corb. Fossat. et aliorum optimæ notæ, qui habent, *præsonabam.*

8. deridens.—Nonnulli e Mss. *diligens eos.* E. *irridens* ABCD. Paulo post vero Bad. Am. et Er. *acerbissime infligunt.*

9. approbet.—Sic Er. Lugd. Ven. Lov. Somm. Dub. Mart. Flor. et Rond. cum duobus Mss. [Ed. B. *approbat.* ABCDE.]

aut.—Apud Bad. Am. Er. et Lov. *haud.*

§. 16. l. 2. ordinator.—In editionibus Am. Er. et Lov. legebatur, *tantum non ordinator.* DE. Erratum : quod emendant edd. Bad. et Arn. et Mss. plures ac potiores, a quibus abest negatio. vid. sup. not. i. p. 9.

spectacula.—Lov. *per oculos periculosa micante in spectacula.* E. Alii edd. *per oculos emicante.*—Tamen cum Lov. concordant Er. Lugd. Ven. et Sommalius, et 1 MS. ap. Mart. *magis magisque periculose* ABCD (inserto tamen in D man. post. *per oculos* ante *periculose*).

10. stomachi.—Sic reperimus in melioribus Mss. Apud Arn. vero et nonnullos Mss. *pressus stomacho.* Denique Bad. Am. Er. et Lov. *pressus stomachi dolore.* E.

sunt.—Er. Lugd. Ven. Lov. Somm. Flor. et Rond. cum sex Mss. necnon sex alii Mss. apud Mart. hic et superius, *sint.* CE. *quasi laxata sint loca peccandi, annon laxata sunt ?* AD et ut videtur B.

vult.—Abest, *quod vult,* a Mss. optimis. ABCD (sed in marg. D adscribitur ante *faciat*).

sanarer.—Somm. Dub. Mart. cum sex Mss. et Rond. cum quatuor aliis, *ut cito sanarer.* [Mss. *quinque* citat Mart. ; habent autem *et ut.*]

eos.—Ita legit Arn. nec aliter ferunt plerique Mss. sed varia labes huic loco illata est in edd. e quibus Am. Er. et Lov. sic habent, *et tibi tam eos.* Bad. porro, *et territa per eos.* E. Alii, particula interposita, *et terram magis per eos :* quam tamen particulam non ineleganter interdum subintelligendam relinquit Augustinus.

referrem.—In Ms. Lyrensi, *referretur.*

11. eram.—Mss. frequentes, et ABCD [*quia caro eram.* E. et ed. P.]

terra.—Am. Er. et Lov. *e terra.*

P. 12. l. 1. putantur.—*putabantur* 5 Mss. ap. Mart. et Somm. D man. post.

difficultas.—Ita Mss. præstantiores. At Lov. et Arn. *difficulter, difficultas.*— Somm. Mart. cum quinque Mss. et Rond. cum tribus aliis: *difficulter. Difficultas.* Ulim. et ABCD *difficultas omnino, difficultas.* E *difficultas omnino ediscendæ.*

13. possem.—Mss. aliquot cum Arn. *et quia non esset nisi.* DE. *quæ non esset* ABC. Alii nonnulli, *et quæ non nosset nisi.*

a te.—Rond. cum septem Mss. *recesseramus a te.* E.

§. 24. pen. sed quæ et in rebus. =*quæ* 6 Mss. ap. Mart. ABCD. = *et* quoque E.

14. putarentur.—Apud. Lov. *ne flagitia putarentur.* Non integre.

§. 26. l. 23. appellare *ad* aliquem 3 Mss. ap. Mart. ABCDE.

§. 27. l. 4. *decoris* pro *dedecoris* 5 Mss. ap. Mart.

15. eruis.—Am. Er. et Lov. *Et non eruis.* E. Sed melius longe Bad. Arn. et Mss. præcipui, *Et nunc eruis.*

Nam.—Mss. tres Angl. *Nam ivi.* ABCD. 4 Mss. ap. Mart. longe *eram.*

tenebroso.—Apud Lov. additur, *cesseram.* Am. et Er. *recesseram.* In Ms. Alb. habetur, *in affectu eram tenebroso.* Apud Bad. vero, Arn. et cæteros fere omnes Mss. generalior effertur sententia absque addito, ut intelligamus longe a Deo esse illos qui sunt in affectu tenebroso.

16. alteri.—Rond. cum quatuor Mss. hic interponit *non.* BC.

hominibus.—Lov. *inter homines* D sup. ras. *inter homines hominibus* ABC. Patet legendum esse cum Mss. *inter hominibus* E. 1ma. man. ; vel sine aspiratione, *inter omines :* quod Augustinus in exemplum affert locutionis incongruæ et cavendæ.

vanæ Rond. cum octo Mss. quibus accedunt duo Mss. laudati a Mart. E. [*vana* ed. P. c. ABCD] mox *deprehenderam* 4 Mss.

ap. Mart. et *succedentibus hæc ipsa omnino* 7 Mss. ap. Mart. Mor. ABCDE.

vivebam.—Sic Mss. cum edd. plerisque, ubi Lov. c. 5 Mss. ap. Mart. habet, *et jam tunc videbam*—Somm. et Rond. cum quatuor Mss. *et jam tunc vivebam*. E. *etiam tunc et vivebam* ABCD.

17. cæteris.—Bad. Am. Er. et Lov. *cæteras. meas atque cæteras* E. Castigatum est ex Arn. et Mss. *cæteris*. Quippe hoc loco fatetur Augustinus se in eo peccasse, quod voluptates, sublimitates, veritates, non in Deo, sed in seipso et creaturis aliis quæreret.

18. colligens.—Tres Mss. Angl. *colligas*. ABCD.

inferis.—Lov. cum antiquioribus edd. *satiari in inferis*. Expunximus, *in*, juxta Mss. et Arn.

luminosus.—In libris editis ab Henrico Sommalio Societatis Jesu, et a Thoma Blasio, legitur: *limosus limes*. In codice Corb. *liminosus*. Utrobique corrupte: illic enim deflet Augustinus quod sese intra honestæ amicitiæ limites haud continuerit; adeoque legendum cum Mss. et aliis edd. *luminosus limes*.

Obsurdueram.—In Lov. Somm. et Blas. *Obsordueram*. DE. Substituimus *obsurdueram* aliorum codicum auctoritate, necnon exigente vocabulo, *stridore*, quod ad aures refertur.

19. modularetur. sic Mss. primæ notæ, et prope omnes; quam lectionem parum abfuit ut præeligeremus. ABCDE. [*moderaretur* ed. P.]

nostræ.—In Mss. optimis. [*mortalitatis nostræ*. ABCDE. c. ed. P.]

libidinis.—Lov. Somm. et Blas. *accepit in me luxuria sceptrum, et totas manus ei dedi vesaniæ libidinis*. In aliis plerisque codicibus habetur in recto, *vesania*; et abest vox, *luxuria*.

20. l. 10. de quam profundo.—*de quo* 5 Mss. ap. Mart. ABCD.

meum.—Somm. et Rond. *quis enim hominum non extollebat laudibus tunc patrem meum? tunc hominum* ABD.

inclinatæ.—Ms. Lyrensis: *perversus atque inclinatus*. mox *voluptatis* ABCD.

21. l. 8. quanto magis turpes = *magis* ABCD.

22. justitiæ.—Mss. frequentiores: *nisi penuria et fastidio justitiæ*. ABCDE.

l. 15. malitia. Fœda erat. *fæderata* 5 Mss. ap. Mart.

dedecore.—Somm. et Rond. *de decore*, duabus vocibus. Tres Mss. apud Mart. *non decus aliquod, sed dedecus appetens*.

23. et.—Somm. et Rond. hic addunt, *opibus*. E.

ego.—Somm. Dub. Mart. Rond. *ergo*. Alii edd. *quid ergo eo*.

erat.—Er. Lugd. Lov. Somm. Dub. Mart. Rond. *erant*.

iniquitatem.—Lov. *sola iniquitate*. DE. At alii edd. melius, *solam iniquitatem*.

fruens.—Angl. duo *furens*. [E. *tantum*] Alii, *fruens*.

ibi.—In Mss. quatuor. et Arn. *mihi*.

24. a quo?—Somm. Lov. Flor. Rond. om. *potest*. [*a quo potest*? ABCDE. c. ed. P.]

sua.—Ita in Mss. et antiquioribus edd. cum in Lov. et Arn. legatur, *opera tua malis inimica sunt*. E. Contra mentem Augustini, qui, nisi fallimur, probare intendit nihil Dei innocentiæ derogari pœna malis irrogata; quia si quid patiuntur nocumenti, totum in ipsa eorum opera refundi debet.

§. 14. l. 4. etiam sic te imitando = *te* ABCD.

25. reorum. sic Codices plerique, cum Ulim. et E. Maluimus, uti pauciores habent, *consortium reorum*. ABCD. Hoc enim verbo S. Augustinus peccati illius sui gravitatem amplificat, sicuti deinceps facit, se et *consciorum animorum confricatione* accensum, et *consortio simul peccantium* delectatum fuisse accusans. [*reorum* ed. P.]

26. occurrit.—Er. Lugd. Lov. Somm. et Rond. *occurrerit*.

27. amabam.—Lov. et 4 Mss. ap. Mart. *et amari amabam*; moxque, *amans amari*. At Bad. Am. Er. Arn. et Ulim. cum Mss. pro, *amari*, habent, *amare*, utroque loco, et melius.

l. 4. *quid* pro *quod* ABCDE.

libidinis.—Am. Er. et Lov. *de tartarea libidine*. At Bad. Arn. et Mss. *de tartaro libidinis*.

28. insania.—Septem Mss. *mirabilis insania*. E.

actori.—Am. Er. et Lov. *auctori*. ABD. *auditori* C.

dolores.—Theologi Lovanienses legunt: *lacrymæ ergo amantur et dolores*. Abest vox, *lacrymæ*, a Mss. et edd. plerisque. *lacrymæ* loco *lacrymatur* habet E. *lacryma* D. *lacrymat* AB.

æstus.—Rond. ex tribus Mss. et totidem ap. Mart. *in æstus*.

§. 3. l. 9. amentur—*amantur* ABCD.

l. 13. congaudebam —*bat* ABCD. sed puncto forsan notatur, et mox *contristabatur*.

antep. lateque—*alteque* 5 Mss. ap. Mart. ABCDE.

gererent.—Er. Lugd. Lov. Somm. Mart. cum 1 Ms. Rond. *gererentur*.

dolor.—Bad. Am. Er. et Lov. *delectatur cor*, cum 5 Mss. ap. Mart. Nostram vero lectionem præferunt Mss. et Arn.

29. §. 5. l. 2. sacrilegam curiositatem *sacrilega curiositate* ABCDE.

scævum.—Sic juxta vetustos cdd. scribendum hic, *scævum*, id est, sinistrum : non, *sævum*, uti scribitur apud Er. et Lov.

30. §. 7. l. 4. *quendam Ciceronis* minus recte ex edit. Lips. pro *quendam cujusdam Ciceronis* quod habent ABCDE. cum ed. P.

l. 11. surgeret *jam* cœperam ABCDE.

31. refrangebat.—Sic Mss. prope omnes cum Bad. neque secus Am. et Er. nisi quod scribunt, *refringebat*. At Lov. et Arn. habent, *et hoc solo in me tanta flagrantia refrigebat.*

præbiberat.—Er. Lugd. Ven. Lov. Flor. et sex Mss. apud Mart. *pie biberat.* ABCDE.

§. 9. l. 2. ut viderem—*et videre*, 4 Mss. ap. Mart. et ABCD.

nomina.—Lov. *Hæc enim omnia non. hæc omnia* E.

sono.—Quatuor Mss. *tenui sono.* ABCD (sed in D sup. emendatur *sono ténus*) E. Alii, *tenus sono.*

§. 10. l. 1. = *et* ABCDE.

32. l. 1. et cæterum = *et* ABCDE.

33. habes.—Er. *abes.* B.

34. pulmenta.—Sic Mss. cum Bad. Am. Arn. ubi Er. et Lov. *elementa.* Angl. quatuor, *bulmenta.* [minus recte, habent enim omnes *pulmenta.*]

illam.—Er. Lugd. Ven. Lov. Somm. Dub. Mart. c. 2 Mss. Flor. et Rond. *in illam.* ABCE. D man. 2da.

illum.—Er. Ven. *illam.* et 3 Mss. ap. Mart. D man. 2da.

35. l. 3. quibus rerum ignarus.—*rebus* ABCDE. 5 Mss. ap. Mart. Ulim. et Arn.

Scriptura.—Sic Mss. Angl.—Sic etiam editio Am. duo Mss. Flor. necnon editio Florentina. 3 Mss. ap. Mart. [*et si recte in Scripturis diceremur.*]

rectissima. — Quatuor Mss. *lectissima.* AC. D 1ma. man.

l. ult. juste—*juxta* 2 Mss. ap. Mart.

36. l. 1. Numquid.—*Et numq.* ABCD.

l. 8. his—*hic* ABCDE.

præcepit.—Apud Lov. additur, *Deus.* D. man. 2da. Lips. Sed ea vox abest a Mss. et plerisque edd. quia quæ hic laudatur Justitia, non est alia ab ipso Deo, qui præcepit.

37. l. 4. = *est* ABCDE.

38. l. 3. Tu† *Domine* derelinqueris ABCD.

l. 4. quia—*qui* ABCDE et Germ. 1 ap. Mart.

42. l. 1. videretur *videbatur* ABCD.

concederet.—In editis Bad. Am. Er. et Lov. *me secum crederet.* Sed legendum cum Mss. potioribus, *me concederet ;* vel cum Arn. *me secum concederet.*—Editio Florentina censet omnino legendum, *me secum crederet :* quod probare nititur auctoritate tum edd. supra memoratarum, tum Sommalii, tum undecim Mss. Etruriæ : cujus tamen rationibus non convincimur. *Ut vivere me secum crederet et haberet* (*habere* E) *mecum* ABCDE. et 5 Mss. melioris notæ ap. Mart.

44. fieri.—Er. Lugd. Ven. Lov. Flor. et Rond. *fieri enim.* E.

45. carmina.—Bad. Am. Er. et Lov. *certamina.*

46. §. 3. l. 6. = *me* ABCDE *sinerem* E.

castitate. — Bad. Am. et Er. substituunt, *charitate.*

47. planos.—In quibusdam editionibus, *planetarios.* Ita in ipsa editione Lovaniensium per typographorum oscitantiam ; quandoquidem in suis Castigationibus aiunt rectius videri sibi legendum, *planos*, id est impostores, quo nomine appellatos olim fuisse Mathematicos palam est. Hoc porro nomen alias adhibet Augustinus, ut libro tertio contra Academicos, cap. 15.

48. l. 1. medicæ artis. — *medicinæ* ABCDE, 4 Mss. ap. Mart.

proconsule.—Er. Lugd. Ven. Benedict. *pro consule*, duobus verbis. Lov. *proconsul e manu sua.* ACD. *proconsul manu* G. 2. ap. Mart. E.

l. 13. illam—*illa* ABCDE et 6 Mss. ap. Mart.

intelligere. — Sic legendum cum Mss. Angl. ABCDE.—Quibus suffragantur sex Mss. Flor. necnon Mart. cum tribus Mss. et Rond. cum quatuor aliis Mss. [*potuisset intelligere.*]

sustentas.—Lov. et Rond. *sustentes.*

paginis.—Apud Am. Er. et Lov. *de Paganis ;* quibus perperam suffragantur aliquot Mss. E.

castus.—Mart. cum tribus Mss. melioris notæ [*cautus* ABCDE c. ed. Par.]

49. cocta.—2 Mss. ap. Mart. et Lov. E. Mss. plures *coacta*, et melius nostra opinione dicitur *coacta*, id est coagmentata amicitia, quam *cocta.* licet hanc vocem Lovanienses prætulerint.—Quinque Mss. apud Mart. citati et D man. 2da. habent, *coacto fervore* [*coacta* ABCD c. Ed. Par.] mox = *ego* ABCDE.

convertis.—In Editis Am. Er. et Lov. *Simulque convertens.* Paulo post, apud Lov. legere est, *super omnes civitates ;* pro, *suavitates.*

suavi.—Er. Lugd. Ven. Lov. *suavis.* E.

50. §. 9. l. 4. expetebant — *spectabant* ABC. *expectabant* G. 1. DE. *sp. enim* ABE. = *mihi* ABCDE et pro *quia, quod* ABCDE. G. 2. ap. Mart. *quæ* G. 1. *quando* 4 Mss. ap. Mart.

51. l. 3. = *tunc* ABCDE.

l. 7. tunc—*nunc* AC. D man. 1ore. *non* B.

l. 8. *Sic enim ego eram* ABD. *ego enim* E.

ibi.—Am. Er. Lov. et Somm. *An hoc tibi.* D. man. 2da, ut videtur.

52. conscissam.—Quinque Mss. *concisam*, et ABCDE.

Ad te.—Ita magno consensu Mss. paucis exceptis qui habent, vel *a te* vel cum edd. *miseriæ quæ a te.* D man. 2da. *quæ ad te.*

53. §. 14. l. 3. ex ejus corpore—*ex eis* ABC. D man. 1ore.

antep. quo fugit—*a quo* ABCD.

et non.—Sequimur Mss. In edd. porro sublata negatione legitur, *etenim omnia senescunt.*

54. sint.—Mss. tres: *Eunt enim quo? ut non sint.*

§.16. pen. descendunt—*discedunt* 3 Mss. ap. Mart.

§. 17. l. 3. hæ—*hæc* ABCD.

55. ubi est.—In codice Sorbonico, et 2 Mss. ap. Mart. *Ecce ibi est, ubi sapit veritas.*

eam.—Lov. Arn. Mart. cum quinque Mss. necnon Rond. cum quatuor Mss. *ut sanet eam.* [e Vulg.] D man. 2da.

l. 7 ab inf. illi alter—*ille* ABCDE, 2 G. et Ulim. ap. Mart. *ille et alter* 2 Mss. ap. Mart.

56. descensum.—Benignianus codex optimæ notæ, *discessum.*

l. 5 ab inf. corporibus—*corporalibus* ABCD.

57. Hierium.—Sic scribitur in editione Lov. et in Mss. plerisque. At in Bad. Am. Er. Arn. et quatuor Mss. *Icherium.*

l. 5 ab inf. meæ—*suæ* AB. C man. post. D. et 6 Mss. ap. Mart.

dictor.—In edd., E et 6 Mss. ap. Mart. *doctor.* In duobus Mss. Lov. *dictator:* corrupte scilicet pro, *dictor*; quam vocem nostrorum codicum auctoritate restituere visum est.

58. meæ.—Arn. cum editione Moreti, an. 1650 sic habet: *animo versabam et ostentationem contemplationis meæ.* Mss. sex: *modos contempl.*

vitæ.—Mss. Angl. cum nostris habent: *divisione irrationabilis* (ABCD) *vitæ*; sive, *irrationalis.* E. Apud Lov. *rationalis*; mendose, ut patet.

mentem. — Mss. quinque non deterioris notæ et ABCDE habent *sine ullo sensu mentem*, pro, *sine ullo sexu.*

59. §. 25. antep. accepimus—*accipimus* ABD et 3 Mss. ap. Mart.

60. confitebar.—Edd. *pene errare confitebar*, manifesto lapsu. ABCDE. *plane* 1 Ms. ap. Mart.

61. acumen.—In antiquioribus editionibus, *discendi.* Lov. et Arn. *disputandi.* At in Mss. pluribus, *dispiciendi acumen*, quæ germana lectio visa est.

cupiditates.—Lov. cum antiquioribus editionibus, *meretricias cupiditates.* At Mss. cum Arn. *meretrices*: quod vocabulum usurpavit Augustinus ab eo loco Evangelii, ad quem alludit.

62. timebimus.—Somm. Ulim. Lov. Arn. Moret. Mart. cum septem Mss. necnon Rond. cum tredecim Mss. ABCDE [*timemus* ed. P.]

64. vexarentur.—Ita codices plerique, et elegantius videtur quam si rupto periodi nexu nova incipiat sententia hoc modo: *In te offenderunt injusti ut juste vexarentur*, uti habent nonnulli Mss. cum Arn. *ut et* &c. ABCD. *offenderent—et* E.

suam.—Substituimus, *suam* ex Mss. melioris notæ, loco *tuam*, quod in codicibus vulgatis, et in Mss. nonnullis reperitur.

§. 3. l. 4. suaviloquentiæ—*suavis eloq.* ABCD.

l. 5. quam ego† *jam* ABCD.

65. tibi.—Arn. et Mss. duo, *occidant se tibi*; moxque, *trucident.* Alii plerique codices comprobant alteram lectionem, quæ paululum obscura est propter distantiam particulæ negantis referendæ etiam ad verba, *occidunt*, et *trucidant.*

66. quæ.—Somm. Dub. Mart. c. 1 Ms. et Rond. Lips. *qui.* E.

§. 6. pen. ad illas rationes—exploratas. *ad illa ratio* B. *explorata* ABC. *ad illas rationales* ACD man. 1ore.

§. 7. l. 5. sicut Deum—*sicut Te* ABCD man. 1ore.

67. hoc.—Er. Lugd. Ven. Lov. Flor. *ad hæc. adhuc* ABC *hoc* sup. lin. D.

§. 8. l. 7. existimari se. *se* (*sese* C.) *æstimari* ABCD *æstimari se* Mart. cum 2 G. et Arn.

tam.—Arn. et Moret. D man. post. *falsa tam* ABD man. 1ore. Mart. (c. 5 Mss. et Ulim.) Rond. *falsata* C. Rhythmus "non solum ignorata, sed etiam falsata" Aug. sapit [*falsa tam vesana superbiæ.* ed. P.]

69. eoque.—Er. Lugd. Ven. Lov. *eo quoque.* ABCD.

antep. quas—*quos* ABCD 4 Mss. ap. Mart. Ulim. Mor.

70. quod.—Rond. *quo* ABCD. 1 Ms. ap. Mart. Mor.

modis.—Ulim. Somm. Arn. Mor. Mart. cum sex Mss. et Rond. cum undecim Mss. *miris et occultis modis.* E. et D. sup. lin.

est.—Er. Lugd. Ven. Lov. Dub. Mart. Flor. et Rond. *sit.*

71. nolui.—Codex Sorb. *meos esse volui.* Consentit Gallica versio Arn. sed alii edd. etiam Arn. in Latino textu, habent *nolui.* Et reipsa cum in schola rhetoris studeret Augustinus, fuit longe sedatior, ut ait supra, lib. iii. c. 3.

diligebant.—Somm. Dub. Arn. Mart. (c. 5 Mss.) Mor. et Rond. *diligent* A [*diligunt*, BCDE c. ed. P.]

72. non mansit. Sic Mss. magno consensu. E. Verior forsitan lectio est, qua filium mater significatur suis fletibus ac precibus prosecuta. = *non* ABCD et 3 Mss. ap. Mart. et Arn. [*remansit* ed. Par.]

me faceres.—ita Mss. et Arn. ABCDE. [*ut in me* ed. Par.]

ista.—Lugd. Ven. Lov. Somm. Mart. c. 4 Mss. Arn. Mor. Flor. Rond. *contemnentes ista*.

Evæ.—Sic restituimus ex veterrimo codice Corb. et 2 Mss. ap. Mart., nam peccatum est in aliis plerisque Mss. qui habent, *arguebatur in ea reliquiarum Evæ*. BCDE. Quos sequuntur Bad. Am. et Er. *reliquum* A. Alii vero dum locum emaculatum cupiunt, substituunt, *rea*, pro, *in ea*, Mss. certe refragantibus. Nihil dubii est quin primum vitiatus fuerit locus ab iis quibus insolens et ignota erat vox, *reliquiarium*. In qua librarii rursum peccarunt libro 1 Quæstionum in Genesim, quæstione 148, ubi codices veriores præferunt, " enutrire vestrum reliquiarium," juxta LXX. *κατάλειψιν*, non, *reliquias*, aut, *reliquiarum*, ut alii.—Præterea, codici Corbeiensi suffragantur duo manuscripti Florentini optimæ notæ.

§.16. l. 2. ibam †*jam* ad inferos ABCDE Mart. cum 5 Mss. et Ulim. Arn. Mor. &c.

sua.—Sic legendum cum Mss. cum Bad. et Arn. non ut Am. Er. et Lov. *in carne*; tametsi hoc habeat locus Apostoli ad quem alludit Augustinus. Nam hic dicere maluit, *nec solverat ille in cruce*; quia sui recordabatur erroris quo antea cum Manichæis non crucem, sed carnem Christi negaverat.

73. l. 9. recuperarem—*reciperem* ABCD. = *mei* ABCD.

§. 17. l. 7. bis in die—*bis die* ABCDE.

l. 12. mutabile ABC. quod tamen glossam sapit. E. sed fors. sup. ras. et 2 Mss. ap. Mart. [*nutabile* D. c. ed. P.]

amabam.—Ita 3 edd. vetusti ap. Mart. ubi Lovanienses habent, *peccavi tibi; sed excusare me amabam*.—Somm. Mart. et Rond. *peccabam. me amabam* habent ABCDE.

in me.—Lov. Mor. et antiquæ editiones, (cum 3 Mss. ap. Mart. E et A. sup. lin. *in* in orat. serie) *te a me*. Melius vero Mss. et Arn. *te in me*, juxta Manichæorum errorem, qui Dei portionem in homine cum natura mali depugnare credebant.

75. l. 1. maligna.—*mala* AC G. 1. ap. Mart. *mea* B.

eorum.—Alludit ad versiculum 4 Psal. 140, et sequitur hic et alias lectionem quamdam LXX, quæ habet, *συνδυάσω*, *combinabo:* quapropter scribimus cum antiquioribus codicibus *combinabam*, E in textu, corr. in marg. pro quo in aliis est, *convivebam*, aut, *combibebam convivabar*, *communicabam*. ACD. *cabo*. B. *combinabar* Moret.

76. diffunderetur abs te—cdd. Regiomont. Bertin. 2 edit. Ulim. Bad. Arn. Lov. Er. ABCD ed. Par.]

77. reprehenderant.—Mart. cum 1 Ms. et Rond. *reprehendebant*.

79. §. 23. l. 4. per eosdem ipsos—*eos ipsos* ABC 2 Germ. ap. Mart. qui habent *Manichæis*.

nesciens.—Sic Mss. Angl. cum nostris. At Am. Er. Lov. *et nescivi*. Somm. Blas. Mor. et 2 Mss. ap. Mart. *et nesciebam*.

80. excipiendum.—Lov. *decipiendum*.

occidebar spiritaliter. Itaque. Somm. et Rond. ABCDE. [*occidebar. Spiritaliter itaque—expositis* ed. Par.]

§. 25. l. 7. multa probabiliora—*multo* ACDE 3 Mss. ap. Mart. et Mor.

83. densiores.—In codice Alb. additur, *fundere*.

Ambrosium.—Ita potiores Mss. At edd. *currerem, et in Ambrosii*. ABCDE et G. 2. ap. Mart.

periculo.—Er. Lugd. Ven. et Lov. *acriore periculo*.

mirarer.—Sic potiores Mss. et Am. Er. Arn. At Bad. et Lov. et 4 Mss. ap. Mart. *miraretur*.

pocillum.—Am. et Er. *potillum*.

84. tepidissimo. E. *quod...aquatissimum ...tepidissimum* Somm. Arn. Dub. Flor. et Rond. B. *quod jam non solum aquatissimo*. ACD. 4 Mss. ap. Mart. et Blas.

l. 7. = *se* ABCDE.

prædicationem.—Lov. Somm. Blas. et 5 Mss. ap. Mart. habent: *in ejus prædicatione*. CE.

85. l. 18. disceptare—*dissertare* ABCDE.

86. dicere.—sic omnes fere Mss. D. Lips. (alterà tamen lectione subjectâ) [*discere* 2 Mss. ap. Mart. et edd. ABCE. ed. Par.]

pulsans.—Sic legendum cum Mss. et Somm. Arn. non quemadmodum Lov. et editi cæteri habent, *pulsansque*.

Ecclesia.—Post vocem, *Ecclesia*, additur in edd. et E. *tua*, quæ vox abest a Mss.

87. l. 2. viderem—*videram* ABCD.

l. 3. sint—*sunt* ABCD.

88. viderem.—Mart. cum 1 Ms. *videram*. ABCD.

l. ult. inconcusse — *inconcussa* Somm. Arn. Mor. Mart. c. 3 Mss.

90. l. 5. ab inf. quo—*quod* ABCDE.

91. l. 3. = *illud* ABCDE.

92. voluptate.—Tres Mss. Angl. *cum mira voluptate*. ABCDE.

93. esset.—Er. Lugd. Ven. Lov. Mart. E *obvius esset*. E. Somm. et Rond. *per viam obvius esset*. *pervium esset* ABCD.

l. 5. mea—*ea* ABCE *eo* D [male].

§. 11. l. 3. ortus erat. *erat* ortus ABCD. *eram ortus* E Lips.

l. 7. Magnam. *magnæ* ABCD et 1 Ms. ap. Mart.

92. l. 17. =*jam* ABCDE.

l. 22. visum contemnere. *visu* ABCD. 4 Mss. ap. Mart. Som.

94. §. 14. l. ult. judici. *judiciis* ABCD. (E. manu 1ma. *judicibus* e corr.) 6 Mss. ap. Mart.

§. 15. pen. tandem † *jam* ille ABCDE. 7 Mss. ap. Mart. Arn. Moret.

95. ter.—Bad. Am. Er. Blas. *Et ibi.* Lov. Somm. Mor. et 4 Mss. ap. Mart. *Et inter hæc.* At Mss. plures potioresque cum Arn. habent, *Et ter jam assederat.* Prætulimus; nam Alypius tertium functus assessoris munere dicitur etiam postea lib. 8. c. 6. " Mecum erat Alypius," inquit Augustinus, " otiosus ab opere jurisperitorum post assessionem tertiam, exspectans quibus iterum consilia venderet."

Italicianarum.—Apud Lov. Arn. Mor. 5 Mss. ap. Mart. et BC *Italicarum.* At in vetustis edd. *Italicianarum*, uti scribitur etiam in Notitia dignitatum Imperii, et ab iis qui de Comite largitionibus in Italia faciendis præfecto agunt. sic ADE.

aversabamur.—Sic Er. Lugd. Ven. Lov. Somm. Arn. Dub. Mart. c. 3 Mss. Flor. et Rond. [Ed. B. *adversabamur.*]

97. l. 10. quærimus, sumimus,—*quæremus, sumemus* ABCD. et E manu post. *sumemus comparabimus.*

horis.—Er. Lugd. Ven. Lov. Somm. Flor. et Rond. *antemeridianas horas.*

vita misera. ABCD. [vita *hæc* misera E. cum ed. P.]

ac non. ABCDE. et 4 Mss. ap. Mart. [*an* non ed. Par.]

98. cantans.—Arn. Flor. et sex Mss. apud Mart. ABCDE. [*causans.* ed. Par.] et paulo post, Somm. Rond. et tres Mss. apud Mart. Mor. et Lov. ad marg. *desideraveramus*, pro *desideraremus.*

99. deligatus.—Lov. Blas. cum aliquot Mss. *delicatus.* E sup. ras. Somm. Arn. *delectatus.* Stant vero pro nostra lectione melioris notæ Mss. ABCD.

§. 22. l. 18. incidit.—*incidet* ABCD.

100. l. 5. demonstrabas. ABCDE Mart. c. 4 Mss. Arn. et Mor. [*demonstrares* ed. P.]

101. formabamus.—In antiquioribus editionibus et nonnullis Mss. *firmabamus.* Flor. *pene firmaveramus.*

gemitus.—Codex Alb. et antiquiores edd. *Inde ad suspiria et gemitus convertebamur, et gressus* E. *regressus* Mart. c. 2 Mss.

avulsa.—*evulsa* ABC.

ereptura. ABCDE. [ed. P. *raptura*] mox *ablatura* ABCDE.

102. l. 8. quod ista ipsa, fœda tamen. *quod tanta ipsa, fœda* (*fœda ipsa* 2 Mss.) *tamen* 5 Mss. ap. Mart.

feram.—In Lyrensi codice, *et ego ibi liberabo.*

103. cogitabam.—Bad. Am. et Er. *non tamen te cogitabam.*

104. illos deceptos deceptores et loquaces mutos. ABCD. *et deceptores.* E. [*deceptos illos et deceptores* ed. P.] Am. Er. *loquaces mutos, et* (=*et* Ulim.) *ob hoc mutos, quoniam.*

105. noluisses.—Legitur, *voluisses*, apud Bad. Am. Er. Somm. et Blas. et 5 Mss. ap. Mart. E.

explicatam ABCDE et G. 1. ap. Mart. [*explicitam* ed. P.]

106. liquidam.—Sic Mss. Angl. [ABCD] et nostri prope omnes. Germ. 1. ap. Mart. Et paulo post, *non alium quam me.*—Hanc eamdem habent lectionem Arn. Mart. Flor. et Rond. cum aliquot aliis Mss. [*eam liquide cernere*...(sic E) *non aliud quam me* (E).]

factus esset.—Omittitur, *bonus*, in Mss. Benign. Theoderic. et aliquot aliis. ABCD [*bonus* ed. P.]

107. ubi. ABCDE cum ed. Ben. *unde* Som. Arn. Mor. Mart. [cum 3 Mss. neque tamen antiquiss.] [*unde* ed. P.]

alia ABCD [*animalia* E. c. ed. P.]

tuam.—Quatuor Mss. *creaturarum tuarum.* mox *quæ* † *re vera* corpora erant ABCD et Mart. c. 6 Mss. Arn. Mor. [*quæ vera corpora* ed. P.]

l. 7. ab inf. per immensa = *spatia* ABCDE. [*spatia* ed. P.]

108. ea.—Ita Mss. cum Bad. et Arn. At Am. Er. Lov. et 3 Mss. ap. Mart. mutata interpunctione habent: *Aut unde fecit ea? Materies aliqua mala erat.* mox *totum* ABCD. [*totam* E. c. ed. P.] et *omnipotens* ABCDE [*omnia potens* ed. P.]

fabricaretur.—Er. Lugd. Ven. Somm. et Rond. *fabricaret.*

fluitans.—Bad. Am. Er. Lov. *fluctuans.* 4 Mss. ap. Mart. et E.

109. illam.—Sic in Mss. et ABCDE. Lips. [*ullam* ed. P.]

quod.—Sic ex Mss. Angl. et Mart. c. 7 Mss. Ulim. Lov. Arn. [*dicebat, quantum valeret.*]

sui.—In edd. plerisque: *et collatione flagrabant in eas nugas igne cordis sui.* E. *flagitabant meas* A *in eas* BCD. Castigavit Arn. *flabant ignem:* nos ex Mss. restituimus *flatabant;* quo in verbo, quia minime familiare erat, lapsi sunt librarii et locum corruperunt. Id porro usurpat Arnobius adversus Gentes, lib. 2, circa medium: " Quid mimulos, histriones, cantores tuba, tibia, calamoque flatantes?"

Firminum.—Er. Lugd. Ven. Somm. et Rond. *de eodem Firmino.*

110. pronuntiarem.—Mart. cum 3 Mss. Arn. Mor. *prœnuntiarem.*

colligi.—Sic legendum juxta Mss. Angl. ABCD et 2 Germ. ap. Mart. [*dicerem? Inde certissime collegi ea quæ vera.* (sic E.)]

aditu.—Bad. Am. Er. cum 5 Mss. et 1 ap. Mart. *auditu.*

at eadem.—Somm. Arn. Mor. Mart. cum 5 Mss. *ad* AD *aut* BCE. *aut si* 1 Ms. ap. Mart. *diceret si eadem.* Er. Lugd. Lov. et Ven. [*etiamsi* ed. P.]

111. l. 2. aut quid ABCDE [*ut quid* ed. P.] atque Scripturis ABCDE [*in Script.* ed. P.]

recipiebant.—Codex Benign. *rapiebant.*

112. §. 12. pen. meorum ABCDE [om. ed. P.]

l. ult. Verbum Deus. ABCD. [*Verbum Dei Deus* ed. P.]

115. lucem.—Hic in edd. additur, *Domini,* qua voce carent Mss.

116. conspicitur.—Mss. magno consensu ferunt, *conspiciuntur.*

§. 18. l. 4. quid ABCDE [*quod* ed. P.]

117. extra.—Legebatur in Lov. et antiquioribus editionibus, et 4 Mss. ap. Mart. *quia extra te non est aliquid,* C. At Arn. expunxit, *te,* quæ vox abest a potioribus Mss. et abesse debet, cum sensus sit, nihil esse extra universam creaturam, quod ad perturbandum ordinem a Deo constitutum irrumpat.

ista.—Sic Mss. melioris notæ cum Arn. ubi Somm. Mor. et 3 Mss. ap. Mart. habent *ut dicerem non esse nisi ista:* cæteri porro edd. Ulim. et 1 Ms. ap. Mart. *ut dicerem non esse ista.*

118. §. 22. l. 1. Et sensi expertus ABCDE. [*et expertus sum* ed. P.]

infima.—Sic Bad. Am. Ulim. et Er. sicque Mss. Angl. et plures e nostris Mss. et 4 ap. Mart. At Arn. et Mss. aliquot, *detortæ in infimam.* Supple, *substantiam.* Lov. *detortam in infimam.* [*detortæ in infimam voluntatis perversitatem.*] *projicientis in intima* ABCDE.

instabam.—Am. et Er. cum Mss. quatuor, et ABCD [*stabam* E. c. ed. Par.] mox *diripiebar* ABCDE 3 Mss. ap. Mart. Ulim. Arn. Mor. [*derip.* ed. P.]

119. l. 2. *nuntiaret* ABCDE et om. *et* ante *quousque* ABCD. [*adnuntiaret et* ed. P.]

pervenit.—Egregium huncce locum reparant codices Mss. Nam in vulgatis corrupte legebatur: *et perveniret,* E.

lin. ead. *certa* ABCDE et Mart. c. 2 Germ. [*certo* ed. P.]

evalui.—Er. Lugd. Ven. Lov. Mart. Flor. *valui* ADE. C man. 1ore.

120. animum.—Er. Lugd. Ven. Rond. *animam.* E.

122. cœpi.—Dub. Mart. et Rond. *cepi.*

123. curia.—In editis, *cura,* ABCDE et 4 Mss. ap. Mart. At in Ms. Benign. longe melius, *curia cœlestis Imperatoris.*

125. tua.—Bad. Am. Er. cum codice Alb. *delectatione tua* E.

l. 6. *audiunt* ABCDE. et aliquot edd. [*audient* Mart. c. 3 Mss. Arn. Mor. ed. P.]

126. quod.—Mart. tribus suffragantibus Mss. *quo.*

tecumque unum Deum.—Omitti poterant isthæc verba, *cum Spiritu sancto,* quæ absunt a pluribus et potioribus Mss. (ed. B.) om. ABCD. Ea igitur omisimus; hic enim de Deitate Filii agitur, non de Sacrosancta Trinitate fit confessio. Vocc. uncinis includit Lips.—Ed. Ox. [*tecumque cum Spiritu Sancto unum Deum* E cum ed. P.]

127. l. 11. de quo ille ABCD. et Mart. c. G. 2. [*deque illo* ed. P.]

dilucidaverat.—Mss. non addunt, *et dilucidaverat.* (ed. B.) absunt ab ABCD. ea ergo omisimus. uncinis includit Lips. [habet ed. P.] mox *in* Rom. foro. = *in* ABCDE.

monstra.—Mirum quantum hic varient codices. Ex vetustioribus et castigatioribus, codices Fossat. Benign. Corb. 1 Germ. etc. pro, *populusque etiam,* habent, *popilios jam.* (*pompiliosjam* E.) Alii quinque cum Bad. Am. Er. Somm. Blas. *populi usiam.* Victor. et Germ. 2. &c. *populique jam.* Nonnulli, *populi etiam.* Lov. *populusque etiam.* Nos ex ipso Benedictinorum consilio, tres Mss. Angl. secuti sumus, quorum lectio cæteris eo loco exhibitis longe præstat. Porro conjunctio *et,* addita est ante *omnigenum,* quia in omnibus Mss. reperitur. [*Romana nobilitas inflata spirabat populusque etiam et omnigenum deum monstra.*] *Populos* tamen, non *populo* cum ed. P., habent ABCD; id ergo restituimus, præsertim cum in plerisque lectionis depravationibus adhuc supersit litera *s.* (Ed. Ox.)

mox *quæ ista* ABCD [*iste* ed. P.]

128. Christi videro = *te* ABCD. [habet ed. P.]

tuo.—Rond. cum paucis Mss. *suo.*

129. quam exsultantibus pastoris. Sic in Mss. (et Arn.) præter Valinensem qui habet, *quam exsultantibus Angelis pastoris:* et melius. (ed. B.) om. *Angelis* ABCDE et 2 Mss. ap. Mart. et edd. plur. quæ habent *quam exsultantis pastoris.* omisimus ergo; fit enim allusio ad Luc. 15, 5. ubi de Pastoris gaudio narratur, vc. autem *Angelis* inseruerunt quibus constructio durior visa est. (uncinis includit Lips.) ed. Ox. [*Angelis* ed. P.]

130. l. 1. quia ABCD. [*qui ea* E. c. ed. P.]

voluptariis ABCD. [*voluntariis* E. c. ed. P.]

131. l. 2. jam amemus et curramus. ABCDE. [*amemus curramus* ed. P.]

tanquam quæ sunt. ABCDE. 1 Ms. ap. Mart. Mor. [=*quæ* ed. P.]

magnæ. 7 Mss. ap. Mart. Arn. Mor.—Lov. *magnum.*

cogitabatur.—Mss. octo habent, *cogebatur*, non inepte ad significandam vim diabolo illatam. Sequimur vulgatorum lectionem in Mss. etiam bene multis repertam; et vero potest habere eumdem sensum.

132. experimento.—Sic Er. Somm. Arn. Mart. et Flor. cum non paucis Mss. ADE. Apud Lugd. Ven. et Lov. *meo ipso.* C. *in eo ipso* B. [*in me ipso.* ed. B.]

volens.—Lov. Mor. *quod faciebam volens.* Sed legendum, *quam*, uti habent alii codices; et supplendum, *magis*, quam particulam reticere amat Augustinus.

excusatio.—Bad. Am. Er. Lov. *ulla excusatio.*

133. vincebat.—In 5 Mss. *et non vincebat.* Sed verior aliorum codicum lectio sine negatione. Id nempe *vincebat*, quod saniore judicio mentis præferebatur, tametsi infirmioris adhuc voluntatis affectu non eligeretur. Unde mox ait: *Non erat omnino quod responderem veritate convictus.*

gemebam.—Lov. et 1 Ms. ap. Mart. man. 2da. *degebam.*

134. Pontitianus.—Sic in Mss. At in codicibus editis scribitur, *Potitianus.*

135. erant.—Am. Er. Lov. Somm. *erat.*

quando.—In plerisque edd. *Et quamdiu.* At in melioribus Mss. et Arn. *Et quando.* Malumus: ut antithesis servetur; quia in sequenti membro dicitur, *ecce nunc fio.*—Er. Lugd. Ven. Lov. Mart. Flor. et Rond. ABCDE *istud*, non *istuc.* [*istuc* ed. P.]

136. socium.—Sic Mss. At Lov. *socio.*

jam ABCDE et 5 Mss. ap. Mart. Mor. [=*jam* ed. P.]

dicebat.—Somm. et Germ. 2. *decebat.*

conhibebam.—Lovanienses in quatuor suis Mss. legebant, *convivebam.* Nos in nostris reperimus *conhibebam.* Nempe suam iniquitatem secum habebat, convivebat, et tamen obliviscebatur.—Editio Florentina, *cohibebam.* (ed. P.) Sic ABCDE. Ea vero vel vera lectio est, vel ambigua licet, orthographia tantum a vera differt; vid. sup. p. 136. n. q. Eadem fere habet, quam serius vidi, not. Bened. ad Ps. 81.

" *Connivistis* Er. *connibuistis*, et infra loco *conniverunt* habet *conhibuerunt*; atque ita veteres libri, in quibus pro verbo *conniveo* constanter scriptum est *conhibeo.*" ed. Ox. [*connivebam* ed. P.]

137. cæteris.—Er. cum uno Ms. *certis.*

es.—Er. Lugd. Ven. Lov. Mart. ABCD. [*est* ed. P.]

renitebatur.—Mss. Angl. ABCDE. *retinebatur.* Alii, *renitebatur.*

pen. alloquebantur ABCD. [*loquebantur.*]

138. non.—Er. Lugd. Ven. *non sciebam.*

insaniebam.—Sic Er. Lugd. Ven. Lov. Somm. Arn. Mor. Mart. Flor. et Rond. [*insanibam.* Ed. B.]

pedem.—Sic legendum juxta Mss. [*pedem post pedem.*]

luctantem.—Codex Corb. *parte assurgentem; cum alia parte alibi jacente cadentem, luctantem.* Angl. duo, *parte assurgentem cum alia.* ABCD.—Lectionem codicis Corb. prætulit editio Florentina; lectioni Mss. Angl. duo Mss. Flor. et 3 ap. Mart. et Arn. suffragantur. Er. Lugd. Ven. *partem assurgentem.* Hæc autem lectio, sicut et *parte assurgente*, quam habent E. Somm. Mor. Ben. inde profluxit quod librarii constructionem parum perspexerunt, ideoque verba proxime sequentia secum concordari voluerunt, quod in Mss. sæpissime accidit. ed. Ox. [*parte assurgente* ed. P.]

nutum=*mentis* ABCDE. [*nutum mentis* ed. P.]

suam.—Lov. Somm. Blas. *ad voluptatem suam*; corrupte, nam de perficienda voluntate loquitur Augustinus. Et vero in Mss. nullo fere excepto, in antiquioribus editionibus et Arn. habetur, *ad voluntatem suam.*

ult. paret ABCD. [*paretur* ed. P.]

139. non itaque plena.—*itaque* ABCDE *plene* ABCD [non *utique* plena. ed. P.]

vere.—*vero* ABCDE.

pænam meæ—*pœnæ* ABCD.

141. ponit.—Ms. Corb. Germ. 1. et aliquot alii, *non punit.*

vanitatum.—Sic Er. Lugd. Ven. Lov. Somm. Dub. Mart. Flor. et Rond. cum Mss. non paucis. [*vanitantium.* E cum ed. B.]

142. blandiens venirem ABCD [*ut ven.* E cum ed. P.]

istæ.—Er. Lugd. Somm. Lov. Rond. *quod isti et istæ.* (*et quod istæ* E.)

non.—Mart. cum quatuor Mss. *an non.* *Seipsis* pro *semetipsis* ABCDE.

murmura ABCDE. [*murmur* ed. P.]

et ille sensit nescio quid. Aliquid enim.—Lov. Er. Lugd. Ven. Somm. et Rond. [*et ille sensit; nescio quid enim* ed. P.]

143. nihil aliud interpretans, nisi divinitus mihi juberi ut—*divinitus mihi juberi nisi ut* ABCDE.

ex=ex ABCD.

carnis providentiam. *prudentiam.* E.

recipite.—Lov. *assumite.* Alii cdd. *recipite.*

145. hostiam ABCDE et 5 Mss. ap. Mart. [*sacrificium* ed. P.]

mea.—Sic Mss. et Arn. At Lov. *Quid non mali ego? An facta mea.* In aliis etiam edd. habetur, *ego*; sed, *an*, mutatur in, *aut.*

volebas.—Sic prope omnes Edd. ct Mss. Attamen Arn. habet *nolebas.* [*nolebas.*]

suavitate ABCD. [*voluptate* ed. P.]

146. loquacitatis.—In codice Benigniano *mundanis loquacitatibus.*

vergeremus.—Mss. duo, *mergeremur.* 4 ap. Mart. *vergeremur.*

discedere.—Mart. *si ita discederem:* hæc verba *si ita*, cum Ms. Germ. uno; verbum autem *discederem*, cum duobus Germ. et quatuor aliis Mss.

dicerent.—Quatuor Mss. apud Mart. *multi dicerent.*

147. intermittere. *intermitterem* ABCDE.

148. in re ejus essemus. sic Mss. nullo fere excepto. ADE (abest a C) [B cum ed. P. *rure.*]

illi.—Quatuor Mss. apud Mart. *Retribue illi.*

reddis ABCDE [*reddes* ed. P.]

Nebridius = meus ABCD [habet ed. P.]

149. ille.—In duobus Mss. *a quo potatur ille.*

nostra.—Lov. cum antiquioribus edd. et 1 Ms. ap. Mart. *conversatione nostra.* ABCD.

dies quo. ACD. [*dies in quo.* ed. P.] mox *Et factum est. Eruisti* ABCD. [est, et eruisti ed. P.]

anhelantibus.—Somm. *Sed adhuc in superbiæ scholam, tanquam in pausationem anhelantibus.* Arn. et Mss. nostram præferunt lectionem. Nempe ad illud Augustinus alludit quod accidit fugientibus, qui cum primum pausant, aliquandiu anhelant.

150. l. 8. quomodo ABCD. [*quoque modo* E. cum ed. P.]

tunc.—Er. Lugd. Lov. Somm. et Rond. *essent tunc, ignorante me utrum audirent, et me nesciente quod ibi essent.* sic ABCDE. ordine tamen paullulum immutato, *ignorante me utrum audirent tunc.*

151. clamat propheta.—Er. Lugd. Ven. Lov. Somm. Dub. Mart. Rond. *clamat* ABCDE. *propheta* ABCD. Editio Florentina, *et clamabat propheta.* [*clamabat prophetia.* ed. P.]

phantasmatibus.—Bad. cum duobus Mss. et 5 ap. Mart. *phantasiis.* Mendose: nam Augustinus in hujus operis libro 3, c. 6, phantasias vocat eorum quæ sunt, phantasmata vero eorum quæ omnino non sunt corporum imagines; quas ipse Manichæis olim adhærens, pro veritate amplexabatur.—Cum Er. Lugd. Ven. Lov. Somm. Dub. Mart. Flor. et Rond. legendum existimavimus, *phantasmatibus.* ABCD. sed mox *quas* pro *quæ* ACDE. [E cum ed. B. *phantasmatis.*]

152. æternum.—In edd. *O si viderent internum lumen æternum!* In codice Corb. et Germ. *O si viderent in te internum lumen æternum!* Visum est sequi alios optimæ notæ Mss. inter quos, omnes Mss. Angl. (ABCDE) qui cæteris omissis verbis præferunt, *O si viderent internum, æternum!*—His Mss. adstipulantur sex Mss. Florentini. (Uncinis includit Lips.)

ubi.—Lov. Somm. *Ibi enim, ibi mihi.* At Mss. cum Bad. Am. Er. Blas. Arn. *Ibi enim, ubi mihi.*—Ita etiam sex Mss. Florentini.

temporibus.—Ita Mss. quo loco edd. habent, *temporalibus.*—Habent etiam *temporalibus* sex manuscripti citati in editione Florentina quæ sic etiam legit. *temporalia* E cum 1 Ms. ap. Mart. *temporalibus* cum 5 ib.

153. pestis.—Mart. cum uno Ms. et Rond. *præ istis.* Tres Mss. apud Mart. *prius.*

inimicis.—Am. Er. et Lov. *et super inimicis scripturis Scripturæ hujus.* At Mss. Bad. et Arn. carent voce, *scripturis. inimicos* ABCD.

recordabor.—Sic Dub. cum tribus optimæ notæ Mss. Sic etiam Mart. cum duobus, et Rond. cum octo Mss. [*recordabar* ed. B. et incipit caput duodecimum ad hæc verba: *Sed nec oblitus.*]

154. formare.—In Mss. pluribus et potioribus; *multum potens formare*; ACDE (abest hæc clausula a B.) et paulo post, *præter delictum non habebam* ACDE. [*reformare—nihil habebam* ed. P.] mox *nutriebatur* ABCDE *respiraveras* ACD.

155. pietatis.—Lov. *et ex ea æstuabat affectus pietatis.*

qua.—Sex Mss. apud Mart. *quæ fuerat seducta* C. Sic Rond. cum duobus aliis Mss. *quia* E.

imitantibus.—Somm. Mart. *per cæteras partes imitantibus.* Rond. *per cæteras orbis partes.*

156. lætitiæ.—Aliquot Mss. *lætitia.*—Hanc alteram lectionem sequitur editio Florentina, cum uno e suis manuscriptis. *tumultuante lætitia* ABCDE.

lucentes.—Somm. et Rond. *inde laudes tuæ ferventer lucentes.*

applicatus.—Sic ABCDE cum ed. Ben. minus recte ergo " trium Mss. Angl. auctoritate" *ampliatus* legendum censuerunt Ben.; pro qua lectione unum tantum Ms. affert Mart. Restituimus ergo lect. priorem Ben. Ed. Ox.—Er. Lugd. Ven. Lov. Somm. *applicitus.*

respirans.—In tribus Mss. *et tantum respirans* ABCD. paullo ante *Ideo* pro *Et ideo* ABCDE. [Et ideo ed. P.]

157. habitaturi.—Sic habent Mss. et Arn. At Bad. Am. Er. Lov. *habitabamus.*—Paulo post, Somm. et Rond. *in placito.*

nascerer.—Sic legendum cum Mss.—Quam sequimur lectionem, scilicet *nascerer*, amplexus erat Rond. ex octo manu-

scriptorum auctoritate. Mart. cum G. 1. et quibusdam aliis [*renascerer.*]

commissam = *sibi* ABCDE [habet ed. P.]

permanebit ABCD. [*prævalebit* E c. ed. P.]

158. temulenta.—Lyrensis codex, *temulentiæ.*

præpositos.—Antonius Arn. suspicatur legendum esse, *per perversos*; vel, *per præposteros homines.*

cœlitum.—In Ms. Benigniano, *cœli tui. cœlestium* ABCD.

ordinate.—Potiores Mss. et ABCDE. [*ordinans* ed. P.]

159.l.13. refractum et quietum ABCDE. [*refracto et quieto* ed. P.]

§. 20. l. 2. evicit ABCD. [*vicit* E c. ed. P.]

160. cruditas.—Apud Bad. Am. Er. et plures Mss. *crudelitas.* E.

homini.—Sic legendum videtur juxta melioris notæ edd. In edd. porro legebatur, *animo humano* ABCDE. utrumque habet G. 1. ap. Mart.

161. loquendo.—Lov. cum 1 Ms. ap. Mart. *loquendo te.* Abest *te*, a manuscriptis.

suspiravimus.—Ms. Corb. *susum spiravimus.*

162. si quis audiat. *si qui audiant* ABCD.

attingimus.—Sic Somm. Lov. Mor. quatuor Mss. apud Mart. citati, et ABCDE. [*attigimus* ed. P.]

talia.—Mart. cum quatuor Mss. *dicebamus talia.*

ponitis ABCDE. [*ponetis* ed. P.]

pen. peregre. *in peregre* ABCD.

163. aperuisset.—Sic Arn. et aliquot ex præcipuis Mss. At Bad. Am. Er. Lov. *apparuisset.*—Hanc alteram lectionem sequuntur Flor. cum undecim, et Rond. pariter cum undecim Mss. ABCDE.

extremum.—Mss. plerique omittunt verbum, *spiritum* ABCD. [*spiritum* ed. P.]

164. l. 1. tacebat. *tacuit* CE.

celebrare.—1 Ms. apud Mart. et Rond. *celebrari.*

sonum.—Lov. aliæque edit. *sermonem.* ABCDE.

anima. =*mea* ABCD. [habet ed. P.]

165. est.—Apud Rond. hæc verba, *cum ecce corpus elatum est,* concludunt periodum præcedentem.

pascitur.—Tres Mss. Angl. *pascitur, difficile posse vitare. Visum etiam* ABCD.

soporis.—Multi edd. Ita etiam Flor. Lov. Som. Arn. Mor. necnon Mart. et Rond. uterque cum sex Mss. ABDE *sopore gratiæ* C. [*sopora* ed. P. Lips. et sic quidem haud dubie in carmine Ambrosii legendum, et *sopora* pro verbo habendum est, alioquin manca foret constructio; hic vero paullulum immutatur versus cum Dei laudes enarrentur, oratio vero ad Ipsum haud dirigatur. ed. Ox.]

sancte.—Bad. Am. Er. Lov. Som. cum 4 Mss. *sanctam.*

requievi in eis. Mart. cum 3 Mss. Arn. Mor. ABCD. [E cum ed. P. *requievit.*]

166. §. 34. l. 8. Baptismum † *tuum* BC.

l. 9. ex ore ABDE *de* C. [*ab* ed. P.]

locum.—Absunt a Mss. prope omnibus isthæc verba, *invenire indulgentiæ* et ABCD. Ea ergo omisimus. (Ed. Ox.) Ea tamen habent 4 Mss. ap. Mart. et Benedictinorum lectioni suffragatur editio Florentina et E. [*indulgentiæ apud te locum invenire.* ed. P.]

glorietur.—Sic Mss. cum Arn. At Lov. cum antiquioribus edd. *O si cognoscant se omnes* [=*omnes* ABCD.] *homines, et qui gloriantur,* [*atur* E.] *in Domino glorientur,* [*etur* E.] ABCDE.—Editio Veneta sic habet: *et qui gloriantur, in Domino glorientur.*

§. 35. l. 6. scio † *eam* ABCD.

l. 10. judicio ABCD. [*judicium* E. et ed. P. e Vulg.]

§. 36. l. 1. *quod* BCDE *quem* A [non habet ed. P.]

lin. autem seq. namque=*illa* ABCD.

167. ei.—Arn. cum aliquot Mss. *offerat,* E sed melius Bad. Am. Er. Lov. cum pluribus Mss. *auferat ei*, scilicet Christo emptori, uti nobis quidem videtur.

Domine Deus meus.—Editio Veneta, ABCE et 1ma. manu D. [*Domine meus, Deus meus*, ed. P.]

confessiones.—In edd. pluribus, et 5 Mss. ap. Mart. *tam per confessiones* BCE. Abest, *tam*, a Mss. quos magis probamus. AD.

168. sanum.—Somm. et sex Mss. apud Mart. citati, *sane.*

neque enim id ago—*neque ego id* ABCD.

169. enim.—Sic Er. Lugd. Ven. Lov. Dub. [In ed. B. deest *enim.*]

§. 4. l. 11. Domine † *Deus* meus ABCDE [= *Deus* ed. P.]

170. accedam = *ad te* ABCD [*quantum ad te accedam* E c. ed. P.]

confitear.—Isthæc verba, *non qualis fuerim, sed qualis sim ut hoc confitear*, desunt in ed. B. et in aliquot edd. ac Mss. sed habentur in utrisque potioribus.

171. ecce.—Editio Veneta, *etiam. non candorem* ABCD [*nec* E c. ed. Par.] *amica oculis* ABCD.

172. dixistis. *dicite* utroque loco ABCDE.

Deum meum? Jam = *quem* ABCD [*meum quem jam* E c. ed. P.]

de responsionibus = *singulis* ABCDE [*de singulis respons.* ed. P.]

§. 9. pen. sensum ABCD [*sensus* E c. ed. P.]

conspiciantur.—Quinque Mss. apud Mart. *conspiciant.*

173. videnti. *videns* [*vide en* E] *moles enim* [= E] *minor est* ABCDE.

est.—Sic Arn. et Mss. At Am. Er. Lov. *etiam tibi vita est.*—Hanc alteram lectionem editiones Ven. et Lugd. secutæ sunt.

quia. *et* ABCDE et ante *equus* = *et* [*et equus*, ed. P.]

animus.—Editio Veneta, *unus ego animus. ago ego unus* ABCD.

§.12. l.2. fecit me *cum ea* 5 Mss. ap. Mart.

cujuscemodi.—Er. Ven. et Lugd. *de hujuscemodi.* E.

proruunt.—Editio Veneta, *se promunt.*

quod.—Er. Ven. Lugd. *illud quod.* E.

174. mea.—Bertinensis Ms. apud Mart. *in memoriam meam.*

175. capit.—Lovanienses: *ut ubi sit, quid sit, non capiat.*—Er. Ven. Lugd. *ut ubi sit, quid* [*quod* E] *sui non capiat.* [*capit* D] 3 Mss. ap. Mart. *ut ibi sit quod sui non capiat.* C. Mart. cum aliis *angustus est ut ibi sit quod sui non capit?* AB. Et postea: Mart. c. 5 Mss. *numquid extra ipsum? annon in ipso est?* At vero Somm. et Rond. *annon in ipso?* omisso *est.*

loco.—Lov. *loca.*—Sic etiam Ven. et Lugd. ABCD

hic ABCD [*sic est* om. *hic* E. c. ed. P.]

recoleretur.—Sex Mss. apud Mart. *recolitur.* mox *vanescit* ABCD.

176. auras.—Sic Arn. et Mss. At Am. Bad. Er. Lov. *per aures* ABCDE.—Sic etiam editiones Ven. et Lugd.

possunt.—Er. Ven. Lugd. *dicam si possum.* ABCD.

iterum.—Ita meliores Mss. et sic legendum esse probat quod sequitur, *neque enim est alia regio eorum*, ex qua scilicet cogi possint. Quare emendandi editi codices qui habent, *et in idem* (ABCDE) vel, *et ibidem.*

177. §. 20. l. 1. quomodo. *quo modo* 1 Ms. ap. Mart.

§.21. l. 7. †*et* e ABCDE [om. *et* ed.P.]

ult. non fuit = *non* 5 Mss. ap. Mart. Lov. Am.

178. corporis.—sic in Mss. et Flor. BCD. E. in marg. *assensibus* A [in prius editis, *impressas sensibus corporis* et ed. P.] mox *accipimus* ABCD.

179. l. 4. en ABCDE [*et* ed. P.]

dimetimur ABCDE [*dem.* ed. P.]

§. 28. l. 5. occurrerit ABCD et punctis inferius notatum E. [*occurrit* ed. P.]

180. inhæreri. Mart. cum 1 Ms. Arn. et Moret. Dub. ABCDE. *inhæreri* bis habent ABCD et *potest* ABCDE. [*inhærere* ed. P.]

An.—Mart. cum 1 Ms. *fueramus; ac non...flagitabat.* Alias, *nam.*

181. l. 2. separavit. *segregavit* ABCD.

aspectui. *adspectus* ABCD *conspectui* E mox *et* pro *sed* ABCD.

182. vivit. *vivat* ABCD.

183. ita ut = *ut* ABCD.

amamus = *eam* et *adhuc* ABCD [*amamus eam et tamen adhuc* ed. P.]

enim † et hoc ABCDE. 2 Germ. c. omnibus Mss. ap. Mart. [= *et* ed. P.]

notitia.—Sic Am. Arn. et Mss. At Er. et Lov. habent, *in exteriore notitia.* E.

§. 31. l. 6. fieri possit.—*posset* Somm. Arn. Mart. cum Mss. Flor. Rond. ABCDE [*posset* ed. P.]

§. 31. l. 8. uterque se statim. Er. Lugd. Arn. Dub. Rond. cum 11 Mss. et ABCDE omittunt statim ante hæc verba, *fieri possit ut* [sensu id omnino postulante].

num—Iidem et Lips. [*nam* ed. P.]

184. quia. *qui* ABCD.

185. indicat.—Lov. *judicat.*

veris mavult. *verissimis vult* ABCD *veris|ma˜vult* [sic E.]

fabricasti = *illic* ABCD [*illic tibi* E cum ed. P.]

sanctuarium.—In aliquot Mss. *sacrarium.*

186. nec illic. *et nec illic* ABCD.

contristamur. *cum tristamur* ABCDE.

Fragrasti. B.E 2 manu.—Er. Lugd. Flor. *Flagrasti.* ACD.

§. 39. l. 1. ex omni me † *omnino* Mart. c. 4 Mss. et Somm.

187. ea ABCDE [*eas* ed. P.]

tentatio.—Bad. Am. Er. et Lov. *humanæ vitæ tentatio.* 1 Ms. ap. Mart. et E. Ita etiam Somm. necnon septem Mss. citati in editione Florentina.

et ne frangat tolerantiam.—Bad. et plures e vetustioribus Mss. ABCDE nisi quod D habet *tolerantia* [*naufragat* tolerantia ed. P.]

188. ibi. *sibi* ABD.

manet.—Septem Mss. Recte, referendo ad rationem.—Somm. et Rond. *Ubi est tunc ratio qua vigilans animus, talibus...inconcussus manet?* Hanc lectionem in melioribus codicibus exhiberi affirmat editio Florentina, et præferendam censet. Attamen omittit priorem partem hujus lectionis, quod fortasse ex typographorum accidit oscitantia. (ed. P.) Habent etiam ABCD; eam ergo prætulimus; et lectio quidem *maneo* glossam sapit. [*inconcussus maneo* E. cum ed. P.]

non potens es, Deus omnipotens BCD. Hanc lectionem, cum antithesin melius servet, prætulimus. *non es omnipotens, Deus, sanare* A [*potens est manus tua* E cum ed. P.]

libeat.—Rond. cum undecim Mss. *tantulum libeat.* ABCDE.

189. in quid BC. *inquit* AD [*quid* ed. P.]

sperans.—Rond. juxta sex Mss. *et sperans.* E.

meam = ABCD. mox *incorruptionem*

sempiternam ABCDE e Vulg. et *in servitute* ABCD.

vocantur.—Am. Er. et Lov. *calamitates deliciæ vocantur.* At Mss. plerique et Arn. *calamitas.*—Somm. Rond. cum quatuor Mss. *calamitates.*

quo.—In omnibus editis ante Arn. legebatur, *quam quo transire.* Expunctum est, *quam*, auctoritate Mss. et sensu exigente. —Paulo ante, Somm. et Rond. cum duobus Mss. *alias qua transeatur. quo* E. *qui* A.

dexteram tuam = *ad salutem meam* ABCD [habet E c. ed. P.]

190. *antea* ABCD recte procul dubio, quum *postea* paullo ante concinne respondeat. [*a te* E cum ed. P.]

nos = ABCD.

gloriatur.—Quinque Mss. citati apud Mart. *ut quod gloriatur in Domino glorietur. glorietur* AE.

l. ult. offensionem. *offendiculum* e Vulg. ABCD.

191. ejus.—Bad. Am. Er. et Lov. *imperfectum meum.* Sed Mss. cum Arn. *imperfectum ejus*, scilicet Christi, ex cujus persona versiculum istum interpretatur Augustinus, Enarr. in Psal. 138, n. 23.

fortasse. *forsitan* ABCDE.

192. suavi diversitate. E. " Gislen. *pro sonorum diversitate*; optime Ulim. *pro suavi diversitate*" Mart. quod prætulimus, quippe quod, compendiose scriptum, lectioni vulgatæ facile occasionem præbuerit. (ed. Ox.) Rond. c. uno Ms. *pro sua div.* [ABCD cum ed. P. *pro sui div.*] mox *excitantur* ABCD.

moveor.—Editio Moreti, apud Rond. *et nunc ipse commoveor. ipsum commoveor* (*veo* E.) ABCDE.

193. vide.—Somm. Mor. et Rond. *respice, et exaudi; vide.*

loquor.—Somm. ABCD et Mart. cum sex Mss. [*loquar* ed. P.]

animum.—Somm. et Rond. cum duobus Mss. *contristet animum.* E.

§. 52. l. 4, 5. benedicere. *benediceret* 2 Germ. ap. Mart. ABCD. mox pro *grandi ætate, granditate* ABD *grandævitate* C.

est.—Er. Lugd. Somm. et Rond. cum sex Mss. hic addunt, *et alia non est.* E.

194. fabricationibus.—Lov. *hujuscemodi fabricationibus.* Sed Mss. habent *cujuscemodi:* quo vocabulo frequens utitur Augustinus pro, *qualibuscumque*; idque jam restituimus in hujus libri capite 8, n. 12.

meo.—Mss. et edd. plures, *sanctificatori meo.* Pauci vero, *sacrificatori.*

§. 53. l. 15. spargant † *inde* ABCD.

nam ego ABCDE [*nam et ego* ed. P.]

præter enim ABCDE [*pr. eam en.* ed. P.]

195. cognoscendum. *noscendum* ABCD.

libidine. *libidinem* ABCDE *ad experiendi —libidinem* Somm. Moret. et 2 Mss. ap. Mart. qui eam probat.

proceditur.—Ita Mss. cum Arn. At Bad. Am. Er. et Lov. *ad perscrutandu naturæ secreta, quæ præter nos est operata, proceditur.*

196. multa.—Lov. *ecce quam multa. tam* E.

das. *da* ABCD.

tentatur.—Mart. cum sex, et Rond. cum quatuor Mss. *tentetur.*

§. 57. l. 13. sedentem—muscas. *sedente —muscam* ABCD mox *implicat* A.

197. conceptaculum.—Rond. *receptaculum.* Præterea, sic pergit Ulim. Rond. juxta 4 Mss. citatos apud Mart. *sit cor nostrum, et portet copiosæ vanitatis catervas.* mox l. 6. *voce* ABCDE.

tua.—Mss. nonnulli cum Arn. *nisi nota misericordia tua.* Alias, *nisi tota.*

quia.—Somm. et Rond. juxta novem Mss. et ABCDE. [*qui* ed. P.]

me.—Mart. cum sex Mss. *cessabit a me.*

gaudium.—In Somm. necnon in Rond. qui novem Mss. nititur auctoritate, et in ADE incipit periodus ab his verbis, *sed numquid*; et ad illa, *quod non est gaudium*? concluditur. mox pro ambitiones, *nem* A *one* BCD. [*potest? Timeri* &c. *misera vita est.* ed. P.]

imitanti.—Sic legimus in Ms. Fossat. C. At in aliis plerisque habetur *imitandi*, aut, *imitati* (ABDE) aut *imitantes*, minus bene, ut arbitramur.

198. l. 6. donum. *bonum* ABCD.

§. 59. ult. hominis quam Dei. *in hominibus quam in Deo* E. Initio autem c. 37. præmittunt ABCD. *In aliis te precamur*, mox l. 5. gemitus cordis ABCD.

absunt.—Somm. *vel voluntate cum adsunt, vel necessitate cum desunt.* Rond. eamdem sequitur lectionem; attamen ultimo loco habet, *absunt.* paullo ante, pro *quantum assecutus,—quantis* BCD.

199. sim ABCD et E *sit* puncto notatum [*sit* ed. P.]

tu.—Lov. *quam tibi.* ABCD. Sed melius antiquiores edd. et Mss. *quam tu.* E. Hic nimirum id confitetur quod supra cap. 5, cum diceret: " Mihi sum præsentior quam tibi: et tamen te novi nullo modo posse violari; ego vero quibus tentationibus resistere valeam, quibusve non valeam, nescio."—Lovaniensium lectioni suffragantur Somm. et Rond. cum septem Mss.

200. §. 63. l. 3. qui ad.—*quia privatam quandam excellentiam contrahit* (*contrahunt* B) ABCD.

tentat.—Am. Er. et Lov. *contrahere emendicata suffragia tentat; et cum a me.* Somm. *contrahit, et emendicata suffragia tentat; et cum a me.* Prætulimus lectionem Mss. quæ etiam est Bad. et Arn. Mox post *sæpe* om. *homo* plures Mss. et ABCD. [habet E. c. ed. P.]

contemptu.—Am. Er. Lov. Som. et 4 Mss. ap. Mart. *de ipso vanæ gloriæ contemptu.* Abest, *vanæ,* a mss. quorum etiam nonnulli verba sequentia sic interpungunt: *Non enim eam contemnit cum gloriatur. Intus etiam, intus est aliud.* ABDE. Omisimus ergo *vanæ,* atque ita esse interpungendum censuimus. ed. Ox. [*contemptu vanæ gloriæ—cum gloriatur intus. Etiam intus* ed. P.]

placeant.—Sic potiores Mss.; Lov. vero et 5 Mss. ap. Mart. absque negatione, *vel placeant.* E.

gratia.—Edd. plerique locum huncce ita interpolatum habent: *aut etiam sicut ex tua gratia, sed non sua merita, non tamen.* (*sicut ex tua gratia merita* E.) Removimus hæc verba, *sed non sua merita,* quia iis carent Mss.

eam ABCDE [*ea* ed. P.] et pen. *sed † et* iid.

201. memoriæ.—Lov. *memoria.* mox pro *latis, lætis* AD.

degravat.—In Mss. omnibus, nullo fere excepto. *Tantum consuetudinis sarcina digna est.* Ita etiam Bad. ABCDE.

Ambiendum.—Sic Mss. excepto Lyrensi qui habet *Abeundum.* et 3, ap. Mart. qui habent *An abeundum?* Arn. *An ambiendum?* At Bad. Am. Er. Lov. *An eundum.* E.

202. et multum. *at* AD *ad* BC.

§. 68. l. 3. mediator ille = *ille* ABCD utpote qui a loco SS. absit; unde mox "*qui* (BC) non rapinam arbitratus *est* esse." ABCD.

impiorum.—Benign. Ms. *justificandorum impiorum.* Corb. Ms. et 4 ap. Mart. *justificatorum piorum.* Utraque lectio conjectura est scribæ, qui textum haud intellexit. ed. Ox.

Hinc. Codex Fossat. Ita etiam unus e Sorbonicis Mss. ABCD. [*Hic* E cum ed. P.]

simul unus Deus.—Mss. plerique non habent verba, *cum Spiritu sancto.* ABCD. vid. sup. p. 290. col. 2. ad p. 126. uncinis includit Lips. [E. cum ed. P. *simul cum Sp. S.*]

203. agitaveram corde ABCD. *in corde* sed *in* puncto notato, E. [*in corde* ed. P.]

pen. Deum ABCDE [*Dominum* ed. P.]

ult. requirunt. *requirent* ABCD.

205. l. 4. eas ABCDE [*ea* ed. P.]

206. Sacrificem.—Lov. *quia sic est, ut sacrificem.*—Sic etiam Er. Ven. Somm. et quinque Mss. citati apud Martin. E.

207. recumbentes.—Sic Arn. et duodecim Mss. At Lov. *recubantes.*

voluptatum.—Codex Corb. *superaffluentia* Bad. Am. cum quatuor Mss. *superfluentium voluptatum.* mox pro *sitientem, sentientem* ABCD. mox §. 4. l. 1. *et* ante *exaudi, de* ante *lapidibus, Domine* ante *Deus* om. ABCD. et pro *sicut, ita ut* habent. *delectationes † suas* 5 Mss. ap. Mart. et E.

208. ipsos.—Sic antiquiores et meliores Mss. At prius editi habent, *ipsum quæro.* sic 2 Mss. ap. Mart. et E.

te.—Deest in edd. *a te* quæ voces in Mss. prope omnibus inveniuntur. Desunt in 5 Mss. ap. Mart. et E.; in Lips. uncinis inclusi sunt.

mox l. 14. *te te* ABCD. [*te* ed. P.]

in eo = ABCD.

cui comparata *quo* (*cui* E) *comparato* ABCDE.

terram.—Apud Am. Er. et Lov. sic incipit caput 5: *In principio fecit Deus cœlum et terram. Quomodo.* Eadem verba exstant nic loci apud Bad. sed absunt a Mss. et ab editione Arnaldina.

209. l. 8. quo artem capiat et videat. *capit ut videat* Germ. ap. Mart. *capit* ABCD.

laudant. *laudent* ABCD.

Domini. *Dei* ABCD = *mei* E.

210. Verbi tui. *Verbo tuo* ABCD.

sempiterne.—Nonnulli e Mss. *simul et sempiterno dicis.* (D. cum textu sed sup. ras.) Mox etiam plures potioresque cum Arn. habent, *et simul et sempiterna fiunt.*—Er. Ven. Lugd. hoc posteriori loco, *et simul et sempiterna.* Somm. Flor. *simul et sempiterna:* omissa ante *simul* particula *et.* ABCDE [*sempiterna* ed. P.]

tunc desinit ABCDE. [*esse desinit* ed. P.]

quia.—Habent edd. *qui et loquitur.* At Mss. *quia et loquitur,* juxta Græcum: ὅτι καὶ λαλῶ ὑμῖν. Sic legisse Augustinum intelligitur aliis ex locis, ut ex cap. 28. lib. seq. et ex Tract. 38 in Joan. etc.

dicentis.—Ben. Mart. ABCDE.—*dicentem* Er. Ven. Lugd. Somm. Flor. et Rond. cum tribus Mss. [*dicentem* ed. P.]

211. ubi.—Sic Er. Ven. Lugd. Somm. et Rond. cum septem Mss. [*ibi* man. 2da. E. c. ed. Ben.]

sapientia. bis ABCD. Ben. Dub. Mart. [semel E. cum ed. P.]

egestate. *paupertate* cum Vulg. ABCD.

exstitit. *existit* ABCD.

212. præterire. *præteriri* ABCD. mox *dictet et futura* ABCD. *dicit et* 2 Mss. ap. Mart. [*dictet futura* ed. P.]

aliud ridere. *aliud est* ACD.

creatura.—Benignianus codex, *quod nullam faciebat creaturam.*

213. §. 16. l. 6. isti enim nostri ABCDE. [*autem* ed. P.] mox = *et* ante *eunt* ABD.

214. esse.—Lov. *tendit ad non esse* B. Abest particula, *ad,* a Mss. quæ et alias ab Augustino non adhibetur post verbum *tendit,* ut lib. 4 hujus operis cap. 10: "Ergo cum oriuntur et tendunt esse."

§. 19. l. 1. utrum præsens.—*utrum et* Arn. Mor. Mart. c. 1 Ms.

215. ita mediorum ABCD. [*ita si* E. c. ed. P.]

poterunt. *potuerunt* ABCD.

ei ABCDE. [*ejus* ed. P.]

216. narrarent ABCD. [*vera narrarent* E. c. ed. P.]

imagines.—Edd. plerique *præsententur imagines* 3 Mss. ap. Mart. ABCDE. et paulo post, *præsentia futurorum*, 2 Mss. ap. Mart. Reddimus lectionem Mss. quibus posteriore loco suffragatur Arnaldus.

est.—BC. Er. Ven. Lugd. *erit*. ADE.

217. occultorum = ABCD.

fateorque. *fateor quia* BD. *quod* AC.

218. metitur.—Edd. aliquot [Lov. Som.] et Mss. (2 ap. Mart. ABDE.) *metimur ergo cum præterit......non metimur* (A); *quid enim metiatur.* (*metiamur* E.) Male. mox *metimur* A. et in fin. cap. *metitur* BC. et D. sup. ras.

confitebor. *confitear* ABCD.

vere. *vera* AD.

cognoscere.—Bad. Am. Er. Lov. Som. *cognoscere te.* 5 Mss. ap. Mart. et E. Expungendum est, *te*, juxta Mss. et Arn. quia de tempore, non de Deo, cognoscendo loquitur Augustinus.

vivo.—Lov. *ad hanc inhio:* recte, nisi alii refragarentur et edd. et Mss. qui magno consensu ferunt, *ad hanc vivo. et propter hanc vivo* E. *ad hunc vivo* AC.

219. annui.—Sic legendum videtur cum Mss. Vedast. duobus, et uno Corb. vel cum Arn. *et non annui.* Ubi Germ. codex habet, *et non abnui.* Lov. vero cum aliquot Mss. *et non anni* ABCDE. Er. *et anni.* Denique Bad. et Am. *et non animi.*—Editio Veneta: *tempora, et anni; non annui.*

ligneolæ.—Omnes Mss. Angl. (ABCD tantum.) *circuitum illius, aut definite duplum ligneolæ rotæ.*—Er. Ven. Lugd. *igneolæ.*

totius.—Er. Ven. Lugd. Somm. Dub. Mor. et Rond. cum octo Mss. 1 Ms. ap. Mart. *totus.* E manu post.

ille.—Er. Ven. Lugd. *illa.* mox *quantum* ABCDE.

220. victoriosum.—Bad. Am. Er. et Lov. cum paucioribus Mss. *ut victor Josue* Bert. et E.

cum. = ABCD.

si et. ABDE. [*etsi* ed. P.] mox *motus* ABCD.

221. *id* ipsum A. *ad* ipsum E. [*ipsum* ed. P.] mox *moram* pro *mora* ABDE.

item. *idem* BC.

illud? Tempus metior. *tempus illud? Metior*, AD. *illud tempus. Metior* BC.

puta. *puto* ABCD.

222. tenore. *tempore* ABCD.

l. 17. ad aliquam. *aliqua* ABCD.

pronuntio, renuntio. *pronuntio et* ABCDE.

Ipsamque longam num—? ABCD. [Ipsam *quoque* longum *non* E. c. ed. P.]

qua.—Lov. et antiquiores editiones, *quam metior.* (ABC. et mox *qua* ACD.) Sed melius Arn. cum Mss. *qua:* statim quippe dixerat Augustinus brevi syllaba longam se metiri.

223. eas. *ea* ABCD.

consumptione. *consummatione* ABCD.

pergat.—2 Germ. et plur. Mss. ap. Arn. In prius edd. *peragat abesse quod aderit.* Bert. et E.—Quidam legendum putant; *pergat adesse quod aberit;* quam lectionem Mart. et Rond. in textum receperunt. *pergat ad esse* [*adesse* Mor.] *quod aderit.* ABCD.

224. illo.—Er. Ven. Lugd. Somm. Dub. Flor. et Rond. cum septem Mss. E. [*illa.* ed. P.]

extentus.—Sic Mss. At edd. *intentus.* E.

dissilui.—Mss. Benign. Corb. et alii non deteriores, *dissolui.*

225. Qui. [*quod* ex err. typoth.]—Er. Ven. Lugd. Mart. c. 2 Germ. Arn. Mor. et Rond. cum octo Mss. ABCDE. [*Quod* ed. P.] mox *dicit* ABCD.

et. *ut* ABCD.

distentione.—In vulgatis, et aliquot Mss. *sine distinctione.* E. At in Mss. pluribus et melioris notæ habetur, *sine distentione*, (E. in marg.) consequentius porro ad illud quod præcedit: *Neque enim sicut nota cantantis......variatur affectus sensusque distenditur.*

226. accepit. *cepit* ABCDE.

cujus.—Er. Lugd. Ven. Lov. *cui.*

227. hanc. *hæc* ABCE.

§. 4. l. 6. luculenta. *lucentia* ABCD.

ea.—Ita in Mss. et concinnius quam si legas ut in vulgatis, *Et cum in ea* ABCDE. —Somm. utraque particula omissa, sic incipit: *Cum in ea.*

quod. quod, *quid*, *quid.* ABCDE.

confitear.—In Mss. omnibus habetur, *si totum confitear:* cujus propositionis sensus ex istis completur verbis, *quis legentium capere durabit?*

autem.—Mart. ex uno Ms. *Verumtamen:* sic etiam unus apud Rond. manuscriptus.

228. nihil.—Sequimur Mss. Benign. Theoderic. etc. Non pauci tamen cum Lov. et Arn. habent, *quiddam inter formam et nihil*, [ABCD.] *nec.* [*et* A.] At Bad. Am. et Er. cum duobus Mss. sic ferunt: *quam cogitabam quiddam informe et nihil formatum, nec nihil informe, prope nihil.* E.

est.—Sic Mss., paucis exceptis. *esse* A. At Lov. cum antiquioribus editionibus: *nihil aliquid est, et non est, hoc eam dicerem.* E. *si dici posset, aliquid et est, et non est.* Ulim.

aliud.—Editi, *alibi aliud.* E.

de nihilo. bis ABCD.

229. talis. *alias* ABCD.

aut. Ita in melioribus Mss. et Bad. Porro in aliis edd. *sed tenebræ erant. et* e Gen. ABCD.

abyssum.—In prius vulgatis, *et tenebræ*

erant super abyssum A. Sed abest, *erant*, a Mss. BCDE.

terra.—Lov. cum aliis edd. *informitas terræ invisibilis* ABCDE. *et incompositæ* ABCD.

230. l. 1. O Lumen Veritas ABCDE. [*O Veritas* ed. P.]

impacatorum.—Lov. et Arn. *propter tumultus peccatorum.* Sed melius Bad. Am. et Er. *impacatorum.* Nam ita Mss. nullo fere excepto; atque hoc nomine designati videntur Manichæi, Scripturarum sacrarum inimici.

revivisco.—Sic habetur in prius edd. *hunc bibam, et tunc vivam; nam non ego vita mea. Si male vixi, ex me mors mihi* [*mihi mors* E.] *fui, et in te revivisco.* E *tunc* pro *hinc*, et *et* ante *in te*, restituimus cum ABCDE [*hinc* et = *et* ed. P.]

in aurem interiorem. *in aure interiore* ubique ABCD.

voluptas.—Mss. 2 Germ. Fossat. et alii sex. et ABCDE [*voluntas* ed. P.]

231. peregrinatio.—Lov. et Arn. *Unde intelligat anima quantum peregrinatione.* Prætulimus lectionem Bad. Am. et Er. quæ ex pluribus Mss. comprobatur, et hic apprime convenit; nam isthæc verba, *unde intelligat anima*, ad illa referuntur, *quam longe super omnia tempora sis æternus.*

§. 14. l. ult. nulla. *nullæ* ABCD.

232. quoto, *quo* ABCD. et man. 1ore. E.

manifestatione.—Lov. et 2 Mss. ap. Mart. *in manifesta facie.*

233. de.—Somm. Rond. et Lips. omittunt præpositionem *de.* E.

nostrum.—ABCDE. Rond. *te arbitro, Deus omnium nostrum.* [*nostrorum* ed. P.]

dicit.—Sic legendum juxta Mss. Angl. [*dicitur.*]

234. æternum.—Arn. cum Mss. quatuor, *sine labe stat in æternum. in æternum stat* E. mox = *Deo* ABCD.

quoniam ABCD [*quia* ed. P.]

235. suspiret. *suspirat* ABCD.

concedunt. *contendunt* ABCD.

238. prope.—Lov. *proprie.*

239. Corporale.—Ita plures et potiores Mss. cum Arn. At Bad. Am. Er. Som. Blas. cum quinque Mss. habent, *id est, Incorporale.* Lov. *id est, Corporabile.*

240. vultis.—Somm. et Germ. 1. *quisquam ita tentaverit, si non vult istam.* Mart. c. 2 Mss. *si non vult hanc.*

intelligamus.—In omnibus fere libris legitur, *nisi ut intelligamus;* (ABCDE.) librariorum lapsu, qui forte mutarunt *aut*, in, *ut.* Hanc porro particulam removimus juxta Arn. et Ms. Benignianum. [uncinis inclusam habet Lips.]

præscriptum. *scriptum* ACDE et paullo ante, = *Deus* ABCD.

a Deo. *ab eo.* ABCD.

aut si eo ABCDE. [*in eo* ed. P.]

241. audimus.—Rond. cum septem Mss. ABCD et E. manu priori. [*audivimus* ed. P.]

ex Deo ABDE. *e* C. [*a Deo* ed. P.]

vera.—Lov. *sic inveniet eam inter tam multa verba.* E.—Sic quoque Sommalius. *Inveniet* legit etiam Rond. cum novem Mss. ABCDE [*invenit* ed. P.]

242. l. 2. sive quid aliud ABCD. [*aliud aliquid* E. c. ed. P.]

veritatis. *veritas* ABCD.

244. existere. ed. Ben. ABCDE. *existeret* Somm. Lov. Arn. Mor. Dub. Mart. cum quatuor Mss. et Rond. cum sex Mss. [*existeret* ed. P.]

Domine ABCD. [*et Dom.* E. c. ed. P.]

245. et fierent.—*et ut fierent* ABCD.

variationes.—Ita Lov. Sed alii libri editi et scripti habent, *narrationes* (ABCDE.) excepto Ms. Benigniano, qui pro ea voce substituit, *rationes.*

creaturæ.—*naturæ* ABCD.

246. acutum.—Somm. et Rond. cum quatuor Mss. necnon quinque Mss. citati apud Mart. *sic acuto cernat animo.* ABCD.

prior.—Edd. *perficiendi potentia* (BC.) *prior*; refragantibus Mss. quorum lectionem amplectimur.

247. narrari.—Legendum videtur, *variari:* vult enim Augustinus quod sicut sonus origine præcedit cantum qui ex eo formatur; ita materia *velut tempore*, id est origine præcedere debet, ut aliquid de illa *variari* possit.

præcedatur.—Sic Mss. et Arn. At Bad. habet, *præcedantur*; "5 Mss. &c." ap. Mart. *præceduntur.* alii edd. *præcedunt* E.

248. vidit. "Ita 2 Germ. c. omn. fere Mss.; aliquot editi *videt.*" Mart. [*videt* ed. P.]

excelsior.—Plerique editi, *excellentior.*

sufficient.—Lov. Somm. Arn. Mor. et Mart. cum quatuor Mss. et ABCDE. *sufficiant.*

249. l. 1, 2. Invoco. *Invocem* ABD.

ne. ABCD. [*nec* ed. P.]

250. natura.—Somm. et quinque Mss. apud Mart. *spirituales corporalesque naturæ.*

promeruerunt.—Somm. Dub. Mart. et Rond. cum quatuor Mss. ABCDE. [*promeruerant.* ed. P.]

251. hærendo ABCDE. [*cohærendo* ed. P.] mox *quodcumque* pro *quod utcumque* ABCD.

252. nostræ.—Insignem huncce locum redintegrant Mss. Mutilus quippe in excusis erat, detractis verbis istis, *sapientiæ nostræ.*

253. dicam.—Mss. non habent hoc loco, *Mergimur et emergimus.*—Neque Somm.

neque Flor. habent hæc verba. om. ABCDE [habet ed. P. uncinis includit Lips.]

spiritualis.—Ita Mss. At editiones, excepta Arnaldina, præferunt, *spirituales*. E. Non bene: intendit quippe Augustinus abyssum intellectualis omnis creaturæ ipso Angeli et hominis lapsu fuisse indicatam.

amo.—Sic in Mss.—Sic etiam Am. Er. et ed. Florentin. ABCD. Lips. [*redde te mihi: te enim amo* E. c. ed. P.]

abscondatur.—Lov. *donec abscondar*. Sed verius editiones aliæ cum Mss. *abscondatur*. Subintellige, *vita mea*.

254. aguntur. *coguntur* hic et paullo post 5 Mss. ap. Mart. mox *super* pro *supra* bis ex ABCDE.

mihi.—In prius excusis, *quæ dixerunt mihi*. Sed alludit Augustinus ad Psal. 121, ver. 1, in quo legere solet, *qui dixerunt;* et sic habent hic Mss.

lux.—Sic Mss. cum Arn. At Bad. Am. Er. et Lov. habent, *facta est*; (E.) et paulo post, *quo tenebræ fuimus*. E.

255. intelligat; a te petat. Sic Mss. omissis verbis, *et qui non potest*, ABCD *et a te* E. uncinis inclusa habet Lips. [*et qui non potest* ed. P.]

dum...quod loquitur.—Somm. Lov. Dub. Mart. c. 4 Mss. Rond. *sciat quid loquatur. dum* ABCD. *quod* ABCDE [*cum—quid* ed. P.]

256. l. c. et ibi probent. ABCD [*et probent* E. c. ed. P.]

sunt.—Er. et Lov. *quam longe aliud sunt*. Sed abest *aliud* a Mss. necnon ab edd. Bad. Am. Somm. et Arn. Mox pro *nosse*, *scire* BC. pro *novi*, *scio* ABCD. et post *velle*, *ut sim* ABCD.

ut.—Lov. *aut terna*. Sed clarius aliæ editiones cum Mss. *ut terna*. Mox enim sequitur, *an utrumque;* quo significatur duo jam esse proposita: unum, *an propter tria hæc ibi Trinitas;* alterum porro, *an in singulis hæc tria*, ita *ut terna singulorum sint*. Quanquam apud Am. et Er. sic post hæc legitur: *an utrorumque miris modis simpliciter et multipliciter infinito insensibili sine quo est*. Ita quoque apud Bad. nisi quod habetur, *fine;* non, *sine*.

suo.—Somm. Moret. et Rond. *in Christo Filio suo*. Mart. c. Germ. et 2 aliis *in Filio suo*.

257. l. 4. conversi ABCD. [*et conversi* E. c. ed. P.]

sed jam in voce. Ulim. Arn. Somm. Mart. c. Germ. et 4 aliis et Rond. ABCD *non* manu priore E, post[e]. *jam*. Er. Lugd. *Sed jam non in voce*. [*sed in voce* ed. P.]

mentibus.—Mss. aliquot ex vetustis, et ABCD. *effici sensibus*.—Paulo post etiam Somm. et Rond. *ut sensibus perfecti sitis*. ABCD. paullo ante, *sensus* pro *mentis* etiam E., sed ibi solus.

258. l. 3. eorum sensus corrumpantur, —*sensus corporum* ABCD.

es.—Apud Lov. omittitur, *Ecce ubi es*.

astabo.—Editi cum nonnullis Mss., *Mane astabo tibi*. ABDE. At abest *tibi* a verioribus codicibus. C. mox *unde et in* ABCD [*unde in* E. c. ed. P.]

259. suspicere.—Lov. cum antiquioribus editionibus *suscipere*; (B.) et paulo post: *susciperent et cognoscerent misericordiam tuam*. Sed liquet meliorem esse Mss. lectionem, quam in textu damus. mox *agnoscere* ABCD.

260. quod.—Lov. *quos*, in textu; et ad marginem, *quod:* hoc præferre visum est, maxime cum legatur in edd. aliis et Mss.

nobis.—In vulgatis, *quod nondum est, da nobis*. At in Mss. non habetur, *da*, nisi forte in aliquo e recentioribus. [5 ap. Mart.]

261. atque.—Ita Bad. Am. Er. cum Mss. undecim. At Lov. et Arn. *progredi sinantur aquæ, ut in se comminuantur*.

suum.—Bad. Am. Er. et Lov. omittunt, *et dat fructum suum*.—Alii etiam cdd. id omittunt, et uno periodo sequentes, habent paulo post, *germinet*.

beneficum.—Sic legendum, juxta quatuor Mss. Angl. (ABCDE.)—Hanc lectionem omnino sequendam affirmat Mart. et illam tuetur auctoritate unius Ms. Hanc quoque usurpat editio Florentina, illique lectioni adstipulantur tres Mss. citati apud Rond. Præterea, cum fuerit bis excusus ille tomus primus BB. in prius edito legitur *beneficium*; in edito posterius, *beneficum*, licet suam superiorem notam Patres BB. servaverint, in qua lectio *beneficum* referenda in textum declaratur.

262. et ecce ABCD. (sicut plures e PP. ap. Sabat.) Lips. [om. *et* ed. P.]

benignitatis operarios.—Quatuor Mss. Angl. (ABCD. abest ab E.) Vocem scil. *benignitatis*. e loco Psalmi prox. cit. *annum benignitatis tuæ* hic haud dubie inseruit ipse Aug. Ed. Ox. [*mittens operarios* ed. P.]

optanti.—Lov. *vitam optanti*, et paulo post, *ortum præparas:* contra quam habent cæteri codices, quos utroque loco sequimur.

263. principia.—Mss. melioris notæ, *in principia*, id est in luminaria noctis: quæ lectio videretur præferenda, nisi paulo supra haberetur, *in principio* diei; forte pro *in principium diei*, juxta librum 1 de Genesi contra Manichæos, cap. 14. [ed. B.] *principia* CDE. quod omnino præferendum videtur, quum cdd. auctoritate firmetur; lectio vero *principio* e manu emendatrice facile profluxerit. [*principio* AB. c. ed. P.]

264. despectorum.—Am. Er. et novem Mss. *desperatorum*. E.

quasi decurrens spiritus vehemens. ABCD et sic Aug. de Unit. Eccl. T. 9. col. 356. c. a Sabat. allegat.—*ferretur flatus*

v. a librariis, utpote usitatior, illata est; habent etiam *ferretur* BC; duplicem lectionem AD. *decurrens spiritus vehemens ferretur flatus vehemens.* [*ferr. flat. veh.* ed. P.]

per quos. *quod* ABCD et E man. post.

in nomine tuo ABCDE [*nom. tuo* ed. P.]

265. §. 27. l. 2. cognitiones. *cogitationes* ABCD et E man. 1ore.

l. 7. multiplicantur ABCDE [*multiplicatur* ed. P.]

a quo. *qua* (sc. pulchritudine) ABCD.

ejecit.—Lov. Ulim. Mart. c. 3. Mss. Arn. Mor. et Rond. *ejicit.*

266. signo.—Somm. et Rond. cum quinque Mss. *in signum.* ABCD.

ut operentur. *et operantur* ABCD.

eis.—Lov. *benedicunt eis.* Sed legendum cum edd. aliis et Mss. *benedicuntur ab eis*: quæ lectio perperam correcta est propter verbum, *exhortantur*, quod putarunt active usurpari.

sumit.—Arn. et Mart. cum sex Mss. ABCD. [*sumpsit* E. c. ed. P.]

intenta. *attenta* ABCD.

267. viva.—Plures Mss. *in animam vivam.* ABCD.

268. et. ABCDE. [*nec* ed. P.]

vos.—In edd. deest *vos.* quam vocem restituere placuit ex Mss. quia locum illum sic referre solet Augustinus.

eum.—Bad. Am. Er. et Ara. *facis jam capacem.* Sic etiam duo e Mss.; mox *vel unitatem* ABCD.

269. neque enim de. ACDE [*neque de* B. c. ed. P.] mox *in agnitione Dei* ABCDE [*—onem* ed. P.]

quanquam.—Ita plerique Mss. cum Arn. At aliæ editiones habent, *tanquam*: Mss. tres, ap. Mart. *quemquam*; mox " de *his* qui" pro *iis* ABCD. cum vers. Vet. cont. Vulg.

270. qua.—Lov. aliæque editiones, excepta Arn. *quæ* (E): male, uti ex Mss. et ex sermonis serie intelligitur. et paullo ante *renuntiandis* pro *enuntiandis* ABCD.

271. effert. *offert* ACDE.

affectionibus. 2 Germ. ap. Mart. ABCDE [*affectibus* ed. P.]

eorum. ABCDE [*horum* ed. P.]

272. non moventur nisi variis. sic Dub. Mart. et Rond. cum undecim Mss. BCD. [*nisi a variis.* AE. c. ed. P.]

loquar. *loquor* BCDE.

serpentibus. *repentibus* ABCD.

273. gaudes.—Somm. Arn. Mor. Mart. cum sex, et Rond. cum undecim Mss. ABCD expungunt verba, *in omnibus.* Non male. [*in omnibus gaudes* ed. P.]

fructum.—Bad. Am. Er. et Lov. addunt, *abundantem.* (E.) Sed hac voce carent Mss. et Arn.

didicit ABCDE [*didici* ed. P.]

274. credimus. *credidimus* ABCD. mox pro

pertineat. *pertineant* ABCD et pro

animus. *anima* ABCD.

videmus.—In Mss.—Sic quoque legunt Mart. c. 5 Mss. Flor. et Rond. cum aliquot Mss. et ABCD. [*vidimus* ed. P.] mox = *omnia* ABCD.

illud.—Lov. *illud atque aliud vidisti.*

dicunt.—Ita Mss. plerique cum Arn. At Lov. aliæque editiones, *Hoc modo dicuntur etiam.*

275. edidisti. *dedisti.* ABCDE et 2 Mss. ap. Mart.

§. 44. pen. dicatis. *dicitis* ABCD.

276. devincti.—Sic legendum juxta Mss. Anglicanos. [BCD tantum.]—Hanc lectionem habet Mart. [ex iisd. Mss.] necnon Rond. cum tribus Mss. [*devicti* AE. c. text. Ben. et Lips.]

places.—Bad. Am. Er. Lov. *complaces.*

277. Spiritum quem dedit ABCDE [*Sanctum* ed. P.]

est.—Quinque Mss. apud Mart. *sed est est.* punctis notatur *quod* man. post. in E.

ornatu.—Tres Mss. apud Mart. *in ornatum.*

concipiendam. *concupiscendam* BCE *concupiendam* AD. vid. p. 277. not. d.

278. te.—Angl. Mss. *et amemur a te.* [ABCD tantum.]

tua.—Ita Mss. et Arn. At Bad. Am. Er. Lov. *non de te aliqua, non de tua, vel quæ antea fuerit.* ita E, sed = *te.*

§. 49. l. 14. in unam conspirationem. *in una conspiratione* ABCD et E man. post.

l. 15. et tibi † *ut* ABCDE.

formasti.—Codex Benignianus, *firmasti.*

279. vespera.—Sic legendum liquet cum Albinensi codice; non ut alii plerique editi et scripti habent, *pacem sine vespera.* ABCDE.

tempus.—Hic editiones, excepta Arnaldina, interponunt, *nec operaris ad tempus;* (E.) quæ verba absunt a plerisque codicibus manuscriptis. ABCD.

280. l. 3. bona opera. = *bona* ABCD.

INDEX CAPITUM.

(EX EDIT. BENED.)

LIBER PRIMUS.

LIBER SECUNDUS.

LIBER TERTIUS.

LIBER QUARTUS.

LIBER QUINTUS.

LIBER SEXTUS.

LIBER SEPTIMUS.

LIBER OCTAVUS.

LIBER NONUS.

LIBER DECIMUS.

LIBER UNDECIMUS.

LIBER DUODECIMUS.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

EXPLICIT INDEX CAPITUM.

INDEX.

A.

B.

C.

D.

E.

I.

L.

Q.

R.

S.

T.

V.

FINIS.

EXCUDEBAT W. BAXTER, OXONII.

ERRATA.

P. 6. *pro* Job 25, 4. *leg.* 14, 4. e vers. vet.
30. *pro* librum quendam Ciceronis *leg.* quendam *cujusdam* Cic.
106. lin. 9. *pro* aut *leg.* ac
§. 5. antep. *pro* infernum illum *leg.* illum infernum
109. antep. *pro* adnuntiatum *leg.* nuntiatum
135. not. l. 1. *pro* igna *leg.* signa
146. *pro* Ps. 119. *leg.* Ps. 129.
156. not. f. l. 2. *pro* sanctus *leg.* sanatus
178. §. 22. 4 ab inf. *pro* e sensibus *leg.* a sensibus
204. not. col. 1. l. 7. ab inf. *pro* damnari *leg.* damnavi
217. *pro* Ps. 128. *leg.* Ps. 138.
231. §. 14. l. 2. *pro* infirmarum *leg.* infimarum
234. lin. 8. *pro* sine initio facta *leg.* sine initio; facta
§. 21. l. 2. *pro* illum *leg.* illam

[illegible]